శ్రీ లక్ష్మీహయగ్రీవో విజయతేతరామ్.

పీఠిక

పాఠకమహాశయులారా!

వ్రాయవలసిన యుపోద్ఘాతము చాలవఱకుఁ బ్రథమభాగమునందునే వ్రాసితిని. మిగిలిన భాగము నిందు వ్రాయుచున్నాఁడను. ఈపుస్తకముపేరు 'బాలబోధిని తృతీయభాగము' అని నా యాశయము. ఐనను మూఁడుపుస్తకములలోని పాఠముల సంఖ్య యవిచ్ఛిన్నముగా నుండుటచే ఒకటే పుస్తకమని భావించి మూఁడుపుస్తకములమీఁదను బాలబోధిని యనియే పేరును ముద్రింపించితిని. మొత్తము మూఁడుపుస్తకములలోను నూటపదునాఱుపాఠములను వ్రాసితిని. కావ్యనాటక పురాణాదులలో సామాన్యముగా వాడఁబడు సామాన్యవిశేష అజంత హలంతశబ్దములను ధాతువులను విశదముగా నిందు నిరూపించితిని.

ప్రతిభాషలోను 'భాషీయములు' అని కొన్ని యుండును. అనఁగా భావవిశేషములను దెలుపునట్టియు భాషాంతరీకరణమునకు వలనుపడనట్టియు, విచిత్రప్రయోగములు. వీనినే హూణభాషలో 'ఇడియమ్స్' అందురు. అట్టి భాషీయములను దెలియవలెనన్న, ఆ భాష వ్యవహారదశలో నున్నపుడుగాని తెలియఁజాలము. కాన సంస్కృతభాష యేకాలమున వ్యవహారదశలో నుండెనో, అప్పటిభాషీయముల స్వరూప మెట్టిదో, ఇప్పుడు నిర్ణయించుట కవకాశ మేమాత్రమును లేదు. కాని కొన్నిభాషీయములు శ్రమపడి వెదకినచో నాటకపురాణాదులందు దొరకును గాని కొన్నిటికి సరిగా భావము తెలియుటలేదు. ఐనను యథాశక్తిగ నాయొనర్చినపరిశీలనమువలన మన మిపుడు తెలుఁగులో వాడెడుభాషీయములే ఇంచుమించుగా సంస్కృతమునఁగూడఁ దొల్లి ప్రయోగింపఁబడుచుండెడివని నాకుఁ బొడకట్టినది. ఈదా

శ్రీ లక్ష్మీహయగ్రీవో విజయతే తరామ్.

పీఠిక

పాఠకమహాశయులారా !

వ్రాయవలసిన యుపోద్ఘాతము చాలవఱకుఁ బ్రథమభాగమునందునే వ్రాసితిని. మిగిలిన భాగము నిందు వ్రాయుచున్నాఁడను. ఈపుస్తకముపేరు 'బాలబోధినీ తృతీయభాగము' అని నా యాశయము. ఐనను మూఁడుపుస్తకములలోని పాఠముల సంఖ్య యవిచ్ఛిన్నముగా నుండుటచే ఒకటే పుస్తకమని భావించి మూఁడుపుస్తకములమీఁదను బాలబోధినీ యనియే పేరును ముద్రింపించితిని. మొత్తము మూఁడుపుస్తకములలోను నూటపదునాఱుపాఠములను వ్రాసితిని. కావ్యనాటక పురాణాదులలో సామాన్యముగా వాడఁబడు సామాన్యవిశేష, అజంత హలంతశబ్దములను ధాతువులను విశదముగా నిందు నిరూపించితిని.

ప్రతిభాషలోను 'భాషీయములు' అని కొన్ని యుండును, అనఁగా భావవిశేషములను దెలుపునట్టియు భాషాంతరీకరణమునకు వలనుపడనట్టియు, విచిత్రప్రయోగములు. వీనినే హూణభాషలో 'ఇడియమ్స్' అందురు. అట్టి భాషీయములను దెలియవలెనన్న, ఆ భాష వ్యవహారదశలో నున్నపుడుగాని తెలియఁజాలము. మన సంస్కృతభాష యేకాలమున వ్యవహారదశలో నుండెనో, అప్పటిభాషీయముల స్వరూప మెట్టిదో, ఇపుడు నిర్ణయించుట కవకాశ మేమాత్రమును లేదు. కాని కొన్నిభాషీయములు శ్రమపడి వెదకినచో నాటకపురాణాదులందు దొరకును గాని కొన్నిటికి సరిగా భావము తెలియుటలేదు. ఐనను యథాశక్తిగ నాయొనర్చినపరిశీలనమువలన మన మిపుడు తెలుఁగులో వాడెడుభాషీయములే ఇంచుమించుగా సంస్కృతమునఁగూడఁ దొల్లి ప్రయోగింపఁబడుచుండెడివని నాకుఁ బొడకట్టినది. ఉదా

హరణమున నొకటి రెండు విషయములఁ జూపుచున్నాఁడను. 'ఆ దినాలు గడచిపోయినవి=తే హి నో దివసా గతాః-భవభూతి. నిద్రపోయి = నిద్రాం గత్వా-కాళిదాసు. ఎక్కడికి పోతాఁడబ్బా=కుత్ర గతో భవిష్యతి=శూద్రకుఁడు. ఈ నాల్గునెలలు కళ్ళు మూసికొని గడపుము = శేషాన్మాసాన్ గమయ చతురో లోచనే మీలయిత్వా-కాళిదాసు. వాణ్ణి పలకరించి చూతాము = తం శబ్దాయిత్వా పశ్యామః-భాసుఁడు. కాలంచేసింది = స్వో॥ ఏవం స్వర్గం పుత్రశోకేన రాజర్షి కాలం కృతవానితి-నాటకీ. మనిషి మనిషి = మనుష్యే మనుష్యే-శూద్రకుఁడు. అదుగో అదుగో ఆ పుట్టమీఁదుగుండా పైకి వస్తున్నది చూడు=వల్మీకాగ్రాత్ ప్రభవతి ధనుఃఖండమాఖండలస్య-కాళిదాసు. ఈరీతిగా బహుప్రయోగములు గనవచ్చుటంజేసి తెలుఁగుభాషీయములకు సరియగు సంస్కృతభాషాంతరీకరణ మొనర్చి యీపుస్తకములలో వాడితిని. ఉదాహరణముగా నొకటిరెండు చూపుచున్నాఁడను. ఏమయితేనేమి = కిం కృతం; చమురుకాళ్ళది=తైలపాదా; చిన్నకొద్ది=క్రమం క్రమం, తు తేకుప్రత్యేకప్రవణే ప్రవణే. ఇటులనే తెనుఁగులో సామెతలని చెప్పఁబడు పదసందర్భములను కూడ సంస్కృతములోనికి మార్చి వ్రాసితిని. ఉదాహరణములు:- పుట్టేవాడికి అన్నా, పెరిగేవాడికి తమ్ముడూ=జాయమానస్య అగ్రజః, వర్ధమానస్యానుజః; విరిగినవేలిమీద ఉచ్చగూడా పొయ్యవు=ఛిన్నాంగుళ్యాం నాపి మూత్రయసి. ఈరీతిగా వ్రాసితిని. కొంచెమెచ్చుతగ్గుగాఁ దెలుఁగున సామెతలవలె నాఁడు సంస్కృతమున న్యాయములని కలవు. అవి సుమారు సహస్రాధికరణములుగల పూర్వమీమాంసాశాస్త్రమునందు సహస్రన్యాయములు లున్నవని చెప్పవచ్చును. ఆ న్యాయములను గొందఱు బుద్ధిమంతులు విచారించి అచ్చు వేయించుచున్నారు. పైన వ్రాసినప్రకారము ఆంధ్రగీర్వాణములందుఁ బరస్పర సన్నికృష్టము లగుభాషీయములు కొన్ని గానవచ్చుటచేతనే మన పూర్వులు సంస్కృతముతోనే వ్యవహరించుచు రానురాను సంస్కృతభాష, అప్పటప్పటి

యపసంస్కారుల నొప్పఁబడి యిప్పటి మన యాంధ్రభాషగాఁ బరిణమించిన దని యిదియె నా విశ్వాసము. ఈ హేతువుచేతనే మన యాంధ్రభాషాపదములన్నిటిని తత్సమ, తద్భవములని రెండువిధముల విభజించుటే యుక్తమనియు, ఒకవేళఁ దత్సమ, తద్భవము లనుటకు దారి దొరకని మఱి కొన్ని పదము లున్నను వానికి దేశ్యములని పేరిడి సంస్కృతమునుండి పూర్తిగ వేఱుచేయుటకంటె బహుగ్రంథపరిశీలనఁ జేయఁగల విద్వత్సాహాయ్యమున సంస్కృతపదసామ్యప్యార్థసారూప్యాదులవలన వానినిగూడఁ దద్భవము లనుటయే యుక్తమనియు, అట్లు పరిశీలనచేయుకొలఁది దేశ్యము లనఁబడుపదములలోఁ జాలవఱకు వైకృతములు కావచ్చుననియు నాయూహ. అటులని యిపుడు దేశ్యము లనఁబడుపదము లన్నిటికిని సంస్కృతమునఁ బ్రకృతులు దొరకునని గట్టిగాఁ జెప్పఁజాలను గాని బహుపదములకు దొరకఁగలవని చెప్పఁగలను. అందుచేతనే కాఁబోలు సంస్కృతమునకుఁ బ్రకృతియనియు, ఆంధ్రమునకు వికృతియనియు లాక్షణికులు పేర్కొనిరని నాయుద్దేశము. ఏకొలఁది దేశ్యపదములకో సంస్కృతమునఁ బ్రకృతులు దొరకనంతమాత్రమునఁ బ్రకృతులను వెదకుటకుఁ బ్రాల్మాలి కనఁబడిన పదమెల్ల దేశ్య మనుట భావ్యముకాదుగదా! పై నా యూహలకు దృష్టాంతములఁ జూపెద. ఆంధ్రమున 'తేమ' అను పదమునకు 'తడి' యని యర్థము వాడుకగా నున్నది. 'తిమ్మన' అను పదమునకు విశాఖపట్నము జిల్లాలోఁ జాలతోఁజేసిన యొకవిధమగు పిండివంట అర్థముగా వాడఁబడుచున్నది. ఈరెండుపదములకును ఆంధ్రపదపారిజాతములో 'తడి' 'పిండివంట'అనునర్థమే వ్రాయఁబడినదిగాని, ప్రకృతియగు సంస్కృత పదము వ్రాయఁబడలేదు. దీనింబట్టిచూడఁగా ఆగ్రంథకర్త ఈపదములను దేశ్యములఁగాఁ దలంచెనని తోఁచకమానదు. కాని తేమ, తిమ్మనపదములకు సారూప్యముగల పదములు 'తేమః, తేమనం' అనునవి సంస్కృతమునఁ గనఁబడుచున్నవి. అయ్యవి, 'తిమ ఆర్ద్రీభావే' అను ధాతుపాఠములోని

'తేమతి' లేక 'తిమ్యతి' అనెడు ధాతువువలనఁ బుట్టిన నామవాచకములు. మేడ అనునర్థమున మాడుగు, మాడువు అనుపదములను వ్రాసి వానికి ఆంధ్రపదపారిజాతమునఁ బ్రకృతి వ్రాయలేదు. ఇకారాంత స్త్రీలింగమగు 'మాడిః' అను సంస్కృతపదము శబ్దార్థకల్పతరువునఁ గన్పట్టుచున్నది. దానిం బ్రకృతి యనఁదగును- వంకము అను పదమునకుఁ బారిజాతమునఁ బ్రకృతి వ్రాయఁబడలేదు. వైకృతదీపికలో విజఖ్యాం అను పదము ప్రకృతిగాఁ గన్పట్టుచున్నది. వంపు అనునర్థమిచ్చు 'వంక' అను నాంధ్రపదమునకు 'వక్రి' అను పదము పారిజాతమునఁ బ్రకృతిగా వ్రాయఁబడినది. అంతకంటె 'వకి కౌటిల్యే' అను సంస్కృతధాతువునుండి పుట్టిన 'వంకిః' అను పదము ప్రకృతియన్నచో బాగని తోఁచెడిని. వక్రి అను సంస్కృతపదము వంకర అను నాంధ్రపదమునకుఁ బ్రకృతి యనుట యుక్తము. గుడి యను నాంధ్రపదమునకుఁ బారిజాతమునఁ బ్రకృతి గానరాదు. వైకృతదీపికయందు 'కుటీ' అనుపదము ప్రకృతిగాఁ గన్పట్టుచున్నది. కాని కుటీ అను ప్రకృతిపదమునకును, గుడి యను వికృతిపదమునకును అర్థైక్యము లేదని గ్రంథకర్తయాశయము. ఆదికాలములో దేవప్రతిష్ఠలు పరమపవిత్రములగు పర్ణశాలలందు అనఁగాఁ గుటులయందుఁ గావించుచుండెడివారని యూహించినచోఁ బై రెండు పదములకును అర్థైక్యము సాధింపవచ్చును. ఇంతవఱకు దేశ్యాంధ్రపదములుగా నెన్నఁబడుకొన్ని నామవాచకములకును విశేషణవాచకములకును దద్భవత్వసంపాదనమున నుదాహరణముల నిచ్చియుంటిని. ఇటులే దేశ్యము లనఁబడు కొన్ని క్రియావాచకములకును దద్భవత్వసంపాదనకు మార్గముండునేమో యని నాతలంపు. ఉదాహరణము:- 'కుంటు' అను ధాతువును ఆంధ్రనిఘంటుకర్త లందఱును దేశ్యముగనే వాడిరి. కాని సంస్కృతవ్యాకరణమున 'కుటి వైకల్యే' అని వైకల్యార్థమున 'కుంట్' ధాతువు గన్పట్టుచున్నది. వైకల్యశబ్దమునకు లోపము అను నర్థము మనవాడుకయం దగపడుచున్నది. ఉదా:- వానికి

అంగవైకల్యము; అనఁగా అవయవలోపము, వాఁడు వికలాంగుఁడు; అనఁగా వాని కేదోయొక యవయవము చెడినదనియో రోగగ్రస్తమైనదనియో లోపించినదనియో అర్థము. కుంటుచున్నాఁడు అని మనము వాడినప్పుడు వానికిఁ గాలియందేదియో లోపమున్నదని తెలియకపోదు గాన 'కుంటు' అను నాంధ్రధాతువునకు వర్ణార్థసారూప్య ముండుటచే 'కుంట్' అను సంస్కృతధాతువు ప్రకృతి యనఁదగునేమో యని నాయూహ. కుంట్ అనునది అకర్మకధాతువే. ఇటులే వెళ్ళుచున్నాఁడు=వేల్లతి. వ్రేలాడుచున్నాఁడు=వేలతి 'వేల్ల చలనే,, వేల్ర చలనే' అని ధాతుపాఠమునఁ ఈ రెండుధాతువులును చలనార్థకములుగాఁ జెప్పఁబడినవి. రథ శ్చలతీత్యాది ప్రయోగములందు, లేదు సాగుచున్నదనిగాని వెళ్ళుచున్నదనిగాని చెప్పట యనుభవసిద్ధమే. భండార్కరుగారును చల్ = to go అని వ్రాసిరి. హిందూస్థానీ భాషలో 'చలో' అనుదానికి 'పదరా, నడవరా' అను నర్థము వాడుకలో నున్నది. మఱియుం నీ సంస్కృతమున గమనార్థక ధాతుసంఖ్య యెక్కువగా నున్నది. కాని ఆయా గమనభేదము లెట్టివో మన మిప్పుడూహింపఁజాల కున్నారము. నైయాయికులును పంచకర్మల నొప్పి

శ్లో॥ భ్రమణం రేచనం స్పందః ఊర్ధ్వజ్వలన మేవచ । తిర్యగ్గమన మప్యత్ర గమనాదేవ లభ్యతే॥ అని భ్రమణాదుల నన్నిటిని గమనమునందునే చేర్చిరి. అనఁగాఁ జలనాత్మక క్రియలన్నియుం గమనాంతర్భూతములని తాత్పర్యము. వైయాకరణులుకూడ 'ధాతూనా మనేకార్థత్వం' అనఁగా నొక్కొక ధాతువు బహ్వర్థబోధకమని చెప్పిరి. 'ఉపసర్గవశాత్' అని యుండుట వలన అనఁగా ఒక్కొక యుపసర్గ చేరినప్పుడె ధాతువు ఒక్కొక విలక్షణార్థమును బోధించునుగాని ఆ బహ్వర్థబోధకత్వ ముపసర్గచే యనియుం ఉపసర్గ సంబంధములేని ధాతువు స్పష్టమగు నర్థమును మాత్రమే బోధించును గాని యనేకార్థములను బోధింపదనియుఁ గొంద ఱందురేమో కాని ధాతువునకే

బహ్వర్థబోధకత్వమనియు నుపసర్గకు ద్యోతకత్వమేగాని బోధకత్వము లేద నియు ననఁగా, ధాతువులోనే బహ్వర్థము లిమిడి యున్నవనియు ఏ యర్థము కావలసివచ్చినప్పు డాయుపసర్గను రైలువారి పచ్చజెండా యెత్తినరీతిగా ధాతువున కంటించవలెననియు వైయాకరణులలో నొకసిద్ధాంత మున్నది. అందుచే ధాతువునకు బహ్వర్థ బోధకత్వము నిరాక్షేపము. ధాతువులకు బహ్వర్థకత్వము అంధ్రమునఁగూడ వాడుకలోఁ గన్పట్టుచున్నది. ఉదా॥ వేయుధాతువును గురించి చూడుదము. జప వేయుము. డబ్బు పెట్టెలో వేయుము. వెంట పారవేయుము. గుడ్డ ఆరవేయుము. కొంచెము అన్నము వేయుము. కూరకు పోపువేయుము. గొడ్డు నెమరువేయును. క్రమముగా "జటయా నిక్షేప, క్షిప, వాపయ, పరివేషయ, ఉపస్కారు, రోమంథాయతే" చేసియు ధాతువొకటే బహ్వర్థబోధకమయినది. మఱియు నొకటే పదప్రయోగము గాని వాక్యప్రయోగము గాని, ఉచ్చారణలోని ధ్వనిభేదమువలన నర్థభేద మొసంగును. ఉ॥ నీ వెక్కడికిఁ బోయెదవు? ఇది ప్రశ్నమును దెలుపుఁ జేయును. నేనుండఁగా నీ వెక్కడికిఁబోయెదవు- ఇది, (నీ వెక్కడికినిఁబోవు) అని వ్యతిరేక నిశ్చయార్థబోధకము. ఇందులో నేనుండఁగా అనునది లేకున్నను, ఉచ్చారణధ్వనిభేదమువలన వ్యతిరేకనిశ్చయార్థము స్ఫురించితీరును. దేశభేదమువలనను ఉచ్చారణభేద ధ్వనిభేదములను భాషామతల్లి గైకొని వక్తృభావములను జక్కఁగ వెలిపుచ్చుచునేయున్నది; కావున వీలయినంతవఱకు సాహిత్యాదులు చెడకుండ భాషీయాదులను ప్రస్తుతకాలమందును సంస్కృతంబున సిద్ధపఱచుకొనవచ్చునేమో యని నాయాశయము. ప్రయోగము లేనిది గ్రామ్యముకాదని కొంద ఱాక్షేపింతురేమో యని భయపడవలదు. "అప్రయుక్తా ఇతివచనం కేవలసాహసమాత్రమేవ" అని మహాభాష్యకర్త సెలవిచ్చియున్నారు. మన కగపడనంతమాత్రమునఁ బ్రయోగము లేదనరాదని భావము. అట్టిని ప్రతియప్రయోగమునకును ఆధారము కల్పింపవచ్చు

వినఁగాదము శాస్త్రతః దుష్టముగాక, ప్రయోక్తయొక్క భావమును స్ఫురితముఁ గాలియఁజేయఁగల ప్రతిప్రయోగమును అప్రయుక్తదోషముచేతఁ బొల్పడదని తాత్పర్యము. ఈ యాధారములచేతనే నేను బాలుర కనుకూలములు ఉపయుక్తములు సంస్కృతమున భాషీయములను వ్రాసితిని. ఇంకను వ్రాయుచుంటిని. మఱియుఁ బ్రప్రథమమున నీబాలబోధినులలో సాధ్యమయినంతవఱకు నిర్దుష్టాంధ్రమునే వాడితిని గాని కొంతవఱకు చేసినపిమ్మట నొక చిక్కు తటస్థించినది. ఏమనఁగా నిర్దుష్టాంధ్రమును సంస్కృతములోనికి మార్చఁగల బాలుఁడు అదే యర్థమునిచ్చు గ్రామ్యమును మార్చఁజాలకపోవును. ఉదా॥ వాఁడు రాఁగలఁడు. అనుదానిని, సః ఆగమిష్యతి, అని మార్చినవాఁడే, వాఁడు వస్తాడు. అనుదానిని మార్చలేకపోయెను. ఇంతేగాక, భావస్ఫూర్తియందు మున గ్రామ్యభాషకున్నబలము గ్రాంథికభాషకు వ్యవహారదశలోఁ గనఁబడకుట దుర్ఘటముగఁ గూడఁ దోఁచినది. నిర్దుష్టసంస్కృతభాషను గఱపుటయే నాపుస్తకములయొక్క ముఖ్యప్రయోజనముగాన దానిని నెఱవేర్చుకొనుటయే నాప్రధానకర్తవ్యము. ఈ హేతువులంబట్టి కొంతవఱకు చేసినపిమ్మట బాలబోధినిలో గ్రామ్యాంధ్రమును బ్రారంభించి వాడితిని. ముందుపాఠములో నర్థముకాని పదములు వెనుకపాఠములో నర్థమగునట్లును, వెనుకపాఠములో నర్థముకాని పదములు ముందుపాఠములో నర్థమగునట్లును వ్రాసియుంటిని. ఇయ్యాని పునః పునః భూయోభ్యాసపరిశీలనచే బాలునికి నసాధారణధారణాలాభ మని యేర్పడునది. ఈ బాలబోధిని మూఁడుభాగములందును మనము మాట్లాడుకొను లోకాభిరామాయణములోని ప్రభేదములను జాలవఱకు వ్రాసితిని. ఈ పాఠములందుఁ బూర్వాపరసంబంధ మంతగా నుండదు. వ్యాకరణశిక్ష సంస్కృతపదలాభ మీపద్ధతిమీఁదఁగాని కలుగఁజాలదని యిట్టుల వ్రాసితిని.

మఱియును, నీపుస్తకములలోని పాఠములన్నియుఁ జాలవఱకు సంభాషణరూపములుగా నుండి యేవాక్య మెవరికో చెప్పఁ దెలియుట కష్టముగ

నుండును. కాని, కామా సెమికోలను లున్నంతవఱకు నొక్కని వాక్యములే వ్రాసితిని. బిందుచుక్క అనఁగా (ఫుల్ స్టాప్) పిమ్మట మఱియొకని వాక్యముగా వ్రాసితిని. మనకు సరియగు సంస్కృతపదము దొరకునవఱకు ఆ పదమునకే సంస్కృతవిభక్తులు పెట్టి వాడుటయే యుక్తమని నేనభిప్రాయపడితిని. ఉదా॥ రసీదు అనుదానిని, 'రశీదుః' అని ఉకారాంతశబ్దము చేసి వాడవచ్చు నన్నమాట ఇందుకు నా కాధారము లీలావతియం దగపడినది. భాస్కరాచార్యులు సేరునకు సేరః అనియు, మణుగునకు మణః అనియుఁ బేర్కొని, ఈ పేర్లు ఆలంగీరు పాదుషాచే దనరాజ్యమునందు వాడఁబడినట్లు ఈక్రింది శ్లోకమున వ్రాసెను. శ్లో॥ మణాభిధానం ఖయుగ్మైశ్చ సేరైః ధాన్యాదితౌల్యేషు తురుష్కసంజ్ఞా। మణోష్టభిః స్యాలమగీరశాహకృతాత్రి సంజ్ఞా నిజరాజ్యపూర్షు॥ అని యున్నది.

కావున నో పాఠకమహాశయులారా! సంస్కృతపదములు దొరకని తెలుఁగుపదము లెన్నియో యుంటచే భాషాభిమానముగల తమరందఱులు గట్టి కృషిచేసి దొరకినంతవఱకు మనవ్యవహారమునకుఁ గావలసిన నిర్దుష్టసంస్కృత పదముల నప్పుడప్పుడు నాకొసంగుచు నాచేయు మాతృభాషాభివృద్ధి విషయక ప్రయత్నమునకుఁ దోడ్పడుచు నాయొక్క భ్రమప్రమాదాదులవలనఁగాని ముద్రణ ప్రమాదాదులవలనఁగాని గలిగిన లోపములను జూచి పరిహసింపక నాకుఁ గటాక్షించినచోఁ బునర్ముద్రణమున సంస్కరించుకొందును.

ఇట్లు విన్నవించు విద్వద్విధేయుఁడు,

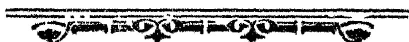
కాశీ కృష్ణాచార్యులు,

అవధాని శిరోమణి.

శ్రీలక్ష్మీహయగ్రీవో విజయతే తరామ్.

బాలబోధిని

ఏకోనాశీతితమః పాఠః = డెబ్బదితొమ్మిదవ పాఠము.

తౌ=వారిద్దరు, వారిద్దరిని ఏతౌ=వీరిద్దరు, వీరిద్దరిని కౌ=ఏయిద్దరు, ఏయిద్దరిని?

యువాం=మీారిద్దరు, మీాయిద్దరిని ఆవాం=మేమిద్దరము, మాయిద్దరిని రామౌ=ఇద్దరు రాములు-లను

తాభ్యాం=వారిద్దరిచేత, వారిద్దరితో-వారిద్దరికొఱకు- వారిద్దరి వలన, వారిద్దరినుండి; ఇటులనే ఏతాభ్యాం- కాభ్యాం-యువాభ్యాం-ఆవాభ్యాం-రామాభ్యాం అనువానికిని తృతీయా- చతుర్థీ - పంచమీా ద్వివచనములకు అర్థము చెప్పికొనవలయును. తయోః=వారిద్దరియొక్క-వారిద్దరియందు; ఇటులనే ఏతయోః- కయోః - యువయోః - ఆవయోః - రామయోః అనువానికిని షష్ఠీ సప్తమీా ద్వివచనములకు అర్థము చెప్పికొనవలయును. యత్ శబ్దమును - సర్వశబ్దమును - కింశబ్దమువలెనే సప్తవిభక్తులందును చెప్పికొనవలయును. ఉదాహరణముగా కింశబ్దము యొక్క యేడు విభక్తులను ఈక్రింద వ్రాసితిని.

మకారాంతః పుంలింగః కిమ్ శబ్దః = ఎవఁడు?

	ఏ	ద్వి	బ
ప్ర-	కః=ఎవఁడు	కౌ=ఏయిద్దరు	కే=ఎవరు
ద్వి-	కం=ఎవనిని	కౌ=ఏయిద్దరిని	కాన్=ఎవరిని
తృ-	కేన=ఎవనిచేత	కాభ్యాం=ఏయిద్దరిచేత	కైః=ఎవరిచేత
చ-	కస్మై=ఎవనికొఱకు	కాభ్యాం=ఏయిద్దరి...	కేభ్యః=ఎవరి...

పం.కస్మాత్=ఎవనివలన కాభ్యాం=ఏయిద్దరి... కేభ్యః=ఎవరి...
ష.కస్య=ఎవనియొక్క కయోః=ఏయిద్దరి... కేషాం=ఎవరి...
స.కస్మిన్=ఎవనియందు కయోః=ఏయిద్దరి... కేషు=ఎవరి...

౧ తౌ కౌ? ౨ ఏతౌ రామలక్ష్మణౌ ౩ కస్య పుత్రౌ? ౪ దశరథపుత్రౌ ౫ యువాం కస్యానుజౌ? ౬ ఆవాం రామలక్ష్మణయోః అనుజౌ; ఆవయోః నామధేయే శృణు భరతశత్రుఘ్నౌ ఇతి ౭ రామః పితృవాక్యపరిపాలనం కర్తుం అరణ్యమగచ్ఛత్. ౮ సః ఏకః ఏవ ఆగచ్ఛద్వా వనం? ౯ నహినహి భార్యానుజాభ్యాం సహ అగచ్ఛత్. ౧౦ దశరథః కిమర్థం రామలక్ష్మణౌ అరణ్యం (ప్రాహిణోత్=పంపెను?) తస్య రామలక్ష్మణయోః అనురాగః నాస్తివా? ౧౧ అస్తి+ఏవ=అస్త్యేవ తథాపి తృతీయభార్యాయాః బలాత్కారేణ తథా అకరోత్. తర్హి కైకేయీ అతీవ పాపిష్ఠా ఇతి ఊహామి.

రాముఁ డరణ్యమునందు రాక్షసులను జంపి ఋషులను గాపాడెను. మీరిద్దరును (అన్నదమ్ములు = సోదరౌ) గదా! అవును మేమిద్దరము అన్నదమ్ములమే. మీయిద్దరిలో (నెవఁడు పెద్దవాఁడు=కః జ్యాయాన్?) మాయిద్దరిలో వీఁడు పెద్దవాఁడు (నేను చిన్నవాఁడను=అహం కనీయాన్.) అయితే భరతశత్రుఘ్నులకుఁగూడఁ బెండ్లి అయినదా? (రామలక్ష్మణులకు అయినపుడే=యదా రామలక్ష్మణయోః ఆసీత్ తదైవ,) భరతశత్రుఘ్నులకును పెండ్లి అయినది. మీయిద్దరితోఁగూడ ఈ కుక్కయెందుకు? ఈకుక్క (యెటువంటిదనుకొన్నావు=కీదృశీ ఇతి మన్యసే!) నిన్న రెండు తోడేళ్ళను చంపినది. ఆలాగా, అయితే సరే. మాయిద్దరితోఁగూడ నిక్కడఁ గూర్చుండుము.

అశీతితమః పాఠః=ఎనుబదియవ పాఠము.

ఇ-ఉ-ఋ-ఓ-ఔ, కారాంత పుంలింగ స్త్రీలింగ శబ్దములకును, ఆ-ఈ-ఊ, కారాంత స్త్రీలింగశబ్దములకును ఏడు విభక్తులలోని ద్వివచనరూపములును ఈక్రింద వ్రాయఁబడును.

(ఇ)

	పుం	స్త్రీ
ప్ర-ద్వి=	హరీ	మతీ
తృ-చ-పం=	హరిభ్యాం	మతిభ్యాం
ష-స=	హర్యోః	మత్యోః

(ఉ)

	పుం	స్త్రీ
	గురూ	ధేనూ
	గురుభ్యాం	ధేనుభ్యాం
	గుర్వోః	ధేన్వోః

ఋ

	పుం	స్త్రీ
ప్ర-ద్వి=	ధాతారౌ	స్వసారౌ
తృ-చ-పం=	ధాతృభ్యాం	స్వసృభ్యాం
ష-స=	ధాత్రోః	స్వస్రోః

బాలబోధినీ ద్వితీయ భాగము డెబ్బదినాల్గవ పాఠములో వ్రాసిన యేడు ఋకారాంత శబ్దములకును ప్రథమా, ద్వితీయా ద్వివచనములు మాత్రము (ధాతారౌ) అనుదానివలె నుండవు గాన నీక్రింద వ్రాసితిని.

(పితరౌ - భ్రాతరౌ - జామాతరౌ - మాతరౌ - దుహితరౌ - యాతరౌ - ననందరౌ)

	(ఈ)-స్త్రీ	(ఊ)-స్త్రీ
ప్ర-ద్వి=	గౌర్యౌ	వధ్వౌ
తృ-చ-పం=	గౌరీభ్యాం	వధూభ్యాం
ష-స=	గౌర్యోః	వధ్వోః

(ఓ)పు-స్త్రీ	(ఔ)పు-స్త్రీ	ఆ-స్త్రీ
గావౌ	నావౌ	రమే
గోభ్యాం	నౌభ్యాం	రమాభ్యాం
గవోః	నావోః	రమయోః

౧ తవ బాహ్వోః ఏకః దీర్ఘః, ద్వితీయః హ్రస్వః. ౨ రామస్య ద్వౌ బాహూ అపి దీర్ఘౌ. ౩ పూర్వేద్యుః సాయం యుష్మద్గృహే ద్వౌ క్షౌద్రపటలౌ అపశ్యం. ౪ తయోః క్షౌద్రం అస్తి వా న వా? ౫ ద్వయోః పటలయోః అపి క్షౌద్రస్య బిందుః అపి నాస్తి. ౬ కుత ఇతి చేత్, పరిహ్యః అమావాస్యా ఖలు. ౭ తతః సరఘాః క్షౌద్రం సర్వం అపిబన్. ౮ తర్హి ఆవయోః క్షౌద్రం కథం? ౯ పునః పూర్ణిమాయాం పటలద్వయమపి సరఘాః పూరయిష్యంతి. ౧౦ అనంతరం వయం క్షౌద్రం సమ్యక్ పిబామః ౧౧ త్వత్ + శాబాలకస్య=త్వచ్ఛాబాలకస్య పాదయోః శృంఖలా దృశ్యతే కిం? ౧౨ సః ఏకదా రాత్రౌ కరణస్య గృహే చౌర్య మకరోత్, తతః తస్య గతిః ఏవ మభవత్.

౧ అరే మీ యింటిలో పుట్ట ఉన్నదిగదా అందులో పాములు లేవా? ౨ అది పాముల పుట్ట కాదు చెదలపుట్ట. ౩ అయితే మీ యింటిలోనికి చెదపురుగులు రావా? ౪ ఎందుకు రావు అప్పుడప్పుడు బట్టలను పుస్తకములను పాడుచేయుచుంటవి ౫ మా దొడ్లో నొక తేనెతుట్టెను నేను పడవేసినాను. ౬ అందులో తేనె ఏమైన నున్నదా! ౭ అబ్బో చాల తేనె యున్నది గాని తేనెటీగలు నన్ను తరిమినవి; అందుచేత ఆ తేనె అంతయు క్రిందపడి వ్యర్థమయినది. ౮ మీకు బండెద్దులు ఎన్ని యున్నవి? ౯ మా యింట్లో ఆఱు బండెద్దులును మూడు బండ్లును ఉన్నవి. ౧౦ నీ మొలయందు మొలత్రాడు లేదేమి! ౧౧ మొన్న నేను రామునితోఁగూడ నాడుకొనుటకు వెళ్ళితిని. అప్పుడు వాడు నా మొలత్రాటిని చేతితో పట్టుకొని బలాత్కారముగా త్రెం

చెను. అందుచేత నేను (మొలత్రాడు లేనివాడను=అమేఖలః- మేఖలాశూన్యః- మేఖలాహీనః) అయితిని. ౧౨ అయితే ఈ నులకను నీమొలయందు ఇప్పుడు కట్టుకొనుము. పిమ్మట చూతము.

ఏకాశీతితమః పాఠః = ఎనుబదియొకటవ పాఠము.

ఈకార ఊకారాంత శబ్దములయొక్క ఏడు విభక్తులలో ద్వివచనరూపము లీ క్రింద వ్రాయఁబడును. ఋూకారాంతములు లేవు.

(ఈ) గౌరీశబ్దము=పార్వతి
ప్ర-సం-ద్వి=గౌర్యౌ
తృ-చ- పం=గౌరీభ్యాం
ష-స=గౌర్యోః
ఉద్భవతి=పుట్టుచున్నది
ఉన్నమయతి=ఎత్తుచున్నది
ఉద్భూయ=పుట్టి
ఉన్నమయ్య=ఎత్తి
ఉపేక్షతే=ఉపేక్షించుచున్నాడు
ఉదంచతి=తోడుచున్నాడు
నిక్షిపతి=దాచుచున్నాడు
శ్రామ్యతి=అలయుచున్నాడు, విసుగుచున్నాడు

(ఊ) వధూశబ్దము=ఆడుది
ప్ర-సం-ద్వి=వధ్వౌ
తృ-చ-పం=వధూభ్యాం
ష-స=వధ్వోః
ఆప్రాతస్సాయం=ప్రొద్దున మొదలు సాయంకాలము వరకు
ఆకాశీరామేశ్వరం=కాశి మొదలు రామేశ్వరమువరకు
ఆసేతుశీతాచలం = సేతువు మొదలు హిమాలయమువరకు
ఆబాలగోపాలం = పిల్లవాడు మొదలు గొల్లవాని వరకు

౧ తవ బాహ్వోః ఏకః దీర్ఘః, ద్వితీయః హ్రస్వః. ౨ రామస్య ద్వౌ బాహూ అపి దీర్ఘౌ. ౩ పూర్వేద్యుః సాయం యుష్మద్గృహే ద్వౌ క్షౌద్రపటలౌ అపశ్యం. ౪ తయోః క్షౌద్రం అస్తి వా న వా? ౫ ద్వయోః పటలయోః అపి క్షౌద్రస్య బిందుః అపి నాస్తి. ౬ కుత ఇతి చేత్, పరేద్యుః అమావాస్యా ఖలు. ౭ తతః సరఘాః క్షౌద్రం సర్వం అపిబన్. ౮ తర్హి అనయోః క్షౌద్రం కథం? ౯ పునః పూర్ణిమాయాం పటలద్వయమపి సరఘాః పూరయిష్యంతి. ౧౦ అనంతరం వయం క్షౌద్రం సమ్యక్ పిబామః ౧౧ త్వత్ + శ్యాలకస్య=త్వచ్ఛ్యాలకస్య పాదయోః శృంఖలా దృశ్యతే కిం? ౧౨ సః ఏకదా రాత్రౌ కరిణస్య గృహే చౌర్యమకరోత్, తతః తస్య గతిః ఏవ మభవత్.

౧ అరే మీయింటిలో పుట్ట ఉన్నదిగదా అందులో పాములు లేవా? ౨ అది పాముల పుట్ట కాదు చెదలపుట్ట. ౩ అయితే మీయింటిలోనికి చెదపురుగులు రావా? ౪ ఎందుకు రావు అప్పుడప్పుడు బట్టలను పుస్తకములను పాడు చేయుచుంటవి ౫ మాదొడ్లో నొక తేనెతుట్టెను నేను పడవేసినాను. ౬ అందులో తేనె ఏమైన నున్నదా! ౭ అబ్బో చాల తేనెయున్నది గాని తేనెటీగలు నన్ను తరిమినవి; అందుచేత ఆతేనె అంతయు క్రిందపడి వ్యర్థమయినది. ౮ మీకు బండెద్దులు ఎన్నియున్నవి? ౯ మాయింట్లో ఆరు బండెద్దులును మూడు బండ్లును ఉన్నవి. ౧౦ నీమొలయందు మొలత్రాడు లేదేమి? ౧౧ మొన్న నేను రామునితోకూడ నాడుకొనుటకు వెళ్ళితిని. అప్పుడు వాడు నా మొలత్రాటిని చేతితో పట్టుకొని బలాత్కారముగా త్రెం

చెను. అందుచేత నేను (మొలత్రాడు లేనివాడను=అమేఖలః. మేఖలాశూన్యః. మేఖలాహీనః) అయితిని. ౧౦౦ అయితే ఈ సులకను నీ మొలయందు ఇప్పుడు కట్టుకొనుము. పిమ్మట చూతము.

ఏకాశీతితమః పాఠః = ఎనుబదియొకటవ పాఠము.

ఈకార ఊకారాంత శబ్దములయొక్క ఏడు విభక్తులలో ద్వివచనరూపము లీ క్రింద వ్రాయఁబడును. ఋూకారాంత ములు లేవు.

(ఈ) గౌరీశబ్దము=పార్వతి
ప్ర-సం-ద్వి=గౌర్యౌ
తృ-చ- పం=గౌరీభ్యాం
ష-స=గౌర్యోః
ఉద్భవతి=పుట్టుచున్నది
ఉన్నమయతి=ఎత్తుచున్నది
ఉద్భూయ=పుట్టి
ఉన్నమయ్య=ఎత్తి
ఉపేక్షతే=ఉపేక్షించుచున్నాడు
ఉదంచతి=తోడుచున్నాడు
నిక్షిపతి=దాచుచున్నాడు
శ్రావ్యతి=అలయుచున్నాడు, విసుగుచున్నాడు

(ఊ) వధూశబ్దము=ఆడుది
ప్ర-సం-ద్వి=వధ్వౌ
తృ-చ-పం=వధూభ్యాం
ష-స=వధ్వోః
ఆప్రాతస్సాయం=ప్రొద్దున మొదలు సాయంకాలము వరకు
ఆకాశీరామేశ్వరం=కాశి మొదలు రామేశ్వరమువరకు
ఆసేతుశీతాచలం = సేతువు మొదలు హిమాలయమువరకు
ఆబాలగోపాలం = పిల్లవాడు మొదలు గొల్లవాని వరకు

అద్య ఆప్రాతస్సాయం క్షీరం మంథంమంథం ఘన ప్రాణాః అశ్రామ్యన్. ఏతావత్పర్యంతం నవనీతం న ఉదభవత్ = నోదభవత్. రే బాలక ముఖ మున్నమయ్య బహిర్ద్వారం పశ్య, శునకః ఆగచ్ఛతీవ భాతి. హే అంబ! శునకః న, కింతు సుమశ్వాలకః. కేవా కూపసమీపే జల ముదంచంతి పశ్య పశ్య. అస్మత్కూపః అగాధః; ప్రారబ్ధవశాత్ కూపే పతేయుః కింవా. త్వం గత్వా మా ఉదంచత ఇతి వద. తథైవ వదిష్యామి, త్వం గత్వా తవ కార్యాణి కురు. హాంజే పార్వతి! ఏతాని పాత్రాణి ధావిత్వా అంతః నిక్షిప. పూర్వకాలే ఆకాశీరామేశ్వరం సమీచీనరథ్యాః నాసన్. ఇదానీం హూణరాజ్యే ఆసేతుశీతాచలం సర్వత్ర ధూమశకటరథ్యాః సంతి. తస్మాత్ కారణాత్ ఆబాలగోపాలం సర్వే జనాః ధూమశకట మారుహ్య కాశీరామేశ్వరాది పుణ్యక్షేత్రాణి అటిత్వా యథేచ్ఛం ఆనంద మనుభవంతి. సర్వే జనాః సుఖేన సంతు.

నీవు బొత్తుగా రాముని ఉపేక్షించుచున్నావేమి! వాడు మొదలే యొకకోతి. అటుపైన నీవుపేక్షించినచో పూర్తిగా చెడిపోవును. నేనేమిచేయుదును, మీ అమ్మ వానిని నాయొద్దకు బంపదు. ఆ దూడకొఱకు మీరు పసుగత్తవద్దండి, తిరిగి తిరిగి అదే సాయంకాలమందు ఇంటికి వచ్చును. నిన్నప్రొద్దున మొదలు సందెవఱకు వర్షము కురిసినది కాబట్టి చెఱువు బాగుగా నిండినది. అరే రామా నీవు బావిలో నీరు తోడవద్దు. రేపుప్రొద్దున మా యూరిలో నొక దేవాలయమందు

ఒక సభ జరుగును. ఆ సభయందు అనేకులు మాట్లాడుటకు వత్తురు. అపుడు నేనుకూడ నొక యుపన్యాసము నిత్తును. సరే మంచిదిగాని మీరు నిన్న సాయంకాలము వఱకును నాకుఁ గనఁబడలేదేమి? నేను నిన్న ప్రొద్దుననే మంగళగిరికిఁ బోతినిగా; ఇపుడే బండిదిగి వచ్చుచున్నాను. మీ వ్యాకరణము బాపట్లలో నేమైనది? ఇంతవఱకును ఏమియు కాలేదు. అన్ని గ్రంథములలో రామాయణము శ్రేష్ఠమయిన గ్రంథము. దానిని నీవు పూర్తిగా చదివినచో నీకు సంస్కృతభాషలో మంచి ప్రవేశము కాఁగలదు. నీవు ప్రతిదినమును రామాయణముతోఁ గూడ మాయింటికి రమ్ము. నేను నీకు దానిని చదువుపద్ధతిని చెప్పెదను. నాదగ్గర రామాయణము లేదే; నేనెట్లు చదువుదును? బాగుగానే యున్నది, నేను నీకు పుస్తకమును గూడ నెక్కడ కొనిపెట్టుదును?

ద్వ్యశీతితమః పాఠః = ఎనుబదిరెండవ పాఠము

అ- ఇ- ఉ- ఋ కారాంత నపుంసకలింగ శబ్దములకు ప్రథమా, ద్వితీయా ద్వివచన రూపములు మాత్రమే క్రింద వ్రాయఁబడును.

ఫలే = రెండుపండ్లు, వారిణీ = రెండునీళ్ళు, మధునీ = రెండు తేనెలు, ధాతృణీ = రెండుధరించునవి తక్కిన ద్వివచనములు పుంలింగమందువలెనే. సంస్కృతమున, అ- ఇ- ఉ- ఋ, కారాంతములు తప్ప ఇతరాజంత నపుంసకలింగములు లేవు. కిం- యత్ - తత్ - ఏతత్. సర్వ-ద్వి-అన్య- ఇతర- శబ్దములకు నపుంసకలింగములో ప్రథమా, ద్వితీయా ద్వివచనములు

క్రమముగా, కే- యే- తే-వతే- సర్వే-ద్వే-అన్యే - ఇతరే అని యుండును. తక్కిన ద్వివచనములు పుంలింగములకు వలెనే యుండును. యుష్మదస్మచ్ఛబ్దములకు లింగభేదము లేదు. అజంత సామాన్యశబ్దములును, చాలవఱకు సర్వనామ శబ్దములును మూడు లింగములలో నిరూపింపఁబడినవి.

మహిషీ=గేదె	సుష్ఠు=బేష్
శృంగం=కొమ్ము	ప్రాయః=తఱచుగా
ఆపీనం=పొదుగు	అస్తం=కనపడకుండ
ఖురః=గిట్ట	స్వయం=తనంతట తాను
వాలః=తోక	ఆః=కోపార్థకము
సాస్నా=గంగడోలు	ఆతంచతి=తోడుకొనుచున్నది
మహిషః=దున్న	ఆతంచ్య=తోడుకొని
శర్కరా=చక్కెర	ఆతంచితుం=తోడుకొనుటకు
కూర్చికా=జున్ను	ఆతంచయతి=తోడుపెట్టుచున్నాడు
పీయూషం=జున్నుపాలు	
కుటరః=తరికంబము	ఆతంచ్య=తోడుపెట్టి
చిక్కణం=చిక్కనిది	ఆతంచయితుం=తోడుపెట్టుటకు
అమ=మంచిది	అనాతంచ్య=తోడుపెట్టక
యుగపత్=ఒకసారి	నర్వంచతి=బోర్లగిలుచున్నాడు
పరారి=మొందటేడు	నర్వంచ్య=బోర్లగిలి
పరుత్=నిరుడు	నర్వంచితుం=బోర్లగిలుటకు

ఐషమః=ఈయేడు
అథకిం=ఒప్పుడల
అయే=జ్ఞప్తిదెచ్చుకొనుట
వ్యంచయతి=బోర్లించుచున్నాడు
వ్యంచ్య=బోర్లించి
వ్యంచయితుం=బోర్లించుటకు

అరే యుష్మాకం మహిషీ కియత్ క్షీరం యచ్ఛతి రే? ప్రత్యహం మానికాద్వయదఘ్నం యచ్ఛతి. తర్హి ఘృతాదికం అక్రీత్వాఏవ యుష్మాకం నిత్యకృత్యం చలతీతి ఊహామి. చలతి కింతు ప్రతిమాసం ద్వివారం ఘృతం క్రీణీమః. తస్యాః వామశృంగం భగ్నమివ దృశ్యతే కిం? సా ఏకస్మిన్ దినే లాలాచార్యమహిష్యాసహ యుద్ధ మకరోత్, తదా ఏకం శృంగం భగ్నమాసీత్. బలిద్ధాచార్యః ఏకాం గాం అక్రీణాత్, తస్యాః ఆపీనే ఏకః వ్రణః ఉదభవత్. తథా వా పరారి అపశ్యః ఖలు అస్మద్గోః సాస్నాయాం వ్రణః ఉద్భూయ కథ మబాధత వా? అయిబాలికే! క్షీరం ఆతంచద్వా పశ్య, అంబ! క్షీరం కాఽఽతంచయత్? బతబత అహం ఆతంచయితుం క్షీరఘట సమీపం అగచ్ఛం, ఏతదంతరే స్తనపః ఆగత్య అన్నార్థం అక్రందత్, తతః ఆతంచనం వ్యస్మరం = మఱచితిని. సమ్యగేవాస్తి ఇదానీంవా గత్వా ఆతంచయ. అంబ అంబ! మహ్యాం ఈషత్కూర్చికాం దాస్యసివా? తాత! ఇదానీం కూర్చికా క్వాస్తిరే, ఐషమః శ్రావణమాసే అస్మాకం ధేనుః ప్రసవిష్యతి, తదా యథేచ్ఛం పీయూషం కూర్చికాంచ దాస్యామి; తాత! గత్వా క్రీడ. అంబ! ఇదానీం తత్రైవ గచ్ఛామి కింతు త్వం

శర్కరయాసహ పీయూషం నదాస్యసిచేత్ అహం కుటరం భంజయామి = విఱుగఁగొట్టెదను. అథకిం గచ్ఛ.

ఇప్పుడిప్పుడే మాపిల్లవాఁడు మెల్లమెల్లగా బోర్లపడు చున్నాఁడు. శేషించిన మజ్జిగ చిక్కగా నున్నది. ఆ పాల కుండను బాగుగా కడిగి పాలయింట్లో బోర్లించుము. ఆవు, గేదె, గుఱ్ఱము, దున్న, అన్నియును మా యింటికి ఒక్కసారి వచ్చినవి. మా యావుతోకకంటె మీ యావుతోక చాల పొడుగైనది. సరే బాగుగనే యున్నది. మా యావు పొదుగు కంటె మీయావు పొదుగు పెద్దదిగదా. తోక పెద్దదైనచో నేమిభాగ్యము; పొదుగు పెద్దదైనయెడల మిక్కిలి పాల నిచ్చును. సూర్యుఁడు కనఁబడకుండ వెళ్ళినాఁడు, ఇప్పటికిని మా యావు ఇంటికి రాలేదు, కారణ మేమో తెలియదు. నిరుడు మీ యింట్లో పెండ్లినాఁడు నే నీయావును కొన్నాను. ఇంతవఱకును పాలు ఇచ్చుచునే యున్నది. మీయావు తఱచుగా ఇల్లువదలి యెక్కడకును పోదు. ఇంతలో ఎందుకు విచారము? ఆరస్తామీఁద నొక యావు కనఁబడుచున్నదే అది మీది కాదుగదా. అది శాతాచార్యులవారిది. అయినయెడల మీ యావు దాని వెనుకనే యుండును. దానికిని మీయావునకును ఎక్కువ సహవాసము. అదుగో మీయావుతోఁగూడ నెవఁడో వచ్చుచున్నాఁడు. ఇంత ఆలస్య మెందుకయినదని వాని నడుగుము.

త్ర్యశీతితమః పాఠః = ఎనుబదిమూఁడవ పాఠము.

విభక్తి ప్రత్యయములు.

	ఏ.	ద్వి.	బ
ప్ర.	స్.	ఔ.	అః
ద్వి.	అమ్.	ఔ.	అః
తృ.	ఆ.	భ్యామ్.	భిః
చ.	ఏ.	భ్యామ్.	భ్యః
పం.	అః.	భ్యామ్.	భ్యః
ష.	అః.	ఓః.	ఆమ్
స.	ఇ.	ఓః.	సు

అజంతములనియు హలంతములనియు, శబ్దములు ద్వివిధములు. అచ్చులు చివరఁగలవి అజంతములు. ఉః- రామ, రమా, హరి, గౌరీ, గురు, వధూ, ధాతృ, రై, గో, నౌ, శబ్దములును వీనిం బోలినవియును అజంతములు.

హల్లులు చివరఁగలవి హలంతములు.

ఉః- మహత్, దివిషత్, గిర్, వాచ్, భిషజ్, క్షుధ్, లిహ్, విశ్ ఇత్యాదులు హలంతములు.

ప్రాయశః అజంతసాధారణశబ్దము లన్నియు మూఁడు లింగములయందు నింతకుముందు నిరూపింపఁబడినవి. హలంత ప్రాతిపదికములకు పైన వ్రాసిన విభక్తిప్రత్యయములు చేర్చినచో ఆయావిభక్తు లేర్పడును. ప్రాతిపదిక మనగా విభక్తి ప్రత్యయము చేర్చుటకు, ముందున్న శబ్దముయొక్క అసలు రూపము. ఉః- 'రామ' అనునది ప్రాతిపదికము. రామ + స్ = రామస్ = రామః ఇది పదము. 'మరుత్' అనునది ప్రాతిపదికము. మరుత్ + అమ్ = మరుతం ఇది ద్వితీయైకవచనాంతమగు పదము.

పయినఁ జెప్పిన యిరువదియొకటియు విభక్తిప్రత్యయము లనఁబడును. వీనిలో నచ్చు మొదటఁగల ౧౩ ను అజాదిప్రత్యయములు. హల్లు మొదటఁగల ౮ యు హలాది ప్రత్యయములు.

ఔ- అః- అమ్- ఔ- అః- ఆ- ఏ- అః- అః- ఓః- ఆమ్- ఇ- ఓః ఈ పదుమూడు అజాదిప్రత్యయములు.

స్- భ్యాం- భిః- భ్యాం- భ్యః- భ్యాం- భ్యః- సు ఈ యెనిమిది హలాది ప్రత్యయములు.

స్- ఔ- అః- అమ్- ఔ ఈ అయిదు ప్రత్యయములకు సుట్ప్రత్యయములనియు మఱియొక పేరు గలదు. అనఁగా, ప్రథమైకవచన ప్రత్యయము మొదలు ద్వితీయా ద్వివచన ప్రత్యయమువఱకు సుట్ప్రత్యయములు.

రాము, అనునది అకారాంత ప్రాతిపదికము. మరుత్ అనునది తకారాంత ప్రాతిపదికము. హలంత ప్రాతిపదికములకు సుట్ ప్రత్యయములఁ జేర్చినపుడు కొన్ని మార్పులు చెందును. అట్టిమార్పులను ఆయాస్థలములలో వ్రాయుదును.
(మరుత్) శబ్దము, తకారాంతము, పుంలింగము; గాలి అని అర్థము.

ప్ర. ఏక. మరుత్ + స్ = మరుత్ = గాలి. ఇచట (స్) లోపించినది. ఇదే మార్పు.

ప్ర. ద్వివ. - మరుత్ + ఔ = మరుతౌ = రెండుగాలులు;

ప్ర. బ. మరుత్ + అః = మరుతః = గాలులు.

ద్వి. మరుత్ + అమ్ = మరుతం = గాలిని, మరుతౌ, మరుతః.

తృ-	మరుతా-	మరుద్భ్యాం- ఇక్కడ మరుత్ లోని తకారము దకారమైనది.	మరుద్భిః
చ-	మరుతే-	మరుద్భ్యాం	మరుద్భ్యః
పం-	మరుతః-	మరుద్భ్యాం	మరుద్భ్యః
ష-	మరుతః-	మరుతోః.	మరుతాం
స-	మరుతి-	మరుతోః-	మరుత్సు.

ఇటులనే దివిషద్ శబ్దము దకారాంతము స్త్రీలింగము దేవత అని అర్థము-

దివిషద్+స్=దివిషద్ = దేవత,

దివిషదౌ = ఇద్దరు దేవతలు - దివిషదః = దేవతలు -

విష్వాచిః, స్త్రీ=కలరా	ఆపద్, స్త్రీ=ఆపత్తు
మహామారీ, స్త్రీ=ప్లేగు	విపద్, స్త్రీ=ఆపత్తు
సంపత్, స్త్రీ=సంపత్తు	ఆపన్నః } ఆపద నొందిన
సంపన్నః=సంపదకలవాఁడు	విపన్నః } వాఁడు.
ఉపనిషద్, స్త్రీ=ఉపనిషత్తు	మండూకః=కప్ప
హ్రదః=మడుగు	పల్వలః=చిన్న మడుగు

ఏతద్వత్సరే అధికశ్రావణమాసే గోదావరీ పుష్కరః ఆసీత్. అధికశ్రావణ శుద్ధ తృతీయా దివసే పుష్కరప్రారంభః ఇతి కేషుచిత్ పంచాంగేషు దృశ్యతే; అధికశ్రావణ శుద్ధ నవమీ దివసే పుష్కరారంభ ఇతి కేషుచిత్ పంచాంగేషు దృశ్యతే. తదర్థం రాజమహేంద్రవరగ్రామే. ఏకా సభా ఆచలత్. తత్సభాదర్శనార్థం పండితాః పామరాశ్చ బహవః జనాః సమావిశన్. తస్యాం సభాయాం దినత్రయపర్యంతం

హాబః అభవత్. అంతతః తృతీయాదివస ఏవ పుష్కరారంభ ఇతి అనేకే పండితాః రాద్ధాంత మకుర్వన్. తస్మాత్ కారణాత్ వయం సర్వేపి తత్రైవ నిశ్చయం (అకుర్మహి=చేసికొన్నాము.) కింతు పునః దినపంచకానంతరం తత్పురేవ ద్వితీయసభా కాచన ఉదతిష్ఠత్. తస్యామపి సభాయాం అనేకధా వివాదాః ఆసన్. అనంతరం నవమీ దివస ఏవ పుష్కరప్రవేశ ఇతి తత్ర సిద్ధాంతమకుర్వన్. ఏతద్వృత్తాంతం వయం ఉత్తరద్వారా జ్ఞాత్వా ఇత్థం అచింతయామః. తృతీయాప్రభృతి పుష్కరశ్చేత్ శుద్ధ చతుర్దశ్యాం పుష్కరసమాప్తిః భవిష్యతి. నవమీం ఆరభ్య పుష్కరః చేత్ బహుళపంచమ్యాం పుష్కరసమాప్తి ర్భవిష్యతి. తతః నవమీ మారభ్య చతుర్దశీపర్యంత దినేషు గోదావరీస్నానం కరవామ ఇతి నిశ్చిత్య=నిశ్చయించి, తత్రైవ అకుర్మ. సర్వదా పుష్కరకాలః ద్వాదశదినపరిమితః ఏతద్వత్సరే అష్టాదశదినపరిమితః ఆసీత్. కుత ఇతిచేత్ సిద్ధాంతద్వయ సద్భావాత్. తేన కారణేన బహుజనాః సమావిశన్. జన సంమర్దాత్ అంతిమదినేషు విషూచిః ఉదభవత్. అనేకే జనాః కాలమకుర్వన్. కృష్ణాపుష్కరే కథం భవిష్యతివా న జ్ఞాయతే.

మీకేమి మీరు సంపన్నులుగదా; ఎక్కడికిని కదల నవసరము లేదు. అటులఁ బల్కెదరేమి, సంపత్తుచేత నేమి ప్రయోజనము? సంపత్తులు ఆపత్తులు అందఱకును సమానములే. నిన్నచూచిన మనుష్యుఁ డివ్వేళ లేఁడు. (జగత్తు అంతయు దైవాధీనము = దైవాధీనం జగత్సర్వం); అని పెద్దలు ఊరకయే

చెప్పినారా; మునుపు మహర్షు లందరు వెయ్యి యేండ్లు బ్రతికిరి. ఇప్పుడు ఆయుర్దాయము చాలవరకు (తగ్గినది=అక్షయత్.) ప్రతివాఁడును దైవభక్తి లేనివాఁడే అందుచేతనే కలియు ఇట్లు బాధించుచున్నది. సంసారము ఒకమడుగువంటిది. [illegible]కులు మొదలగువారు కప్పలవంటివారు. గడచిన ఆఱుసంవత్సరముల నుండియు దేశమందు (ఏదోయొక = యత్కశ్చన) కల్లోలమే గదా. అయినను గాని అందుకు మన మేమి చేయగలము? దైవము యొక్క ఇచ్ఛానుసారముగా కాలచక్రము తిరుగును.

చతురశీతితమః పాఠః = ఎనుబదినాల్గవ పాఠము.

అత్, వత్, మత్ ప్రత్యయాంతములగు తకారాంత శబ్దములు— గచ్ఛత్, ధనవత్, శ్రీమత్ = ప్రాతిపదికములు.

తకారాంత పుంలింగము

గచ్ఛత్, శబ్దము = పోవుచు, పోవుచున్న

ప్ర	- గచ్ఛన్	- గచ్ఛంతౌ	- గచ్ఛంతః
సం	- హే గచ్ఛన్	- హే గచ్ఛంతౌ	- హే గచ్ఛంతః
ద్వి	- గచ్ఛంతం	- గచ్ఛంతౌ	- గచ్ఛతః
తృ	- గచ్ఛతా	- గచ్ఛద్భ్యాం	- గచ్ఛద్భిః
చ	- గచ్ఛతే	- గచ్ఛద్భ్యాం	- గచ్ఛద్భ్యః
ప	- గచ్ఛతః	- గచ్ఛద్భ్యాం	- గచ్ఛద్భ్యః
ష	- గచ్ఛతః	- గచ్ఛతోః	- గచ్ఛతాం
స	- గచ్ఛతి	- గచ్ఛతోః	- గచ్ఛత్సు

గచ్ఛత్, అనునది, గమ్, అను ధాతువునుండి పుట్టిన వర్తమానార్థక విశేషణము. గమ్ అనునది ధాతువుయొక్క మూలము; గచ్ఛ అనునది ధాతువుయొక్క ఆదేశము. గచ్ఛ + అత్ = గచ్ఛత్. అత్ అనునది వర్తమానార్థక విశేషణప్రత్యయము. ఇపుడు గమ్ ధాతువు, గచ్ఛత్ శబ్దముగా మారి, లింగ, వచన, విభక్తులు గలదియైనది. ఇటులనే ప్రతియొక పరస్మైపది ధాతువునకును వర్తమానార్థక విశేషణరూపము ఏర్పడును. ఉః— పచ్ + అత్ = పచత్.

తకారాంత పుంలింగము

ధనవత్ శబ్దము = ధనముకల, ధనముకలవాఁడు.

ప్ర - ధనవాన్ - ధనవంతౌ - ధనవంతః
సం - హేధనవన్ - హేధనవంతౌ - హేధనవంతః
ద్వి - ధనవంతం - ధనవంతౌ - ధనవత్ + అః = ధనవతః— మొదలుకొని చివరవరకు గచ్ఛత్ శబ్దమువలెనే.

తకారాంత పుంలింగము

శ్రీమత్ శబ్దము = లక్ష్మికల, లక్ష్మికలవాఁడు

ప్ర - శ్రీమాన్ - శ్రీమంతౌ - శ్రీమంతః
సం - హేశ్రీమన్ - హేశ్రీమంతౌ - హేశ్రీమంతః
ద్వి - శ్రీమంతం - శ్రీమంతౌ - శ్రీమత్ + అః = శ్రీమతః- మొదలుకొని గచ్ఛత్ శబ్దమువలెనే యుండును.

తకారాంత పుంలింగము మహత్ శబ్దము=గొప్పవాఁడు.

ప్ర - మహాన్ - మహాంతౌ - మహాంతః

సం - హేమహన్ - హేమహాంతౌ - హేమహాంతః

ద్వి - మహాంతం - మహాంతౌ తక్కినది గచ్ఛత్ శబ్దమువలెనే యుండును.

వత్, మత్ ప్రత్యయములకు (కల) అని అర్థము. మకార అకార ఆకారాంత నామవాచకములకు (వత్) ప్రత్యయమును, తక్కిన అజంతనామ వాచకములకు (మత్) ప్రత్యయమును చేర్చవలయును. ॥౧॥ ఉః- కిమ్ శబ్దము, మకారాంతముగనుక [కిమ్+వత్] కింవత్=ఏమిగల అని అర్థము.

ఉః-(భాగ్య) శబ్దము అకారాంతము గనుక [భాగ్య+వత్] భాగ్యవత్ = భాగ్యముకల అని అర్థము.

(భార్యా) శబ్దము ఆకారాంతము గనుక [భార్యా+వత్] భార్యావత్=భార్యకల అని అర్థము.

(బుద్ధి) శబ్దము—ఇకారాంతముగనుక (బుద్ధి+మత్ = బుద్ధిమత్=బుద్ధిగల అని అర్థము.

(శ్రీ) శబ్దము - ఈకారాంతము గాన (శ్రీ+మత్) = శ్రీమత్ = సిరిగల అని అర్థము.

(ధేను) శబ్దము - ఉకారాంతముగాన ధేను+మత్) = ధేనుమత్ = ఆవులుగల అని అర్థము

(వధూ) శబ్దము-ఊకారాంతముగాన (వధూ+మత్)= వధూమత్=స్త్రీలుగల అని అర్థము.

(పితృ) శబ్దము - ఋకారాంతముగాన పితృ+మత్) = పితృమత్=తల్లిదండ్రులు గల అని అర్థము.

(గో) శబ్దము - ఓకారాంతము గాన (గో+మత్) = గోమత్=గోవులుగల అని అర్థము.

బుద్ధి శబ్దము మొదలు, గోశబ్దమువఱకుఁగల ఆఱు శబ్దములును, మకార, అకార, ఆకారాంతములలో (జేరలేదు గాన) పైవిధిప్రకారము (మత్) ప్రత్యయము చేర్పబడినది. ఇటులనే తక్కిన అజంతములకును జూడనగు. ॥౧

మకార, అకార, ఆకారోపధకములగు నామవాచకము లకుఁగూడ వత్ ప్రత్యయమే చేర్పఁబడవలయును. ౨॥

ఉ:- (లక్ష్మి) శబ్దము-మకారోపధకము. ఉపధ అనఁగా తుదివర్ణమునకు ముందువర్ణము. లక్ష్మిశబ్దములో తుదివర్ణము ఈకారము; దానికి ముందువర్ణము, మకారము. కావున, మకారము, ఉపధ యైనది. అందుచే, లక్ష్మిశబ్దము, మకార ముపధగాఁ గలదై, మకారోపధక మనిపించుకొన్నది. లక్ష్మి శబ్దము మకారోపధకమగుటవలన, పైరెండవ విధిచేత (వత్) ప్రత్యయమునే దీనికిఁ జేర్పవలయును. లక్ష్మి + వత్ = లక్ష్మివత్ = లక్ష్మిగల. ౧॥

అకారోపధకమున కుదాహరణము:- (యశస్) శబ్దము అకారోపధకముగాన, యశస్ + వత్ = యశస్వత్=యశస్సు గల. ౨॥

ఆకారోపధకమున కుదాహరణము:- (భాస్) శబ్దము ఆకారోపధకముగాన భాస్+వత్=భాస్వత్ = తేజస్సుగల. 3॥

పై రెండువిధులలో, మొదటివిధికి (యవమత్) అను నది, అపవాదము. రెండవవిధికి [భూమిమత్] అనునది, అప వాదము. ఏలయనగా, [యవ] శబ్దము, అకారాంతమగుటచే, మొదటివిధి ప్రకారము, [వత్] ప్రత్యయమును గ్రహించు టకు బదులు [మత్] ప్రత్యయమును గ్రహించినది. [భూమి] శబ్దము మకారోపధకమగుటచే, రెండవవిధి ప్రకారము [వత్] ప్రత్యయమును గ్రహించుటకు బదులుగా [మత్] ప్రత్యయ మును గ్రహించినది.

యవమత్-భూమిమత్ శబ్దములు పైవిధులకు లొంగ లేదు గాన అపవాదము లనఁబడెను. ఇట్టి, వత్ప్రత్యయాంత, మత్ప్రత్యయాంతశబ్దము లన్నియు [మతుబంతము] లని చెప్పఁ బడుచు, ధనవత్-శ్రీమత్ శబ్దములవలెనే నడచుచుండును.

[తావత్-యావత్-ఏతావత్ ఇయత్-కియత్] శబ్దము లును ధనవత్, శబ్దమువంటివే.

భగవాన్=భగవంతుఁడు, పూజ్యుఁడు
భవాన్=నీవు
తత్రభవాన్=పూజ్యుఁడు
హనుమాన్=హనుమంతుఁడు
ఖారీ=పుట్టి

చికిత్సతి=కుదుర్చుచున్నాఁడు
తక్షతి=చెక్కుచున్నాఁడు
వధతి=వధించుచున్నాఁడు
భర్జతే=వేఁచుచున్నాఁడు
(మంగలములో వడ్లు మొదలైనవి వేఁగించుట.)

ప్రళయకాలే సర్వప్రపంచః నశ్యతి. తదా సర్వత్ర జలమేవ దృశ్యతే. తస్మిన్ జలే శ్రీమాన్ నారాయణః లక్ష్మ్యా సాకం ప్రళయసముద్రే నిద్రాతి. ఏవం శతవత్సరపర్యంతం

భగవాన్ నిద్రాం అనుభూయ అనంతరం లక్ష్మ్యాః ప్రార్థనయా ప్రళయసముద్రే నిద్రాత్ః ఉత్థాయ సర్వత్ర పశ్యతి. తస్మిన్ సమయే జలంవినా అన్యత్ కిమపి నదృశ్యతే. తదా నారాయణః ఇదానీం అహం సృష్టిం కథం కరవాణిఇతి చింతయన్ స్వః స్వమేవ ధ్యాయతి. పశ్చాత్ భగవతః నాభిప్రదేశాత్ ఏకం పద్మం ఉద్భవిష్యతి. తస్మాత్పద్మాత్ ముఖచతుష్టయ సహితః ఏకః మహాపురుషః ఉత్థాస్యతి. తస్య నామధేయం చతుర్ముఖః ఇతి - సఏవ అనంతరం క్రమశః సర్వలోకాన్ (స్రక్ష్యతి=సృజింపగలడు) పునః సర్వే లోకాః ఉద్భవిష్యంతి; సముద్రాః పర్వతాః సూర్యః చంద్రః నక్షత్రాణి పృథ్వీ మృగాః సర్వపదార్థాశ్చ దృశ్యంతే. ఏవమేవ సర్వదా కాలచక్రం భ్రమతి. భగవత్సృష్టేః ఏకదాపి సమాప్తిః నాస్తి. భగవదాజ్ఞానుసారేణ బ్రహ్మాది పిపీలికాంత జీవసమూహాః ప్రవర్తంతే. భగవతః అశక్యం కించిదపి నాస్తి. అస్మాకం మాతా భగవాన్, పితా భగవాన్. సర్వథా సఏవ అస్మద్రక్షకః. సర్వప్రపంచం భగవాన్ సృష్టికాలే సృజతి. మధ్యకాలే రక్షతి. అంతకాలే వధతి. సృష్టిః దైవీ, ఆసురీ ఇతి ద్వివిధా. దైవసృష్టౌ సర్వత్ర భగవద్భక్తిః వేదశాస్త్రయోః విశ్వాసః వర్ణాశ్రమాచారానుసరణం కామక్రోధ లోభమోహ మదమాత్సర్యాభావః భూతదయా అహింసా సత్యం పరోపకారబుద్ధిః ఏతాదృశాః అనేకే సుగుణాః దృశ్యంతే. అసురసృష్టౌ సర్వేప దుర్గుణాః దృశ్యంతే. సర్వదా నారాయణః ధర్మం పరిపాలయన్ వర్తతే. యదాయదా ధర్మస్య హానిః సంభవిష్యతి తదాతదా

రామకృష్ణాద్యవతారాన్ స్వీకృత్య పునఃధర్మస్థాపనం కరిష్యతి. ఏషః భగవతః స్వభావః.

మాయింట్లో ధాన్యమును వేఁగించుచున్నారు. మాయింట్లో ఎల్లుండి పెండ్లి జరుగును కాబట్టి పేలాలు కావలయును. మీకు ప్రతిసంవత్సరము(ఎన్ని పుట్లధాన్యము=కతిధాన్యఖార్యః కియత్ఖారిపరిమితధాన్యం,) పండును? మాకు (రెండు పుట్లధాన్యము=ఖారీద్వయమితధాన్యం,) పండును. మొన్న మీ బావమఱదికి జ్వరమువచ్చినదిగా, యెవఁడు కుదిర్చినాఁడు? బలిద్ధాచార్యుఁడు కుదిర్చినాఁడు. అతనికి వైద్యశాస్త్రమునందు ప్రవేశమున్నదా? ఉన్నదనియే చెప్పుచున్నారు. అతఁడెవని యొద్ద వైద్యశాస్త్రమును చదివినాఁడు? (అశ్వినీదేవతలయొద్ద=దస్రసమీపే) చదివినానని చెప్పును. అశ్వినీదేవత లెందఱు, వారెక్కడనున్నారు? వారిద్దరు. వారు స్వర్గమునం దున్నారఁట. అయినచో ఇతఁడు భూలోకమందు ఉన్నాఁడుగదా. స్వర్గమునందున్న అశ్వినీదేవతలయొద్ద ఎట్లు శాస్త్రమును చదివినాఁడు? వారు అతనికి ప్రతిదినమును స్వప్నమునందు పాఠమును, (చెప్పుచుండెడివారఁట=వదంతో ఆస్తాంకిల.) బాగుగనే యున్నది. ఇతఁడెచ్చటనైన రోగమును కుదిర్చెనా? కుదిర్చినాఁడో లేదో నాకు తెలియదుకాని, (వీలున్నంతవఱకు=యథావకాశం,) తనయొద్దకు వచ్చిన ప్రతివానిని తన గురువుగారి యొద్దకే పంపించును. నీమాటలు చిత్రముగానున్నవే. ఇప్పుడు మీ బావమఱది స్థితి యెట్లున్నది? నలుగురితోపాటే=చతుర్భిస్సమమేవ) ఉన్నది. నీమాటలకర్థము తెలియదుగాని ఇప్పుడు మీ బావమఱది యెక్కడనున్నాఁడు? [ఇంకను ఏమి చెప్పవ

నయ్యా=ఇతోపి కింవదేయం భోః] (తెలిగించి చెప్పవలెనా యేమిటి=అంధీకృత్య వక్తవ్యం కిం,) అయితే చెప్పుతాను విను. మాబావమఱది అశ్వినీదేవతలయొద్ద, (మందు పుచ్చుకొనుచున్నాఁడు=ఔషధం సేవతే.) [అయ్యో, చచ్చినాఁడా ఏమిటయ్యా?=బత కాలమకరోత్కిం భోః] లేదు లేదు=నహినహి. వాఁడు కాలముచేయలేదు. బలిద్ధాచార్యుఁడే మాబావమఱఁదిని, [కాలముచేయించినాఁడు=కాలమకారయత్.] ఇపుడు స్వర్గములో నున్నాఁడు.

పంచాశీతితమః పాఠః=ఎనుబదియైదవపాఠము.

(భూ) ధాతువు = అగుట లేక ఉండుట - పరస్మైపది.

వర్తమానకాలము

	ఏ	ద్వి	బ
ప్ర-	భవతి-	భవతః-	భవంతి-
మ-	భవసి-	భవథః-	భవథ-
ఉ-	భవామి-	భవావః-	భవామః

భూత

ప్ర-	అభవత్ -	అభవతాం-	అభవన్
మ-	అభవః-	అభవతం-	అభవత-
ఉ-	అభవం-	అభవావ-	అభవామ

ఆశీరాది.

ప్ర-	భవతు-	భవతాం-	భవంతు
మ-	భవ-	భవతం-	భవత
ఉ-	భవాని-	భవావ-	భవామ

విధ్యాది.

ప్ర- భవేత్-	భవేతాం-	భవేయుః
మ- భవేః	భవేతం-	భవేత-
ఉ- భవేయం	భవేవ-	భవేమ-

భవిష్యత్.

ప్ర- భవిష్యతి-	భవిష్యతః	భవిష్యంతి
మ- భవిష్యసి-	భవిష్యథః-	భవిష్యథ-
ఉ- భవిష్యామి-	భవిష్యావః-	భవిష్యామః-

క్రియాఽనిష్పత్తి.

ప్ర- అభవిష్యత్-	అభవిష్యతాం-	అభవిష్యన్
మ- అభవిష్యః-	అభవిష్యతం-	అభవిష్యత
ఉ- అభవిష్యం-	అభవిష్యావ-	అభవిష్యామ

వంద్ = నమస్కరించుట, ఆత్మనేపది.

వర్తమాన కాలము

ప్ర- వందతే-	వందేతే-	వందంతే
మ- వందసే	వందేథే-	వందధ్వే
ఉ- వందే-	వందావహే-	వందామహే

భూత

ప్ర- అవందత-	అవందేతాం-	అవందంత
మ- అవందథాః	అవందేథాం	అవందధ్వం
ఉ- అవందే-	అవందావహి	అవందామహి

ఆశీరాది

ప్ర-	వందతాం-	వందేతాం-	వందంతాం
మ-	వందస్వ-	వందేథాం-	వందధ్వం
ఉ-	వందై-	వందావహై-	వందామహై

విధ్యాది.

ప్ర-	వందేత-	వందేయాతాం-	వందేరన్
మ-	వందేథాః	వందేయాథాం	వందేధ్వం
ఉ-	వందేయ-	వందేవహి-	వందేమహి

భవిష్యత్.

ప్ర-	వందిష్యతే-	వందిష్యేతే-	వందిష్యంతే
మ-	వందిష్యసే-	వందిష్యేథే-	వందిష్యధ్వే
ఉ-	వందిష్యే-	వందిష్యావహే-	వందిష్యామహే

క్రియాఽతిపత్తి

ప్ర-	అవందిష్యత-	అవందిష్యేతాం-	అవందిష్యంత
మ-	అవందిష్యథాః	అవందిష్యేథాం	అవందిష్యధ్వం
ఉ-	అవందిష్యే-	అవందిష్యావహి-	అవందిష్యామహి-

ప్రథమసంఘధాతువులలోఁ బ్రాయశః పరస్మైపదులన్నియు, భవతి, అనుదానివలెను, ఆత్మనేపదులన్నియు, వందతే అనుదానివలెను చెప్పుకొనఁబడవలయును. అస్, కృ, అను క్రియలు ద్వితీయసంఘములో చేరినవి గాన వానిరూపములు క్రింద వ్రాయఁబడును.

అస్, పరస్మైపది = ఉండుట, అగుట

వర్త.	భూత.
ప్ర- అస్తి- స్తః- సంతి	ఆసీత్- ఆస్తాం- ఆసన్
మ- అసి- స్థః- స్థ	ఆసీః- ఆస్తం- ఆస్త
ఉ- అస్మి- స్వః- స్మః	ఆసం- ఆస్వ- ఆస్మ
ఆశీరాది.	**విధ్యాది**
అస్తు- స్తాం- సంతు	స్యాత్- స్యాతాం- స్యుః
ఏధి- స్తం- స్త	స్యాః- స్యాతం- స్యాత
అసాని-అసావ-అసామ	స్యాం- స్యావ- స్యామ

అస్, ధాతువునకు, భవిష్యత్తు, (క్రియాతిపన్న) ప్రా ఈ రెండును భూధాతువుయొక్క రూపములే- ఉ॥ భవిష్యతి భవిష్యతః-భవిష్యంతి; అభవిష్యత్ - అభవిష్యతాం - అభవిష్యన్ - తక్కిన రెండు పురుషములును ఇటులే.

కృ, ఉభయపది = చేయుట.

(పరస్మై) వర్తమానము

కరోతి	కురుతః	కుర్వంతి
కరోషి.	కురుథః-	కురుథ
కరోమి	కుర్వః-	కుర్మః

భూతము.

అకరోత్.	అకురుతాం	అకుర్వన్
అకరోః-	అకురుతం.	అకురుత
అకరవం.	అకుర్వ-	అకుర్మ

ఆశీరాది.

కరోతు-	కురుతాం	కుర్వంతు
కురు-	కురుతం-	కురుత
కరవాణి.	కరవావ-	కరవామ

విధ్యాది.

కుర్యాత్-	కుర్యాతాం-	కుర్యుః
కుర్యాః-	కుర్యాతం-	కుర్యాత
కుర్యాం	కుర్యావ	కుర్యామ
	భవిష్యత్-	కరిష్యతి...

(క్రియాఽనిష్పత్తి- అకరిష్యత్
భవిష్యతి- అభవిష్యత్ ,, ని తి

(ఆత్మనే) వర్తమానము

కురుతే	కుర్వాతే-	కుర్వతే
కురుషే-	కుర్వాథే-	కురుధ్వే
కుర్వే	కుర్వహే	కుర్మహే

భూతము

అకురుత-	అకుర్వాతాం	అకుర్వత
అకురుథాః-	అకుర్వాథాం-	అకురుధ్వం
అకుర్వి-	అకుర్వహి-	అకుర్మహి

ఆశీరాది.

కురుతాం-	కుర్వాతాం	కుర్వతాం
కురుష్వ-	కుర్వాథాం	కురుధ్వం
కరవై-	కరవావహై-	కరవామహై

విధ్యాది.

కుర్వీత.	కుర్వీయాతాం.	కుర్వీరన్
కుర్వీథాః.	కుర్వీయాథాం.	కుర్వీధ్వం
కుర్వీయ.	కుర్వీవహి.	కుర్వీమహి
	భవిష్యత్.	కరిష్యతే ...
	క్రియాఽతిపత్తిః.	అకరిష్యత ...

వంచిష్యతే. అవంచిష్యత, ఇతి

యదా రామలక్ష్మణౌ (ద్వాదశహాయనౌ = పన్నెండేండ్లవారు) ఆస్తాం తదా దశరథః రాజ్యభారం సమ్యగపి శ్రీరామే కదా స్థాపయేయం, కదా వా ఏతయోః వివాహః భవిష్యతీతి విచారయుక్త ఆసీత్. ఏతదంతరే విశ్వామిత్రో నామ కశ్చన మహర్షిః అయోధ్యాం ఆగత్య స్వార్థం దశరథం [ద్రష్టుం రామసఖా = మొదటచెప్పినవారిని] రాజమందిర ద్వారస్థితాన్ భృత్యాన్ ప్రతి ఏవమవదత్.

"భోః, భోః భృత్యాః భవత్స్వామినం విశ్వామిత్రః ఆగత్య బహిస్తిష్ఠతీతి సత్వరం విజ్ఞాపయత" ఇతి. తతః ఏకః ద్వారపాలకః రాజసభాం ప్రవిశ్య భూపాలకస్య (పురతః=ఎదుట) దండవత్ = కఱ్ఱవలె, పతిత్వా ఉత్థాయ భోః రాజాధిరాజమహారాజ దశరథభూనాయక! కశ్చన మహామునిః విశ్వామిత్రనామధేయః ఆగత్య అస్మద్బహిర్ద్వారే తిష్ఠతీతి వ్యజ్ఞాపయత్. రాజా తత్క్షణమేవ సింహాసనాత్ ఉత్థాయ విశ్వామిత్రాభిముఖం గత్వా తస్య పాదధూళిం స్వమస్తకే ధృత్వా స్వభార్యయా కౌసల్యయా శుద్ధోదకమానాయ్య మహర్షేః పాదౌ ప్రక్షాళ్య పాదోదకం

శిరసి ధృత్వా విశ్వామిత్రస్య హస్తం స్వహస్తేన గృహీత్వా తం మహామునిం శనైస్స్వభ్యంతరమానీయ సింహాసనే ఉపావేశయత్. తతః ఆగతం మునిం దశరథః సంతోషయిత్వా ఆగతాయ మునయే అర్ఘ్యపాద్యాదిభిః యథావిధి పూజాం సమర్ప్య మహర్షే అద్య ఖలు మమ జన్మ సఫలమాసీత్, వయం సర్వథా ధన్యాః, అస్మత్పితృదేవాః స్వర్గస్థాః ఆసన్, అస్మాకం వంశః అతీవ పవిత్రః ఆసీత్. (శ్రీమతాం=ఏలినవారియొక్క), ఆగమనకారణం కిం నామ భవేత్ శీఘ్రమాజ్ఞాపయత; యుష్మద్రాజ్యభాగ్యమునయః ప్రాణిమృగాదిబాధారహితాః సంతి ఖలు, యుష్మాకం స్నాన సంధ్యాద్యనుష్ఠానాని (నిర్విఘ్నం=విఘ్నము లేకుండ,) వర్తంతి ఖలు, శిష్యైః పోషితాః [హరిణకిశోరాః = లేడిపిల్లలు] యుష్మాకం ఉత్సంగేషు ఉపవిశ్య యుష్మాకం చిబుకాగ్రాణి లిహంతః=నాకుచు, యుష్మాన్ సంతోషయంతి ఖలు. ఏతత్ రాజ్యం సర్వమపి యుష్మదీయం, వయం సర్వేపి యుష్మదీయాః, త్వయా సందేహః న కర్తవ్యః; శీఘ్రం యుష్మత్కార్యం వదత; తత్క్షణమేవ సాధయిష్యామి ఇతి బహుధా ప్రార్థయత్. అనంతరం విశ్వామిత్రః మహాసంతోషేణ హే రాజన్ త్వం సత్యవాక్యః భవ. త్వత్కృపయా సర్వథా అస్మాకం క్షేమః ఏవ, న కించిదపి అశుభం వర్తతే. కింతు ఇదానీం ఏకం యజ్ఞం కర్తుకామః అస్మి. మారీచ సుబాహునామధేయౌ ద్వౌ రాక్షసౌ మమ యజ్ఞం నాశయంతౌ విఘ్నం కురుతః. తౌ రాక్షసౌ మారయిత్వా యజ్ఞసంరక్షణం కర్తుం తవ పుత్రౌ రామలక్ష్మణౌ ఏవ సమర్థౌ. తస్మాత్కారణాత్ తౌ ద్వౌ మయా

పాకం ప్రేషయ ఇత్యపృచ్ఛత్. ఏతద్వాక్యాని శ్రుత్వా దశరథః అమూర్ఛత్. కుత ఇతి చేత్, రామే దశరథస్య అతీవ ప్రీతిః. కించిత్కాలానంతరం దశరథః ఏవ మవదత్.

ఓ మహానుభావా! రామలక్ష్మణులు పసివాండ్రు, వారికి యుద్ధమునందు శక్తిలేదు. కావున రాక్షసులతో యుద్ధము చేయఁజాలరు. నేను మీ వెంట వచ్చి రాక్షసులను జంపి మీ యజ్ఞమును గాపాడెదను. రామలక్ష్మణులను బంపఁజాలను, అనియెను. ఓరాజా! నీవు మొదటనే [నేకోరినకార్యమును= మదపేక్షితకార్యం] చేయుదుననియు, సందేహము లేదనియు ప్రతిజ్ఞ చేసి యిప్పుడు మరల నసత్యమాడుచుంటివా? ఇది నీకు తగదు, నీకిరాజ్యము చేయుట కలవికాదు. రామలక్ష్మణులే చేయగలరు. రామలక్ష్మణులయొక్క శక్తిని నీవేమి యెఱుఁగుదువు? నేనెఱుఁగుదును. వశిష్ఠాది మహామునులు తెలియఁగలరు. రాముఁడు మనుష్యమాత్రుఁడని [యెంచకుము=మా చింతయ] రాముఁడు భగవంతునియొక్క అవతారము, లక్ష్మణుఁడు శేషునియొక్క అవతారము, వారిద్దఱును భూభారమును [తొలఁగించి=అపనీయ] సజ్జనులను బాలించుటకు [అవతరించిరి=అవాతరతాం] కావున వారికెంతమాత్రమును భయము లేదు, వారిని నావెంటఁ బంపుము. నీకు సందేహమున్న యెడల మీ గురువగు వశిష్ఠు నడుగుము. ఆయన నీసందేహమును [పోఁగొట్టును=నివారయేత్] అని విశ్వామిత్రుఁడు కొంచెము కోపముతో దశరథునిగూర్చి పలికెను. పిమ్మట దశరథుఁడు [భయపడినవాఁడై=త్రస్తః] [ఏమియుఁ జెప్పఁజాలకనే=కిమపి వక్తుం అశక్తః భూత్వా]తుదకు

వశిష్ఠుని యొద్దకుఁ బోయి తనరాకను వసిష్ఠునకుఁ దెలుపవే. అనుమతి యొసఁగి శిష్యుఁడతని రప్పించెను. శిష్యులు వశిష్ఠుఁడు వచ్చిన రాజును జూచి, ఏమి రాజా! చింతాక్రాంతుని వలెఁ కనంబడుచున్నావని యడిగెను. తరువాత రాజిట్లనియె. ఓవశిష్ఠా రాక్షసులచే బాధలను బడకుండ రాముని విశ్వామిత్రుఁడు నన్ను అడుగుచున్నాఁడు, నేను బంపజాలనని యంటిని, ఆ మాటను విని విశ్వామిత్రుఁడు ఇంచుక కోపగించెను. అటుతరువాత నే (నేమి చేయుటకుం దోచనివాఁడ నగుచు = కింకర్తవ్యతా మూఢస్సన్) నీ యొద్దకు వచ్చితిని అని చెప్పెను. అప్పుడు వశిష్ఠుఁడు యోచించెను. ఇట్లు, ఓ రాజా! నీవు సందేహపడవద్దు= నీవు సందియంబు వలదు] నీ యిద్దరు కొడుకులను అతనితోఁ బంపుము. మీకందఱకును క్షేమము గలుగఁగలదనెను.

షడశీతితమః పాఠః = ఎనుబదియాఱవ పాఠము.

కృకవాకుః=కోడిపుంజు
కృకం=ముచ్చిలిగుంటమీఁది బుడిపె
కృకాటికా=ముచ్చిలిగుంట
కంజారః=తప్పెట
కంఠకారికా=వాకుడు
కతకః=చిల్లచెట్టు
కందుకః=బంతి
కనీనికా=నల్లగ్రుడ్డు
కపిశీర్షకం=బురుజు

జానన్=ఎఱుఁగుచున్న
లినన్=అంటుకొనుచున్న
లునన్=కోయుచున్న
పునన్=పవిత్రము చేయుచున్న
వృణన్=వరించుచున్న
గృధ్నన్=కోరుచున్న
కుష్ణాతి=పిండుచున్నాఁడు
కుష్ణన్=పిండుచున్న
కుషిత్వా=పిండి [యున్నాఁడు
మృద్నాతి=పొడి చేయును

కంబళా=పెన్నెరు
క్రయికః=కొనెడువాడు
కరండకః=తాంబూలపుబీడి
కుల్మాషః=గుగ్గిళ్ళు
మృద్నన్=పొడిచేయుచున్న
మృదిత్వా=పొడిచేసి
మర్దితుం=పొడచేయుటకు
సునోతి=రసముపిండుచున్నాడు

[నకారముపొల్లు చివరగల పైశబ్దములన్నియును, వెనుక వ్రాసిన గచ్ఛత్ శబ్దమువలె, తకారాంతములగు వర్తమానార్థక విశేషణములు]

బలిద్ధాచార్యః ఏకం అశ్వం అక్రీణాత్. ప్రతిదినం ప్రాతఃకాలే ఉత్థాయ దంతధావనాదికృత్యాని నిర్వర్త్య క్రయచారకం గృహీత్వా అశ్వశాలాః సమీపం గత్వా యావత్పర్యంతం అశ్వః క్రయచారకేణ విచలితపుచ్ఛః తావత్క్షేపం కరోతి. అనంతరం తదా : త్రిఘాటికం దత్వా తదా స్నానార్థం గచ్ఛతి. ఏకదా ప్రాతేపి తథా అశ్వే = గాసశ్వ కస్యాంచిత్ రాత్రౌ కుత్రచిత్ [అపలాయిత=పారిపోయినవి] [ప్రచ్ఛన్నః=మరుగువాడు] ప్రాతరుత్థాయ బలిద్ధః అశ్వం [మార్గయితుం=వెదకుటకు] అగచ్ఛత్. సర్వప్రదేశేషు [భ్రామం భ్రామం=తిరిగితిరిగి] భ్రాంత్వా అంతతః ఏకస్మిన్ కాసారవరణే తం అపశ్యత్. తత్రైవ గ్రామస్య ఆణకాష్టకపరిమితం పణం దత్వా అశ్వం మోచయిత్వా గృహం సమనయత్. దినచతుష్టయానంతరం బలిద్ధస్య ద్వితీయపుత్రః భైరవాచార్యః ఏకమశ్వం బంధనాత్ మోచయిత్వా తమారుహ్య కుత్రచిత్ ప్రయాణమకరోత్. ద్వితీయాశ్వస్య కృకాటికాయాం ఏకః వ్రణః ఉద్భూయ కృత్స్నం సర్వమప్యఖాదత్. ఏకః వైద్యః

అగత్య సమూలాం కంటకారికాం కంబూకాకండంచ సమ్యక్ అవహత్య=దంచి, వ్రణే బధానేతి బళిద్ధాచార్యాయ అవదత్. సోఽపి తథైవాకరోత్. కింతు చికిత్సా నిరర్థకాసీత్. అశ్వః కాల మకరోత్. అబ్రహ్మణ్యం. సః వైద్యః, కః ఇతి మన్యసే? అస్మాత్ కాలకాయ యః ఔషధ మయచ్ఛత్ సఏవ. తస్మా దేవ తథాఽభవత్. బళిద్ధాచార్యః తస్య వైద్యస్య హస్త లాఘవం జానన్ అపి తథా కిమర్థమకరోద్వా. మాసానంతరం ద్వితీయాశ్వం (చర్మావశిష్టం=తోలు మిగిలినదానిని) కృత్వా వైరవః గృహమానయత్ బళిద్ధః ప్రత్యహం మానికాద్వయ మితాన్ చణకకుల్మాషాన్ తస్మై అశ్వాయ యచ్ఛన్ [మాసద్వయేన=రెండు నెలలలో] అశ్వం పునరపి అబలయత్. చట్రిం అశ్వస్య వామనేత్రకనీనికాయాం కంటకః అలగత్. తదర్థం చికిత్సా కృతా. తయా చికిత్సయా వామనేత్రబాధా న శాంతా (బాధంఖలు=సరేగదా) దక్షిణనేత్రమపి నష్ట మాసీత్. (ఏవంచ=ఇంతకు) ఇదానీం బళిద్ధాచార్యస్య అశ్వః సర్వథా అంధః ఆసీత్, తథాపి మానికాద్వయమిత చణక కుల్మాషభక్షణే తావత్ ఈషదపి లోపః నాస్తి. ఆశ్చర్య మాశ్చర్యం మనుష్యాః కింకర్తుంశక్తాః? దైవానుకూల్యాభావే సర్వమ వ్యర్థమేవ భవిష్యతి.

పిమ్మట బళిద్ధాచార్యులు గుఱ్ఱమును అమ్ముటకు ప్రయత్నము చేసెనుగాని ఒక్కఁడును కొనెడువాఁడు కనఁబడలేదు. బళిద్ధాచార్యుని కొడుకు యోగ్యుడేనా? యోగ్యుడే కాని, ఆ యోగ్యశబ్దమునకు ముందు అకారమున్నది. వాని ప్రవర్తన

యెటువంటివాఁడయ్యా ? చెప్పెదను వినుము. వానికి ప్రతిరోజును తమలపాకుల బీడీలనిమిత్తం కనీసము=అర్ధపణం, రెండణాలయి నను కావలయును=అపేక్షితం. పొగాకు, సరేసరి=బాఢమేవ బాఢం. చుట్టలువగైరాలక్రింద=ధూమపానాదినిమిత్తం, రెండ ణాలకు తక్కువకాదు. ఇంతేకాను చదువేమయిన ఉన్నదా ? చదువుటకు వానికి వీలేలేదు. ఏలయనఁగా వాఁడు ఈ మధ్య, కోటబురుజుమీఁద నెక్కి=కోట్టకపిశీర్షకం ఆరుహ్య, బంతి ఆడుచు=కందుకేన ఖేలన్, అక్కడనుండి క్రిందపడెను. అప్పుడు చేయి కొంచెము నొప్పిపెట్టినదఁట= అకోలబత్కీల. అప్పటి నుండియు, తండ్రి స్కూలునకు పోవద్దన్నాఁడు. చేతి నేమి చేసిరి ? తవుడు, వేఁగించి=భృష్ట్వా, అయిదారురోజులవఱకు= పంచషదినపర్యంతం, కట్టినారు. దానితో చేయి కుదిరనది= అగద్యత. అయితే తండ్రి వాని నెందుకు బడికి పంపఁడు ? ఇంగ్లీషుబళ్ళలో చదువు తక్కువ, ఆట లెక్కువ, అఁట. అందు చేత, మాన్పించినాఁడు=వ్యరమయత్. వానికి పెండ్లిచేసి నాఁడా ! ఎట్లో ఒకట్లు మొన్నవైశాఖమాసములో ఒకపిల్లను తెచ్చి, ముడిపెట్టినాఁడు=అబధ్నాత్. అల్లునకు = జామాతుః, ఏమయినను కట్నము=శుల్కం, ఇచ్చినారా ? కట్నములాగేయు న్నది=శుల్కమివైవాస్తి, ఆపిల్లతగాదాలలోనున్నదఁట=వివాద స్థా కిల. ఆదేమిటి? ఆపిల్ల నిదివఱకు మేనమామయెత్తికొనిపోయి పెండ్లిచేసికొన్నాఁడట, పిమ్మట పిల్లతండ్రి దానితాడు తెంపి యింట్లోనుంచుకొన్నాఁడట, వాఁడు వ్యాజ్యము వేసినాఁడట,

ఆచార్యశిష్యులను తొలుత పిల్లలచే తనభియోగ సంబంధము కనాన్త కల. ఈసమాచారమంతయు భైరవప్రసిక పండ్లి అరుంధతి చెప్పినది. ఇప్పుడు బలిద్వారాచార్యులు ఉన్నారు ... లచేత చెంబుత్తుకొనుచున్నాడు పలుపతి కల.

షడశీతితమః పాఠః — అన్నంత విధేయపాఠము.

అన్, అంతములనియు, ఇన్, అంతములనియు, నకారాంత ప్రాతిపదికములు రెండు విధములు. ఉదా: మహిమన్, శబ్దము అన్నంత ప్రాతిపదికము; గుణిన్ శబ్దము ఇన్నంత ప్రాతిపదికము. అన్, అన్నంత ప్రాతిపదికములు మరల రెండువిధములు ఏకహల్పూర్వక అన్నంతములనియు, సంయోగపూర్వక అన్నంతములనియు. ఉదా:- 'మహిమన్' ఇది ఏకహల్పూర్వక అన్నంతము. ఏలయనగా, మహిమన్ అనుదానిలోని అన్, అను దానిని విడదీసినప్పుడు, మహిమ్+అన్ అని ఉండును. దీనిలో అన్ అనుదానికి పూర్వమందు అనగా ముందు మకారమనెడి యొక్క హల్లే యున్నదిగాన 'మహిమన్' అనునది ఏకహల్పూర్వక అన్నంతమైనది. ఇక 'ఆత్మన్' అనునది సంయోగపూర్వక అన్నంతము. ఏలయన. 'ఆత్మన్' అనుదానిలోని 'అన్' అనుదానిని విడదీసినచో, ఆత్ మ్+అన్ అనియుండును. దీనిలో 'అన్' అనుదానికి ముందు తకార మకారము లనెడు రెండు హల్లు లున్నవి. కావున 'ఆత్మన్' అనునది సంయోగపూర్వక అన్నంత మయినది. సంయోగ మనగా అచ్చు చేరని హల్లులగుంపు.

నకారాంతములకు హలాదిప్రత్యయములు పరమగుచో
నకారము లోపించును.

మహిమన్ శబ్దము నకారాంతము, పుంలింగము-గొప్పతనము.

ప్ర - మహిమా - మహిమానౌ - మహిమానః

ద్వి - మహిమానం - మహిమానౌ - మహిమ్నః

తృ - మహిమ్నా - మహిమభ్యాం - మహిమభిః

చ - మహిమ్నే - మహిమభ్యాం - మహిమభ్యః

ప - మహిమ్నః - మహిమభ్యాం - మహిమభ్యః

ష - మహిమ్నః - మహిమ్నోః - మహిమ్నాం

స. { మహిమ్ని / మహిమని } — మహిమ్నోః - మహిమసు

సం - హేమహిమన్ హేమహిమానౌ - హేమహిమానః

ఆత్మన్ శబ్దము నకారాంతము-పుంలింగము-జీవుడు లేక తాను.

ఆత్మా - ఆత్మానౌ - ఆత్మనః
ఆత్మానం - ఆత్మానౌ - ఆత్మనః
ఆత్మనా - ఆత్మభ్యాం - ఆత్మభిః
ఆత్మనే - ఆత్మభ్యాం - ఆత్మభ్యః
ఆత్మనః - ఆత్మభ్యాం - ఆత్మభ్యః
ఆత్మనః - ఆత్మనోః - ఆత్మనాం
ఆత్మని - ఆత్మనోః - ఆత్మసు
హేఆత్మన్ - హేఆత్మానౌ - హేఆత్మానః

[ఏకహల్పూర్వక అన్నంతములు మహిమన్ శబ్దము

వలెను, వకార సకారాంత సంయోగపూర్వక అన్నంతములు ఆత్మన్ శబ్దమువలెను చెప్పికొనవలయును]

అనంతరం దశరథః విశ్వామిత్రసమీప మాగత్య "హే భగవన్ విశ్వామిత్ర ! ప్రథమతః తవ మనోరథం పూరయిష్యామీతి ప్రతిజ్ఞాం కృత్వా రామలక్ష్మణయోః శక్తిం అజ్ఞాత్వా అంతతః తవపురతః అసత్యసంభాషణ మకరవం; మమాపరాధం క్షమస్వ; ఇదానీం రామస్త్వయా త్వరమాణశ్చేతి వశిష్ఠః మహాత్మా మూపాదిశత్. రామలక్ష్మణవిషయే మమ భయం నాస్తి. త్వయా సహ ఉభౌ మమపుత్రౌ ప్రేషయామి; మాం అనుగృహాణ" ఇతి బహుధా సంప్రార్థ్య రామలక్ష్మణౌ మునిహస్తే సమార్పయత్. విశ్వామిత్రః పరమానందభరితస్సన్ దశరథ మహారాజం ఆశాస్య = ఆశీర్వదించి, బాలకాభ్యాం సహ ప్రాయాత్. తస్మిన్ దినే క్రోశషట్కపరిమితం మార్గం గత్వా బహువిధ ఫలపుష్పవృక్షమండితే గంగాతీరస్థితే ఏకస్మిన్ వన ప్రదేశే ప్రథమావసథం = మొదటి మజిలీని, అకుర్వన్. తత్ర యథావిధి అనుష్ఠానాదికం నిర్వర్త్య కందమూలఫలాది వివిధాహారైః తృప్తాస్సంతః తద్దివసశేషం తత్రైవ, న్యవసన్ = నివసించిరి. పునరపి సాయంకాలే సర్వేపి సంధ్యాకృత్యాని నిర్వర్త్య సుఖేన ఉపావిశన్. తస్మిన్ సమయే తత్రతత్ర సన్నిహితాశ్రమేషు స్థితాః మహర్షయః రామలక్ష్మణౌ ద్రష్టుకామాస్సంతః ఆగత్య అర్ధరాత్రిపర్యంతం రామలక్ష్మణాభ్యాం విశ్వామిత్రేణచ సహ విచిత్రాభిః కథాభిః కాల మయాపయన్ = కడపిరి. తతః రామలక్ష్మణౌ అతిమృదుషు నిర్మలేషు శీతలేషు మత్కు-

నాది బాధారహితేషు దైవకల్పితేషు బాలతృణశయనేషు యథేచ్ఛం నిద్రాసుఖ మన్వభవతాం. శ్రీరామ ప్రభావజ్ఞః= శ్రీరామ ప్రభావము నెఱిఁగిన, విశ్వామిత్రశ్చ తయోః అనతి దూరే ఏకస్మిన్ దర్భశయనే, అశేత = శయనించెను. పున ర్విశ్వామిత్రః చతుర్థయామే ప్రబుధ్య = మేల్కాంచి, శ్రీరామ ప్రబోధపర్యంతం హృదయే పరమాత్మానం ధ్యాయామీతి నిశ్చిత్య=నిశ్చయించుకొని, శ్రీరామస్య నిద్రాభంగః యథా నభవతి తథా నేత్రే నిమీల్య పరమాత్మానం హృదయే ధ్యాయన్ దర్భశయనే ఉపావిశత్. రామలక్ష్మణౌతు గాఢ నిద్రాం అనుభవంతౌ అరుణోదయావధి = అరుణోదయము వఱకు, న ప్రాబుధ్యేతాం. ఏతదంతరే పరమాత్మానం ధ్యాయతః విశ్వామిత్రస్య హృదయే శ్రీరామచంద్రస్వరూప మేవ గోచర మాసీత్. తదా విశ్వామిత్రః నేత్రే ఉన్మీల్య పురత శ్శయానం నిద్రాణం=నిద్రించుచున్న, రామచంద్రం ఆలోక్య = దృష్ట్వా, రామస్య నిద్రాసమయశోభాం బహుధా వర్ణయన్ తం ప్రాబోధయత్ = మేలుకొలిపెను.

పిమ్మట వారిద్దరును మేల్కాంచి దంతధావనాదికృత్యములను దీర్చికొని గంగయందు స్నానమొనర్చి సంధ్యావందనాది విధులను నెరవేర్చికొని, విశ్వామిత్రునితోఁగూడ, ప్రయాణమయిరి = ప్రాయాతాం. మార్గమధ్యమున నున్న అనేకవిచిత్రములను చూచుచు, రామలక్ష్మణులు, అచ్చటి = తత్రత్య, చరిత్రాంశములను గూర్చి విశ్వామిత్రుని అడుగుచు, ఆయన చెప్పెడు వృత్తాంతములను=తేన కథ్యమానాన్ వృత్తాంతాన్,

విని, సంతోషించుచు సంతుష్యంతో, కొంతసేపుండి = ఉషిత్వా యథాసుఖం, వెళ్ళి అక్కడ మకాంచేసిరి. మన ఆశ్రమములను పవిత్రము చేయుచున్న వీరిద్దరును ఎవరైయుందురు ? = కౌ నుభవేతాం, అని తెలిసికొనుటకు రామలక్ష్మణుల యొద్దకు చాలమంది ఋషులు వచ్చిరి. వచ్చినఋషులను నమస్కరించి = నత్వా, రాముడు కుశలము నడిగెను. ఋషులు రామునకు జవాబు చెప్పి విశ్వామిత్రునివల్ల రామునియొక్క మహిమను తెలిసికొని, మంచి మామిడిపండ్లను తెచ్చి విందు అశనమును రామలక్ష్మణులకు సమర్పించిరి = సమార్పయన్.

(ధాతుమూలమునకు 'యమాన' చేర్చినచో, బడుచున్న అని యర్థము)

అంతట రామలక్ష్మణులు అశనమును భుజించి = భుక్త్వా మిగుల సంతసించిరి. కొందఱు ఋషులు పూలతో మాలలను కూర్చుచు = గ్రథ్నంతః, రామునియొక్కయు లక్ష్మణునియొక్కయు కంఠము నందు వేసిరి. ఇట్లు రామలక్ష్మణులు మార్గమునందు అనేకులగు తపోధనులచేత పూజింపబడుచు = పూజ్ + యమానౌ = పూజ్యమానౌ, విశ్వామిత్రునితోగూడ నడచుచు, చివరకు విశ్వామిత్రునియొక్క సిద్ధాశ్రమమును ప్రవేశించిరి=ప్రావిశతాం. అప్పుడు సిద్ధాశ్రమమున నున్న వారందఱును రామలక్ష్మణులకు ఎదురుగావచ్చి అర్ఘ్యపాద్యాదులచేత వారిని పూజించి మంచి పూలతీగెలచేత, అలంకరింపబడిన = అలంకృతే, ఒక ఆశ్రమమునందు, ప్రవేశపెట్టిరి = ప్రావేశయన్. అపుడు విశ్వామిత్రుడు రామలక్ష్మణులను పిలిచి ఓ రామలక్ష్మణులారా! ఇదియే నాయాశ్రమము. దీనిపేరు సిద్ధాశ్రమము.

పూర్వము వామనుడు ఇక్కడనే తపస్సుచేసి = తపఃకృత్వా, సిద్ధిని పొందెనని చెప్పెను.

అష్టాశీతితమః పాఠః = ఎనుబదియెనిమిదవ పాఠము.

గుణిన్ శబ్దము నకారాంతము, పుంలింగము = గుణములు కలవాడు.

గుణీ - గుణినౌ - గుణినః	గుణినః - గుణిభ్యాం - గుణిభ్యః
గుణినం - గుణినౌ - గుణినః	గుణినః - గుణినోః - గుణినాం
గుణినా - గుణిభ్యాం - గుణిభిః	గుణిని - గుణినోః - గుణిషు
గుణినే - గుణిభ్యాం - గుణిభ్యః	హే గుణిన్ - హే గుణినౌ - హే గుణినః

ఇన్నంత ప్రాతిపదికములన్నియు గుణిన్ శబ్దమువలెనే యుండును.

రాజన్ శబ్దము నకారాంతము, పుంలింగము = రాజు.

రాజా - రాజానౌ - రాజానః	రాజ్ఞః - రాజ్ఞోః - రాజ్ఞాం
రాజానం - రాజానౌ - రాజ్ఞః	రాజ్ఞి, రాజని } రాజ్ఞోః - రాజసు
రాజ్ఞా - రాజభ్యాం - రాజభిః	హే రాజన్ - హే రాజానౌ - హే రాజానః
రాజ్ఞే - రాజభ్యాం - రాజభ్యః	
రాజ్ఞః - రాజభ్యాం - రాజభ్యః	

ఉ॥ * ధనవత్ + ఈ = ధనవతీ, ఈకారాంత స్త్రీలింగము = ధనవంతురాలు.

---

* తకారాంత ప్రాతిపదికములకును, ఇన్నంత ప్రాతిపదికములకును, చివర ఈకారము చేర్చినచో, స్త్రీలింగములై గౌరీశబ్దమువలె నుండును.

వర్తమానార్థక విశేషణములకు (అత్) నకు ఈకారము చేర్చినచో (అంతీ) అగును. ఉ॥ గచ్ఛత్ + ఈ = గచ్ఛంతీ.

గుణిన్ + ఈ = గుణినీ, ఈకారాంత స్త్రీలింగము = గుణవంతురాలు. శ్రీమత్ + ఈ = శ్రీమతీ, ఈకారాంత స్త్రీలింగము = శ్రీమంతురాలు.

ప్రథమా - సంబోధన - ద్వితీయావిభక్తులు.

నపుంసకలింగము =	ధనవత్	-	ధనవతీ	-	ధనవంతి
	శ్రీమత్	-	శ్రీమతీ	-	శ్రీమంతి
	గుణి	-	గుణినీ	-	గుణీని
	గచ్ఛత్	-	గచ్ఛతీ	-	గచ్ఛంతి

[తక్కిన భక్తులు పుంలింగమునకువలెనే యుండును.]

తక్షకః = వడ్రంగి గతవత్ = వెళ్ళిన కుముదా = టేకు
శిరీషః = దిరిసెన పఠితవత్ = చదివిన ఫేనిలః = కుంకుడు
కుసుమం = పూవు దృష్టవత్ = చూచిన బర్బురః = తుమ్మ
పేశలః = సుతిమెత్తని కృతవత్ = చేసిన అరం = బండిఆకు

అరే యుష్మచ్ఛకటః క్వాస్తి కుత్రాపి నదృశ్యతే! గృహే అస్తి. ఇదానీం ఉపయుజ్యతే వా నవా? నహినహి కిమర్థం? ఏకస్య చక్రస్య అరాణి భగ్నాన్యాసన్; ద్వితీయస్య నాభిః = కుండ, ఉపదేహికాభిః వ్యనాశ్యత. తదర్థం అస్మచ్ఛకటః నిరుపయోగః = పనికిమాలినది, ఆసీత్. యుష్మద్గ్రామే తక్షకః అస్తివా నవా? అస్తి; పూర్వేద్యురేవ ఏకం కుముదాఖండం ఆనీయ తక్షకాయ అయచ్ఛం. సః తత్ఖండం శనైశ్శనైః తక్షతి బృహద్వాప్త్యయా = పెద్దబాడిసెచేత. శ్వోవా పరశ్వోవా క్రకచేన = రంపముతో, విదార్య చిత్రికయా స్నిగ్ధంకృత్వా అనంతరం అరాణి కరిష్యతి. బర్బురఖండంవినా నాభిం కర్తుం

అశక్యమితి వదతి. బర్ఫ్యాఖండః కుత్రాపి నాలభ్యత. శాకటౌ = బండెద్దులు, శుష్కతృణం భక్ష్యమాణౌ పరితిష్ఠతః భష యంతౌ వస్త్రం గృహీత్వా తూష్ణీం స్థితః స్వగ్రామం ప్రాయామాసః. అస్మత్సమీపే ఏకః బర్ఫ్యాఖండః అస్తి అతిమధురః=మిఠాయిల చేవ కలదు; తం క్రేష్యసి కిం? తస్త్రైవ క్రేష్యామి వస్తు మూల్యం కియత్? పార్ధరూపకం=రూపాయిన్నర. అహో! మహార్ఘ మధికం; రూపకస్య దాస్యసి వా? త్వం అస్మాకం సమస్యాన్ = స్నేహితుడవు, తవ వాక్యస్య ప్రతివచనం వక్తుం నశక్నుమః; తర్హి రూపకం దత్వా బర్ఫ్యాఖండం గృహాణ. తస్త్రైవ మధ్యాహ్నే అవశిష్టమూల్యం దాస్యామి, బర్ఫ్యాఖండం ఇదానీమేవ గృహం నేష్యామి. నయ. యుష్మద్గృహే ఇతఃపూర్వం ఏకం ఫేనిలవృక్షం దృష్టవానస్మి; సః ఇదానీం నదృశ్యతే కిం? ఫేనిలవృక్షః అపరాహ్ణేషు నచ్ఛాయాదానక్షమః కిం, అతః మమ అనుజః తం సమూలం ఉదపాటయత్. కుసుమేషు శిరీషకుసుమం అతీవ పేశలం. అరేరే మర్కటకిశోరః మమ శిరః ఉపరి లిఖా కథం లంబతే? పశ్య! ఏతద్వత్సరే అస్మదారామే ఏకం కూప మఖానయం. లవణోదకం ఉదభవత్. తేనోదకేన వృక్షాః నజీవంతీతి భాతి, కింకర్తవ్యం దైవేచ్ఛా తథా వర్తతే. తటాకః యుష్మాకం ఆరాదేవ అస్తి ఖలు, తటాకజలమానీయ వృక్షాన్ సించ. యుష్మదారామే కే కే వృక్షాః సంతి. కదలీవృక్షాః త్రయః సంతి, పంచ ఆమ్రవృక్షాః = మామిడిచెట్లు; దశ దాడిమాః, ఏకః నారంగవృక్షః, ద్వౌ పనసాంకురౌ, జంబూవృక్షః ఏకః, కపిత్థవృక్షః ఆమలకవృక్షః ఖర్జూరవృక్షశ్చ సంతి. తథా

నుజా గర్భిణీఖలు, ప్రసూతవతీం=కన్నదా? ఆమ్=ఆ, ప్రాసూత, పురుషశిశుః అజాయత కతిదినాన్యభవన్. జాతాశౌచం= పురుడు, అగచ్ఛత్. నామకరణ మాసీద్వా? నహి. కిమర్థం నాసీత్? ఏతావంతకాలే అస్మద్జ్ఞాతిమధ్యే కశ్చన శతమాయుషః నూతేంద్ర్య, వృద్ధః కాలమకరోత్, తతః మృతాశౌచం అపతత్. ఆగామిసోమవాసరే వయం సర్వేపి శుద్ధ్యామ = శుద్ధి అగుదుము. తదా నామకరణం క్రియతే = చేయబడును.

మీయావు ప్రతియేటను ఈనునా=ప్రసూతేవా? ఇంత వరకును ఈనుచునేయున్నది = ప్రసూతేవ. ఇప్పటికి ఎన్ని ఈతలు అయినవి= కతిప్రసవాః ఆసన్? అయిదీత లయినవి. ఎన్ని పాలిచ్చును=కియద్దుగ్ధం యచ్ఛతి? మానెడు పాలిచ్చును. ఈ యీతయందు మాయావు కోడెదూడను = వత్సం, ఈనినది. అయితే ఈ యేటియందు నీవు మూడు సంపాయములను సంపాదింపగలవు. సరేగాని నీకు జ్యోతిశ్శాస్త్రము తెలియునా? తెలియునట్లైన నా జాతక చక్రమును కొంచెము చూచి ఫలమును చెప్పుము. అట్లే చెప్పెదనుగాని నీ జన్మపత్రికను=జన్మపత్రికాం, చూపింపుము. నాయొద్ద జన్మపత్రిక లేదు. నాజన్మకాలమును మాత్రము నే నెఱుంగుదును. శార్వరినామ సంవత్సర శ్రావణశుద్ధ దశమీ శుక్రవారమున, రాత్రి పన్నెండున్నర గంటలకు నాపుట్టుక=మమ జననం. నీయొద్ద, ఆయేటి పంచాంగ మున్నదా? ఇదిగో పంచాంగము = ఏతద్గృహాణ పంచాంగం. జన్మచక్రమును మధ్యాహ్నము వ్రాయుదును, గాని నీవిపుడు వెళ్ళి పిమ్మట రమ్ము. అలాగే భోజనమయినతరువాత

కొంచెము పరుండి = ఈషత్ శయిత్వా, నాలుగుగంటలకు = ఘంటాచతుష్టయ సమయే, వస్తాను. మంచిది పోవచ్చు. ఏమండోయి మీజన్మపత్రమును వ్రాసితిని, మీలగ్నము వృషభము. మీకళత్రభావము వృశ్చికమయినది. రాజ్యస్థానము కుంభము, లాభము మీనము, వ్యయస్థానము మేషమయినది. ఇదంతయు నాకేమి తెలియునండీ ఫలములను చెప్పండీ. వినండి, మీది వృషభ జన్మము గనుక = యుష్మాకం వృషభజన్మత్వాత్, మీది కొంచెము మందబుద్ధిఅని తోచుచున్నయది. ఏమి యిది మీఅనుభవములో నున్నదా లేదా, చెప్పండి. నిజమేనండోయి, నాకెట్లయినను బుద్ధియందు మాంద్యమే. ఊం. తరువాత. మీకళత్రము వృశ్చికము గనుక, ఆమెయొద్ద, చురుకుదనము = తైక్ష్ణ్యం, ఎక్కువ = అధికం. అవునండోయి = అను భోః, ఆమె ఒక్కొక్కమాటంటే తేలుకుట్టినట్లే=వృశ్చికదష్టమివ, ఉండును. ఆ, చూచితిరా, శాస్త్ర మబద్ధమగునా ? నిజమే ఇంట్లో మేకలవల్ల చాలవ్యయమగుచున్నది. ఏలయనగా మేషము వ్యయస్థానమయినది. అహాహా! యేమి ఆశ్చర్యమండీ నాజాతకము బాగుగా, దాఖలా యిచ్చుచున్నయది, = ప్రమాణీభవతి. చూడండి, మీరన్నట్లు = యుష్మద్వాక్యానుసారేణ, మావి మొండిగోడలు గనుక = అస్మాకం అప్రాగ్రకుడ్యత్వాత్, ప్రతిరోజు మా దొడ్లో మేకలు పడి చెట్లన్నిటిని పాడుచేయుచున్నవి; ఇంతకంటే నేమి వ్యయముకావలె = ఏతదపేక్షయా కింవ్యయేన భవితవ్యం. ఊం, తరువాత, తరువాత, బ్రిదుకుతెరువుమాట చెప్పండి. చెప్తాను వినండి,

బ్రదుకుతెరువుమాట = జీవనమార్గప్రశ్నం, నన్నడుగ నక్కర లేదు;—నాకాం ప్రశ్నం అవసరణ నాస్తి. రాజ్యము కుంఠితము, లాభము మినానము, కాబట్టి కుండలవల్లను, చేపలవల్లను నీవు మిక్కిలి డబ్బు సంపాదింపగలవు. సరే సరే.

ఏకోననవతితమః పాఠః=ఎనుబదితొమ్మిదవ పాఠము.

రాజధానీ=ప్రెసిడెన్సీ	నిర్ణ్యతి=తీర్పుకొనుచున్నాడు
మండలం=జిల్లా	ఉల్లిఖతి=వ్రాయుచున్నాడు
లేఖాలయః=పోస్టు	అభ్యస్యతి=అభ్యసించుచున్నాడు
ముద్రాపత్రం=స్టాంపు	మిశ్రయతి=కలుపుచున్నాడు
	లవణయతి=ఉప్పు కలుపుచున్నాడు;
మశిః=సిరా	ఊరవేయుచున్నాడు
మశిమణిః=సిరాబుడ్డి	విపాశయతి=ఉచ్చు తొలగించు
కలమః=కలము	చున్నాడు
మసీః=మసి	శబ్దాపయతి=పల్కరించుచున్నాడు
	శిష్యతే=మిగులుచున్నది
న్యాయవాదిన్=ప్లీడరు	శేషయతి=మిగుల్చుచున్నాడు
వాదిన్=వాది	ఫేనాయతే=నురుగులు గ్రక్కు
ప్రతివాదిన్=ప్రతివాది	చున్నాడు [చేయుచున్నాడు
	శబ్దాయతే=మ్రోగుచున్నది; ధ్వని
	కలహాయతే=పోట్లాడుచున్నాడు

ఆత్మనేపది ధాతువులకు (మాన) అను ప్రత్యయము చేర్చినచో వర్తమానార్థక విశేషణ మగును.

ఉ॥ కలహాయమానః=పోట్లాడుచు, లేక...చున్న.

అరే పూర్వేద్యుః లేఖాం లేఖాలనే అపాతయః కిం? నహి నహి మద్గమనాంతరేవ = నేను వెళ్ళినప్పటికే, లేఖాలయం అబధ్నన్. తర్హి అద్య సకాలం గత్వా లేఖాపేటికాయాం లేఖాం పాతయ. త్వం లేఖాం అలిఖః కిం? మశిమణౌ మశిర్నాస్తి, లేఖాం కథం లిఖేయం. అస్మద్ న్యాయవాదీ అస్మాకం అభియోగం ధ్వంసయిష్యతీతి భాతి, కుత ఇతి చేత్ సః పూర్వేద్యుస్సాయం అస్మత్ప్రతివాదినా సాకం కిం వా ఆలోచయన్ ఆసీత్. మదాగమన సమయే సంభాషణం విరమ్య తూష్ణీ మాసీత్. ఏతత్సర్వం విచార్యతే చేత్ ప్రతివాదిపక్షం ఆశ్రయతీతి భాతి. ఏతన్మధ్యే ఏకః వృషభః మాం ఉదలిఖత్ = పొడిచెను. తత్ప్రభృతి మమ దేహస్వాస్థ్యం నాస్తి. అరే రామ! ఈషత్సాహాయ్యం కరిష్యసి కిం? తత్రైవ కరిష్యామి; వద కిం తత్సాహాయ్యం? త్వం మధ్యాహ్న కాలే అస్మన్న్యాయవాదిగృహం ప్రతిగత్వా తం శబ్దాపయిత్వా పశ్య తస్య వాగ్ధోరణీ కథంభవిష్యతీతి పశ్యామః. అస్మాకం అభియోగః నాశితశ్చేత్ = పాడుచేయబడినట్లయిన, అస్మాకం ఏకం ఆణకమపి నశిష్యతే. పూర్వేద్యుః పర్వదినంఖలు తస్మాత్కారణాత్ సముద్రః ఫేనాయమానః అతీవ శబ్దాయతే. యువాం కిమర్థం కలహాయేథే. అరే గోపః ఆగచ్ఛత్ గాం నివారయ రే. ఆమ్రశలాటూని ఆనయం. తవ సూచితాని శలాటూని అలవణయద్వా? దశ శలాటూని శేషయిత్వా శిష్టశలాటూని= మిగిలినకాయలను, లవణయేతి వద. కా యుష్మద్గృహే వీణాం అభ్యస్యతి? మమ అనుజా. అరే అంగనానాం సంగీతం కిమర్థం రే!

కిం బహునా మయా న జ్ఞాయతే; అస్మత్పితరం పృచ్ఛ. ఏకదా కథం వా అప్పయ్యశాస్త్రీ తాతాచార్యేణ విరోధం నిర్యాతయత్. సర్వ్వా అపి ద్వౌ గ్రామాధికారిణౌ మిత్రే. తస్య సాక్షిబల మస్తి చేత్ అధికారి గృహం జేష్యతీతి తస్య న్యాయవాదీ అవదత్. తేరాము తత్సర్వం అసత్యవాక్యం తే; న్యాయవాదినః వచనేషు విశ్వాసః నకర్తవ్యః తస్మైవ సర్వ్వానపి వంచయతే. ఏవంచ దైవానుకూల్య మస్తిచేత్ సర్వం అనుకూలం భవతి.

నీ కెందుకీ అధైర్యము. న్యాయాధిపతి హృదయములో భగవంతు డెట్లు ప్రేరేపించునో అట్లు కాఁగలదు. మా ప్లీడరుగారికి లా తెలియదు = అస్మన్న్యాయవాదినా ధర్మ శాస్త్రం నజ్ఞాయతే. మరి యెట్లు వ్యాజ్యెములు గెలుచుచున్నాడు? అయిన మిగుల తాంత్రికుఁడు = తాంత్రికః. ఎటులనైన జడ్జిగారిని లోఁబఱుచుకొనఁగలఁడు = వశీకరిష్యతి. సరే ఇక నీకు భయ మెందుకు? అన్ని వేళలు మనవేళ లగునా? మూడు కోర్టు లున్నవి గదా! ఇక్కడికే కాళ్ళు చేతులు చల్లబడ్డవి=కరపాదశైత్య మాసీత్. ఇఁక మీఁద నేనెక్కడ డబ్బు తేగలను? సరే బాగుగ నున్నది. నీకు డబ్బు లేనియెడల ప్లీడరేమి చేయును? మొత్తముమీఁద నా వ్యాజ్యము న్యాయ్యమైనదిగాని, అన్యాయ్యము గాదు. ప్లీడరుగారి తెలివి తక్కువ చేత చెడిపోవునేమో అని భయపడుచున్నాను. అట్లయినచో మంచి ప్లీడరునకే వకాల్తునామా = అధికారపత్రిం, ఈయకపోతి వేమి? అందఱు నందఱె. ఇఁక నోరుమూసికొని, ఊరకుండుము. నిన్న నాకలము పోయినది రా. నాకొక కలము నిత్తువా? నాయొద్ద కలము లెక్కడ నున్నవి?

పోనిమ్ము నీయొద్ద కలముంట లేకయే పోనిమ్ము. ఈపాలలో కొంచెము చక్కెర కలుపుము, (శ్రా)వణము నాకు పాలు సయించదు. నిన్న మీ యింటికి టెలిగ్రాము వచ్చినది, యెక్కడనుండి? చెన్నపట్టణమునుండి వచ్చినది. అక్కడ విశేషము లెవ్వి? ఇక్కడివే అక్కడి విశేషములును, వర్షము లేదఁట. రూపాయికి రెండుమానికలు బియ్య మిచ్చుచున్నారఁట. నెయ్యి బొత్తిగా లేదఁట, దొరకనను, కంపు నెయ్యేనఁట, కూరలు మొదలైనవి ఒకవిధముగా నున్నవఁట. మీతమ్ముడు పరీక్ష ప్యాసయినాఁడా? మా వానికి పాఠశాలయందు బహుబంధము. ఒకక్లాసుచదువుకు ఒక స్కూలులో (ప్రవేశించినచో, ఆ స్కూలుగాని, ఆక్లాసుగాని, అయిదారు సంవత్సరముల వఱకును వదలఁడు. ఆ(శ్ర)యపక్షపాతమనఁగా, అట్టిదే గదా. అయినను వాని ననవలసినపని లేదు. ఇప్పటి చదువుయొక్క పద్ధతియే అట్లున్నది.

నవతితమః పాఠః = తొంబదియవపాఠము.

వాచ్, శబ్దము, చకారాంతస్త్రీలింగము=వాక్కు అని అర్థము.

(భిషజ్) శబ్దము, జకారాంతము, పుంలింగము=వైద్యుడని అర్థము.

ఈ రెంటికిని, ప్రథమైకవచనములు, వాక్-భిషక్, అని యుండును. సప్తమీ బహువచనప్రత్యయము పరమగుచో, వాక్షు-భిషక్షు అనియుండును. తక్కినహలాదిప్రత్యయములుపరమగుచో, పై రెండుశబ్దములయొక్క చకారజకారములు గకారముగ మారును. ఈక్రింద రెండుశబ్దములు వ్రాయఁబడును.

ప్ర	వాక్	వాచౌ	వాచః
ద్వి	వాచం	వాచౌ	వాచః
తృ	వాచా	వాగ్భ్యాం	వాగ్భిః
చ	వాచే	వాగ్భ్యాం	వాగ్భ్యః
పం	వాచః	వాగ్భ్యాం	వాగ్భ్యః
ష	వాచః	వాచోః	వాచాం
స	వాచి	వాచోః	వాక్షు
ప్ర	భిషక్	భిషజౌ	భిషజః
ద్వి	భిషజం	భిషజౌ	భిషజః
తృ	భిషజా	భిషగ్భ్యాం	భిషగ్భిః
చ	భిషజే	భిషగ్భ్యాం	భిషగ్భ్యః
పం	భిషజః	భిషగ్భ్యాం	భిషగ్భ్యః
ష	భిషజః	భిషజోః	భిషజాం
స	భిషజి	భిషజోః	భిషక్షు

చకార, జకారాంతశబ్దములకు పుంలింగ స్త్రీలింగము లలో రూపభేదము లేదు. నపుంసకలింగములో ప్రథమా ద్వితీయలలో మాత్రము భేదము.

చకారాన్త నపుంసకలింగము

(సువాచ్) శబ్దము = మంచివాక్కు కలది

ప్ర - ద్వి - సువాక్ - సువాచీ - సువాంచి

జకారాంత నపుంసకలింగము

(అసృజ్) శబ్దము = రక్తము

ప్ర - ద్వి - అసృక్ - అసృజీ - అసృంజి

తక్కిన విభక్తు లన్నియు పుంలింగములోవలెనే యుండును.

సకారాంత పుంలింగము - (వేధస్) శబ్దము= బ్రహ్మ. దీని ప్రథమైకవచనము = వేధాః - సప్తమీబహువచనము = వేధస్సు అని యుండును. తక్కిన హలాది ప్రత్యయములు పరమగుచో శబ్దముయొక్క చివరనున్న (అస్) అనునది ఓకారముగ మారును. ఉ॥ వేధస్+భ్యాం = వేధోభ్యాం - ఇటులనే (అస్) అనునది చివరగల సకారాంత పుంలింగ స్త్రీలింగ శబ్దము లన్నియుఁ జెప్పికొనవలయును. (అస్) అనునది చివరగల సకారాంత నపుంసకలింగ శబ్దములకు (మనః) ప్రథమ, ద్వితీయలు దప్ప, తక్కిన విభక్తులన్నియుఁ బుంలింగములందువలెనే చెప్పికొనవలయును.

ఉ॥ సకారాంత నపుంసకలింగము (మనస్) శబ్దము = మనస్సు. ప్ర॥ ద్వి = మనః - మనసీ - మనాంసి. తక్కిన విభక్తులు పుంలింగముతోపాటే యుండును. ఈక్రింద కొంత శబ్దములు వ్రాయఁబడును.

ప్ర -	వేధాః	-	వేధసౌ	-	వేధసః
ద్వి -	వేధసం	-	వేధసౌ	-	వేధసః
తృ -	వేధసా	-	వేధోభ్యాం	-	వేధోభిః
చ -	వేధసే	-	వేధోభ్యాం	-	వేధోభ్యః
ప -	వేధసః	-	వేధోభ్యాం	-	వేధోభ్యః
ష -	వేధసః	-	వేధసోః	-	వేధసాం
స -	వేధసి	-	వేధసోః	-	వేధస్సు
సం -	హే వేధః	-	హే వేధసౌ	-	హే వేధసః

ప్ర	- మనః	- మనసీ	- మనాంసి
ద్వి	- మనః	- మనసీ	- మనాంసి
తృ	- మనసా	- మనోభ్యాం	- మనోభిః
చ	- మనసే	- మనోభ్యాం	- మనోభ్యః
పం	- మనసః	- మనోభ్యాం	- మనోభ్యః
ష	- మనసః	- మనసోః	- మనసాం
స	- మనసి	- మనసోః	- మనస్సు
సం	- హేమనః	- హేమనసీ	- హేమనాంసి

అనంతరం రామలక్ష్మణౌ విశ్వామిత్రేణసహ సిద్ధాశ్రమం ప్రవిశ్య తత్రత్యాన్ సర్వవిశేషాన్ పశ్యంతౌ నగరనివాసాపేక్షయా ఆశ్రమనివాసః ఏవ అత్యంతసుఖప్రదః ఇతి మన్యమానౌ స్నానసంధ్యావందనపురాణశ్రవణాదినా కాలం గమయంతౌ విశ్వామిత్రాశ్రమే సుఖేన న్యవసతాం. తతః రాత్రౌ విచిత్రకథాభిః విశ్వామిత్రః రామలక్ష్మణౌ అతోషయత్. పునరపి ప్రాతరుత్థాయ విశ్వామిత్రేణ సాకం నద్యాం స్నాత్వా సూర్యాంతర్గతాయ భగవతే నారాయణాయ అర్ఘ్యం దత్త్వా ప్రాకృతమనుష్యావివ రామలక్ష్మణౌ గాయత్రీమంత్రం సహస్రకృత్వః అజపతాం. గాధిపుత్రోఽపి కృతసంధ్యాదికార్యః సన్ = చేయఁబడిన సంధ్యాదికార్యములు గలవాఁడగుచు (అనగా) సంధ్యావందనాది కార్యములను జేసినవాఁడగుచు, వేదాంతగ్రంథాన్ పురతః స్థాపయిత్వా కతిపయకాలం శిష్యాన్ పాఠయన్ పరమాత్మనః మహాసామర్థ్యం ప్రకటయన్ మహాంతం ఆనందం అన్వభవత్. ఏతస్మిన్ సమయే తత్కథాం శ్రోతుంఆగతానాం ఋషీణాం మనస్సు

బ్రహ్మానందః ఉదభవత్. కుత ఇతి చేత్ సాక్షాన్నారాయణ ఏవ రామచంద్రరూపేణ తత్రాసీత్. సర్వాణి శాస్త్రాణ్యపి యస్య నారాయణస్య గుణానేవ వర్ణయంతి స ఏవ నారాయణః అత్ర రామరూపేణ అవాతరత్. యత్ర నారాయణః తత్రైవ వైకుంఠ లోకః, తత్రైవ పరమానందశ్చ సంపద్యేత=కలిగియుండును. యావతా కాలేన సూర్యః ఆకాశమధ్యం ఆరోహాత్ తావత్పర్యంతం విశ్వామిత్రః పాఠప్రవచనాదికం కృత్వా సర్వాన్మునీన్ప్రత్యాహ భో భో మునీశ్వరాః ఏతౌ దశరథపుత్రౌ రామలక్ష్మణౌ నామ్నా. అస్మద్యజ్ఞసంరక్షణార్థం మయా సంప్రార్థితౌ సంతౌ = నాచేత ప్రార్థింపఁబడినవారగుచు, అత్రాగచ్ఛతాం. ఏతౌ ప్రాకృత మనుజౌ న. కింతు రామస్సాక్షాన్నారాయణ ఏవ, లక్ష్మణస్తు శేషావతారః. ఇతఃపరం అస్మద్యజ్ఞః సుష్ఠు ప్రచలతి, అహం అద్యైవ దీక్షాం ప్రవేక్ష్యామి ఇత్యుక్త్వా రామలక్ష్మణౌ విలోక్య ఇత్థ మువదత్. అయి వత్స ! రామ ! అద్యప్రభృతి యుష్మాభ్యాం జాగ్రత్తయా భవితవ్యం; సా తాటకా పుత్రైర్వాగచ్ఛతి; ప్రథమతః తాం మారయ. ఇతి మునినా ఉక్తః రాఘవః తత్క్షణమేవ తాటకాం పరలోకం ప్రేషయత్. తతః గాధిపుత్రః రామం శిరసి ఉపాఘ్రాయ =తలపైన ముద్దుగొని, అశ్లాఘత. అనంతరం మునిః మౌనవ్రతం అవాలంబత=అవలంబించెను. తతః పరేద్యవి=మఱునాడు, తాటకాయాః పుత్రౌ మారీచసుబాహునామానౌ విశ్వామిత్రస్య హోమకుండే అసృక్ మాంసంచ అవర్షతాం.

అపుడు రామలక్ష్మణులు విల్లంది=చాపం గృహీత్వా సుబాహుని చంపి మారీచుని దూరముగా తరిమిరి. పిమ్మట విశ్వామిత్రునియొక్క యజ్ఞము నిర్విఘ్నముగా జరిగెను.

ములను లందఱును సంతసించిరి. ఇట్టుల కొన్నిదినములు జరిగిన పిమ్మట విశ్వామిత్రుఁడు ఆ రామ లక్ష్మణులను మిథిలా పురమునకుఁ దీసికొనిపోయెను. ఎందుకనఁగా, అక్కడ జనకమహారాజగారి కూఁతురగు సీతాదేవియొక్క వివాహము కాఁబోవునఁట. ఆపెండ్లియొక్క రీతి యెట్టి దనఁగా తొల్లి జనకచక్రవర్తి శివునియొద్ద నొకధనుస్సును సంపాదించెనఁట. అది యెవ్వనికిని ఎత్తఁగలుగునది కాదఁట=దురుద్ధరం కిల. ఆధనుస్సును ఎవ రెత్తుదురో వారికి తన కూఁతు నిచ్చి పెండ్లి చేయుదుననీ జనకుఁడు ప్రతినచేసెను = ప్రత్యజానాత్. సీత జనకమహారాజునకు, కడుపునఁ గన్నబిడ్డ కాదు=ఔరసపుత్రీ న. ఒకప్పుడు అతఁడు యజ్ఞము చేయుటకు=యష్టుం=యజ్ఞంకర్తుం, ప్రయత్నించెను = ప్రాయతత. అప్పుడు మొదట భూశుద్ధిచేయవలెఁగనుక=భూశుద్ధేః కర్తవ్యతయా, భూమిని నాగటితోఁ=హాలేన, దున్న నారంభించిరి=క్రష్టుమారభంత. ఆసమయమందు నాగటి చాలులోఁ=సీతాయాం, ఒక బంగారపు తామరపూవునందు ఈ చిన్నది దొరకెను. కావుననే ఈచిన్నదానికి "సీతా" అని పేరు పెట్టిరి. సీతా అనఁగా నాగటిచాలని అర్థము. ఆచిన్నదాని యొక్క అందమును వర్ణించుటకు శేషుఁడైనను చాలఁడు. లక్ష్మీదేవియే సీతారూపముతో ఇచ్చట అవతరించెను. ఇట్టి రూపలావణ్యమును కలిగిన ఈచిన్నదానిని పెండ్లాడుటకు=పరిణేతుం, ఈపదునాల్గులోకములలోను దగినవరుఁడు లేఁడు. నారాయణుఁడు గాని, నారాయణునియొక్క అవతారమయిన శ్రీరాముఁడుగాని తగినవాఁడు. ఇట్లుండఁగా ఆచిన్నదానిని జనకుఁడు కన్నకూఁతు

కంబు నెక్కువ ప్రీతితో=అధికతరప్రీత్యా, పెంచుకొనుచుం డెను. ఇపు డామె పెండ్లికిఁదగియుంటచే, =తస్యాః వివాహ యోగ్యత్వయా, జనకుఁ డిట్లు ప్రతిజ్ఞ చేసెను. ఇట్లు ప్రతిజ్ఞను చేయనియెడల, ఈచిన్నదానిని ఎవనికో యొకని కియవలసి వచ్చును=యస్మైకస్మైవా పపాకస్యా దేయా భవేత్. అట్టిపర హీన వివాహమును చేయగూడదని యిట్లు ప్రతిజ్ఞఁజేసెను. ఈ ధనుస్సు నెవఁడెత్తునో, వాఁడు భగవంతుఁడై యుండవలయును= తేన భగవతా భవితవ్యం, అని రాజనకుఁ దెలియును గాన జన కుఁ డీవిధముగాఁ జేసెను. ఆవింటి నెత్తుటకు అనేకులు రాజులు వచ్చిరి. ఆసమయముననే విశ్వామిత్రుఁడుగూడ రామలక్ష్మణు లను అక్కడికిఁ దీసికొనిపోయెను. పిమ్మట జనకుఁడు విశ్వామి త్రునియొక్క రాక నెఱింగి, తన పురోహితుఁడైన శతానందుని తోఁగూడ విశ్వామిత్రుని కెదురుగా వచ్చెను.

ఏకనవతితమః పాఠః = తొంబదియొకటవ పాఠము.

(తత్సమ) ఆంధ్రభాషలో (అస్సు) అనునది చివరగల మాటలన్నియుఁ బ్రాయశః సకారాంత నపుంసకలింగము లైనసంస్కృతశబ్దములని తెలియవలయును.

సకారాంత నపుంసకములు.

శిరస్=తల	రేతస్=వీర్యము
వయస్=ఈడు	తేజస్=వెలుతురు, పరాక్రమము
పయస్=పాలు, నీరు	ఓజస్=బలము
రజస్=ధూళి	వచస్=మాట

సరస్=కొలను
ఉరస్=రొమ్ము
మనస్=మనస్సు
సదస్=సభ
నభస్=ఆకసము
చేతస్=చిత్తము
శ్రేయస్=మేలు
అంభస్=నీరు
వర్చస్=వర్చస్సు
తపస్=తపస్సు
తమస్=చీకటి
భూయస్=ఎక్కువ.

సకారాంత పుంలింగములు

ఉచ్చైఃశ్రవస్=హయము
చంద్రమస్=చందమామ
పురూరవస్=ఒకచక్రవర్తి
సవయస్=స్నేహితుడు
వేధస్=బ్రహ్మదేవుడు

సకారాంత స్త్రీలింగము.

అప్సరస్=అప్సరస

సకారాంతశబ్దములు ప్రాయికముగ పుంలింగ స్త్రీలింగములలో నొకవిధముగానే నడచును. ఉ॥ వేధాః-వేధసౌ-వేధసః; అప్సరాః - అప్సరసౌ - అప్సరసః.

అప్సరాయతే=అప్సరసవలె నున్నది.
వలతే=వలచుచున్నాఁడు
అర్దతి=అర్దగించుచున్నాఁడు.
కూడతి=కూడుకొనుచున్నాఁడు; ఘనీభవించుచున్నాఁడు; తినుచున్నాడు.

సేల్లతి=వెళ్లుచున్నాఁడు, కదలుచున్నాడు
వల్క.యతి=పలుకుచున్నాడు
రోమంథాయతే=నెమరు వేయుచున్నది
స్మయతే=చిఱునవ్వు నవ్వుచున్నాఁడు
విస్మయతే= ఆశ్చర్యపడుచున్నాఁడు
విస్మాపయతే=ఆశ్చర్యపరచుచున్నాఁడు
సంవస్త్రయతి=బట్ట కప్పుచున్నాఁడు
బాష్పాయతే=ఉబ్బవేయుచున్నది
స్మిత్వా=చిఱునవ్వునవ్వి
విస్మిత్య=ఆశ్చర్యపడి
విస్మాప్య=ఆశ్చర్యపఱచి
సంవస్త్ర్య=బట్టకప్పి

అరే తమసి కుత్ర ప్రయాసి? కుత్రాపి న. శాస్త్రాచార్యస్య గృహే క్షేమాంచి త్పండితానాం సదః చలతి. తస్మిన్ సదసి కేకే సంతివా ద్రష్టుం గచ్ఛామి. మమ వచః శృణు. తవ ఏకస్మిన్నపి శాస్త్రే పాండిత్యం నాస్తి; ఏతాదృశే తమసి గచ్ఛేశ్చేత్ యత్రకుత్రవా మార్గమధ్యే వృశ్చికాదయః దశేయుః. హస్తే కరదీపికాంగృహీత్వాగచ్ఛామి. తత్తేజసామమవృశ్చికాదిభ్యో భయంనాస్తి. భవతునామ, ఇదానీం నభసి కుత్రాపి ఏకమపి నక్షత్రం నదృశ్యతే. నభస్సర్వమపి మేఘైః ఆచ్ఛాదితం ఆసీత్. వర్షం పతేత్కిం వా! పతేచ్చే త్పతతు, అస్మద్గృహే ఛత్రం నాస్తి కిం? అథవా, మాసచతుష్టయాత్ప్రభృతి అస్మద్దేశే వర్షస్య బిందురపినాస్తి, దైవానుగ్రహేణ ఇదానీంవర్షమేవ పతతు. అస్మ

ద్దేశస్థితాని పదాంని పర్యాలోచ్య అంధస్య పూర్వాణి భవేయుః. సమ్యగన్వితవాక్యానాం, శతచ్ఛిద్రాన్వితం ఛత్రం భవేత్ చేత్ పర్వాపి వర్షం తచ్ఛిరస్యేవ తిష్ఠతి. యది మమ వచాంసి శ్రోష్యసి చేత్ తవ భూయాంసి శ్రేయాంసి భవిష్యంతి. సముద్యుక్తం తవ మనసి యథావర్తతే తథాకురు. ప్రపూర్వేద్యుః రాత్రౌ ఏకశ్చతుష్పాన్నాః రామస్య వామపాదమదశత్. తత్క్షణాదేవ తస్యాంగం సర్వం వర్ణహీనం ఆసీత్. వైద్యః రేఖాం గత్వా స్థిత్వా తస్య గ్రామే నివసంతః సర్వేపి ఆగత్య అనేకైః ఔషధైః చికిత్సంతి. అంతతః కిం భవేత్? తస్య చేతసి ఏకామాత్రమపి స్మృతిః నాగచ్ఛత్. అత్రాంతరే, మా పత్రమపి నాసీత్, తస్మిన్ దివసానంతరం, తస్య భార్యా అప్యస్తి; కథమస్తీతి తస్యాగతిః. ఏవం ఏవం ప్రశ్నాః. తత్రైవ విరమామం; కింతు అహమేకం ప్రశ్నం ప్రక్ష్యామి; ఉత్తరం దాస్యసి కిం? సమాజ్ఞాయతే చేత్ కథయిష్యామి నో చేన్మా పృచ్ఛ. పురాణవనః వృత్తాంతం వేత్సి ఖలు = ఎఱుగుదువు గదా, పురాణవాః సూర్యస్య వంశే ఉద్భవన్ వా, చంద్రమసః వంశే ఉద్భవన్ వా? కిం వా అహం న వేద్మి; త్వం వేత్సి చేద్వద. పూర్వేద్యుః బలిద్ధస్య వృషభః రోమంథాయమానః తూష్ణీంతూష్ణీమేవ అధః=అపతత్. అనంతరం విషవైద్యమహాశయః చికిత్సామకారయత్. సః పరీక్షామకరోత్. ఏషః వృషభః సర్పేణ దష్టః, ఇతి నిశ్చిత్య తం వృషభం కంచిత్కాలం సంమంత్ర్య, అనంతరం ఏకాం వనమూలికాం నిష్పీడ్య తద్రసం తస్య నాసికాయాం అపూరయత్. తత్క్షణమేవ సః వృషభః ఉదతిష్ఠత్. ఏవంచ, బలిద్ధః.

అదృష్టవాన్. అరే ఏష దివసః అతీవ బాష్పాయతే. బహుశః రాత్రౌ వర్షం పతేత్కింవా. సః వైద్యః అస్మాన్ సర్వాన్ విహాయ బలీర్ధసకాశాత్ ఔషధమాలక్యం గృహీత్వా వృషభం జీవయిత్వా గృహ మగచ్ఛత్.

అప్సరసలు స్వర్గమందు ఉందురు. నీతలయందు కురుపు లేచినదా యేమి! అవును. మొదట రొమ్మునందు పుట్టి పిమ్మట తలయందు లేచినది. ఎవఁడు కుదుర్చుచున్నాఁడు! = అగదఙ్కారః. అప్పళాచార్యుఁడు చికిత్స చేయుచున్నాఁడు. ఇప్పుడు నీ ఈడెంత? = తవ వయః కియత్; ఏబది సంవత్సరము లున్నవి. నీ మొగమునందు మునుపటి తెలివి = వర్చః, లేదు. అదుగో చందమామ ఉదయించుచున్నాఁడు=ఉదయతే. ఇఁక వెలుతురు రాఁగలదు. ఎవఁడొక్కఁడు, పిల్లల నందఱిని, ఆశ్చర్యపరచుచున్నాఁడు! ఎవఁడో గారడీవాఁడు = ఐంద్రజాలికః, నీవు వానిని ఎందుకు అడ్డగించుచున్నావు? నీరంతయు కూడుకొని మంచుగడ్డ అగును=హిమశిలాభవతి. అగేదె ధూళిలోపొర్లుచున్నది= లుట్యతి, చూడు. నాకు బొత్తుగా చూపు లోపించినది=మమ సర్వథా దృష్టిః అలుప్యత్. ఎటులయినను, ఆకురుపును, మాన్పుకొనుము=అగదయస్వ. అరే చంటిపిల్లవాఁడు నన్ను చూచి చిరునవ్వునవ్వుచున్నాఁడు = స్మయతే. వాఁడు నన్ను గుర్తించినాఁడు=అభ్యజానాత్, లేక, అలక్షయత్. ఆకురుపులోనుండి నెత్తురు కారుచున్నది=స్రవతి. ఏమిచేయవలె! పూర్వజన్మమందు =పూర్వజన్మని, గీఁత = రేఖా, ఇటుల పండినది. మీ యింట్లో చేబాడిత ఉన్నచో నొకమారిమ్ము; పని యున్నది. ఆ చేబాడిత మాది కాదు, వడ్రంగిది. అయితే నేమి, మళ్ళీ సాయం

కాల మిస్తాను. మీకు చేబాషితతో నేమిపని యున్నది? నా మంచము యొక్క కాలు విరిగినది. దానిని గొంచెము బాగుచేయవలెను = సః ఈషత్ సమీకర్తవ్యః పాలను పోద్దునసే తోడువేసితిని గాని ఇంతవరకు కూడుకొనలేదు. రుక్మిణీదేవి కృష్ణుని వలచెను. కాబట్టియే శిశుపాలుని పెండ్లాడలేదు. ఆ పిల్లవానిని చూడుము, ఎట్లు చిరునవ్వు నవ్వుచున్నాడో! బలిద్రాచార్యులు తిరుమలాచార్యులకు అన్నగారు (అనగా = నాన్న,) గుడ్డివాడు, అయినను వాని భార్యయగు నాంచారమ్మ అప్సరసవలె నున్నది. అతని అదృష్టము, ఆమె దురదృష్టము. బ్రహ్మదేవుడు చెప్పుడును, తగిన భార్యాభర్తృత్వమును కూర్చుడు=అనుకూలదాంపత్యం నఘటయతి, మీరిద్దరును ఎందుకు పోట్లాడుకొనుచున్నారు? ఓహో నీవిప్పుడు ఆమాటను జ్ఞాపకమునకు తెచ్చినావు గనుక= (అజ్ఞాపయః=అస్మారయః) జ్ఞప్తివచ్చినది= జ్ఞప్తిః= స్మృతిః ఆగచ్ఛత్. మీ బావమఱది నా కార్యము చెడగొట్టుటకు= విఘటయితుం, చూచుచున్నాఁడు, నీ వెట్లైనను నాపక్షమున సాయ మొనర్చుము. నాలుగురోజులు ఆగుము, ఆపైన నేను నీకు సాయ మొనర్తును, లేకపోతే వాఁడిప్పుడే నన్ను తిట్టును=శపేత్.

ద్వినవతితమః పాఠః = తొంబదిరెండవ పాఠము.

కల్కః=కలికము	కులాలః=కుమ్మరివాఁడు
మరిచం=మిరియము	ఇష్టాన్యాసః=పునాదివేయుట
వృద్ధిః=వడ్డి	కచ్చూరః=కచ్చూరము
కర్మారః=కమ్మరివాఁడు	చిత్రకారః=బొమ్మలువేయువాఁడు

యవనికా=తెర
కర్తరీ=కత్తెర
ఘుట్టిః=కట్ట, గట్టు
గోఫణా=ఒడిసెల
పంక్తిః=బంతి, వరుస

కడ్డతి=కడ్డీపారుచున్నది,
గట్టిపడుచున్నది.
ఘుణతి=గుఱ్ఱుకొట్టుచున్నాడు.
కళవెళాయతే=కళవెళ్ళాడుచున్నది.
చిటచిటాయతే=చిటచిటలాడుచున్నది.
వెళవెళాయతే=వెళవెళ్ళాడుచున్నాడు.

కందుకం=బంతి
ఉపపథం=గోష్ఠప్రక్క
అంతర్ధిః=అడ్డము
నింబః=వేపచెట్టు
అర్జునః=మద్దిచెట్టు
దారుః=కొయ్య
క్షిపతి=రువ్వుచున్నాడు
నిర్మాతి=కట్టుచున్నాడు
నిర్మాయ=కట్టి
నిర్మాతుం=కట్టుటకు
నితరాం=మిక్కిలి
అంతర్ధిభవతి=అడ్డమగుచున్నాడు
అంతర్ధిభూయ=అడ్డమయి
తిరోభవతి=కనబడకుండపోవుచున్నాడు

కొన్ని శకార, షకార, జకారాంతశబ్దములకు ప్రథమైకవచనము టకారాంతముగ నుండును.

ఉ. విట్=మనుష్యుడు, కోమటి. విట్ - విశౌ - విశః
ద్విట్=శత్రువు. ద్విట్ - ద్విషౌ - ద్విషః
రాట్=రాజు రాట్ - రాజౌ - రాజః

హలాదిప్రత్యయములు పరమగుచో ట-కారము డ-కారమగును. సు, పరమగునపుడు ట-కారము మారదు.

ఉ॥ విడ్భిః - విట్సు —— ఇవన్నియు పుంలింగములే.

అరే సీతా రాజపుత్రీ ఖలు; రావణేన సహ కథం సంభాషణ మకరోత్? ఏకాం యవనికాం మధ్యేకృత్వా సమభాషత. రాజ మహిష్యః అన్యైః నదృశ్యంతే. పరుత్ నూతనగృహ నిర్మాణార్థం మత్సమీపే మహార్ఘనిర్ణయం అకారయః ఖలు; గృహనిర్మాణ మాసీత్కిం? నహినహి! యథాకథంచా ఏతావద్భిర్దినైః = (ఇన్నిరోజులకు) ఇష్టకాన్యాసః అభవత్. ఏతావత్పర్యంతం ఆలస్యం కిమర్థ మాసీత్? కిం వదేయం సర్వోఽపి మమ దోషఏవ. యేనకేనాప్యుపాయేన = ఏయుపాయము చేత నయిననుం, పరకార్యం విఘటయితుం ప్రయతంతే అనర్థకాః జనాః. వదామి శృణు; ప్రథమతః గృహవృత్తాంతం. కర్మారవీథ్యాం ఏకః వస్త్రధావనతటాకః అస్తి. తస్య దక్షిణఘట్టే ద్వౌ నింబ వృక్షౌ స్తః. తద్వృక్షద్వయం సంపాదయితుం గ్రామాధికారి సమీపే విజ్ఞప్తిపత్రం = అర్జీ కాగితమును, అర్పయం. సతు లంచగ్రాహీ = లంచాలుపట్టెడువాడు. తథాపి మమ ఉపకారః భవేచ్చేత్ యథాశక్తి దక్షిణాం దాస్యామీతి ప్రతిజ్ఞానం = వాగ్దానము చేసితిని. ఏతద్వృత్తాంతం మమశత్రుః ఏకః శ్రుత్వా ఏకం దరిద్రం కులాలం ఆహూయ తేన ఏకాం విజ్ఞప్తిం గ్రామాధికారిణే దాపయిత్వా, తత్క్షణమేవ త్రీణి రూపకాణిచ అదాపయత్. తదా గ్రామాధికారీ మమపత్రం అధః నిధాయ = అడుగునబ్రాతి, కులాలపత్రం విచార్య తద్వృక్షద్వయం తస్మై అదాపయత్. అధికారిణః లంచగ్రాహిణశ్చేత్ న్యాయః కథంలభ్యతే. కుముదాదారూణి త్రీణి సంతి. తాని దూలార్థం = దూలముకొఱకు, ఉపయుజ్యంతే = ఉపయోగిం

చును. కింతు కవాట, ద్వార, స్తంభ, జాలాదివస్తూని అపేక్షి
తాని- తదర్థం మత్సమీపే కిమపి దారుఖండం నాస్తి. తదర్థం
ఏతావత్పర్యంతం మమార్గ విఘ్నః ఆసీత్. తాతాచార్య! ప్రాతః
ప్రభృతి మమశిరః అతీవ శూలతి; కింకర్తవ్యం వా చికిత్సాం
వద. వదామి శృణు. కర్పూరాన్ అనీయ శాణే=సానమీఁదను
మృక్ పిష్ట్వా=అరగదీసి, చందనే మిశ్రయిత్వా లలాటే=నొసట
యందు, కపోలయోః=కణతలయందు, లిప్త్వా = పూసి, అగ్ని
తాపే=కాచుము. ఈషత్కాలం తథాకరోషి చేత్ శూలా శామ్య
తి = శాంతించును. బలిద్ధాచార్య! ఏకాం చిత్రకథాం వదిష్యా
మి శృణు. పూర్వేద్యుస్సాయం వయం చత్వారః సుహృదః
మిలిత్వా వాయ్యాళిమార్గం = షికారుకొఱకు, అగచ్ఛామ.
మార్గమధ్యే ఏకం చణక క్షేత్రం అస్తి. తస్మిన్ క్షేత్రే మంచో
పరి ఏకా బాలికా ఉపవిశ్య హస్తే గోఫణాం ధృత్వా భ్రామ
యంతీ=త్రిప్పుచు, పక్షిణః ప్రతి శిలాఖండాన్ క్షిపతి. తదా
పక్షిణాం పంక్తిః యుగపదేవ = ఒక్కమారుగనే, ఉత్థాయ
అడయత. సా బాలికా అతిచతురా. అరే కోసురే బహిర్వేది
కాయాం = బయటి అరుగునందు, తథా ఘుర్ఘర నిద్రాతి. తం
శీఘ్రం ముత్థాపయ. ఉపపథే కస్యవా శకటః చలతి పశ్య. తత్ర
ఏకః ఢంకః అంతర్ధిః అస్తి. సః శకటః మయానదృశ్యతే. వచన
మధ్యేవిస్మరం. యుష్మద్గ్రామే యః కశ్చన గృహం నిర్మాతుం
సమర్థః అస్తికిం? బహవః సంతి. అస్మద్గృహం నిర్మాయ వింశతి
వర్షాణ్యాసన్ కథమస్తివా పశ్య. యుష్మద్గృహం కేన నిర్మి
తం? విశ్వరూపాచార్యేణ నిర్మితం.

బళిద్దా చార్యులవారియొక్క కొడుకు నిన్న టివరకును రోగముచేత బాధపడుచున్నాడు=బాధ్యతే. అది నిజమయినరోగము కాదు; పదిరోజుల క్రింద తండ్రి కోపముచేసినాడట. అందు కొఱకు అప్పటినుండి యీ రోగము వచ్చినదని మంచమెక్కినాడు. నేటిని కాచుచున్నారా యేమి, కళ వెళ్ళాడుచున్నది. ఎక్కువగా కాచవద్దను, చెడుతుంది. అరేపిల్లవాడా ఆకాళ్లను రుద్దవద్దు. బంతి ఉన్నదిగా దానితో ఆడుకోనుము. నెల క్రింద = మాసాత్ప్రాక్, మా దేవాలయములో నొకపాము ప్రవేశించి గర్భగుడిలో దేవునియొక్క వెనుకనున్న చెద పుట్టలో చేరినది నేటికిని ఎవరికి గనబడుట లేదు. కాని ప్రతివారికిని గుళ్ళోకి వెళ్ళుటకు భయముకలుగుచున్నది. రేపయినను నొకపాములవానిని = అహితుండికం, పిలుస్తాను. మొన్న రాత్రి ఒకసన్యాసి = యతిః, మాయింటికి వచ్చినాడు. మా యింట్లో వీలు లేదని చెప్పితిని. ఈరోజుమాత్ర ముండి పోతానని చెప్పి మెల్లగా గదిలో చేరినాడు. ఇప్పుడు పొమ్మంటే పోడు. కద్దీపారినాడు. అదేమంటే పోట్లాడుతాడు. ఆయన యెక్కడిసన్యాసియో తెలియదు. భిక్షకొరకు ఎక్కడికైనను వెళ్ళుతాడా! వెళ్ళుతాడు కాని ప్రతిరోజును సందెవేళ ఆయనను చూచుటకు చాలమంది ఆడువాండ్రువచ్చుటకారంభించిరి. మంత్రోపదేశము చేస్తాడట. బాగుగనే యున్నది. త్వరలోనే వెళ్ళగొట్టు, లేకపోతే నీకు అపకీర్తి=అప్రతిష్ఠా, రాగలదు. ఎట్లా వెళ్లగొట్టేది? వాడు కదలకపోతే నే నేమిచేస్తాను? ఓరి మూఢుడా, ఆయనయొక్క దండమును కమండలువును

బయట పారవేయుము = పాతయ. దానిని తెచ్చుకొనుటకు బసు టికి వస్తాడు, ఆసమయములో ఆగదితలుపును మూయుము = పిధేహి. తరువాత ఏమిచేస్తాడో చూతాము. సరే అంతపని నాచేత కాదయ్యా. అయితే నీకర్మము = తవ కర్మ, అంతేకావ దేవ. పాపముగదా అని = పాపంఖల్వితి, నేను ఉపాయము చెప్పితే అంతపని నాచేతకాదంటావేమి? నీచేతగాకపోతే ఎవరి చేతనగును? పోపో, నీమాటలు నీకేబాగుగనుంటవిగాని ఎవరి కిని బాగుగనుండవు. (పోతూ ఎరక్కపోయి ఆసంగతిని తెచ్చి నాను = గచ్ఛతునావు అజ్ఞాత్వా తత్సంగతిం ఆనయం.) మా యింట్లో నొక మద్దిదూల ముండెనుగా; అది యేమయినది? ఉన్నది. మునుపు నీవు కొన్న ఖరీదు సిస్తాను. = పూర్వకాలే త్వయా యావతా మూల్యేన క్రీతం తావన్మూల్యం దాస్యామి. ఓహో మునుపటిఖరీదునకు ఇప్పటిఖరీదునకు, చాలభేదము = మహాన్ భేదః, ఉన్నది. (మునుపు రూపాయివస్తువు, ఇప్పుడు పదిరూపాయలు అయినది = పూర్వకాలే రూపకక్రేయం వస్తు ఇదానీం రూపకదశకక్రేయ మాసీత్) నీ వేమికొనగలవు? నీ కెందు కింతకోపము పోతాలే. మద్దిదూలము ఖరీదుమాట చెప్పవుగా? ఒరి చేపస్తుడా, మామద్దిదూలమును దొంగలెత్తు కొనిపోయినారు, పోవయ్యా.

త్రినవతితమః పాఠః = తొంబదిమూడవ పాఠము.

కశా = కొరడా	క్షుతం = తుమ్ము
ఉపనగరం = పట్టణముదగ్గరగా	కరీషః = ఏరుపిడక
కలింజః = తెరచాప	హారః = హారము

కల్కనం = కంట్లో కల్కము వేయుట
ఖస్సజం = కిర్యాపాపంచు
ఖలం = కళ్ళము
పరిడీనం = పల్టీగొట్టుట
పరిమార్ష్టుం = తుడుచుటకు
క్వథతి = మఱుఁగుచున్నది
చంక్రమతే = దుముకుచున్నాఁడు
ఘుషితే = రాజవేయుదు
చంక్రమ్య = దుముకి [న్నాఁడు
మార్జయతి = ఊడ్చుచున్నాడు
వంగతి = వంగుచున్నాడు
వంకతే = బొంకుచున్నాడు
క్వథయతి = పలపలగాచుచున్నాడు

భాగః = దాళి
వంకః = మిట్ట వంక
పరిమార్జతి = తుడుచుచున్నాడు
పరిమృజ్య = తుడిచి
పిండీకరోతి = ముద్దగా చేయుచున్నాఁడు
పిండీకృత్వా = ముద్దచేసి, ముద్దచేసి
విశదీకరోతి = విస్పష్టము చేయుచున్నాడు
దీర్ఘీకరోతి = పొడుగించుచున్నాడు
పరిడయతే = పల్టీగొట్టుచున్నాడు
పరిడీయ = పల్టీగొట్టి
పరిడయితుం = పల్టీగొట్టుటకు
వాపయతి = ఆరించుచున్నాడు

హే శిష్య! మమ అంగవస్త్రం ఆర్ద్ర మాసీత్, అతస్తత్ పాతయిత్వా వాపయ. తవ జ్వరః కథ మస్తి రే? ఇతోఽపి నాశామ్యత్. తర్హి ఏకస్మిన్ కరాపే = మూకుడ్లో, నిమించవమాత్రం = సోలెడు, జలం పూరయిత్వా తస్మిన్ నవ మరీచాని దశ ధాన్యకబీజాని పంచ లవంగాన్ ఈషత్ శుంఠీఖండం వింశతి ద్రాక్షాఫలానిచ పాతయిత్వా అంతికాయాం = పొయిమీద,

స్థాపయిత్వా సమ్యక్ క్వథయ. తత్కషాయం మత్సమీపం ఆనయ; తస్మిన్ సువర్ణమాల్త్యవసంతం పిష్ట్వా ఔషధం దాస్యామి; తేన తవజ్వరః క్షణేనైవ శామ్యేత్. దినచతుష్టయాత్ ప్రభృతి కశ్చన దేవలకః (ఒకానొక పూజారి,) శీతాంశురసం యచ్ఛతి. తథాపి యథాపరికారమేవ అస్తి. దినదశకాత్ ప్రాక్ గోదావర్యాయాం నావం ఆరుహ్య అముత్ర ప్రకంపన్తీతి ప్రయాణమకరవం. నావః ఉపరిభాగే ఉపావిశం. అనంతరం నావికాః కలింజం ఉద్ధరిష్యామః ఉత్తిష్ఠ ఉత్తిష్ఠ ఇతి మాం అత్వరయన్. అహమపి ఉత్తిష్ఠన్ ఏవ ఆసం. ఏతదంతరే కలింజం ఉదధరన్. కలింజరజ్జుః మమకంఠే లగ్నా ఆసీత్. తేన వేగేన అహం కుల్యాయాం అపతం. తత్ప్రభృతి ఏషః జ్వరః మాం బాధతే. అపిచ ప్రపూర్వేద్యుః ఏకం ఖర్బూజఫలం (లబ్ధం = దొరకినది.) తత్ అభక్షయం; తతః ఏవ జ్వరః మాం అద్యాపి న ముంచతి. సాయంసమయే పూర్వోక్తకషాయేణ సహ అగస్త్య ఔషధం దాస్యామి. నేత్రయోశ్చ శీతాంశురసేన ఈషత్ (కల్పయిష్యామి=కలికము వేస్తాను.)తత్రైవ అధునా = ఇదానీం, గమిష్యామి; పునః సాయంకాలే తవ దర్శనార్థం ఆగమిష్యామి. హంజే కరీషాః సంతి చేత్ శీఘ్రమానీయ, ఏకం భాగణం రచయ, తత్ర అగ్నిం ప్రవేశ్య ధమస్వ. అనంతరం ఏకం కషాయశరావః తస్మిన్ స్థాపయిత్వా సమ్యక్ క్వథయ. అక్క! కషాయః క్వథతి కింకర్తవ్యం వా వదత. అంబ! గృహే సర్వత్ర ధూళిః దృశ్యతే ఖలు కిమర్థం న మార్జయసి! (సమ్మార్జనీం = చీపురును,) ఆనీయ శీఘ్రం గృహం మార్జయ. అనంతరం గోమయోదకం (చిక్కటి

సాక్షిత్ = చక్కఁగా పట్టు) తాత! స్నానం అభ్యంజనము-చేయి
ఆస్వాదితస్య స్నానానంతరం శిశుం పరిష్వజ్య దోలాయాం శా
యయిత్వా గృహాంగణం మార్జయిష్యామి. (తంచితొట్టెలం సహాస్యం
శాంతం చేయు సేవ్రసక్షించుము.) బలిద్వారాగ్ని! ఏవవివస్వతః తటాక
కుక్షౌ కథం కదిరయతేవా కర్తవ్యం. అరెగోపాల! బహిర్ద్వారం
గమిష్యామీతి ఏకంవకేం కల్పయిత్వా తత్ర కదియాసేకిం?
స్థిరాదేయః = (స్థిరంగకొడకా) తవ బుద్ధి ర్నాస్తి గచ్ఛ గచ్ఛ
(నువు అగ్రతః = నాయెదుటనుండి). తవ పాఠం న పఠిష్యామి.

దాలిమీఁద అన్నము పెట్టినావు కాఁబోలు కళపెళ క్రాఁగు
చున్నది; త్వరగాపోయి దించుము. నీ వక్కడ లేకుంటే
అన్నము చెడిపోవును. నేను రేపో యెల్లుండో కాశీకి ప్రయా
ణము పెట్టుకున్నాను. ఇంకను నెవరైనను (వచ్చువారు = అనుగం
తారః) ఉన్నట్లయిన నాతో గూడ రండి. ఈసంవత్సరము
సంధు వారిద్వారములో నున్న బుధికుల బ్రహ్మచర్యాశ్రమ
మున నొక యుత్సవము జరుగనున్నది. ఆపిల్లలందరును చెరువు
గట్టుమీఁద ఎట్లా దుముకుచున్నారేమి! అధ్యాపకుడు వంతేయు
నొకపోటికి (పోగుచేయుము = రాశీకురు) వా(గొకసోలెడు
మినుములిమ్ము = సికుంచమితాన్ మాషాన్ దేహి) చివరకు
క(పావురము = కపోతః) కటకొట్టి క్రిందపడ్డది. (వెంటనే =
అనుపదమేవ) యెక్కడనున్నదోగాని పిల్లి దానినిపట్టుకున్నది.
వాఁడు (మొన్నటివాఁడుగదా = ప్రహ్యస్తనః ఖలు) ఇప్పుడే
వంగుచున్నాడేమి! వానితండ్రియు (మొదటనుండి = ప్రథ
మతః ప్రభృతి), అక్షేం అరాగమును (ఇంకను కొంతవఱకు =

ఉషస్సర్వత్రం,) ప్రాపుగించుము. నిన్న రాత్రి శివాలయము లో మద్దెల వాయించినారు. నిన్న శుక్రవారముగనుక భజన చేసినారు. రేపటినుండియు ఉత్సవములు, (ప్రారంభమగును = ప్రారభ్యంతే) ఇప్పుడు దేశమునందు జరుగుకల్లోలమును ఎఱుంగుదువా? (ఎక్కడ చూచినను = యత్రకుత్రాపి) సహాయ నిరాకరణపు (ముచ్చటలే = సంలాపా ఏవ), (ఎక్కడ విన్నను = యత్రశ్రూయమాణేపి), స్వరాజ్య వృత్తాంతములే; (ఎక్కడ చదివినను = యత్రపఠ్యమానేపి) గాంధిగారి ఉపన్యాసములే. లోకమంతయు మహాకల్లోలముగా నున్నది. ఈశ్వరేచ్ఛ యెట్లున్నదోగాని, మనకు రాబోవు లాభముగాని, నష్టముగాని యెవ్వనికిని దెలియదుగదా. ప్రపంచమంతయు (ఒకనిఁజూచి పని చేయునది = గతానుగతికః) మొదటివాఁడు చేసినపనియొక్క సత్యాసత్యములను గాని, లాభాలాభములను గాని, (విచారించువారు = విచారయితారః) లేరు. మనరాజు లీవృత్తాంతము నంతయును జూచుచు నూరకున్నారు. ఈపనిలో రాజద్రోహ మేమియును లేదు కనుకనే ఉపేక్షాభావముతో నున్నారు. ఇదిగాక మనము ఇంతవఱకును రాజభక్తిని విడచుట లేదు. యథార్థమగు రాజభక్తిమనము (సముద్రమువంటివారము = సముద్రసదృశాః) మనకు రాజభక్తి పుట్టుక మొదలుకొని ప్రకాశించుచున్నది. (నావిష్ణుః పృథివీపతిః) అనఁగా విష్ణ్వంశసంభవుఁడు కానివాఁడు రాజుగాఁడని పండితులు చెప్పుదురు. కావున నెవఁడు రాజ

...ందు భక్తిని చేయుచో వాడు విష్ణువునందుగూడ భక్తిని చేయును. ఈసిద్ధాంతము ఆగస్త్యులసామ్యము అయియున్నది.

చతుర్నవతితమః పాఠః = తొంబదినాల్గవ పాఠము.

గడచిన పాఠములోఁ జెప్పఁబడిన సకారాంతములన్నియు (అస్) అంత సకారాంతములు. ఉ॥ శిరస్, అను ప్రాతిపదికములో (శిర్ + అస్) అని యుండుటచే, ఈశబ్దము (అస్) అంత సకారాంతమయినది. ఇటులనే (తేజస్ - చేతస్) మొదలగు శబ్దములుగూడ, అసంతసకారాంతములగును. ఈశబ్దములను తత్సమములు చేసి తెలుఁగులో వాడునప్పుడు (శిరస్సు-తేజస్సు-చేతస్సు) అని పల్కుదుము. చివర అస్సుగల ఇట్టి శబ్దము లన్నియు, సంస్కృతములో సకారాంతములయి, నపుంసకములు మనశ్శబ్దమువలెను, పుంలింగ, స్త్రీలింగములు వేధశ్శబ్దము వలెను, రూపము గల్గియుండును. ఇవిగాక తత్సమము లయినప్పుడు, చివర (ఇస్సు-ఉస్సు) మొదలయినవిగల శబ్దము లన్నియు, సంస్కృతములో షకారాంతము లగును. ఉ॥ (అర్చిస్సు-రోచిస్సు-ధనుస్సు-వపుస్సు-దోస్సు) ఇత్యాది శబ్దముల చివర (స్సు) గలదు గనుక సకారాంతములైనను షకారాంతములని భావింపవలెను. ఈక్రింద, అర్చిస్సు మొదలగుశబ్దముల రూపములు వ్రాయఁబడును.

షకారాంతము, నపుంసకము, స్త్రీలింగము, అర్చిష్ శబ్దము = జ్వాల-కాంతి; రోచిష్=కాంతి, నపుంసకము.

ప్ర॥ ద్వి = అర్చిః - అర్చిషీ - అర్చీంషి
ప్ర. ద్వి = రోచిః - రోచిషీ - రోచీంషి

ధనుష్ = ధనస్సు - నపుంసకము
వపుష్ = శరీరము - నపుంసకము
చక్షుష్ = కన్ను - నపుంసకము

ప్ర - ద్వి
ధనుః - ధనుషీ - ధనూంషి
వపుః - వపుషీ - వపూంషి
చక్షుః - చక్షుషీ - చక్షూంషి

శేషించిన విభక్తులు పుంలింగము రీతిరే.

షకారాంతము-పుంలింగము. దోష్, శబ్దము. బాహువు.

ప్ర.	దోః	దోషౌ	దోషః
ద్వి.	దోషం	దోషౌ	దోషః
తృ.	దోషా	దోర్భ్యాం	దోర్భిః
చ.	దోషే	దోర్భ్యాం	దోర్భ్యః
పం.	దోషః	దోర్భ్యాం	దోర్భ్యః
ష.	దోషః	దోషోః	దోషాం
స.	దోషి	దోషోః	దోఃషు
సం.	హేదోః	హేదోషౌ	హేదోషః

అర్చిష్ - రోచిష్ - ధనుష్ - వపుష్ - చక్షుష్ - మొదలగు శబ్దములు పుంలింగ స్త్రీలింగములలోనికి మారినపుడు, దోష్, శబ్దమువలె నుండును.

ఉ॥ అర్చిః - అర్చిషౌ - అర్చిషః; అర్చిషం - అర్చిషౌ - అర్చిషః
అర్చిషా - అర్చిర్భ్యాం - అర్చిర్భిః; అర్చిషే - అర్చిర్భ్యాం -

అర్చిర్భ్యః అర్చిషః - అర్చిర్భ్యాం - అర్చిర్భ్యః అర్చిషః - అర్చిషోః - అర్చిషాం; అర్చిషి - అర్చిషోః - అర్చిష్షు.

అగ్నేః అర్చీంషి ఉత్తిష్ఠంతి. తవ చక్షుషి పటిమాద్యయు మాంపికా దృశ్యతే. రామః ధనుషి బాణాన్ ఆరోప్య రావణం అమారయత్. తవ వపుషి తత్రతత్ర వ్రణాః సంతి. గ్రీష్మకాలే సూర్యః తస్య రోచిషా అత్యంతం తపతి. కుష్ఠరోగిణాం వపుషి (మచ్చాః = మచ్చలు) వర్తంతే. నేత్రరోగిణః చక్షుర్భ్యః సూర్యస్య రోచిః న ప్రపశ్యంతి. రామస్య దోష్ణో గజతుండసమానౌ దృశ్యేతే. దైత్యాః సురాణాం ద్విషః. రాముః రాజ్యం పరిత్యజ్య అరణ్యవాసం కృత్వా తత్ర స్థితాన్ సర్వాన్ సురద్విషః మారయిత్వా సర్వాన్ ఋషీన్ అపాలయత్. తదా సర్వే ఋషయః రామాయ ఆశీర్వాదాన్ అయచ్ఛన్.

నీవు ఈరోజున కాంతిచేత ప్రకాశించుచున్నావు. నేను నాశిరస్సునందు సొమ్మును ధరించితిని. రామాచార్యుల యొక్క చక్షుస్సునందు ఒక మచ్చ యున్నది. సూర్యుని యొక్క రోచిస్సువలన నాచక్షుస్సులకు బాధకల్గుచున్నది. ఆధనుస్సులయందు ఒక పాము (ప్రాకుచున్నది = సర్పతి) చంద్రునియొక్క తేజస్సుచేత లోకము సంతోషమును అనుభవించుచున్నది. దాలిని పర్చరచినావా? జ్వాలలు బాగుగా లేచుచున్నవా? వానియొక్క బాహువునందొక వ్రణము పుట్టినది. భిషగాచార్యులు చికిత్సచేయుచున్నారు. వానిని కుదర్చ వద్దని చెప్పుము.

పంచపంచాశత్తమః పాఠః = ఏఁబదియైదవ పాఠము.

శ్లో॥ నిట్ ఇట్ కాంశో లిట్ తు హాంతాః, త్విట్ రుట్ ప్విట్ ద్విట్ ముట్ స్తు షాంతాః ప్రాట్ రాట్ సమ్రాట్ భ్రాట్ చ జాంతాః, నిట్ ఇట్ రుట్ స్త్రీ పరే నరః॥ అర్థము:- నిట్ ఇట్ శబ్దములు శవర్ణాంతములు, లిట్ శబ్దము హకారాంతము, త్విట్ రుట్ ప్విట్ ద్విట్ ముట్ శబ్దములు షకారాంతములు, రాట్ సమ్రాట్ భ్రాట్ శబ్దములు జకారాంతములు, భృట్ శబ్దము ఛకారవ్యయాంతము, నిట్ త్విట్ రుట్ శబ్దములు స్త్రీలింగములు, తక్కినవన్నియును పుంలింగములు. పై పన్రెండు శబ్దములను పుంలింగ స్త్రీలింగములలో మార్చవలెను. నపుంసకమున మాత్రము ప్రథమా ద్వితీయా విభక్తులలో మాత్రము మార్పునొందును. పై శబ్దములలో నిట్ త్విట్ రుట్ శబ్దములు స్త్రీలింగము లనియు, తక్కినవి పుంలింగము లనియు విశదీకరించి, మరల పుం స్త్రీలింగములలో రూపభేదము లేదనియు, నపుంసకములో మార్పునొందుననియు వ్రాయుటచే, పై శబ్దములకు మూఁడులింగము లున్నట్లు గనఁబడుచున్నదే, అని సంశయము కలుగవచ్చును. దానికి సమాధానము వ్రాసెదను వినుఁడు. ఈ భాషలో సామాన్యముగా నామవాచకము లన్నియు నియమముగా నేదో యొకలింగము కలిగి యుండినను, బహువ్రీహి సమాసమున ఉపపదముగానుండి నఁజేరి యొక నామవాచకమునకు విశేషణములు గావచ్చును. అట్టి సందర్భములో నామవాచకములకుఁగూడ మూఁడు లింగములలో ప్రచారముండును. ఉదాహరణము:— త్విట్ స్త్రీ

లింగము - కాంతి అని అర్థము. ఇది నామవాచకముగాక విశేషణముగా స్త్రీలింగము గల్గియున్నది. సూర్యుడు ఎక్కువ కాంతిగలవాడు, అనుదానిని సంస్కృతములోనికి మార్చిన యెడల, సూర్యః అధికత్విట్, అని చెప్పవలయును. ఇచట సూర్యః, అనునది నామవాచకము, పుంలింగము. అధికత్విట్ అనునది సూర్యః అను పుంలింగ నామవాచకమునకు విశేషణము. ఈ అధికత్విట్ అను బహువ్రీహి సమాసమును, త్విట్ అను పదము తుదిని నిలిచి పుంలింగనామవాచకమునకు విశేషణమయినదిగాన, అధికత్విట్ శబ్దముగూడ పుంలింగము అయినది. ఇటులనే (విద్యుత్ అధికత్విట్ = మెఱుపు ఎక్కువ కాంతిగలది) స్త్రీలింగ నామవాచకమయిన విద్యుత్ శబ్దమునకు అధికత్విట్ శబ్దము విశేషణమయినది గాన, అధికత్విట్ శబ్దము స్త్రీలింగమైనది. (సూర్యమండలం అధికత్విట్ = సూర్యమండలము ఎక్కువ కాంతిగలది) నపుంసకలింగనామవాచకమైనమండలశబ్దమునకు అధికత్విట్ శబ్దము విశేషణమయినది గాన, ఇపుడు అధికత్విట్ శబ్దము నపుంసకమయినది. ఈ మూడు స్థలములందును అధికత్విట్ అనునది బహువ్రీహి సమాసమే. ఎందునేని రెండుగాని రెంటి కెక్కువగాని పదములు గలసి తుదిపదమునకు మాత్రము విభక్తి ప్రత్యయము కలుగుచున్నచో ఆపదసమూహమునకే సమాసము, లేక సమాసపదము, లేక సమస్తపదము లేక సమాసవాక్యము అని పేరు. ఉ॥ రామ లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నాః. ఇది నాల్గుపదములు గలసిన సమాసము. ఇందులో మొదటి

సమాస పదములకును, విభక్తులు గర్భితములుగ నున్నవిగాన, విభక్తి ప్రత్యయములు కనఁబడుట యుండలేదు. తుదిపదమగు శత్రుఘ్న పదమునకే ప్రథమా విభక్తి బహువచన ప్రత్యయము గనఁబడుచున్నది గాన, దీనికి సమాసమనిపేరు. ఇట్టి సమాసములు ఈభాషలో చాల గలవు. ఈసమాసములలోఁ గొన్ని అలుక్సమాసములు గలవు. వానిలో మొదటి పదమునకు విభక్తిప్రత్యయము లోపింపక, కనఁబడుచునే యుండును. అట్టి సమాసములలో రెండేపదము లుండును. ఉ॥ కంఠేకాలః = కంఠమునందు నలుపుగలవాఁడు, అనఁగా శివుఁడు. ఇక్కడ కంఠ శబ్దమునకు సప్తమీవిభక్తియు, కాలశబ్దమునకు ప్రథమా విభక్తియు ఉన్నవి. కల, కలిగిన, లేని, కూడిన అను అర్థము గల రెండుపదముల గుంపునకు బహువ్రీహి సమాసమని పేరు. ఉ॥ అధికత్విట్ = ఎక్కువ కాంతిగల. అకంటకః = ముండ్లు లేని. సపుత్రః = పుత్రులతోఁ గూడిన. ఇట్టివి బహువ్రీహి సమాసములు. త్విట్ - కంటక - పుత్ర శబ్దములు నామవాచకము లయినను, బహువ్రీహి సమాసమునఁ జేరి మఱియొక నామవాచకమునకు విశేషణము లయినవి గాన అవి విశేష్యములఁబట్టి వీనికిఁగూడ లింగవచనములు మారుచుండును. ప్రస్తుతమైన అధికత్విట్ శబ్దము పుంలింగములో అధికత్విట్ - అధికత్విషౌ - అధికత్విషః. స్త్రీలింగమునను ఇట్లే. నపుంసకమున అధికత్విట్ - అధికత్విషీ - అధికత్వింషి - అని యుండును. ఇట్లనే షకారాంతము లన్నియు. అధికలిట్ - అధికలిహీ - అధికలింహి; అధికవిట్ - అధికవిశీ - అధికవింశి; అధికస్పృక్ - అధికస్పృశీ - అధిక

స్వ్రాజ్ఞి అధికరాట్ - అధికరాజ్ - అధికరాంజి; అధికభ్రాట్ - అధికభ్రాజ్ - అధికభ్రాంజి - ఈరీతి శబ్దములన్నియును ఇట్లనే నడుచును. ఇట్టిశబ్దము లింకను భాషలో నుండవచ్చును. చాల వరకు వాడుకలో వచ్చుశబ్దములను వ్రాసితిని.

నిట్ = రాత్రి	సుది=శుక్లపక్షము
త్విట్ = కాంతి	వది=కృష్ణపక్షము
రుట్ = కాంతి	మనాక్ = కొంచెముగా
స్పృట్ = తాకువాఁడు	సాచి=అడ్డముగా
ద్విట్ = శత్రువు	అస్తం=కనబడకుండఁగా
ముట్ = దొంగ	స్థానే=బాగు
లిట్=రుచిచూచు [వాఁడు	సాంప్రతం=బాగు, ఇప్పుడు
	యుగపత్=ఒక్కమారుగా
విట్=మనుష్యుఁడు, [వైశ్యుఁడు	హుం=ఉఁహూఁ
	యుత్=ఛీ
ఘృట్ = వెలిఁగించు	అత్యస్యతి=దాటివేయుచున్నాఁడు
రాట్=రాజు [వాఁడు	ఆస్తే=కూర్చున్నాఁడు;అగుచున్నాఁడు
భ్రాట్=ప్రకాశించు [వాఁడు	ఉపాస్తే=పూర్చుచున్నాఁడు·
	అధ్యాస్తే=అధిష్ఠించుచున్నాఁడు
సమ్రాట్=సార్వభౌ[ముఁడు	పండితాయతే=పండితునివలె [నటించుచున్నాఁడు
ద్వ్యహం=రెండురోజులు	ప్రాసాదీయతి=మేడయందున్నట్లు[న్నాఁడు
అత్యాసం=దాటించి	

ఖా॰ సం. ఊరన్ కుటీ మతిం గుడిపోయిం దుర్కటు
ఉన్యాడు

రే సీతారామ! తవ కిం, త్వం అతీవ నిర్వృత్తవాన్.
ప్రత్యూలం ధన మస్తి. తేన కాంచనేన స్వాసంహానా నిర్మాప
యసి, మూల్యాని క్రీణాసి, అగ్రహారాన్ సంపాదయసి, నాస్తి
తవ అజ్ఞయసి. నాత్స్వమూపే కిమస్తి. ఉచ్ఛ్వసి
స్వాత మేక మస్తి. బలిద్ధాచార్య! తవ వాక్యాని అతిం నిశ్చరత్వ
కరోతి. మదనేకయా త్వం పఠిష్యసి కిం? యుష్మత్ స్వం శాస్త్ర
సత్యేప సాహాద్ స్వనాస్తేన సీతారామస్వామినం పూజయంతి
సీతారామస్వామినః మూలక్షేత్రాణి సర్వాణ్యపి యుష్మ
దీయాన్యేవ. స్వామిద్రవ్యం సర్వమపి యుష్మదీయమేవ. పశ్చ
త్స్యం నిశి మమ శ్వశురః (నిద్రామయమానః = నిద్రపోతున్న)
మంచాత్ అధః అపతత్. తతః స్వాప్నమేవ భూమౌ మకుం
[అయఃకీలకం = ఇనుపమేకు] [అస్తి కింపుఖుట = మేకులుడిగే
మేకు]. తత్కీలకం మమ శ్వశురస్య పాదే అలగత్. తేన
హేతునా సః దశదినేభ్యః ప్రభృతి మంచాత్ పాదం అధః
ననిక్షిపతి. తథాపి ప్రత్యహం ఉష్ణోదకేన స్నాత్వా సంధ్యాం
ఉపాస్తే ఏవ. జోష మేధి. కేవా పశ్యః ఆగచ్ఛంతి. అరే సీతా
రామ! అస్మాకం సమాగితిః కుత్ర వర్తతే ఇదానీం? సా
లండన్ నగరే అస్తి. మనాక్ అత్ర తిష్ఠ. అహం మినాసి పశ్చా
దాగమిష్యామి. రే బలిద్ధాచార్య! త్వం కదా వా అశ్వస్య మూత్రం
క్షీరం అపిబః కిం? అపిబం కించు, శునఃమలింగస్య ప్రత్రో
త్రివతురాన్ శ్లోకాన్ అపఠద్యావతా, కిమర్థం తథా పంక్తి

జాయతే? సర్వదా పాదశోఫః (ఉబ్బరిక) పాదౌ వ్రణం ప్రస్రవం గృహీత్వా కింవా కర్తవ్యమ్ కేనాపి కదా న సంభావ్యతే. ఏతావన్మాత్రేణైవ తస్య (ఇయాన్ = ఇంత) గర్వః కుతః? తస్య ప్రభావః తాదృశః. తవ వికారః కుతః? భో బలిష్ఠ! త్వముత్కటం ప్రసాదం నిర్మాపయసే, తాదృశస్య విలాసపురుషస్య ఏతాదృశాన్నం కటూన్నం నివాపః మిష్టాన్నం న రోచతే. సీతారామ! మాం ఉపహససి కిం? అహం ఏతస్యాం కటూన్యేవ ప్రసాదయామి. ఇదానీం ప్రసాదం, మధ్యాహ్నం వా త్వత్సమీపే బలేన కృత్వా నిర్మాపయామీత్యేవ మనస్యస్య: అనంతరం చోరబాధా కేన అనుభవితవ్యా? భావిత్వా తీర పాపాపేక్షయా ఉపవిశ్య నిగ్రహణమేవ వరం. తవచ మమచ మాస్తి గతి రేకాంతరం వర్తతే. అతః త్వం [ప్రస్తుత మిక సౌఖ్యార్థ = పదంతస్తుల మేడలను] నిర్మాపయితుం మపి సమర్థః. కథ మస్తి తవ శ్వశురస్య పాదవ్రణః! వైద్యః [ద్వ్యాహామకాల్యసం = రెండు దినములకొకమారు] ఆగత్య చికిత్సతి. నిత్యహాం తంపుల పిష్టం దత్వా వ్రణే బధ్నాతు: [ద్వినైరాశ్యతపన్నం = రోజులు గడవవలయును]. సతు వయోవృద్ధః. వక్షివాయనః; పుత్రాః పౌత్రాః ప్రపౌత్రాంశ్చ అపశ్యత్. తేషాం సర్వేషాం అగ్రత ఏవ ప్రియతే చేత్, అదృష్టవానేవ. యాత్! దుర్మార్గ! తవ శ్వశురస్య మరణం ద్రష్టుం ఇచ్ఛా అస్తికిం తవ? నహి నహి రే.

మొన్న బజారులో నాకొకయెద్దు అడ్డముగా వచ్చెను. నేను దానిని కఱ్ఱతో గొట్టితిని. అది నన్ను కొమ్ముతో [పొడిచి ఉక్కిళ్ళ] పారిపోయెను. ఈయూరిలో నాకు చాలమంది

గత్తుగా ఉన్నారు. వచ్చునప్పుడు ఆకత్తులన్నియును ఒక్కమారే వచ్చునః సంకత్తులు అకథముగా రాష్ట్రం. ఈ సంవత్సరము న ష్టప్రవర్తనము చక్కగనే గడచినది. ఎవరును కొంచెమై నను శ్రీమను అనుభవించలేదు. పెద్ద ప్రక్కారముగ సంయోగికి తెల్పితిని ! నేను బెజవాడకు వెళ్ళితిని. (భాగుండ్లానే). నేను మూతేప్పిము బెజవాడలో గడబిడ యెక్కువగా ఉండెనేమో అని ఉదరాదరిలో వెళ్ళితిని. అక్కడ చాల సుఖముగా నున్నది. ఆదివారపు భోజనము వానిరెడ్డి వెంకటాద్రినాయుడు గారిచేత ఏర్పడినది. అక్కడ మునుపు చెరువు చేరెండు మైళ్ళ చాల ఉండెదినట. అదిచెర్వుగనున్నది దేవాలయము మొకటి కృష్ణయొద్దనునే యున్నది. నదియందు దంతెడును పెద్ద పెద్ద బండలు ఉండును. అందుచే ఒరిగి లేదు. నీరు బహు నిర్మలముగా నుండును. పట్టలు నడకకొనుటకును స్నానము చేయుటకును చాల సౌకర్యము కలదు. భాగుబాగు మీయింట్లో (ధ్యానము చేయించువారెవరు ఈ ధాన్యభృజ్ఞః కే) శంభులింగముగారి భార్య. శంభులింగము గారు లింగధారులుగదా, వారికి మీయింట్లకు మారు రావచ్చురా ! భార్యగారలకుండు మతద్వేషములు ఎక్కువగా నుండినవి. ఇప్పుడంతయు జగన్నాథమే. వెరుంబుధూరు అను నొక శ్రీవైష్ణవగ్రామము దక్షిణదేశమందుండెనట. ఆయూరిలో నున్నవా రందరును శ్రీవైష్ణవులే యటు. ఇట్లుండగా, ఒక లింగధారి బాటసారి ఎండ వేడిమి చేత (దప్పిగొన్నవాడై . నిప్పుకొరకో బహుశా) వైష్ణవశము చేర

అయ్యవారికి చెప్పెను. అయ్యవారికో (గ్రహింపబడియుండుట = గృహీతాగృహీత) తలవాకిటి తలుపునందు (పంగనామములు = శ్రీవైష్ణవపుండ్రములు) కనబడినవి. అప్పుడు ఆలింగధారి తన మనస్సున ఈవిధముగా చింతించెను. "ఇప్పుడు నిప్పుచేత నా ప్రాణములు పోవుచున్నవి గదా, నే నేమి చేయవలెనో గదా? ప్రకృతమందు ప్రాణములు నిలిచినం గదా సదాచారములు! కాబట్టి ఎవరింటినయినను నీరు త్రాగుదును. పిమ్మట ప్రాయశ్చిత్తము చేసికొందును," అని ఆలోచించి, యొక యింటికి వెళ్ళెను. శివస్మరణ చేసికొనుచు ఆ యింటి తలుపును చేతితో కొట్టి ఆయింటి యజమానుని పిలిచెను. ఆ యింటను నెవరును మగవారు లేరు. ఒక వైష్ణవురాలు బయటికి వచ్చి తలుపు తెఱచినామె నీ వెవడవని ఆలింగధారిని అడిగెను. అతడు శివస్మరణ చేసికొనుచు, నేను బాటసారిని, నాకు నాలుక యెండి యున్నది. కొంచెము మంచినీరిమ్మని అడిగెను. ఆమె ఆమాటలు విని చెవులు మూసికొని రామానుజస్మరణ (చేయుచు = కుర్వతీ) ఇక్కడ నీరు లేదు పొమ్మనెను. నీవు నాకిప్పుడు మంచినీరియ్యని యెడల మీ అరుగుమీదనే పడి ప్రాణములు వదలెదను అని లింగధారి చెప్పెను. నీవు ప్రాణములు వదలునెడల మఱియొక చోటికి వెళ్ళి వదలుము, గాని యిక్కడ వదలకుము. ఈనాడు నక్షత్రము త్రిపాద నక్షత్రము, అని ఆవైష్ణవస్త్రీ చెప్పెను. చూచితిరా, లోకమున మతములను గుఱించిన పట్టుదల (ఆగ్రహము) ఎట్లుల నుండెనో!

షణ్ణవతితమః పాఠః = తొంబదియారవ పాఠము

నామ సమూహః

ప్రవృత్తిః=గమ్యుటావస్థ
అట్టాలకః=కోటమీదిబురుజు
కాంస్యం=కంచు
అగ్నిమన్థః=నెల్లిచెట్టు
నిష్కుటః=గోనెను
చిరికా=పెంటిక
సూచకః=దర్జివాఁడు

అవ్యయ సమూహః

అగ్రభాగం=ముందు తిని
అధిగృహం=ఇంటిమీఁద
ఉపదీపం=దీపముదగ్గర
పరోక్షం=కానరాకుండ
అనుగంగం=గంగవొడ్డున
ప్రకామం=విస్తారముగా
సూత్రవత్=సూత్రమునలె

ధాతు సమూహః

ఘురతి=గిరుగుచున్నాడు
వేత్తి=ఎఱుఁగుచున్నాడు.
వపతి=విత్తుచున్నాడు, జల్లుచున్నాడు
మమాయతి=నాదనిస్థిరముగ నున్నాడు
జిజ్ఞాసతే=తెలియఁ దలఁచుచున్నాడు

హే బలిష్ఠాచార్య! యుష్మత్ శ్యాలకస్య కస్మిన్ శాస్త్రే పరిచయః వర్తతే? అస్మత్ శ్యాలకస్య సర్వశాస్త్రేషు పరిచయో వర్తతే. అహో! తస్య వయస్తు ద్వాత్రింశద్వర్షాపేక్షయా అధికం నాస్తీతి భాతి ఖలు, (ఇయంతి శాస్త్రాణి = ఇన్ని శాస్త్రములను) కదా అపఠత్? సః బాల ఇతి మన్యసే కిం? సః సర్వదాపి బృహన్మల్లాకార ఏవ, ఉత్పత్తితః ప్రభృతి ఏవమేవ దృశ్యతే. (శ్మశ్రూణి=మీసములు) కదాపి తస్య

మూర్ఖో నగరేఽవాసీత్. తస్య భార్యా కర్కశా (పరుషముగా మాటాడునదియు అగ్రజు, వృద్ధమాతవర్య అనుజు). తస్య భార్యా కుట్యాన్తి ! సా జనకగృహే వసతి స్మ. తత్ర దంపత్యోః అనురాగ్యం నాస్తికం ! మహా నామగూఢ్యం వర్తతే. చేత్ జనకగృహే ఉద్గమస్థి ! సా దా కస్మింశ్చిత్ దివసే దంపత్యోః కలహః ప్రారబ్ధః. తదా కుబ్ధాచార్యః తస్యాః (కపోలే = చెంపమీద) ఏకం (చపేటప్రహారం = అరచేతి దెబ్బను) అయచ్ఛత్. తతః సా (పమూన్ప్రత్నా-చిప్రుకతో) దత్ప్రహారేణ భర్తారి (ఆపహారి కృత్యర్థ=ఆనుకొనా సమర్పించి) కుబ్ధాచార్యనాయకం ప్రాప్య (కస్తీన్య భార్యా=చంకను పేకిడాను) ఏకాకినీ మాతా రేణైవ జన్మ మందిరమగచ్ఛత్. కతిపయా మాసాః ? పంచాప రాత్రా మాసాః. తత్ప్రభృతి కుబ్ధాచార్యః భార్యాముఖం నాపశ్యత్కిం ? కిమర్థం నాపశ్యత్, బహూవారాః అపశ్యత్. కుబ్ధః శ్వశుర గృహం గత్వా భార్యాం సాంత్వయిత్వా స్వగృహం ప్రత్యానయ త్వా నవా ! భార్యా గమన సమయ ఏవ కుబ్ధః శ్వశురగృహం గత్వా భార్యాం సాంత్వయిత్వా “అస్మద్గృహం ప్రత్యాయాహీ”తి అపృచ్ఛత్. అనంతరం భార్యా గోమయవారిణా కుబ్ధం స్నపయిత్వా నిరక్ష్ రాసీత్. తతః కుబ్ధః శ్వశురగృహే స్నిగ్ధత్వ (అట్టహాసే = వంటపూటకు) నివాసం కుర్వన్, ప్రత్యహం రాత్రికాలే శ్వశురగృహాబహిః ర్వేదికాయాం ఉపవిశ్య శ్వశ్రూశ్వశురాభ్యాం సహ కలహాయమానః బహుజనసముదం గ్రామాధికారి సమక్షంచ వ్యవహారకారణం = (వ్యాజ్యకారణముచ కల్ప

యిత్వా, మహత్సు యుద్ధేషు పరాక్రమం ల్లౌకికపాన భోజనాని అనుభవన్, త్రిచతురదినానంతరం నిరాశస్సన్ స్వగ్రామం ప్రావిశత్. (కించిత్కాలం = పదునాలుగేనెలు) సః అతీవ విద్వాన్ ఖలు, తేన తారతమ్యేన, సర్వేషు బ్రాహ్మణానాం ఏకైకమేవ అస్థాపయత్, ప్రత్యేకబ్రాహ్మణం ప్రత్యేకమేవ స్థాపయత్. ఏతాదృ స్ఫోక్తాంతం శృణ్వన్ సః స్వకులగృహం తస్మిన్కాలే అప్రాసన్నాసీత్ తదానీం తస్య భార్యావస్త్రం కథం భవతి? హే అప్పంభట్ట! శుద్ధాచార్యః ప్రాకృతజీవః కిం? సహి సతీ త్రీప్రభృతి స్వకులగృహం (స పరాప్రభృతి = తొలిక్కాదు) కించన. తస్య భార్యా ... ప్రవృత్తేతి వచనమేనాకింతు, స్త్రీ ... తదా స్వజన్మస్థానాత్ పంచమహాపాతకప్రాయాత్ ఆగత్య శుద్ధాచార్యగృహే ప్రాగ్రాణి దినాన్యస్థిత్వా ... స్వాగమనం, గ్రామస్థానాం ... భవతి. తథా భర్త్రాపి ... కృత్వా ... స్వగృహం (గచ్ఛంతి అసీత్ = వెళ్లినందెను.) ఏతాదృశేన భర్త్రాసహితం, గాం త్రిపక్షగాం వినా, ఆస్యాః కాపి సంపదతి? ఏతస్మిన్కాలికాలే సా అతీవ పతివ్రతత్వేన వర్తమానా. తస్మాదేవ దైవానుగ్రహేణ తస్యాః (ఉదరం ఫలత్ = కడుపు పండెను.) ఏవంచ శుద్ధస్య ఇదానీం ద్వౌ పుత్రౌ, తిస్రః పుత్రికాః సంతి. పర్యగస్త్రీకే, శుద్ధవృత్తాంతః. బాధనేమింతు ఆదౌ దంపత్యోః తస్మిన్స్మిన్ కాలే వివాహస్సంజాతః? హే అప్పంభట్ట! సావధానం వదామి శ్రుణు. శుద్ధాచార్యః అతీవ ఆచారసంపన్నః జాతేన అగ్నిం

తా శ్రవణప్య అశక్త్యా తన్మాత్రాదికం (శోధయతి = శుద్ధిచేయును.) పూర్వం కేవల పంచపాత్రేణ శుద్ధోదకం ఆనీయ, ఏత త్పాత్రజలేన తత్పాత్రజలం, తత్పాత్రజలేన ఏతత్పాత్ర జలం చ ప్రోక్షతి. లఘుశంకానివృత్త్యనంతరం కండోల మాత్రేణ గోమయేన వినా, తస్య కరపాదాదిశుద్ధిః న సిద్ధ్యతి. ఇతీవ ఛాందసః ప్రాచీనముఖాచార్యకాలే యావజ్జీవం వా, తస్య కాలః సుఖేన నగతః. ఏషా తస్య ద్వితీయాభార్యా. తస్యాః నామ ధేయం శాకంభరీతి ఏషాపి బుద్ధిమతీవ. పౌత్రం! కార్పణ్య త్వాద్ధనవత్వ నష్టత్వాత్, జీవనం అతీవ కష్టసాధ్యం. తత్రాప ఏతస్మి న్వానరయోగే సుతరాం కష్టసాధ్యమితి వక్తవ్యం. ఏవంస్థితే, ఏక స్మిన్ దినే పిత్రాబ్దికే సమ ... శ్రాద్ధముపస్థితం. శుద్ధా చార్యస్య పూర్వభార్యా, ద్వితీయభార్యాయాశ్చ శ్రాద్ధమంత్ర మపి శుద్ధాచార్య ఏవ అవదత్. శ్రాద్ధకర్తుః సంస్కృతభా షాయాం సుతరాం ప్రవేశః నాస్తి. తేన ... దోషేన, యజమానః మౌనభావేన కర్మమాత్రమేవ కర్త్వా ఆసీత్. మంత్రకథన సమయే శుద్ధాచార్యః, అస్మద్భార్యాం అస్మద్భార్యాయై, అస్మద్భార్యాయాః ఇతిబహుకృత్వః ఉచ్చైఃస్వరేణ అవదత్. శుద్ధభార్యాయాః ద్వితీయాయాశ్చ సంస్కృతభాషాయాం కించిత్ప్రవేశః అస్తి; తేన హేతునా, భర్త్రా ఉక్తం 'అస్మద్భార్యా' ఇతిపదం శ్రుత్వా, శ్రాద్ధసమయే ఏవ, భర్త్రా సహ కలహాయితు మారేభే. తతః భార్యాభర్తారౌ, (ప్రజమాన సన్యాసి ... యజ మానుడు చూచుచుండగనే) అఘోరకలహం కృత్వా శ్రాద్ధం సర్వమపి విధ్వంసితి; తిలదర్భపాత్రాదికం సర్వమపి పాదైః

ఉద్దయిత్వా, ...వనోపరి పతిత్వా, కరాకరి మల్లయిత్వా
మహాయుద్ధం కృత్వా, అంతతః, అభోజనేనైవ గృహం గతా
గృహేఽపి కతిపయకాలపర్యంతం కలహం నాత్యాక్షీత్. తత్రైవ
చపేటప్రహారః, సహస్రాక్షసి ప్రహారశ్చ ఉద్గతః. ఇదమేవ
కలహస్య కారణం. అహో, అః, సమ్యగస్తి కలహకారణం
కేవలిద్ధాచార్యస్య! "మహర్షిః అతిపండితః" ఇత్యపవాదః ఖలు!
ఆర్ద్రీకరింగేత్రి తత్త్వా నిమిత్తం [...] ...
రేఖాస్పంచపట్టు! పర్యాయమపి జ్ఞాత్వైవ పృచ్ఛసి కిం! ... ...
నో ధీమతామపి ఇతి త్వం నవేత్సి కిం? మహర్షిరపి అతీవ
క్రుద్ధా, తేనైవ కారణేన తస్య ప్రహారః

మహర్షిగారూ! యీ దేవపండితుని చేసికొనుట. మీకు
ఎందుకనగా, యితడు మహర్షి అయినప్పటికిని ...
నగ్నముగా. నోటిలో పండ్లున్న దన్న సంగతియే గాక, అటు కృత్రిమ
దంతములు కాని స్వతస్సిద్ధములు గాని (... ...
టు) కాంబట్టి తల నెఱిసినదో లేదో తెలియుటకుగాని తలనొప్ప
కలే యున్నదో అవన్నియు కల్లుయిటువంటి (కేవలమే .
వృత్తాకారమ్మైన) అతని శరీరము జీవించుటకు సహాయము
గదా. ఇటీవల నాపురాణ నిందుక మధ్యస్థమునుండి. మొన్న
నీ వెక్కడికి వెళ్లుచున్నావయ్యా అని నే నడుగగా మూ
యూళ్లో వాన కురియలేదని జవాబు చెప్పినాడు. ఇంక
రోజులు క్రిందట మామునసలీయుద్దముమాటి, యేమను కొన్నాడో
యేమో, నమో నమః, నమో నమః, అని మామూలుగా
నమస్కారము చేసినాడు. అసంగతి నేను మాత్రి ముయింగు

మనుగాని మనవాళ్లకేం తెలియదు. ఇట్టి స్థితిలో వాళ్లకేం పెండ్లి
చేయుదురు? నాకు బావమఱది చుట్టు, అయిననేమి. అన్యాయ
ముగా అనాథగా దేవి వీని నిమిత్తము దుఃఖించుచున్నది.
అరే బలిద్ధాచార్యులు! తరువాత బుభుద్ధాచార్యుల కథను
చెప్పెదనుపుగాని, నేనొకమాటడుగుతాను చెప్పుము. సోమ
యాజులగారి కొడుకురా ఈ పెండ్లియయినాడు! ఆయన
వానకేద్ధముగా నున్నాడుగదా? మొన్న నేను రాజుగారింటికి
వెళ్లితిని. ప్రక్కన కోటమీద యింట్లో కూర్చుండి చేసినా
పురాణము చెప్పుచున్నాడు. రాగురమా, ఇక్కడ మాటలు
వను తెలిసినదా నాకు, ఏమియు తెలియలేదు. ఎందుకు
తెలియును, నోటిలో నొక్కన్నిపన నుండినదా! ఎటుక
చన్నమువలె నున్నది నోరు. ఓరి అప్పంభొట్లూ! వానికి పండ్లు
లేవుగాన ఎక్కువయేండ్లున్నవని అనుకొన్నావా! ఛీ ఛీ వానికి
రెండేళ్ళక్రింద పుష్కరములలో పెద్ద జబ్బు వచ్చినది. అప్పుడు
భాండవకర్పూరము వేసినారు. దాని (పొగచేత=తైక్ష్ణ్యము)
పండ్లన్నియు ఝల్లున రాలిపోయినవిగాని, వయసున వయ
స్సెక్కడనున్నదిరా! పిచ్చివాడా! ఆజబ్బులోనే సంపూర్ణముగ
కనబడ్డది. దానిచేత అక్కడ తేనెచెంబుండగా, అతేనెను
తలమీదను నెత్తిమీదను మొగముమీదను పోసికొని మర్దనచేసి
కొన్నాడు. అందుచేతనే తలయు మొగము నెఱసిన ట్లున్నవి.
జబ్బులో అన్ని పండ్రుకలు ఊడిపోయినను భాగ్యముచే యుం
చెడి, అట్లా కాక, అన్నియు నూడిపోయి నాల్గైదు మాత్ర
ము తెల్లగా నిలిచియున్నవి. అందుచేతనే మాచువారు పొరం

బెదురుచున్నావు, ఓరి దొంగనాయాలా! సోమయాజులుగారు నీకు 'స్వర్గవాడనియా' ? పనిలోపలను బలవంతముగా కప్పిపెట్టుచున్నావు పాపము 'మొన్న ఏకాదశినాడు శ్రాద్ధాభావస్థలకు గప్పితప్పి' అంటున దనుచున్నావా? ఇటువంటి ప్రతిపాతవు మాటలు నీకు రాకే రావురా. వాఁడు ఎటువంటివాఁడయినను కాని, ధనము గూర మానవే చెప్పవలె. దోషము దోషమనియే చెప్పవలె, కాని దోషమును గప్పిపుచ్చి గుణముగను, గుణమును గప్పిపుచ్చి దోషముగను చెప్పరాదు. మొన్న రాత్రి కోకిలగా సోదర పడినావటరా నిజమేనా? ఛీ ఛీ అప్రయోజకుఁడా! నీ వేమియు తెలియనివానివలె ఉంటివా? ఎక్కడికైన కదలవు అన్నిసంగతులును నీకే తెలియుచున్నవి. అప్పుడు పడినమాట సత్యమే. అందుకొరకే గదా, మహానుభావులు, భూతదయాపరులు, నిష్కళంకులు, అయిన పెద్దలు చాలమంది స్త్రీలకును పురుషులతోపాటు, వివాహములు జరుగవలెనని నాగరులు (పునర్వివాహం చేయవలయునని ఆధికం) చేయవలయునని, అట్లు (పతి మేకాదశ క్షయ) అని వేదములోనే యున్నదనియు, రాద్ధాంతములు చేయుచున్నారు. ఎన్నివిధములఁ జెప్పినను మన శూద్రాచారపరాయణులకు అవిషయము, (నవ్వుచు లేదు - నరోచతే) బలిద్ధాచార్య! మొన్నటివిషయ మెవరిది? నీకు నీ చమత్కారము, [తెలియనట్లడుగుచున్నావు - నీకుతెలి యవచ్చునని]. ఆనాటి పంచాయతీలో దేవరవాసమూర్తి, సోమశేఖరా? ఓరిదొంగా! నాందుకొరకు బంధము వేయుచున్నావా? అసంగతినే నాకు తెలిసినది. మొన్న నేను భోజన

విషయములో మఠాధిపతి ఫలాని [illegible] పిలువఁ బోడదని నాకు రహస్యముగా కబురంపినాఁడు. అట్టున్నను, నేను కొంచె మాలోచించితిని. ఇంతలోనే ఎవరో [illegible] వాద్యముల వేసినారు. అది నిజమో అబద్ధమో అని [illegible] చిన్న దిగి నాను, గాని, నా [illegible] తెలియు[illegible] దా! [illegible]. ఈసంగతి [illegible] యుంచి [illegible] దేవ [illegible] గంటు [illegible] పోయినాఁడు. అప్పటినుండియు దేవాలయములో గంట లేదు. ఘంటానాదము లేకపోతే దేవ కార్య[illegible]. శోభయే లేదు. అప్పుడు [illegible] ! మాశుద్ధ బ్రాహ్మణులకు[illegible], చెప్పని [illegible] మొదలు [illegible] ఘంటానాదము జరుగుమనే [illegible] పెండ్లి వడుగు మొదలయిన శుభకార్యములు [illegible] మా శుద్ధుఁడు (మేళ గాంధర్వ = మేళ తాళాం) మేళ[illegible] నను విశ్రాంతి[illegible] సాధారణముగా, [illegible] శుద్ధ బ్రాహ్మణుల ప్రోత్సాహముతోటి భజంత్రీలు మేళ[illegible] పండితులయిన[illegible] గుడియే. [illegible] లో, ఒక పెద్ద [illegible] గంటను, మాశుద్ధ బ్రాహ్మణుల[illegible], ఎవరో పుణ్యాత్ములు, [illegible] పుస్తకములో [illegible] మిచ్చిరి. సరే గాని నాయుద్దేశ[illegible], మాశుద్ధ బ్రాహ్మణులగంట నొక మారు తెప్పించుము. దానిప్రకారము చేసుకొనుడు నా గంటను చేయింతును. మాశుద్ధుఁడు వాకిటను, [illegible] వలెనుగదా. దానికి గంట లేకపోతే దేవకార్యము, మేళము

తేనపాశిత్తే పాండిత్యము సాగదు. కావున వాఁడు నాకిష్టుఁడు. ఒరో, బలిష్ఠుఁడా! నీవు శాస్త్రజ్ఞుగా (? శాస్త్రగమూలకని = దాక్షిణాత్య శాస్త్రజ్ఞః) కనఁబడువు. తెలివైనవాఁడవు, బహుశ్రుతియుతుఁడవు, నీవు నాకు స్నేహితుఁడవుగాని, అయినను, ఇంతకంటె యెక్కువయినదియు, నీయొక్క నాకు లేదు. పోనీలే, ... సమున్నతముగాదా! నీవు సుకవెంటకవంటివాఁడవు. పోనిమ్ము నీ బాహుశీఘ్రమైనవాఁడవు. నీవే కీర్తిని సంపాదింపుము. నాకు వద్దులే.

ప్రకృతితరతమః పాఠః = తరతమబోధక పాఠము.

ఈ భాషయందు 'తారతమ్య' మని యొకటి కలదు. తారతమ్య మనఁగా, రెండు వస్తువులలో నొకటి గొప్పది అని చెప్పవలసివచ్చినపుడు [తరప్] అను ప్రత్యయమును, అనేకవస్తువులలో నొకటి గొప్పది అని చెప్పవలసివచ్చినపుడు [తమప్] అను ప్రత్యయమును ప్రకృతికి చేర్చవలయును. ఉదా॥ వృక్షః స్థిరః = [చెట్టు స్థిరమయినది.] పర్వతః వృక్షాత్ స్థిరతరః = [కొండ చెట్టుకంటెను మిగుల స్థిరమయినది] ఈశ్వరః సర్వేభ్యః స్థిరతమః = [ఈశ్వరుఁడు అన్నిటి కంటెను ఎక్కువ స్థిరమయినవాఁడు.] ఈ మూఁడు ఉదాహరణములకు గ్రహింపుముగా నర్థము. మొదటి యుదాహరణములో [స్థిరః] అనునది నిజస్థితిని తెలుపును. రెండవ యుదాహరణములో [స్థిరతరః] అనునది తరస్థితిని తెల్పును మూఁడవ యుదాహరణములో [స్థిరతమః] అనునది తమస్థితిని తెల్పును. మూఁడు ఉదాహరణములలోను, స్థిరశబ్దము విశేషణ వాచక

మయినగ, నీటికి నిజస్థితిలో గాక తక్కువగా నుండుట రెండిం టిలో నేవస్తువున్న స్థానమో తెలుసుకొనవచ్చును, స్థిరపదము నకు [తర] అను ప్రత్యయము చేర్చి [స్థిరతరః] అని వాడితిమేని అప్పుడు [స్థిరతరః] అనుపదము, నిజస్థితికంటె మించిన తన స్థితిని దెల్పును. చెట్టు, కొండ అను రెండు వస్తువులలో, చెట్టునందుకంటె, కొండయందు స్థిరత్వ మెక్కువగా నున్నది గాన, తత్ స్థితి చెప్పవలసివచ్చును. పదార్థ సమూహముల యందలో అనేక వస్తువులకంటె, అత్యంతము స్థిరత్వ మధిక ముగ నుండినచో, ఆ స్థితి చెప్పవలసివచ్చును. అనగా, అన్ని వస్తువులందు స్థిరత్వమంత స్థిరత్వము మరియొకదానియందు లేదని భావము. ఇటులనే అణుఁగమయినట్టియు, వాలదకములయిన నట్టియు, విశేషణశబ్దముల కన్నిటికిని, తర, తమ, ప్రత్యయము లను జేర్చి చెప్పవచ్చును. తర, తమ ప్రత్యయములఁ జేర్చిన శబ్దములన్నియును, పుంలింగములో బాలకశబ్దమువలెను, నపుం సకలింగములో ఫలశబ్దమువలెను, స్త్రీలింగములో రమా శబ్దమువలెను నడచును. ఈ ప్రత్యయములు తప్పకను ప్రాతిపది కములకే చేర్చబడును. ఉ॥ బలవత్ + తరః = బలవత్తరః, బలవత్ + తమః = బలవత్తమః. నిజస్థితి—బలవాన్ = బలవంతుడు. ౨॥ బలవత్తరః = ఒకనికంటె బలవంతుడు. ౩॥ బలవత్తమః = అందరికంటె బలవంతుడు. నపుంసకమున బలవత్తరం, స్త్రీలింగమున బలవత్తరా; నపుంసకమున బల వత్తమం; స్త్రీలింగమున బలవత్తమా.

దేవలిప్తాచార్య! కుబుద్ధాచార్యః ప్రత్యహం స్వగృహ ఏవ భుంక్తే కిం? నహి నహి కస్యచిత్ గృహస్థస్య గృహే అనుదినం దేవతార్చనం కృత్వా తత్రైవ భుంక్తే. గృహస్థస్య బ్రాహ్మణభక్తిరధికా. తేన హేతునా సః గృహస్థః కుబుద్ధస్య హస్తే ఆపోశనం నిక్షిప్య స్వస్య పంక్తౌ కుబుద్ధం భోజయతి. అపిచ కుబుద్ధః తస్య గృహస్థస్య పురోహితః. మహానవమ్యాం రాత్రౌ కశ్చిచ్చోరః గృహస్థస్య గృహే ప్రవిష్టః. కోఽసౌ గృహస్థః? అరే! త్వం నజానాసి కిం? మాళిక్కరాయః. మాళిక్కరాయస్య ఆస్తిః నష్టా కిం? మాళిక్కగృహే ఆస్తిః కిమస్తి? దేవతార్చనపేటికాం ఘంటాంచ చోరయిత్వా గతశ్చోరః. దేవతార్చనపేటికాయాం ద్విత్రాః పాషాణాః సంతి. దేవతార్చనపేటికా కృష్ణాజిననిర్మితా. పాషాణైః కృష్ణాజినపేటికయాచ చోరాణాం కిం ప్రయోజనం భవేత్? తేన హేతునా సాలగ్రామసహితాం దేవపేటికాం తటాకసమీపే పరిత్యజ్య, ఘంటామేకామేవ గృహీత్వా చోరః పలాయితః. తత్ప్రభృతి మాళిక్కరాయస్య గృహే దేవతార్చనా నాస్తి. దేవపేటికా లబ్ధా వా నవా? దేవపేటికా లబ్ధా. తర్హి దేవతార్చనా కిమర్థం నాస్తి? తాతాచార్య! శృణు వదామి. అస్మత్కుబుద్ధస్య దేవపేటికాఽభావేఽపి ఘంటా అస్తిచేత్, దేవతార్చనా చలతి. నోచేన్న. తర్హి కుబుద్ధాయ మాళిక్కరాయః ప్రతిమాసం కిమపి వేతనం దాస్యతి వా? వేతనం న, గీతం న. భోజనమేవ వేతనం. తర్హి కుబుద్ధస్య సంసారయాత్రా కథం చలతి? కుబుద్ధస్య సంసారనిర్బంధః విశేషేణ

నాస్తీతి ఇతః పూర్వమేవ మయా ఉక్తం ఖలు. అపిచ కుబుద్ధ
స్యాపి, దేవభాషాయాం గౌరవం నాస్తీతి తాత్పర్యం.
తేన కారణేన కుబుద్ధిః ఇదానీం పురాణం కథయన్ కాల
క్షేపం కరోతి. కం గ్రంథం కథయతి? భాగవతం. కస్మి
న్ గృహే కథయతి? శివాలయే. తత్ర శ్రోతారః కేవా ఆగచ్ఛం
తి కిం? బహవః ఆగచ్ఛంతి [విశ్వస్తాః - విధవాః.] తాసాం
మధ్యే తారకాణాం మధ్యే చంద్రఇవ కుబుద్ధిః ప్రకాశమాన
స్సన్ పురాణం కథయతి ప్రత్యహం. తస్య కంఠధ్వనిః ఉచ్చై
స్తరః. తేన కారణేన ప్రాయశః శ్రోతృజనానాం నిద్రా న
భవతి. రే బలిద్ధ! తస్య శ్లోకాన్వయశక్తి రస్తి కిం? శ్లోకా
న్వయ శక్తిర్వా పాఠాన్వయ శక్తిర్వా మయా న జ్ఞాయతే.
ఏకస్మిన్దివసే పురాణశ్రవణకుతూహలేన అహమపి తత్రాగచ్ఛం.
తదా కుబుద్ధిః రాగాలాపాదికం కుర్వన్, హస్తౌ భ్రామయన్
ఉచ్చైః స్వరేణ పురాణం కథయన్నాసీత్. తదా దీపవర్తిః
కుర్వత్యః పూర్వసువాసిన్యః తచ్ఛ్రోత్ర్యః కాశ్చన (అశ్రూ
ణి = కన్నీటిని) అముంచన్. కాశ్చన అశృణ్వన్. కాశ్చన
“ ఛీరాండేయు, ఛీగర్భపుత్ర ” ఇతి అనిందన్. తత్ర కారణం
మయా కథమపి న జ్ఞాతం. తదా కథాసందర్భః కః? కోవా
వివిచ్య వక్తుం నపారయామి. తథాపి, (యావత్స్మృతి = జ్ఞప్తి
యున్నంతవఱకు) వదామి శృణు. ప్రథమతః మంగళశ్లోకం
పఠిత్వా కుబుద్ధిః అర్థం వక్తు మారభత. పురాణపద్ధతిం వదామి
శృణు. “భోస్సభ్యాః! తత్ర హస్తినావతీపురే, నగరస్య
జ్యేష్ఠః పరశురామః, బకస్య భార్యాం మందోదరీం బలా

తాచ్ఛరేణ కేశేషు గృహీత్వా, గుఫేన్ గుఫేల్ ఇతి, తస్యాః (పృష్ఠే = వీపునందు) ముష్టిభిః ప్రహారాన్" ఇత్యుక్త్వా, కంచన కాలం పశ్యస్త్వరేణ గానాలాపం కృత్వా, పునశ్చ "తాం మందోదరీం, మారీచ్యుపద్రవస్య గృహసమీపాత్ నీత్వా ఉత్తర సముద్రే పాతయిత్వా, ఉపరి పాషాణాన్ ప్రాక్షిపత్" ఇతి శేషం కోపేన ఘోరయమానస్య మమ వ్యాకరణే అతీవ ఆశ్చర్య ముదభవత్. తదా అహం రుదతీం పూర్వసువాసినీం సమేత్య అపృచ్ఛం, అంబ ! కిమర్థం రోదిషి. తతః సా అపదత్తలు, తస్యాః మందోదరీతి కాచన పుత్రీ ఆసీత్కిల. తస్యాః జామాతా, తాం మందోదరీం ఏవమేవ బలాత్కారేణ అమారయత్కిల. తద్విషయం స్మృత్వా రోదిమీతి ప్రత్యుత్తరమయచ్ఛత్. ఏవమేవ అన్యాః పిశ్వస్తాశ్చ తత్తదనుసారేణ ప్రత్యుత్తరయన్. రేబఠీ స్వాచార్య! సమష్టాఙ్గలభద్రాచార్యః ప్రవాహ్యగ్రనే అతీవ చతుర ఇతి భాతి. కుత్రస్తన సంశయః! అస్మదీయః, (సవయస్కేషు = ఈడువాండ్రిలో) సర్వేష్వపి భద్రః చతురతమః. ఆగామిసోమవాసరే కక్కయ్యశ్రేష్ఠి గృహే వివాహః భవిష్యతి. కస్య వివాహః ? తస్యైవ వివాహః. అరే, కిమేతత్ ! కక్కయ్యశ్రేష్ఠి షష్టితమాయని ఖలు ! కిమర్థం రే తస్య పునశ్చతుర్థవివాహప్రయత్నః ! కుతఇతి చేత్, తత్ప్రతినిధిభూతాయాః కన్యాయాశ్చ వ్యక్తస్థాయాః ప్రపంచే అవతారార్థం. వివాహస్తు మహావైభవేన ప్రచలిష్యతి కిల, తత్రాపి భద్రస్యైవ ప్రాభవ్యం.

అరే బళిద్ధుఁడా ? నీకు పొలము యెక్కడ నున్నవిరా ? నాకు పొలములు చాలచోట్ల నున్నవి. నీకు సాలు కేవలము ముక్తా వచ్చును? ముక్తాయనుట యనఁగనేమి. మా మాన్యములన్నియు అబ్దికములను గోరుచుండును. అనఁగా నాకర్థము కాలేదు. నీమాట లన్నియు నిటువంటివేరా ! ఓరి పిచ్చివాఁడా! మా మాన్యములలో విశేషముగ దర్భ మొలచుచుండును. ఇప్పుడు తెలిసినదా నా మాటల యర్థము. (నూటుకారులయొక్క = వాగ్వాదాం) మాటలన్నియు నిటువలనే యుండును. కాని సర్కారునకు కప్పము ఎంత ? (మూవంతు = అష్టద్భాగః) ఇరువది రూపాయిలు, మా చిన్నాయనగారి వంతు ఏబదిరూపాయిలు. మీ చిన్నాయనగారికి భూములు యెక్కువగా నున్నవా యేమి ? మాకన్న తక్కువేగాని, వానిలో పంట యెక్కువ పండును. మీ భూములలో (తేనినంటాటావిద్యమానం ఫలం) వారిభూములలో నెట్లు పండును ? మా భూములలో దర్భమాత్రమే పండును వారిభూములలో సస్యాలు కూడ పండును. పిత్రుకార్యములవిషయములో మఱియొకరిని నాశ్రయింపరు. ఆకారణముచేత సర్కారువారు వారికి సన్మైక్కువ (విధించినారు=వ్యదధత) మొన్న గ్రామకంతము నందు నాలుగుయకరాలభూమికి నీవు (దరఖాస్తు = యాచ్ఞాపత్రం) పెట్టినావటే, ఏమయినది ? పెట్టినానుగాని, అందులో నొకమిత్రభేదము జరిగినది. అదివఱకే కరణముగారికిని మాకును కొంచెము మనస్పర్ధ. ఓరి తెలివితక్కువవాఁడా! కరణముగారితోకూడ నేల విరోధము పెట్టుకొన్నావురా ? అదియును

మా గ్రహచారముచేత వచ్చినది. ఎందుకనగా, కరణము గారు శ్రీవైష్ణవ సంప్రదాయమువారు, నేను మొదట నెవడనైన నేమి, స్త్రీపుత్రులనందు ద్వాదశోర్ధ్వపుండ్రములను బెట్టుచు, రామానుజస్మరణ జేయుచు, పంచసంస్కారములను పొంది శ్రీవైష్ణవ సంప్రదాయములోనే యుంటిని. అయితే మొదట మీరు శ్రీవైష్ణవులు కారా యేమి? ఈ సంగతి యిన్నాళ్ళనుండియు తెలుగవా యేమి! అయ్యో నాకేమి తెలియును రా! నీవు ఇప్పుడు చెప్పుచుంటివి గాన వినచున్నాను. సరే కానిమ్ము. మనువు మావంశములో నెవనో యొక అపాత్రుఁడు, శ్రీవైష్ణవకన్యను కోరి వానిపై పెండ్లాడఁదలచి శ్రీవైష్ణవమతమును పుచ్చుకొన్నాడట, పిమ్మట తాను మతమునుండి (చెడినాఁడే కాని = భ్రష్టవహ(తః)) ఈ శ్రీవైష్ణవులమాత్రము ఆపిల్లను ఆయన కీయలేదు. అంతట (అపలు = ప్రథమతః) నిరోయోగిబద్ధగాదూ, ఎక్కడకో దేశాంతరము వెళ్ళి అక్కడ నొక చక్కని సాతానిపిల్లను పెండ్లియాడి, తయ్యగారివద్ద చక్రాంకితుఁడయి, తన భార్యకుఁగూడ చక్రాంకితము చేయించి, కొన్నాళ్ళయినతరువాత, మరల స్వగ్రామమునకు మారుపేరుతో వచ్చి అయ్యవారనుచు శ్రీవైష్ణవులయొక్క అన్ని యిండ్లలో విందుల నారగించి సర్వసాంకర్యముఁజేసి, (తన పగ దీర్చుకొన్నాఁడు = స్వస్య వైరం నిరయాతయత్) కొన్నాళ్లయిన పిమ్మట ఈసంగతి యొక్కరో (పొక్కినది = ఉదఘాటయత్) పిమ్మట వారందఱును ప్రాయశ్చిత్తములు చేసికొని, ఆయనపైన వ్యాజ్యెము వేసినారు. ఆసందర్భ

మునకు [సంతతము = ఎల్లపుడును సత్] (చూడబడుచున్నది. ప రమాశ్చర్యకృతః) అప్పుడు తనకు చక్రాంకితము చేసి తీర్థప్రసా దము లిచ్చి సమాశ్రయించిన భోజనము చేసిన జియ్యంగారికిగూడ ప్రాయశ్చిత్తము కావలసివచ్చినది. [ధిగ్దో గ్భ్యాప్యసంగో? = ధిక్ దుస్సంగ] జియ్యంగారికి ప్రాయశ్చిత్త మేమిటిరా? మాకోతి గారిని అంతరించకుండ తీసికొనివచ్చినారురా. అప్పుడు జియ్యం గారిని సాక్షిగా విచారించినారు. అటువంటి జియ్యంగారు ఆపిల్ల సాతానిపిల్ల అయినమాట నిజమే, అని సాక్ష్యమిచ్చినారు. పిమ్మట [జడ్జిగారు=ప్రాడ్వివాకః] జియ్యంగారిని ఇట్లు ప్రశ్నిం చిరి. ఏమండీ జియ్యంగారు! తమరు ఏనంబెరుమాళ్లకు కులమేది, శ్రీవైష్ణవకులమా, సాతానికులమా, నియోగికులమా? ఈమూ డునుకాదా? చెప్పండి, అని అడిగెను. అప్పుడు జియ్యంగారు మహాపండితులుగనుక, మహాసమర్థులుగనుక, అష్టాదశ వర్ణ ములవారినిగూడ మహాశ్రీవైష్ణవులను చేయుటకు తగిన అవకా శము మామతములో నున్నదని, బోలెడు కారికలను ధర్మ శాస్త్రములను, ద్రావిడవేదములను, శ్లోకములో గంగాప్రవా హమువలె జడ్జిగారు నుపన్యసించిరి. ఆవాక్ప్రవాహమును విని జడ్జిగారు దంగైపోయినారు. పిమ్మట వాదులతరపు ప్లీడరు గారు లేచి జియ్యంగారిని [క్రాస్=వ్యతిరేకప్రశ్నాః] [చేసిరి= అపృచ్ఛన్] ఓహో బలేదుండా! మా శ్రీవైష్ణవమునకు ఎన్ని త్రిప్పులు తెచ్చినావురా. బాగుగ నున్నది. ఏమని క్రాస్చేసి

నాయన ! చెప్తాను విను. అయితే సరేగాని, అయ్యంగారూ ! మీరిప్పుడు సంసారులవద్దగాని భిక్ష చేసినచో స్వీకరింతురా? సిద్ధభక్ష్యాంతరముగా స్వీకరిస్తాము. అంతేగాదు, మా అనంతరము ఈయాశ్రమము వారికిచ్చినను అభ్యంతరము లేదని చెప్పిరి. వాక్యశేషమును కొట్టి వేసిరి. చూచితివా మా... కాదు శాంతప్రవ్రాజకుడో !

అష్టసప్తతితమః పాఠః = డెబ్బదియెనిమిదవ పాఠము.

(ప్రేయస్) శబ్దము - సకారాంతము.

ప్రియుఁడు అని అర్థము; పుంలింగము.

ప్ర. ప్రేయాన్ - ప్రేయాంసౌ - ప్రేయాంసః

ద్వి. ప్రేయాంసం - ప్రేయాంసౌ - ప్రేయసః

తృతీయావిభక్తి మొదలు వేధశ్శబ్దమువలె.

(౭౫ వ పుట చూడుము.)

స్త్రీలింగము - ప్రేయసీ = ప్రియురాలు

ప్ర. ప్రేయసీ - ప్రేయస్యౌ - ప్రేయస్యః

నపుంసకము - ప్రేయః = ప్రియమైనది.

ప్ర. ద్వి. ప్రేయః - ప్రేయసీ - ప్రేయాంసి.

స్త్రీలింగమున (గౌరీ) శబ్దమువలెను,

నపుంసకమున (మనస్) శబ్దమువలెను.

(౫౦ వ పుట చూడుము.)

ఈ క్రింది శబ్దములు బహుశః ప్రేయస్ శబ్దమువలె నడచును.

శ్రేయాన్ = మేలైనది	స్థేయాన్ = స్థిరమయినది.
జ్యాయాన్ = పెద్దది	స్ఫేయాన్ = ఒత్తైనది
భూయాన్ = అధికమైనది	బంహీయాన్ = గొప్పది
వరీయాన్ = గొప్పది	వర్షీయాన్ = పండ్లుగడచినది
లఘీయాన్ = చులుకనిది	సాధీయాన్ = మంచిది
గరీయాన్ = గొప్పది	పటీయాన్ = మేలయినది
అల్పీయాన్ = చిన్నది	యవీయాన్ = చిన్నది
స్థవీయాన్ = గొప్పది	కనీయాన్ = చిన్నది
దవీయాన్ = దూరపుది	ద్రాఘీయాన్ = పొడవైనది
నేదీయాన్ = చేరువది	పాపీయాన్ = పాపపుది
ప్రథీయాన్ = గొప్పది, విశాలమైనది	క్షోదీయాన్ = క్షుద్రమయినది
మ్రదీయాన్ = మెత్తనిది	క్షేపీయాన్ = త్వరితమయినది
ద్రఢీయాన్ = గట్టిది	బలీయాన్ = బలమయినది

ఈ పదములన్నియును, (తర) స్థితిని దెలుపు పదములే. వీనికడనున్న [ఈయస్] అను ప్రత్యయమును దీసి, [ఇష్ఠ] అను ప్రత్యయము చేర్చినచో [తమ] స్థితిని దెలుపునట్టి పదములగును. ఉ॥ శ్రేయాన్ = మేలైనది. శ్రేష్ఠః అన్నిటిలోను మేలైనది, పాపీయాన్ = పాపాత్ముఁడు. పాపిష్ఠః = అందరికంటెను ఎక్కువపాపాత్ముఁడు. [ఇష్ఠ] ప్రత్యయము చేరిన పిమ్మట శబ్దము పున్నపుంసకములందు అకారాంత మగును. స్త్రీలింగమున ఆకారాంత మగును.

ఉత్తరదేశే భూయాంసః పర్వతాః సంతి. పర్వతానాం హిమవాన్ శ్రేష్ఠః. తస్మిన్నేవ పర్వతే బలిష్ఠాః వ్యాఘ్రప్రభృతి ప్రభూతజంతవః సంచరంతి. తత్రైవ బదరీనారాయణ బ్రహ్మకపాల కేదార గంగోత్తరీ ప్రభృతీని బహూని పుణ్యక్షేత్రాణి సంతి. భూయాంసః యాత్రికాః తాని క్షేత్రాణి గత్వా పాపం క్షపయితుకామాః తత్ర నదీషు స్నాత్వా కిం వా సత్కాలం కుర్వంతి పరంతు, మనసి ప్రాచీనైః కృతస్య పాపస్య శాంతిః కథం భవిష్యతి? రే బలిష్ఠ! తవ సంబెరుమాళ్ళః అతీవ సమర్థః. పరవంచనాయాం, (పటీరాహంకారసమర్థః) ఇతి భాతి. అనంతరం కిమాసీత్? అనంతరకథాం కథయామి శృణు. తతః ప్రాడ్వివాకః అభియోగం సంబెరుమాళ్ళస్య పక్షే పరిష్కృతవాన్. పశ్చాత్ వాదిన స్సర్వేపి శృంగభంగం ప్రాప్య కింకర్తవ్యతామూఢా స్సంతః కతిపయకాలపర్యంతం తూష్ణీమాసన్. కింతు తేషాం హృదయదాహః న శాంతః. ఏవం స్థితే సంబెరుమాళ్ళః పరలోకగతిమగచ్ఛత్. తస్మిన్ సమయే గ్రామస్థాః వడకలైయాః శ్రీవైష్ణవాః సర్వేపి ఏకీభూయ, సంబెరుమాళ్ళస్య గర్వభంగస్య అయమేవ సమయః ఇతి నిశ్చిత్య శవసంస్కారార్థం కేపి నాగచ్ఛన్. తథాపి అస్మిన్ సంబెరుమాళ్ళః ధైర్యాత్ నాచలత్కిల. అనంతరం సాతాని శ్రీవైష్ణవైరేవ శవం వాహయిత్వా, ప్రేతకృత్యం సర్వమపి యథావిధి నిర్వర్తితవాన్కిల. ఏవం ప్రకారేణ వృద్ధాః కేచన కథయంతి. ఏతద్విషయే కిము తత్త్వం వా మమ న జ్ఞాయతే. అరే బలిష్ఠ! తర్హి త్వం సంకరజాతీయ

ఇతి శ్రుతిః. శిలాశాచార్య! త్వాగపేతయా సంకరజాతీయః కోనురే? భో రాండేయ, మాం సంకరజాతీయం వదసి కిం? మాస్తు ఏష వృత్తాంతః. కులుఘ్నస్య కవితాశక్తి రస్తివా? అహో! కులుఘ్నః మహాకవీశ్వరః. భో దుర్భగ! మహాకవీశ్వర ఇతివద. కుత్రాభ్యస్తమనేన కవిత్వమయం? మందహాస శాస్త్రిసమీపే కులుఘ్నః కవిత్వ మభ్యస్తవాన్. మందహాస శాస్త్రీ కః? చింతలపల్లిగ్రామే మందహాసశాస్త్రీ కశ్చన మహాకవిశేఖరః వర్తతే. తస్య సమీపే కవితారంభం కృత్వా క్రమేణ కవితాశక్తిం అవర్ధయత్. తస్య కవితాశైలీ కీదృశీ? కవితాశైలాద్యః కిం, తస్య కవిత్వే గణదోషో వా యతిదోషో వా నదృశ్యతే. గణనియమో వా, యతినియమో వా అస్తిచేత్తర్హి, గణదోషో వా యతిదోషో వా అస్మాభి రుపలభ్యతే; సోపి నాస్తి, అయమపి నాస్తి. తస్య కవితాపాకః పిశాచ నారికేళపాకః. తస్మాత్కారణాత్ కస్యాపి శ్రోతు మశక్యః. కించిత్ప్రబంధ మరచయత్కిం సః? ఆమా, తిలకాష్ఠమహిష బంధనం నామ ఏకం ప్రబంధ మరచయత్. సమ్యగస్తి తవ వచనశైలీ. కులుఘ్నస్య భార్యా మాతృగృహాత్ కదా ఆగమిష్యతి కులుఘ్నస్య గృహం? శిలాశాచార్య! తస్యాః ఇదానీం కింప్రయోజన మస్తి? పునరపి దైవానుగ్రహేణ పంచాంకురచిహ్నం దృశ్యతేచేత్, తదా ఆగమిష్యతి. తస్యాః చరిత్రం కీదృశం రే? అయి శిలాశాచార్య! సర్వం జ్ఞాత్వైవ మాం పృచ్ఛసికిం, మమ వక్త్రేణ * భాషయితుం వా? నహినహిరే

* ప్రియుకః ప్రతిధాతుమూలమునకును 'అయ' చేరిచి, అయా

అహం సర్వదా గృహేష్వేవ ఉపవిశ్య ద్రావిడప్రబంధ-ఆళ్వందారు స్తోత్రాది పారాయణం కుర్వన్ తత్రాపి న బహిర్గచ్ఛామి ఖలు; తేన కారణేన కస్య గృహే కిం చలతి? మయా కిం జ్ఞాయతే; త్వం తు భూలోకనారదః సర్వగృహేషు త్వమేవ, సర్వవృత్తాంతాః త్వయైవ ఏవ; తవ అజ్ఞాతం న కించిదప్యస్తీతి మమాభిప్రాయః; అతస్త్వాం సర్వవిషయాన్ పృచ్ఛామి; మయి కోపం మా కార్షీః. శ్రీత్రాతాచార్య! ద్రావిడప్రబంధాదిపారాయణకర్తః! తవ కుశుద్ధవృత్తాంతేన కింప్రయోజనం? రే బళిర్ధ! త్వం తు మమ అతీవ ప్రేయాన్ ఖలు; తతః తవ ఆగమనసమయే త్వయా సహ సంభాషణం న కృతవాంశ్చేత్ త్వన్మనః ఖిద్యేత కిం వా ఇతి తాత్పర్యేణ యంకంచిద్వృత్తాంతం (అధికృత్య = గురించి) ప్రస్తావం కర్తుమిచ్ఛామి. త్వయా కుశుద్ధవృత్తాంతః జ్ఞాయతే చేద్వద, నో చేత్ న. తవ కోపః యతః వదామి శృణు కుశుద్ధస్య ద్వితీయవివాహః ఖలు; (ద్విపంచాశద్వయస్కః = ఏబదిరెండేళ్ల వాఁడై) కుశుద్ధః త్రపథగాం (పర్యణైషిత్ = పెండ్లాడెను.) (కుశుద్ధః హిరణ్యవృద్ధః, తేన కారణేనైవ రూపకాణాం సహస్రద్వయం గృహీత్వా బుద్ధాచార్యః కుశుద్ధాయ త్రపథగానామ్నీం కన్యాం అయచ్ఛత్. వివాహసమయే సా పంచమవయస్కైవ. యథాకథంచిత్ ఈశ్వరానుగ్రహేణ షోడశాబ్దే భాద్రపద బహుళ అమావాస్యా మంగళవాసరే పూర్వాఫల్గునీనక్షత్రే

కాల పురుష వాచక ప్రత్యయములు చేర్చినచో ఆయాధాతువునకు వేర్వేర్వార్థ మేర్పడును. ఉ॥ భాషతే = పలుకుచున్నాఁడు; భాషయతే లేక భాషయతి = పలికించుచున్నాఁడు.

సూర్యాస్తమయవేళాయాం ప్రాణాస్త్యక్తవతీ. సా రజస్వలా ఆసీత్. తతఃప్రభృతి మాతృస్తన్యపాన ఏవ [illegible] పోషితః. తథాపి న పుష్టిమాప [illegible] ఆసీదుపాయః! ఆసీదిత్యుక్తే ఆసీదితి అవాచకోఽభూత్. తస్మిన్ సమయే కుబుద్ధిః చతుష్షష్టివర్షాయుషః నేత్రహీనం పూర్వజన్మసుకృతఫలం [illegible] ప్రతిదానేన అవర్ధయత్. తేన [illegible] ఏకోనషష్టివర్షాయుషస్త స్యాసన్న [illegible] శిఖా [illegible] పృష్ఠప్రదేశే. లంబితా! కుబుద్ధిః [illegible] నోచేత్ [illegible] స్తస్య వంశాభివృద్ధిః కథం భవేత్! అస్తు [illegible] కతి ఘంటాః ఆసన్! ఇదానీం ఘంటాచతుష్టయమాసీదితి భాతి. పశ్య సూర్యస్య తేజః శనైశ్శనైః [illegible] తథాపి [illegible] Kంటావస్థః, త్వము పాఠ్యగమిష్యసి వా? [illegible] మి [illegible] మమ [illegible] కిం గుణితం గృహే నాస్తి కిల. తిష్ఠ ఉత్తిష్ఠ గచ్ఛామః. [illegible] సంక్షిప్య [illegible] కథాచార్య! తవైవ ఆలస్యం భవతి [illegible] భవిష్యతి. కుత ఇతి చేత్ [illegible] మనసయేపి [illegible] (నపీఠరణ [illegible]) ప్రాయశః (శ్రీవైష్ణవానాం సంప్ర దాయికులు) [illegible] వైష్ణవపదము! అ! [illegible] వైష్ణవత్వం కిమ్మరం! (తిష్ఠేత్యుక్తే [illegible]) అద్యప్రాప్యతి, గచ్ఛేత్యుక్తే శ్వః గమిష్యతి. [illegible] తవ వచనానాం కిం [illegible] ద్యం? ఆగచ్ఛాగచ్ఛ. కథాచార్య! హస్తే కిము పట్టమస్తి వా పదం? అస్త్యస్తి. కియదస్తి? (కళావతుష్టయము = నాలుగు కళలు) అస్తి. అవయో రుభయోరపి పర్యాప్తం

అయ్యా! ఏమను మాన్యము లేయేయూళ్లలో నున్నవి? ప్రతిసంవత్సరమున్నూ మీకు ఆదాయము ఎంత వచ్చును? బలిద్ధాచార్యుడా? మాకు స్థిరమాన్యము లెక్కడను లేవుగాని చరమాన్యము లనేకస్థలములం దున్నవి. ఓహోహో! చరమాన్యములనగా మిరాభూములను మీరు త్రవ్వుకొని నాకు సిన చోటికి తెచ్చుకొంటారా యేమిటి? ఓరి వేదస్తుడా! పండితులమాటలు పండితులకేగాని తెలియవు. నీకేమి తెలియును? తాతాచార్యులగారూ! నేను పండితుడనుగానా! నీవు పండితుడవైతే ఇట్లా అడుగనే అడుగవు. అట్లయినచో నేను పండితుండనో పామరుండనో రేపు కక్కయశాస్త్రిగారి పెండ్లిలో మంత్రాక్షతల తాంబూలాల సమయమందు (తెలియక పోదు = న జ్ఞాస్యత ఇతి న.) నీకెందుకు కోపము, నీవను ఖండ సుందవేలే. అబ్బో! తాతాచార్యా! నీ శ్లేష్మపు మాటలు నాకు తెలియవనుకొన్నావా! నాకున్నూ రెండర్థాల మాటలు వచ్చును. ఇదుగో ఇప్పుడే తెలిసినది నీపాండిత్య ప్రకర్షము. శ్లేష్మపుమాట లేమిటిరా మూర్ఖుడా! శ్లేషమాట లనరా. అవే అవే నీకు పుట్టింపు దగ్గు గనుక నీవు మాట్లాడు ప్రతి మాటయున్నూ శ్లేష్మపదమే అని నాయభిప్రాయము. ఓరి మూర్ఖుడా! నాకు దగ్గు అని (ఆక్షేపిస్తున్నావా = ఆక్షిపసి కిం)? నీవు మాటాడునప్పుడెల్లా నోటివెంట చొల్లు పడుతుందే, దాని కేమి చెప్పుతావు? నాది శ్లేష్మరోగము నీది వృద్ధలక్షణము. నాపాండిత్యానికి దినదినాభివృద్ధి, నీపాండిత్యానికి దినదిన క్షయము; సరిపోయిందా సమాధానము? ఇక నోరు

మాలిన్యము, బాగుగానున్నది నీసహవాసము. నీవంటి
వానితో సహవాసమొనర్చుటయే నాది పొరపాటు. నా
ట్లాంటివాండ్లకున్న గుణము రావు. కాబట్టియే నీపాండిత్య మెన్న
దున్నా పొరపాటు పాండిత్యము. నామాటలతోనే నన్ను
(ఏడా మిడా కొట్టుచున్నావురా = సవ్యాపసవ్యం తాడయసి కో,)
ఓముసలాయనా! నన్ను పండితునిగా నీవు ఒప్పుకొంటేనే
నీకు కూడా పండితసంభావన దొరికి నాలుగు డబ్బులు కంటికి
కనబడెవి; లేకపోతే నీనోట మన్నూ నానోట మన్నూ. లే
నన్ను మూర్ఖుడంటావా? మూర్ఖునిసహవాసగాడవు వాని
కన్నా మూర్ఖుడవు. గాడిదెకు గాడిదెతో సహవాసము, గొఱ్ఱె
కు గొఱ్ఱెతో సహవాసము. కనుకనే "మూర్ఖా మూర్ఖై
గార్దభా ర్వైకరాశికః" అని వేదములో చెప్పియున్నది. అబ్బో
అంతకంతకు నీపాండిత్య మెక్కువగుచున్నదే. ఓహోహో
ఇంతేలే అనుకొన్నావా ఏమిటి? ఇంకా పెరిగిపోతుంది; అందుకనే
నాద్వితీయులంటిరి మన్నది. నాకు వచ్చేకాలము నీకు పొయ్యే
కాలము; చూచితావా రెండర్థాలమాటలను ఎట్లా (ప్రయో
గిస్తున్నానో = పశ్యసి ముత్వా) కాబట్టి [ఎప్పటికయినా
కానీకదాపివా భవతు] నాతో దర్ధావాదమును పెట్టుకొన
వద్దు. పెట్టుకొంటే [నిభాయించలేవు = న నిర్వహేః] సరే
నేనైనా [తమాషాకు = విలాసార్థం] అన్నాను గాని నీ
యోగ్యత నాకు తెలియదూ! మీతాతగారి యోగ్యతయే
నీయోగ్యతకూడా. అందు కొవంతేని సంశయము లేదు.
కక్కుర్తుల్లెక్కిమహార్త మెస్తావు ! ఎవరు (పెట్టినారు=

(పరచిన్నకాకి) మా బావమఱదిగాడు. శుభోద్ధుడు ఇంకొకరి
దాకా రాసిస్తాడటయ్యా! వాడమ్మకడుపు బ్రమాద. నీవి వచ్చినా
వాడే గళగ్రాహి. వానికి జ్యోతిశ్శాస్త్రము సుతరామూ ప్రవేశ
మున్నదా! ప్రవేశమున్నదో లేదో భగవంతునకెఱుక.
అనువదినాల్గు కళల్లోను వాడే పండితుడట! ఇంతేకాదు ఈ కలి
కాలములో మంచికి కాలము లేదు. నోరుగలవానిదే రాజ్య
ము. (పాసిగాని = భవతునామ కింతు) కక్కయ్య సెట్టిగ
వైష్ణవ సంప్రదాయమా, శైవ సంప్రదాయమా? సెటిక
పదేండ్ల[కిందటి వఱకును కక్కయ్యసెట్టి యింట్లో [షోడశ
కర్మలున్నూ = షోడశకర్మాణ్యపి] వైష్ణవ సంప్రదాయము
తోనే నడచినవి. ఆనందనామ సంవత్సరమునుండియు లింగ
ధారి పద్ధతితో నడచుచున్నట్లు నేను వినుచున్నాను. అప్పటికి
శుభోద్ధాచార్యులు కక్కయ్యగారింట్లో అడుగు పెట్టలేదా
యేమి? లేదు లేదు. శుభోద్ధుడు ప్రవేశించినది నిజమేగా! ఇంకే
మీద నందఱినోటను గడ్డే. మన కా వివాహమున కాహ్వా
నము వచ్చునో రాదో. వస్తేనేమి, రాకుంటేనేమి? మతత్రయ
తాంబూల విషయములో ఆహ్వానము పనిలేదు. ఇట్లాంటి
సమయములోనే యెవని మతమును వాడు నిలువపెట్టుకొన
వలె, వాడు పిల్చినను పిల్వకపోయినను, విఘ్నేశ్వరపూజలగా
యతు అయిదురోజాలున్నూ మన మక్కడనే యుండితీరవలె.
మనను రావద్దంటే యేమి చేతామురా! ఓ! పిచ్చితాతా
చార్యులూ! మనను రమ్మనేవాడుంటే కాపటయ్యా, రావ
ద్దనేవా డుండటం! వాడూ లేడు, వీడు లేడు. కాబట్టి మన

కాళ్ళుయు చేతులూ లేదు. అరే బుచ్చబ్బా! మనను పిలుస్తుండగానే పెళ్ళివస్తున్నా లంటే ఎట్టుపట్టిలాగిస్తాడేమో కుళ్ళుబొత్తుడు? వాడూ మన జుట్టు పట్టుకొని లాగిస్తే చూడు పట్టుకొని ప్రేళ్ళ్యావు వామ్ము, నీకు వచ్చినభయము నాకు లేదు, నావెంట నడవము, నే సెట్లావాళ్ళంటే నీవును అట్లాగే పొమ్ము. కాలాచార్లూ! మాటి పండితుణ్ణి పండితుణ్ణి అని అఘోరిస్తివి, ఇదేనా నీపాండిత్యము! పెళ్ళికి పిలుస్తారో పిలువరో అని దిగులుపెట్టుకొంటమేనా పాండిత్యానికి లక్షణం? ఓహ్ బాగావుంది, నాకట్లాంటి నడుగూ బెదురూ లేదు సుమా. ఏమున్న వాళ్ళికి భార్యా గజస్థల అయినది. కాంతి తగిలినది. నాను నన్ను పిలువనే లేదు. అదం తెలుసు మా సంధ్యాయ తంత్రంలో ఉంటే నేమి, మాండు గ్రహముల్లకు నేనే సిద్ధపడ్డాను. కాని తుళ్ళుద్ధుడు కొంచెము వేచిపెట్టినాడు గాని, యింతయునా నాదెబ్బకు జడుస్తాను. కాస్త కుప్పు శాస్త్రుల్ల దగ్గర నేను కొన్నాళ్ళు శిష్యత్వ మొదిరా నుగా, అబలమే నొక్కడికి పోయినా, నా కింత పథాలూజ్యత తెస్తున్నది. ఊ, అహా దేమి జరిగినది! ఏమిజరిగిందా, చెప్తాను విను. దంపతులు పీటలమీద కూర్చున్నారు. శుభ్రుద్ధాంచాక్షు బ్రాహ్మణునకు పేసికొన్నాడు. ఇంతలో నేనుసున్న ప్రవేశించి నాను. తుళ్ళద్ధుడు కొంచెము మొగము (చిట్లించుకొన్నాడు - పదుశోచమత్.) నే సిడంలా కనిపెట్టియే యున్నాను. నేనెటు వంటివాడ ననుకొన్నావేమి, (ఆవలిస్త్రీ ప్రేగులు లెక్కపెట్టు కొనుఃబృంధన్యతో చేత అం(క్రొత్తి గాయపోస్థాము.) ఆ, తరువాత తరువాత. మాకుళ్ళుద్ధునకు మంత్రము తక్కువ, తంత్ర

ము ఎక్కువ. కాబట్టి శ్రీగురుభ్యో నమః, అన్నాడు; వెంటనే (మేళగాళ్ళను = మేళకాణ్ణి), వాయించమన్నాడు. అంతట నేను కొంచెమునే భూరకుండి, నూనెలో మొగము చూపించావట్రా, అని అడిగినాను. అబద్ధాలవారింట్లో తైలావేక్షణ సంప్రదాయము లేదన్నాడు. అబద్ధాల వారెవరు ? పాల్ళక్కిగారియింటిపేరు అబద్ధాలవారు. సరే. ఆపైన నేమిజరిగినది? తరువాత నేను పాల్ళక్కిని అడిగినాను. ఏమని ? మీకుల దేవత యేదయ్యా పాల్ళక్కిగారూ, అని అడిగినాను. పాల్ళక్కి, చిన్నవాడు కాబట్టి, కులదేవత అంటేయేమిటో తెలియక కుళ్ళుద్ధాయ మొగము చూచినాడు. 'మాకుళుద్ధుడి తెలిసి చూడు' పిల్లపుట్టింటివారి తాలూకు కులదేవత 'మానిక' పిల్లవానియింటి తాలూకు కులదేవత 'రోకలి' అని సమాధానము చెప్పి, నాకు కనుసంజ్ఞ చేసినాడు. అప్పుడు నే నది కనిపెట్టి రోకలీ, మానికే అక్కడ తెచ్చిపెట్టించినాను. తరువాత వాడు కర్మకాండ యేమి చేయించినాడో, యెట్లా అవాంతులు వేయించినాడో, ఏమితికమకలు చేసినాడో, వానికే తెలియును, భగవంతునికి తెలియును, నేను మళ్ళీ నోరెత్తలేదు.

ఏకోనశతతమః పాఠః=తొంబది తొమ్మిదవ పాఠము.

(ద్వార్) శబ్దము=ద్వారము. రేఫాంతము-స్త్రీలింగము.

ప్ర.	ద్వాః	ద్వారౌ	ద్వారః
సం.	హే ద్వాః	హే ద్వారౌ	హే ద్వారః
ద్వి.	ద్వారం	ద్వారౌ	ద్వారః

తృ.	ద్వారా	ద్వార్భ్యాం	ద్వార్భిః
చ.	ద్వారే	ద్వార్భ్యాం	ద్వార్భ్యః
పం.	ద్వారః	ద్వార్భ్యాం	ద్వార్భ్యః
ష.	ద్వారః	ద్వారోః	ద్వారాం
స.	ద్వారి	ద్వారోః	ద్వార్షు

గిర్ శబ్దము = వాక్కు, ధుర్ శబ్దము = బరువు, పుర్ శబ్దము = పట్టణము; ఈ మూడును రేఫాంతములే, స్త్రీలింగములే. ద్వార్ శబ్దమువలె నడచును గాని, అజాదివిభక్త్యయములు పర మగునపుడు పూర్వపు ఇకారము దీర్ఘమగును. (గిర్-ధుర్-పుర్) అని మారును. వార్ శబ్దము = నీరు. రేఫాంతనపుంసకము. ప్ర. ద్వి. వాః-వారీ-వారి. తక్కినవి ద్వార్ శబ్దమువలె నడచును.

ద్వాః = వాకిలి	స్త్రీ	కిరీటః = చుట్టు, తిరి
గీః = వాక్కు	,,	అయస్ = ఉక్కు
ధూః = బరువు	,,	ప్రగ్రీవః = బాలీసు
పూః = పురము	,,	పటకః = పటికము
వాః = నీరు	న	పర్యంకా = పన్నెము
పూతికా = పునుగుపిల్లి		పిల్లాకః = పిల్లిపిల్ల
ప్రోష్ఠిలః = సమ్మెట		పార్శ్వకః = గారడివాడు
పాణికా = తెడ్డు		బర్బరః = తుమ్మచెట్టు
కోలః = తెప్ప		ప్రసాధికా = లంగా, పరికిణీ
బ్రహ్మచారీ = బ్రహ్మచారి		విధురః = భార్యలేనివాడు
గృహస్థః = గేస్తు		షండః = నపుంసకుడు
వానప్రస్థః = వానప్రస్థుడు		సంధ్యా = గోధూళి,
యతిః = సన్న్యాసి		(మాపటివేళ)
విధవా = విధవ		భారః = మోపు

పశ్చిమసముద్రతీరే ద్వారకానామ్నా కాచన పురీ ఆసీత్. తత్రైవ శ్రీకృష్ణః అష్టోత్తరశతాధికషోడశస్త్రీసహస్రైః సహ కాలం (యాపయామాస=కాలముగడపెను.) పురా విదర్భాధిపః భీష్మకనామకః కశ్చన రాజా రాజ్యం పాలయన్ ఆసీత్. తస్య గర్భే లక్ష్మీరేవ రుక్మిణీనామ్నా పుత్రికా జాతా. తస్య జ్యేష్ఠపుత్రః రుక్మినామధేయః. సః అతీవ దురాగ్రహః. రుక్మిణీతు జగదేకసుందరీ, జగన్మాతా, సాక్షాల్లక్ష్మీరేవ సంస్థితే, రుక్మిణ్యాః వివాహానుకూలం వయః ప్రాప్తం. భీష్మరాజస్తు సాక్షాద్భగవదవతారభూతాయ శ్రీకృష్ణాయైవ రుక్మిణీం దాతుకామః అభూత్. జ్యేష్ఠపుత్రస్య రుక్మిణః తు హృదయే, రుక్మిణీం శిశుపాలాయ దాతుమభిలాషః అభూత్. రాజా జ్యేష్ఠపుత్రస్య (గిరం=మాటను) అతిక్రాంతుం (నాశకత్=చాలకపోయెను) రుక్మిణీ లక్ష్మీస్వరూపా ఖలు, తేన కారణేన శ్రీకృష్ణ ఏవ బద్ధానురాగా (బభూవ=ఉండెను) రుక్మీ పాపాత్మా, కృష్ణం సర్వదా (ద్వేషన్నేవ=ద్వేషించుచునే) అవర్తత. ఏకస్మిన్ దినే రుక్మిణీస్వయంవరః చలిష్యతీతి ప్రథా లోకే (ప్రాసర్పత్=ప్రాకినది.) తదా జరాసంధాదిభిస్సాకం శిశుపాలః వివాహానుకూలం వేషం ధృత్వా భీష్మరాజధానీం ప్రత్యాగచ్ఛత్. ఇతఃపూర్వమేవ రుక్మీ శిశుపాలాయ రుక్మిణీం దాపయిష్యామీతి అభయహస్తం అయచ్ఛత్ఖలు, తేన హేతునా, శిశుపాలః వివాహనేపథ్యం ధృత్వా ఆగచ్ఛత్. నో చేత్ స్వయంవరే కన్యా కం వరిష్యతీతి కేన జ్ఞాయతే? ఏతద్రహస్యం జరాసంధాదీనామపి జ్ఞాతమేవ. జరాసంధాదయశ్చ శిశుపాలస్య రుక్మిణశ్చ అతీవ ప్రియ

సహ్యాదః రుక్మిణ్యాః అభిప్రాయః ఇతి చేత్, కథమపి కృష్ణాయ రుక్మిణీం న దాపయేయం, అస్మదనుజాయాః భర్తా శిశుపాలఏవ భవతు ఇతి ఏష వృత్తాన్తస్సర్వోఽపి రుక్మిణ్యాః కర్ణమార్గం ప్రాపితత్. తదా పితృసమీపం గత్వా, హే తాత! మాం కస్మై దదాసి? ఇతి, రుక్మిణీ పితర మపృచ్ఛత్. తదా భీష్మరాజః అంబ! తవాగ్రజః త్వాం శిశుపాలాయ, దాతుం ఇచ్ఛతి, ఇతి ప్రత్యుత్తరయత్. మాం దాతుం అగ్రజస్య కోఽధికారః? త్వం మమ జనకః. త్వద్వైవ మే సర్వాధికారా ప్రకారేణ ఏవ ఖలు, ఇతి ప్రసంగేన రుక్మిణీ జనకం అవదత్. తత్ శ్రుత్వా భీష్మరాజః మనసి ఇత్థం అచింతయత్—అహో, మమ పుత్రః అతీవ పాపిష్ఠః, సర్వదా కృష్ణం ద్వేష్టి, కృష్ణాయైవ ఏషా బాలికా [దీయతే చేత్ = ఇయ్యబడినట్లయితే,] అస్మద్వంశః సర్వోఽపి తరిష్యతి; సః సాక్షాన్నారాయణః; రుక్మిణ్యాః హృదయే చ కృష్ణమేవ పరిణేతుం ఇచ్ఛా అస్తీతి బహుభిర్హేతుభిర్జ్ఞాయతే, కింకర్తవ్యం మయా? అహంచ వృద్ధః; పుత్రస్య గిరః త్యజామి చేత్ కుటుంబకలహో జాయేత. శిశుపాలాయ కన్యా (న దేయా = ఇయ్యతగదు.) కృష్ణాయైవ దేయా, ఇతి బహువారాన్ అకథయం. పశుపాలాపేక్షయా శిశుపాల ఏవ వరమితి ఉక్త్వా మాం బహుధా అనిందత్ మమపుత్రః. తథాపి తస్య వంచనాం వినా ప్రయతిష్యే. అంబ! స్వయంవరార్థం సర్వేషాం భూపాలకానాం శుభలేఖాః తవాగ్రజః అప్రేషయదితి భాతి. శ్రీకృష్ణోఽపి శుభలేఖాం దృష్ట్వా ఆగమిష్యత్యేవ. అన్యోఽపి

రాజానః బహవః ఆగమిష్యంతి. తదా త్వదపేక్షితం వరం వృణీష్వ, ఇతి భీష్మః పుత్రీం సమవోచత్. తదా రుక్మిణీ హృదయే ఏవ సమచింతయత్. మమపితా (అశ్రుమార్జనార్థం - కన్నీళ్ళు తుడుచుటకు) ఏవ సమవోచత్, కింతు సః మదగ్రజస్య గిరం నాతిక్రాంతుం శక్తః. అతః అహమేవ శ్రీకృష్ణం ప్రతి ఏకం బ్రాహ్మణం ప్రేషయిత్వా లేఖముఖేన మమ హృద్గతం సర్వమపి శ్రీకృష్ణపరమాత్మనే నివేదయిష్యామి. అపిచ అత్ర సమీపే సన్నిహితాం అంబికాం ఆరాధయిష్యామి. అంబికాప్రసాదేన శ్రీకృష్ణ ఏవ మమ పాణిం గృహ్ణీయాత్ ఇతి చింతయిత్వా లేఖమేకం లిఖిత్వా బ్రాహ్మణహస్తే దత్వా శ్రీకృష్ణసమీపే మదీయప్రార్థనాం విజ్ఞాపయ ఇత్యుక్త్వా బ్రాహ్మణం ప్రాహిణోత్. అనంతరం వృద్ధబ్రాహ్మణః శనైశ్శనైః గ్రామాన్ (అతీత్య-దాటి) పురః అతిక్రమ్య, వనాని తీర్త్వా క్రమేణ ద్వారకాపురీం ప్రావిశత్. ద్వారకాదర్శనానుపదమేవ బ్రాహ్మణస్య మార్గాయాస స్సర్వోఽపి అశామ్యత్. పురసౌభాగ్యదర్శనేన బ్రాహ్మణః విస్మృతేతరవృత్తాంతః, నిశ్చేష్టప్రతిమేవ బహిర్ద్వారి కతిపయకాలపర్యంతం స్థిత్వా సమీపే దృశ్యమానం సముద్రం, తదుపరి నావికైః వాణిజ్యసాహాయ్యేన నీయమానాన్ కోలాన్, కోలేభ్యః అవరుహ్య మహానౌకాసు ఆరోహతః పౌరాన్, పౌరైః సంరక్ష్యమాణాన్ కలభాషిణః శుకశారికాదిపిల్లాకాంశ్చ సకౌతుకం, ఆత్మానం కృతార్థంమన్యమానః రుక్మిణీం స్తువన్ క్రమేణ పురాంతః ప్రావిశత్. ఏకైక ప్రాకారస్థితాన్ విశేషాన్ వర్ణయమానః ఆనంద

సముద్రమధ్యస్థస్య పత్తనస్య క్రమేణ ఆతిథ్యస్య శ్రీ
కృష్ణమందిరస్య ద్వారి అతిష్ఠత్. ద్వారపాలైర్నిరుద్ధో స్థితః
శ్రీకృష్ణదర్శనార్థం ఆగతాన్ అసంఖ్యాకాన్ భూపాలవర్యాన్
దృష్ట్వా, అహో! శ్రీకృష్ణపరమాత్మనః మహావైభవం
కిం వర్ణయామి! మమ పూర్వజన్మసహస్రేషు సంపాదితం
పుణ్యం సర్వమపి అస్మిన్ దినే ఫలతి. నోచేత్ రుక్మిణీమహా
దేవి మామేవ శ్రీకృష్ణదర్శనార్థం కుతః ప్రాహిణోత్! అహో!
కతి రాజానః శ్రీకృష్ణదర్శనార్థం అవకాశం అలబ్ధ్వా బహిర్ద్వార
ఏవ ఇతస్తతః సంచరంతి! అహం గర్భదరిద్రః వృద్ధబ్రా
హ్మణః, మమ శ్రీకృష్ణదర్శనం కథం లభ్యతే? ఇతి విచార
యన్, ఏకం దౌవారికమాహూయ, కుండినపురాత్ కశ్చి
వృద్ధబ్రాహ్మణః ఆగత్య ద్వారి తిష్ఠతీతి, శ్రీకృష్ణం విజ్ఞా
పయేతి ప్రాహిణోత్. సోఽపి శ్రీకృష్ణసమీపం గత్వా బ్రాహ్మణ
వాక్యాని కృష్ణాయ న్యవేదయత్. తత్క్షణాదేవ శ్రీకృష్ణః
సింహాసనాత్ ఉత్థాయ అర్ఘ్యపాద్యాది పూజాద్రవ్యాణి
గృహీత్వా బ్రాహ్మణాంతికం ఆగత్య తస్య పాదౌ ప్రక్షాళ్య,
పాదోదకం శిరసి ధృత్వా బ్రాహ్మణం నమస్కృత్య, సభాం
గణమనయత్. తదా బ్రాహ్మణః శ్రీకృష్ణకరస్పర్శేన
వినష్టసర్వసంతాపః ఆగమనప్రయోజనం విస్మృత్య, కాంచి
త్కాలం శ్రీకృష్ణస్య దివ్యసుందరవిగ్రహం చక్షుర్భ్యాం
పిబన్నివ ఆసీత్. తతః శ్రీకృష్ణః బ్రాహ్మణం కుశలప్రశ్నై
సంభావ్య ఆగమనప్రయోజనం అపృచ్ఛత్. తదా బ్రాహ్మణః
ఆనందబాష్పైః పరిపూర్ణే చక్షుషీ ఈషత్పరిమృజ్య సస్మిత

స్థితం లేఖం కృష్ణాయ దత్వా, ఏష లేఖః ఏవ సర్వవృత్తాంతం భగవతే విజ్ఞాపయతి త్యుక్త్వా, శ్రీకృష్ణాజ్ఞయా తస్మింశ్శిబిరే సమావిశత్. కృష్ణః లేఖం పఠిత్వా, తద్గతం వృత్తాంతం సర్వమపి జ్ఞాత్వా, రుక్మిణీస్వయంవరార్థం ఆగమిష్యామి ఇత్యుక్త్వా బ్రాహ్మణం షడ్రసోపేతభోజనేన, ధనకనకవస్త్రవాహనాదినా చ బహుధా సంతర్ప్య, కుండినపురం ప్రాహిణోత్. అత్రాంతరే రుక్మిణీ శ్రీకృష్ణపాదారవిందబద్ధమనస్కా అంబికాలయే ఉపవిశ్య ఏకాగ్రచిత్తేన అంబికాం ఆరాధయన్తీ బ్రాహ్మణాగమనం నిరీక్షతే స్మ. పరేద్యురేవ వివాహముహూర్తః రుక్మిణా నిశ్చితః. బ్రాహ్మణోऽపి శనైః ద్వారకాం పరిత్యజ్య కుండినమార్గ మనుసృత్య రుక్మిణీసన్నిధానం ప్రావిశత్. ఆగతాయ బ్రాహ్మణాయ రుక్మిణీ వందనం సమర్ప్య 'కిమాహ భగవాన్ శ్రీకృష్ణః' ఇతి బ్రాహ్మణం అప్రాక్షీత్=అపృచ్ఛత్. తదా బ్రాహ్మణః వృత్తాంతం సర్వమపి (తుచావిలుప్తం = తుచా తప్పకుండా) అవోచత్. చేటికాం, రుక్మిణీ హృదయే 'ముహూర్తకాల స్సన్నిహితః ఖలు, ఇతోऽపి కృష్ణః నాగతః; మమాదృష్టరేఖా కథమస్తి వా, శిశుపాలః వివాహవేషం ధృత్వా స్వయంవరమంటపే ఉపవిష్టః ఖలు, మయా అధునా కిం కర్తవ్యం ?' ఇత్యేవం ప్రకారేణ బహుధా చింతాకులా బభూవ. తత్ర ద్వారకాపురే చ శ్రీకృష్ణః బ్రాహ్మణగమనానంతరం, భృత్యవర్గ మాహూయ, శైబ్యసుగ్రీవ మేఘపుష్పబలాహకాఖ్యాన్ చతురః అశ్వాన్ ఆనాయ్య, రథం ప్రయాణసంసిద్ధం కారయిత్వా, యుక్తపరివారేణ సహితస్సన్ కుండిన

పురీం [ప్రతస్థే = ప్రయాణమాయెను] ఏకాంతరేణ కుండిన
పురోపవనే అవసన్నాన్ భీష్మాయ దూతం ప్రాహిణోత్. భీష్మ
కోఽపి దూతముఖాత్ కృష్ణాగమనవృత్తాంతం జ్ఞాత్వా ఉచిత
పరివారేణ యుక్తః కృష్ణ మభిగమ్య కస్మింశ్చిత్ప్రాసాదే
(నివేశయామాస = దింపెను.) అనంతరం 'శ్రీకృష్ణః కుండిన
పురం ఆగతః' ఇతివృత్తాంతః రుక్మిణ్యాః కర్ణే పతితః. అత్ర
స్వయంవరమంటపే వర్తమానాః శిశుపాల జరాసంధాదయ
స్సర్వేఽపి, రుక్మిణ మాహూయ 'కియరే వివాహముహూర్త
కాలః ఘటికాచతుష్టయావధిరేవ వర్తతే, ఇతోఽపి రుక్మిణీ
సభామంటపం నప్రవిష్టా; త్వం గత్వా శీఘ్రం రుక్మిణీం
ఆనయ, పురోహితాన్ ఆహ్వయ, భీష్మమహారాజం విజ్ఞాపయ,
తేన శిశుపాలాయ కన్యాదానం కారయ. ఆలస్యం మాకురు'
ఇతి అతీవ త్వరయంతిస్మ. రుక్మిణీ ఇతోఽపి అంబికాలయ
ఏవాస్తే. సభామంటపే ప్రయత్నాః సభామంటపే చలంత్యేవ,
శిశుపాలః క్షణేక్షణే ఆత్మాన మలంకుర్వన్నేవాస్తే. పురో
హితాః [అహమహమికయా = నేను ముందంటే నేనుముందని]
సమిత్కుశఫలమంత్రాక్షతాదిపాణయః ఇతస్తతః ధావంత్యేవ;
నాగస్వరాదిమంగళవాద్యాని ప్రారభ్యంతఏవ; పౌరాస్సర్వేఽపి
కోలాహలేన వివాహదర్శనార్థం సభామంటపం ఏకైకశః
ప్రవిశంత్యేవ; ఏవంస్థితే, శ్రీకృష్ణః రథారూఢస్సన్, అంబికా
దేవాలయం గత్వా తత్రత్యాం రుక్మిణీం తత్రైవ రథే ఆరోప్య
ద్వారకాం గంతుం ప్రతస్థే. తదా రుక్మీ ఆగత్య రుక్మిణీం ఆనే
తుం అంబికాలయం ప్రవిశ్య [యావత్పశ్యతి=చూచినంతలో].

రుక్మిణీ శ్రీకృష్ణేనసహ రథ మారుహ్య ద్వారకాభిముఖీ అభ్యగచ్ఛత్. తదా శిశుపాలాదయః సర్వేపి భగ్నమనోరథాః కిమపికర్తు మశక్తాః కృష్ణేనసహ యోద్ధుం ప్రారభంత. శ్రీకృష్ణః సర్వేషామపి శృంగభంగం కృత్వా, రుక్మిణ్యగ్రజస్య రుక్మిణః శ్మశ్రుచ్ఛేదం కృత్వా, రుక్మిణీప్రార్థనయా రుక్మిణం ప్రాణావశిష్టం (తత్యాజ=విడిచెను). అనంతరం రుక్మిణీశ్రీకృష్ణౌ ద్వారకాం ప్రవివిశతుః.

శ్రీకృష్ణుడు యుక్తమైన సుముహూర్తమున ద్వారకలో యథావిధిగా రుక్మిణీదేవిని వివాహమాడెను. సముద్రమునందెప్పుడును నావికులు తెడ్లతో తెప్పలను నడుపుచుందురు. ఎందుకనగా, సముద్రములో చాలచేపలుండుటవలన వానిని వలలోబట్టుకొని తెప్పలలో వేసికొని యొడ్డునకు దెచ్చి అమ్మి జీవనముచేయుదురు. బలీర్ధాచార్యులూ! మొన్న నెవరో మనయూరికి ఒకగారడివాడు వచ్చినాడటే, నిజమేనా? ఆ, వచ్చినాడు. వాడు చాలా (తమాషాలు=చమత్కారాః,) చేస్తాడు. ఒక చచ్చినపామును బుట్టలో పెట్టి దానిమీద బట్టలు కప్పి కొంతసేపు ఏమేమో మంత్రించి, ఆపామును బ్రతికించినాడు. నీకళ్ళతో నీవు చూచినావా, ఎవరయినా చెప్పంగా నీవు విన్నావా? అన్నా (నీతోడు=త్వయా శపే) నేను (కళ్ళారా=నేత్రపూరం,) చూచినానయ్యా. అయితే, నేనొకమాటంటాను, అదివరకే ఆబుట్టలో నింకొక బ్రతికినపామున్నదేమో! నాకూ అదే అనుమానమయ్యా, ఉంటే ఉండవచ్చును. అట్లాఅయితే ఇక వాడితమాషా యేమియున్నది.

నానిశ్రాద్ధపు తమాషా; ఆపని యెవరు చేయలేరురా, సరేగాని తాతా చాణక్యులూ! నీవు నన్ను యేమిరా యేమిరా అని చాల పర్యాయములు అంటున్నావు. నీయొక్కువేమి; నాతక్కువేమి! ఇకమీద అట్లాపిలిస్తే నేను ఒప్పుకోను. నిన్ను తాతగా అని పిలుస్తాను. (ఏమోపాపమని=కింవా బతేతి) ఊరుకొంటూవుంటే నెత్తికెక్కిపోతూవున్నదే నీనోరు! ఓరి పిచ్చివాడా, అదుగో మళ్ళీ ఓరీ అంటావు. (నిన్ను పలుగురిలో చెప్పుదెబ్బలుకొట్టించ వలెనా యేమి ? = త్వాం జనమధ్యే పాదరక్షాభిః ప్రహారయే యంకిం) కోపపడవద్దు, ఇంతటినుండియు ఏమండీ అనిపిలుస్తాను, సరేనా! సరేకాని నేనుమాత్రము నిన్ను యేమండీ అని పిలువను. (నాకర్మ మేమికాలింది ? = మత్కర్మ కిం దగ్ధం) అట్లాగయితే నీవు మాయింటికే రావద్దు. ఇక నీతో సహవాసము చాలును, నాకు బుద్ధివచ్చినది. ఇక లేచిపొమ్ము - ఏమీ, నీవు రమ్మంటే వచ్చానా, పొమ్మంటేపోతానా? నాయిష్టానుసారం వచ్చినాను; నాయిష్టానుసారమే వెళ్ళుతాను. నీవెవడవు నన్ను పొమ్మనడానికి ? మాయూరి పిల్లను చేసికొన్నావు కనుకను, ఆ అమ్మాయిని నేను చిన్నప్పటినుండియు ఎరుగుదును గనుకను, పదేపదే యిక్కడికి వస్తున్నానుగాని లేకపోతే నే నిక్కడికెందుకు వస్తాను? ఆ పిల్లకు చిన్నప్పుడే తండ్రిచచ్చిపోవుటచేతను, తల్లికి ఒక్కతే కూతురుగనుకను, మీఅత్తకు బోలెడు శిష్టాచారం ఉంది గనుకను నిన్ను ఇంట్లో తెచ్చి పెంచుకొన్నదిగాని, అసలు నీ వెవడవు మావూళ్ళో అడుగుపెట్టటానికి? నేను నన్ను తెరస్తే, నీ వొకటుగా నుండగలవా మాయూళ్ళో? పోనీ

నీ కడుపుననయినా యొకకూన కలిగిన దేమో అనుకుంటే తిరు
వెంగళాముకూడా గొడ్రాలే అయినది. అత్తగారి భాగ్యము,
(కులుకుచూ=నటక్) అనుభవిద్దా మనుకున్నావా యేమిటి?
అసలు మీ మామగారు పోయేటప్పుడు నాకు సర్వ
ముక్త్యారిచ్చిపోయినాడు. అదెఱుగవు గాబోలు. ఇంతకు
ఆతల్లిబిడ్డలను జూచి ఊరకున్నానసుమీ. అప్పురా! తాత్రా
చార్యగా, నన్ను లేచిపొమ్మంటావా? మీమామగారి ఆస్తికి
వచ్చినప్పుడు మీమామగారి అప్పునుమట్టుకు అచ్చుకోన
నక్కఱలేదా యేమి! ఈయింటినే నాకు కుదువఁబెట్టి యెనిమిది
వందలరూపాయలు ఋణముచేసి దమ్మిడీ తీర్చకుండానే చచ్చి
నాడు మీమామగారు. (అసల్ఫాయిదాల మొత్తము = మూల
వృద్ధ్యోర్యోగః) రెండువేలపయిచిలుకయినది యిప్పటికి. తీసు
స్తావా తీయవు, లేదా, మీరు ముగ్గురున్నా కొంపను నాపేర
వ్రాసివేయండి. ఈకొంపలోనుంచి నీవే లేస్తావో నేనే
లేస్తానో, (తమాషా = చిత్రం) చూస్తాను. ఓరి బళిద్ధాయ
ముండా కొడకా! యెంతవాడవురా నీవు? భైరవభొట్లకు తగ్గ
మనుమడవే పుట్టినావురా! బాగావుంది నీయోగ్యత, ఇంత
వాడవా? (ఏకీ ఆపత్రము చూపించు = క్వ, తత్పత్రం దర్శయ)
[నీపిల్లి బెదరింపులకు జడుస్తాననుకొన్నావా = త్వన్మార్జాల
బిభీషికాణాం బిభేమీతి చింతయసికిం?) నేనట్లా జడియువాడను
కాను. ఇప్పుడు నీయోగ్యత బాగుగా తెలిసినది. నీవు ఘోర్ఘర
ఘోరుపులాగున్నావు. నీవైనా ఖయిదుకు పోవలె, నేనైనా
ఖయిదుకు పోవలె. కానీ చూతము, నిన్నిక వదలఁగూడదు

ఇప్పుడు వదిలితే నీవెందరికొంపలు తీస్తావో. ఇదివర కెందరి కొంపలు తీసినావో, ఓరిదురాత్మగ్రాడా! లేదవేమి, పత్రిము తీసికొనిరా. ఎవరావెళ్లేది. అప్పంభొట్లుగారా ? అయ్యా! తమరొకసారి ఇలా రండి. ఆ వస్తున్నాను. శాంతాచార్యుల గారూ! సెలవుపుచ్చుకొని మళ్లీవస్తాను. వెళ్లవద్దు వెళ్లవద్దు. (అరే ఘోర్జరీభ్రోద = రే కూటలేఖక) బలిద్ధాయిగా! రారా. పారిపోతున్నావేమి ? (అప్పంభట్లుగారు రాగానే:అప్పంభట్లే ఆగతమాత్రే,) కాలికి బుద్ధిచెప్పుచున్నావురా దొంగగాడిదా! అప్పంభొట్లుగారూ! మీరు చాలా పెద్దమనుష్యులు; వేదాధ్యయన సంపన్నులు; లౌకికతంత్రములయందుకూడా నిపుణులు; శాస్త్రజన్యజ్ఞానము కలవారు! ఈ గ్రామకాపురస్తులుగదా; నేనీయూరికి వచ్చి సుమారు మూడేళ్లయినదో లేదో. నేనొకచోటికి పిలువనిదే అడుగుపెట్టననేమాట మీకు తెలియునుగదా; ఈబలిద్ధాచార్యులు అప్పుడప్పుడు మాయింటికి వస్తూవుంటే యేమో యోగ్యుడని అనుకూలముగా మాట్లాడుచూ వచ్చినాను; ఇతనియోగ్యత నేటిచర్యలవల్ల బాగుగా తెలిసినది. రాముశబ్దమురాని వెధవ, పండితుడట, ప్రతివానిని తృణీకరించుతాడు. వీనియోగ్యత, మీ రూరివారుగాన మీకు బాగా తెలిసేయుంటుందిగాని, వీనిస్వరూపస్వభావము లెటువంటివి, చెప్పండి ? అయ్యో, శాంతాచార్యులగారూ ! వీని విషయమై నే నేమనిచెప్పేది ? వీడు శుద్ధదొంగ, ఘోర్జరీభ్రోదు, ప్రతికేసులోనూ వీనితప్పుడుసాక్ష్యమే, కాని అన్నివిషయములలోను తానే (మొనగాడనని = నాయకడిని) నోరులేనివాం

త్రిసు బెవరించుకొని యెటులో ఈయూరిలో కాలక్షేపము చేయుచున్నాడు. మొన్న యీమధ్యనొక కేసులో కారాగృహ ప్రవేశమునకు ముహూర్తము పెట్టించినాను, కాని ఏదో కారణముచేత ప్రభువునకు పట్టాభిషేక ముహూర్తము తప్పి నట్లు వీనికిగూడ తప్పిపోయినది. నేనొకవిషయములో దిగి పని చేస్తుంటే, నా కెదురుపార్టీలో చేరి కొన్ని దస్తావేజులను సృష్టించి కొంత గడబిడచేసి, వాళ్లదగ్గర ఏమాత్రమో నంజాడు. ఆసంగతి నాకు తెలిసి నేను గట్టిగా పట్టుపట్టినాను. దస్తావేజులు వీనిచేతనే సృష్టిచేయబడ్డవని ఋజువుచేయించినాను. ఇంతలోనే మళ్లీవచ్చి నాకాళ్లమీద పడితే కేసు, (విత్‌డ్రా చేసుకున్నాను = అపాకర్షం) సరేగాని మీచెవులో చీము కారుచున్నదే, కొంచెము గుడ్డముక్కతో తిరిపెట్టుకోండి. ఊ అయితే అంతదుర్మార్గుడా! దుర్మార్గుడని మెల్లగా అంటారేమి? కాని మనబోట్లను చూస్తే జడుస్తాడు. ఈమాత్రము మిత్రులు మీరొకరు నాకు దొరికినారు. నాకిక భయము లేదు. మీరుకూడా అప్పుడప్పుడు కోర్టుకు వెళ్ళుచుంటారా యేమిటి! తఱచుగా వెళ్ళను గాని, కొందరుప్లీడర్లు నాయొద్ద రెండుసంధ్యావందనపుముక్కలు చదువుకొన్నారు లెండి, వాళ్లకు ఇంటి అద్దెకూడా మళ్లుట లేదు. వాళ్లయందుండే శిష్యవాత్సల్యముచేత, ఏవయినా నాతరఫున కేసులు వస్తే వాళ్ల కిప్పిస్తూ ఉంటాను. ఈకాలము పాపిష్ఠకాలము; కాబట్టి సంధ్యావందనపు నోళ్లకు హీరుంగుముక్కలు పట్టవుకాబోలు. వాళ్ళకు మీరు సంధ్యావందనము చెప్పుచుండేనే బ్రదికిపోయేవాళ్లేమో!

మీరు చెన్న మాటా నిజమేనండీ, శాస్త్రాచార్యులుగారూ! ఈ యుగమందు వైదికాచారములు బొత్తిగా పనికిరావు; వేదశాస్త్రములయందు అందరికిన్నీ ద్వేషమే. నాసంగతి వినండి; నేను ఆశీతిద్వయమున్నూ వేదము చదువుకొంటిని; శాస్త్రము చదువుకొంటిని; ఏమిలాభము, పైసా దొరకదు. అందుకనే మధ్య మధ్య కోటుగాచాయలకుగూడ పోచూవుంటాను. మీకేద యినను బలిధ్దాయితో వస్త్రవహారము పోసగిన ట్లయితే, నే నున్నాను లేండి, మీకేమియు భయము లేదు. కొందరు మంచిప్లీడర్లున్నూ నాకు పరిచితులు ఉన్నారు; మీవిషయము వారిద్వారా నే పనిచేయిస్తాను ఆ మాత్రము ధైర్యము చెప్పి నారుగద, ఇక నాకు భయము లేదు లెండి, అస లిపుడు మీకూ వాడికీ జరిగినవిషయ మేమిటి? రేపు చెపుతాను లెండి.

శతతమః పాఠః = నూఱవపాఠము.

(దిశ్ = దిక్కు) శవర్ణాంతము. స్త్రీలింగము. ఈశబ్దముయొక్క ప్రథమైకవచనము (దిక్) అనియు, హలాదిప్రత్యయములు పరమగుచో (దిగ్) అనియు, సప్తమీబహువచనమున (దిక్షు) అనియు నుండును. ప్ర. దిక్-దిశౌ-దిశః; సం. హేదిక్ - హేదిశౌ - హేదిశః; ద్వి. దిశం - దిశౌ - దిశః; తృ. దిశా-దిగ్భ్యాం-దిగ్భిః; చ దిశే-దిగ్భ్యాం-దిగ్భ్యః; పం. దిశః-దిగ్భ్యాం-దిగ్భ్యః; ష. దిశః-దిశోః-దిశాం; స. దిశి-దిశోః-దిక్షు॥

ఈక్రింద వ్రాయబోవుశబ్దము లన్నియును పుంలింగ స్త్రీలింగములం దొకేవిధముగా నుండి దిక్శబ్దమువలెనే నడచును. నపుంసకమునమాత్రము సుప్ప్రత్యయములు పర మ

గుచో మార్పునొందును. ఉ॥ నపుంసకలింగము (సుదిశ్) శబ్దము ప్రథమా, ద్వితీయా విభక్తులు = సుదిక్-సుదిశీ-సుదింశి- అనియుండును. తక్కి న విభక్తులు పుంలింగ స్త్రీలింగములతో పాటే యుండును. ఈక్రింద వ్రాయబోవు శవర్ణాంతశబ్దములకు ప్రథమైకవచనము మాత్రము వ్రాయబడును.

తాదృక్ = అటువంటి	యుష్మాదృక్ = మీవంటి
కీదృక్ = ఎటువంటి	భవాదృక్ = నీవంటి, మీవంటి
ఏతాదృక్ = ఇటువంటి	మాదృక్ = నావంటి
ఈదృక్ = ,,	అస్మాదృక్ = మావంటి
యాదృక్ = ఎటువంటి	కండతే = పొట్టుతీయుచున్నాడు
త్వాదృక్ = నీవంటి	

త్వాదృశః పురుషాః లోకే కుత్రాపి నసంతి. అహం కి మకరవం రే రామచంద్ర! తథా వదసి? త్వం కిమపి నాకరోః కింతు చణకాన్ కండస్వ ఇత్యవదం ఖలు, త్వం అకండథాః కిం? తాతాచార్యసమీపే పాఠం పఠిత్వా అనంతరం కండిష్యే ఇత్యవదం ఖలు. తదైవ పాఠార్థ మగచ్ఛం తాతాచార్యస్యగృహే అస్మిన్దినే పితుశ్శ్రాద్ధికం కిల. తతః మాం స్వైనపాకం ఆపణం అనయత్. శాకాదీని క్రీత్వా ఇదానీమేవ తస్య గృహే నిష్క్రమ్య ఆగతోఽస్మి. ఏతావదంతరేఏవ తథా (ముఖం చండయసే = మొగము చెండుకుంటావు) కిమర్థం? యుష్మాదృశాం గృహేషు వాసరభోజనం అతీవ కష్టతరమితి భాతి. గురుసేవా శిష్యస్య అత్యవసరా. గురుగృహే అవశ్యకాని కార్యాణి నిర్వర్త్య భవాదృశాం గృహస్థానాం గృహేష్వచ కండనావహననా

దికం నిర్వర్త్య, అహం కదా పురాతనపాఠాన్ ఆవర్తయేయం, కదా వా నూతనపాఠం అవలోకయేయం? త్వమపి మమ సతీర్థ్య ఏవ ఖలు, విద్యాభ్యాసంగస్య గృహకృత్యస్య చ కుత్రాపి సంబంధో నాస్తి. తస్మాదేవ ఖలు స్వగ్రామం పరిత్యజ్య ఏతస్మిన్పంచమహాపాతకపురే విద్యాశయా ప్రావిశం. మమ పితా కావ్యపంచకమాత్రం అభ్యాసయితుం నశక్త ఇతి న; కింతు స్వగ్రామే విద్యాభ్యాసస్య గృహకృత్యాని విఘ్నీభవంతీతి, ఏతావద్దూరం ఆగచ్ఛం. కిమరే గోపాలకృష్ణ! స్నేహేన అహం చణకాన్ కండస్వే త్యవోచం; కింతు తవ ఏతావత్పర్యంతం మనఃక్లేశః భవిష్యతీతి నజానామి. మాస్తు; త్వం నకండేఛాశ్చేత్ నకండస్వ కింతు, వృథా కిమర్థం అస్మద్గృహే వాసరభోజనం పరిత్యజసి? గచ్ఛగచ్ఛ, పూర్వపాఠా నావర్తయస్వ. రే రామచంద్ర! ఏతావంతం కాలం క్వ యాపయః? రాఘవరాయగృహే ఉపదాలస్య మభవత్. కో విశేష స్తత్ర? తత్ర వివాహః ఆసీద్వా భవిష్యతి వా? ఆసీత్. అస్మిన్దినే గృహప్రవేశసమారాధనా; తేన కారణేన తత్ర భోజనార్థం ఆగచ్ఛం. అరే త్వం విద్యార్థీ వా, అశనార్థీ వా? ఏవం ప్రత్యహం పాఠార్థం [అలసాయసే యెడ = ఆలస్యముచేసినయెడల] త్వయా విద్యా కథం సాధ్యతే? భోభోః గురువర్య! అస్మిన్దినే యుష్మద్గృహేపి పితృకార్య మస్తీతి మయా శ్రుతం, ప్రాయశః అస్మిన్దినే పాఠః నచలిష్యతీతి మత్వా అహం తత్ర భోజనార్థ మగచ్ఛం. రాఘవరాయస్య కతి పుత్రాః సంతి? చత్వారః పుత్రాః సంతి. పుత్రికాస్సంతి వా? నసంతి.

తర్హి ఇదానీం కలిథపుత్రస్య వివాహః, కస్మిన్ గ్రామే ఆసీత్ ?
తృతీయపుత్రస్య వివాహః వరదలపల్లుగ్రామే ఆసీత్.
గ్రామాధికారీ ఖలు సః రాఘవరాయః. అస్మిన్ గ్రామే ప్రధాన
కరణః సఏవ. కక్కయశ్రేష్ఠిగృహే వివాహః. కిం త్వం వేత్సి
వా ? గ్రామస్థాః సర్వేపి విదంతి. అతికోలాహలేన చలిష్యతి
కిల. ఏతద్గ్రామస్థధనికానాం మధ్యే కక్కయశ్రేష్ఠ్యేవ మహాధ
నికః, ఉదారస్వభావశ్చ. తాదృక్ పురుషః అస్మిన్గ్రామే నకో
ప్యస్తి. పంచష దినేభ్యః ప్రభృతి కక్కయశ్రేష్ఠినః పాద
తలం సర్వమపి అనేకే చిత్రకారాః బహుధా చిత్రయంతి.
వివాహమండపః మహావైభవేన అలంకృతః. సర్వత్ర అనేక
వర్ణాః యవనికాః అబధ్యంత. పరశ్వః పూర్వాహ్ణే నవవాదన
సమయే సుముహూర్తః కిల, అస్మాభిః సర్వైరపి శుభలేఖాః
ప్రాప్తాః. తత్ర పౌరోహిత్యం కుబుద్ధస్య. కుబుద్ధః అతీవ
దుర్మార్గః, అసూయాగ్రస్తః. కక్కయశ్రేష్ఠినః అయం కతిథో
వివాహః ? చతుర్థవివాహ ఇతి వదంతి జనాః. పూర్వభార్యా
ణాం సంతతిరస్తి వా ? నాస్తి నాస్తి; సర్వా అపి వంధ్యా ఏవ.
సంతానాభావాదేవ ఇదానీం పునరపి చతుర్థం పరిణయతే.
భాగ్యం పుష్కలం అస్తి, తస్మాదేవ వృద్ధాయాపి కన్యాం
దాతుం బహవః అహమహమికయా ఆగచ్ఛన్. ఏషా కన్యా
అఘోరపురవాసినః కస్యచిద్ దైవజ్ఞస్య పుత్రీ, త్రయోదశ
హాయనీతి వదంతి, తతోప్యధికవయస్కేత్యేవ భాతి. ఏష ఏవ
తస్య అంతిమవివాహ ఇతిమన్యే. కిమరే రామచంద్ర! తథా
వదసి? దైవానుగ్రహేణ అస్యాః గర్భః ఫలిష్యతి చేత్ పంచమ

వివాహస్య అవసరః నాస్తీతిభవాన్; న ఫలేదస్యాది, పునర్వివాహః పర్యంతం జీవిష్యతివా? ఛీ! దుర్భగ! తథా మావద. పుత్రేష్టి రానుగ్రహేణ ఏతస్యాః గర్భః ఫలిష్యతి కింవా, ఫలతి చేత్ వర్ధతే కింవా, శిశుశ్చ శతవత్సరపర్యంతం జీవేతచేత్ జీవేతకింవా, కో వేత్తి? నారాయణః వేత్తి. అస్తునామ, తవ పితుః కన్యాయాః శ్రోత్రియగృహే ప్రవేశః అస్తివా? అరే రామచంద్ర! మూఢత్వాత్ శిశ్నమాత్రేణ అగచ్ఛంతీవ నశ్యత్యనశ్యత్. కన్యాయాః శ్రోత్రియసంబంధినఏవ, వివాహమహోత్సవే త్వాం అహ్వాతుం అత్రవాగచ్ఛంతి. వృథా కటం ప్రసారయ. ఏష కుళోద్ధారాచార్యస్యా కో విశేషః కుళోద్ధారాచార్య! పరశ్వః పూర్వాహ్ణే నవనాడికసమయే కన్యాయాః శ్రోత్రియస్య చతుర్థవివాహః; అతః స్నానసంధ్యావందనాదికం స్వీకర్తుం, వధూవరౌ ఆశీర్వదితుంచ తత్రభవద్భి రవశ్యమాగంతవ్యమితి శ్రోత్రియస్థానే అహమేవ భవతః అభ్యర్థయే. అవశ్య మాగత్య దినపంచకపర్యంతం భవద్భి స్తత్రైవ వస్తవ్యం. మతత్రయస్యాపి పృథక్పృథక్ భోజనాదేః అవకాశః విరచితః. స్వయంపాకపద్ధతి రస్తి, యవనికా పద్ధతి రప్యస్తి. అపిచ బహుస్థలేభ్యః అనేకే మతత్రయానుసారిణః ఆగమిష్యంతి, ఏకమేవ వచః, యస్య యస్య యాదృశసాకస్య మపేక్షితం, తస్యతస్య తాదృశసాకర్యం రచితం. కుళోద్ధ! త్వాదృశాం అధ్వర్యూ స్థితే కః లోపః భవిష్యతి? సర్వమపి సమ్యగేవ చలతి అహమపి ప్రథమమేవ ఆగమిష్యామి. బలిద్ధాచార్యోప్యాగమిష్యతివా? బలిద్ధాచార్య ఇతికిం, గిళిద్ధాచార్య ఇతికిం, ఆబాలగోపాలం అస్మిన్ గ్రామే వర్తమానాః సర్వేజనాః ప్రాయశః

నాకబలిపర్యంతం తత్రైవ స్థాస్యంతి మతత్రపిచేత్, కస్యచిచ్ఛ్రేష్ఠి అతివృద్ధః, అయమేవ అంతిమవివాహః కన్యాలాభాచ స్వగృహే వివాహంకర్తుం శక్తిహీనః, అతః మయాకృపయా భృత్వా కస్యచిచ్ఛ్రేష్ఠి స్వగృహాదేవ వివాహం కర్తుం ఐచ్ఛత్; అతః కారణాత్, అయం వివాహోఽత్ర ప్రదేశే చలిష్యతి (కాలోచితః = ప్రౌఢవయాయనదిః) అస్మాభిరపి వివాహార్థే గంతవ్యమస్తి. హా హా చార్య! ఆజ్ఞా దీయతాం నమో నమః నమో నమః. అహో మూర్ఖ! పండితసభాకారణం నస్మరిష్యతి వా ! పండితసభాః ప్రతిదినం చలిష్యంతి; పీఠికాపుర సంస్థానాత్, చతుశ్శాస్త్రపండితాః పరీక్షాధికారితయా ఆగామితాః, యత్పాండిత్యం సర్వేపి సభ్యాః ప్రాప్నుయుః. అఖండభూమండలాధిపతయోపి అనేక శ్రేష్ఠినః సముత్సాహం నార్హంతి, ఇతః పూర్వం కేపి ఏతాదృశైర్వైభవేన వివాహం న చక్రుః, ఇతః పరం చ న కరిష్యంతీతి మన్యే. మహాశ్చర్య సంతోషః అహం స్థాస్యామి. రామచంద్ర! అస్మాకమపి ఆహ్వాన మాగచ్ఛత్. విద్యార్థిన స్సర్వాన్ ఆహూయ వద; అస్మాభిస్సర్వైరపి వివాహవైభవం ద్రష్టుం గంతవ్యమితి, తత్ర పరీక్షాదికం భవిష్యతీతి, యోగ్యతానుసారేణ సంభావనా దాస్యతే ఇతిచ వద. యూయం సర్వేపి పూర్వపాఠాన్ పాషాణసదృశం ఆవర్తయిత్వా దృఢీకురుత. పరీక్షాయాం జిత్వా, మమ ప్రతిష్ఠాం సంపాదయత; శిష్యా ఏవ ఖలు గురోః ప్రతిష్ఠాకారణం! ఇతః ప్రభృతి దినసప్తకపర్యంతం యుష్మాకం నూతనపాఠాః నసంతి. అరే గోపాల! అమరశ్లోకేషు తవ విస్మృతి రధికా, అతః

అసురనిఘంటుం సమ్యగావర్తయ. రేరే దిగంబర! జాగ దీశాన్యాం చతుర్దశైః త్రిశాన్యాం కూటఘటితలడ్డుగం పాచోపధే యం కురు అరే లక్ష్మణాచార్య! సామాన్యనిరుక్తాన్యాం సద చతుష్టయం, అత్రిపదంతికల్పించ ముఖస్థం కురు. అయి శంభు లింగ! అర్ధశతస్తోత్రివిచారం దశవారగా నాలోకయ. యూయం సర్వేపి ఇదానీం స్వస్వస్థానాని గచ్ఛత. దినసప్తకపర్యంతం ఉదయమపి వృథా మాయాపయత. యథాజ్ఞాపయం త్యాచా ర్యాః. హంజే కింకరోషి, అసీద్వా పాకః? అహం శుచీభవామి. అస్యాంరాత్రౌ భోజనానంతరమపి మయా గ్రంథావలోకనం కర్తవ్యం, అతః శీఘ్రం భావయ. బత మమాలస్యం కిమస్తి? యూయం శీఘ్రం శుచీభూయ తిరువారాధనాదికం సమాప యత. కదా పరివేషయిత్వ్యేత్యుక్తే, తదా పరివేషయితుం అహం సన్నద్ధాస్మి. హంజే (వైవాహికాః=పెండ్లివారు,) హరిద్రా కుంకుమార్థం త్వామ హ్వాహ్వయన్తి? ఆహ్వయన్తు, యుష్మదాజ్ఞా అస్తిచేత్ అహమపి హరిద్రాకుంకుమార్థం గమిష్యామి. అవశ్యం యాహి, అయం వివాహః, [తిరుణేజరతి మోపి=పదుచు ముసళ్ళి బయిసప్పటికి] మహావైభవేన చలి ష్యతికిల. నేత్రపూరం అవలోకయామ. పునః ఉప్పుగ్వావాహం, కః కరిష్యతి, కుత్ర స్త్రియః? తత్రైవ యాస్యామి.

ఏమండోయి, తాతాచార్యులగారూ? నే నాకక్కయ్య సెట్టిగారింటికి వెళ్లివచ్చినాను. అక్కడ మూడు ప్రత్యేక ప్రత్యేక భోజనశాల లున్నవి. ఒక్కొకటి, [రెండుఫర్లాంగుల పొడవు=పాదక్రోశమితదైర్ఘ్యవిస్తి]మూథ్యానా మేకా, శ్రీవైష్ణ

నానా మహతా, అద్వైతినా మన్యా ఏతాః బ్రాహ్మణభోజన శాలాః. వైశ్యానాం భోజనశాలా అతిదీర్ఘా, అతివిశాలా చ. ఏవా మహామండపస్య భాగ్యం వర్ణయితుం శేషోపి నాల మితిభాతి.

ఇందులో మధ్య సంస్కృత మెందుకు, తెలుఁగుతోనే చెప్పరాదూ, నేను పండితుఁడను కానంటివిగా మీరు మొన్న, అందుచేత కొంచెము నాస్వయంప్రకటన చేయుచున్నాను. అబ్బో! (నీకు, పాండిత్యము లేకపోవటమేమి=తవ పాండిత్యా భావః కుతః)? నీ పాండిత్యము అందఱూ ఎఱిఁగినదే. ఏమం డోయి! మళ్ళీ శ్లేష్మవాక్యములను, (తగిలించినావే! =అలగయతి ఏవ!) తాతాచార్యులూ! మొన్న, అప్పంభొట్లు (గాఁబట్టి= ఆగత ఇతి) నిన్నువదలిపెట్టినానుగాని, లేకుంటే, (నొకయాట ఆడించి వదిలేవాడనే=ఖేలన మేకం ఖేలయిత్వా అత్యక్ష్యమేవ!) నా సంగతి నెఱుఁగవు కాఁబోలు. నీసంగతి నెఱుఁగుదును లేగాని నీవిప్పు డెందుకు వచ్చినావురా బలిద్దుఁడా? నావాకిటిలోనుంచి అవతలకు పొమ్ము. సరే రేపు చెప్పుతా నీపని, బలిద్దుడా గిలి ద్దుడా అని చాలా, (ప్రేలుచున్నావు=జల్పసి) రేపేమి చెప్పు తావురా పాపని! సభలో నిన్ను నోరెత్తనిస్తానా! రామశబ్దము రానివెధవవు. నేను రామశబ్దమురానివాడనా, నీవు షట్ఛాస్త్ర పండితుడవా? కనుక నేనా నీకు మా సభాపతి (బహిష్కారము వేసినాడు,=త్వాం బహిష్కృతవాన్). (నీవు బహిష్కారమును తీర్చికొని సభలో అడుగుపెట్టిననాటికి చూతాము.=త్వం బహి ష్కారం నిర్వర్త్య సభాం ప్రవిశేర్యది, తదా ద్రక్ష్యామః). నానోరెత్తనిస్తావో చేయెత్తనిస్తావో. అవునవును, శ్లో! ఘటం

భింద్యాత్ పటం ఛింద్యాత్ సుగాత్రాబాహ్య గర్దభ ధ్వనిం!! అన్నట్లు నీవంటి అపండితులకు చేసుకొన్నట్లూ, తాపేత్తుట్లూ, ఈ కెండ్లే త్రోవలు. లేపా గాడిదమీదుకు కూగాసటూ, మూడపతో్రవ. నీకొకమూరు నా చేతులో కూడా ప్రాయశ్చిత్తము కావలె కాం బోలు! అయ్యో ఆచునతో మీకెందుకండీ వాగ్వాదము ? ఓసీ చేదస్తురాలా! నీపూరుగోవె, మగవాళ్ళసంగతిలో నీవెం దుకే రావటం! అయ్యా! బళిద్ధాచార్యులుగారూ! మీరు వెళ్లండి మా వారితో మీకు పోట్లాటెందుకుగాని, మీ రియూరివారు; మాయింటిఆయన గ్రామాంతరస్థులు, కాబట్టి ఎందులకు వృథా కలహాను? కాదే తిరువెంగళమ్మా! అదుగో మాయాడుదానిని కూడా యేకవచనముతోనే తిరువెంగళమ్మా అని పిలుస్తా వటా్రి! అరే తాతాచార్యా! నేను చిన్నప్పటినుండియూ దాన్ని తిరువెంగళాము అనే పిలుస్తున్నాను. పరాయిపిల్లనువలె దాన్ని చూస్తున్నాననుకొన్నావా యేమి? సొంతచిన్నదానివలె చూచుకుంటాను. నీవిప్పుడు వద్దంటే మానుకానా? అనే, నీ విక్కడనుంచి లేచిపో, లేవవేమి? ఇదుగో పోచున్నా, నాకెం దుకు, మీయిష్టం మీయిష్టం, (మీరిద్దరూ, యెంతసేపు పో ట్లాడుతారో పోట్లాడండి- కియత్కాలం కలహాయేథేవా కల హాయేథాం) నాకింట్లో చాలాపని యున్నది. తాతాచార్లూ, తలుపువేయబోవుచున్నావు, ఇంట్లో పెట్టి నన్ను చావగొట్టు తావా యేమిటి? అయ్యా, తలుపుతియ్యండీ. ఎవరువారు? నేను రాఘవరావును. ఓ - హో - హో, కరణముగారా! దయ చెయ్యండి. అరే యెనమురా అక్కడ, చాప ఇట్లా తీసికొనిరా,

కరణముగారు దయచేసినారు. ఇంట్లోవిద్యార్థు లెవరూ లేరండి, నీవే తీసికొనిరావే. ఆ, తెస్తున్నా. చా పెందుకులెండి, మీా యిల్లు గచ్చిల్లేకా! ఇదుగో చాప వచ్చినది, ఇట్లా దయచేయండి. దాసోహం. దీర్ఘాయుష్మాన్భవ; ఏమి ఈవేళ ఇలా దయచేసినారు? ఆసూర్యున్న దెవరు, భైరవభట్లు కుమారుడు. బలిద్దాచార్యులా! అవునండి నేనే బలిద్దుడను. అట్లా అనకండయ్యా, మీారు మహాపండితులు. చిత్తం సెలవు పృచ్ఛకులుంటారండీ. నే రావటము నీ కభ్యంతర మయినదా యేమి? అబ్బే లేదులేదు వస్తే మంచిది, వెళ్ళండి. తాతాచార్యులగారూ! తమతో నొకరహస్యము మాట్లాడవచ్చినాను. చిత్తము సెలవియ్యండి. ఈబలిద్దాచార్యులు మీాయింటి కెన్నాళ్లనుండి వచ్చుచున్నారు? నేను వచ్చి మూడేళ్లాయెనదిగదా, అప్పటినుండియూ వచ్చుచునే యున్నారు. అలాగా, వీడతిదుర్మార్గుడు, పోట్లాటమారివాడు, [illegible], ఇంకా అనేక దుర్మార్గములు ఉన్నవి వీని యొద్ద; కాబట్టి మీా రికమీదట మీాయింటికి రానీయవద్దండి. కరణముగారూ! మీారు నాకు ముఖ్యాప్తులు గనుక తమతో మనవి చేయుచున్నాను. వీని యోగ్యత ఇదివరకు నాకు తెలియలేదు గాని, మొన్నటితో బాగుగా తెలిసినది; నేటితో పూర్తిగా తెలిసినది. ఇప్పుడాసంగతి అంతా యెందుకుగాని, సెట్టిగారింటికి మీా కాహ్వానము వచ్చినదా? ఆ, నిన్న వచ్చి పిలిచిపోయినాడు. మంచిదే, సెట్టి చాలాసంపన్నుడు, అతినిష్ఠాపరుడు, దైవబ్రాహ్మణభక్తిగలవాడు, పండితపక్షపాతి, సదాచారసంపన్నుడు, పూర్వాచారపరాయణుడు, అతిదాత. సరేగదా, నిన్న మిమ్మును

పిలిచినతరువాత ఆయన కెట్లా తెలిసినదో తెలిసినది, మీకు బహిష్కారమనియు, [సంగులు=అసిఖుల్] మిమ్మును (పిలిపించితిననియు, = ఆజ్ఞాపావమితి] [నన్ను పిలిపించి = మాం ఆహూయ్య] నాతో చెప్పినాడు. నేనున్ను ఆశ్చర్యపడి, తాతాచార్యులగారికి బహిష్కారమని మీకెట్లు తెలిసినదని సెట్టిగారిని అడిగినాను. అంతట సెట్టిగారు, తన కేదో ఆకాశరామన్న యుత్తరము వచ్చినదనిన్ని, పిమ్మట బళ్ళిధాచార్యుని పిలిపించి, సెట్టిగారు గాంభీర్యముతో, ఈయుత్తరముసంగతి చెప్పకుండా మీ సంగతిని, [ప్రస్తావించితిని, = ప్రాస్తావిషం] అనిన్ని, అనంతరము, బళ్ళిధాచార్యులు, మీకు బహిష్కారముమాట ఊళ్లో చాలాయుండి అనుకుంటున్నారనియు, తాతాచార్యులగారు వివాహమునకు వచ్చినట్లైతే బ్రాహ్మణబృంద మంతయు లేచి వెళ్లుతుందనియు, చెప్పినాడనిన్ని, నాతో సెట్టిగారు చెప్పినారు.[అంతేకాకుండా= తావన్మాత్రేణాభావాత్] మిమ్మును పెండ్లికి రావద్దని కబురు చేయుటకుకూడా,[నిశ్చయించుకొన్నాననిఽసిర చైషమితి]నాతో చెప్పినాడు. అంతట నేను, తొందరపడవద్దందనియు, నేను మరల మీతో కలియునటుకు, ఆగండనియు, సెట్టిగారితో చెప్పి, యిప్పుడు తమదర్శనమునకు వచ్చితిని. [అరి వీడమ్మకడుపు మాడా = అసౌ పతన్మాత్రాపరం పహాతు] ఇదంతయూ ఈ బళ్ళిధాయిగాడే చేసివుంటాడుగానండి, నే నేపూర్వపాపములనూ ఎఱుగను సుమండీ కరణంగారూ! ఇపుడీవివాహమునకు సెట్టిగారు నన్ను రావద్దని చెప్పుట యెందుకూ, నేనే రాను. సత్యాసత్యములు తరువాత తేల్తవి. అన్యాయముగా సెట్టిగారి కెందుకు

నావలన చిక్కులు. కాబట్టి మీరు వెళ్ళి సెట్టిగారితో ధృఢముగా చెప్పండి - తాతాచార్యులుగారు మీయింటికి రారు; మీరు భయపడ నక్కరలేదు; మహోత్సాహము తో వివాహము జరుపుకోండి; మీ దంపతులు దీర్ఘాయుష్మంతులై, వంశాభివృద్ధిని పొంది, చిరకాలము బ్రతుకండి; తాతాచార్యుల వారివల్ల మీకేబాధలున్నా లేవని చెప్పండి.

సప్తత్రింశత్తమః పాఠః = నూటయొకటవ పాఠము.

థకారాంతః పుంలింగోవా, స్త్రీలింగోవా (అగ్నిమథ్) శబ్దః = నిప్పు చిలుకునట్టి. ప్ర. అగ్నిమత్ - అగ్నిమథౌ - అగ్నిమథః॥ ఈశబ్దము ప్రథమైకవచనమునను సప్తమీబహువచన ప్రత్యయము పరముగా నున్నపుడును (అగ్నిమత్) అని యుండును. తక్కిన హలాదిప్రత్యయములు పరముగునపుడు (అగ్నిమద్) గా మారును. నపుంసకలింగమున ప్రథమా ద్వితీయలు = అగ్నిమత్ - అగ్నిమథీ - అగ్నిమంథి॥ తక్కిన విభక్తులు పుంలింగముతోపాటే నడచును. పకారాంతస్త్రీలింగము (అప్) శబ్దము నిత్యబహువచనము. నీరు అని అర్థము. అనగా ఈ శబ్దము సమాసపదములోఁ జూదిపదముగా నుండక స్వతంత్రముగా వాడబడునపుడు, ప్రతివిభక్తిలోను, బహువచనములోనే నిల్చునుగాని, దీనికి ఏక, ద్వివచనములు లేవు. ఉ॥ ప్ర. ఆపః। ద్వి. అపః తృ. అద్భిః। చ. అద్భ్యః। పం అద్భ్యః। ష. అపాం। స. అప్సు. ఈ శబ్దముయొక్క తుదిపకారము, (సు) తప్ప తక్కిన హలాదిప్రత్యయములు పరమగుచో (ద్) గా మారును. థకారాంతః స్త్రీలింగః

(క్షుధ్) శబ్దః = ఆకలి ఈ శబ్దము ప్రథమైకవచనమునను, సప్తమ్యేకవచనము పరముగా నున్నపుడును, (క్షుత్) అని యుండును. తక్కిన హలాదిప్రత్యయములు పరముగా నున్నపుడు (క్షుద్) గా మారును. ప్ర. క్షుత్ - క్షుధౌ - క్షుధః ద్వి. క్షుధం-క్షుధౌ-క్షుధః; తృ. క్షుధా-క్షుద్భ్యాం - క్షుద్భిః; చ. క్షుధే - క్షుద్భ్యాం - క్షుద్భ్యః; పం. క్షుధః-క్షుద్భ్యాం - క్షుద్భ్యః; ష. క్షుధః- క్షుధోః- క్షుధాం; స. క్షుధి - క్షుధోః - క్షుత్సు॥ ఇట్లే వీరుధ్ = పొద; కృధ్ = కోపము. ఈధకారాంతశబ్దములు మూడున్ను, పుంలింగ స్త్రీలింగములందు (క్షుధ్) శబ్దమువలెనే నడచును. నపుంసకలింగమందు ఉ॥ ప్ర. ద్వి. అక్షుత్ - అక్షుధీ-అక్షుంధి; అవీరుత్ - అవీరుధీ - అవీరుంధి; అకృత్-అకృధీ-అకృంధి॥ తక్కినవిభక్తులు పుంలింగముతోపాటే నడచును. భకారాంతస్త్రీలింగః (కకుభ్) శబ్దః = దిక్కు. ఈశబ్దము, ప్రథమైకవచనమునను, సప్తమీబహువచనప్రత్యయము పరముగా నున్నపుడును, (కకుప్) అని యుండును. తక్కిన హలాదిప్రత్యయములు పరముగానున్నపుడు (కకుబ్) గా మారును. ఉ॥ ప్ర-కకుప్ - కకుభౌ - కకుభః; ద్వి. కకుభం-కకుభౌ-కకుభః; తృ. కకుభా-కకుబ్భ్యాం - కకుబ్భిః; చ. కకుభే - కకుబ్భ్యాం-కకుబ్భ్యః; పం. కకుభః - కకుబ్భ్యాం - కకుబ్భ్యః; ష. కకుభః - కకుభోః - కకుభాం; స. కకుభి - కకుభోః-కకుప్సు॥ పుంలింగమునకూడ నిట్లే నడచును. నపుంసకమున కుదాహరణము. ప్ర. ద్వి. = సుకకుప్ - సుకకుభీ - సుకకుంభి...తక్కినవి పుంలింగముతోపాటే.

యజ్ఞేషు శమీఖండే అశ్వత్థఖండం స్థాపయిత్వా, యే అగ్నిం మథ్నంతి, తే అగ్నిమథః ఇత్యుచ్యంతే. శరదృతౌ సర్వాః కకుభః అతినిర్మలాః దృశ్యంతే. కుత ఇతి చేత్, శ్లో॥ విశాఖాంతాని మేఘాని ప్రసూత్యంతంచ యౌవనం. ఇతి శాస్త్రేణ. సూర్యస్య మృగశిరోనక్షత్రప్రవేశే మారభ్య, వర్షారంభః భవతి. తస్మాదేవ ఆకాశే మేఘాః సంచరంతః క్రమేణ శ్రావణభాద్రపదమాసయోః సమ్యగ్వర్ధంతే. తేన కారణేన దిశస్సర్వాః మలినీభవంతి. అనంతరం ఆశ్వయుజ కార్తికమాసయోః వృష్టిః క్రమశః శామ్యతి. ప్రాయశః సూర్యస్య విశాఖానక్షత్రప్రవేశనిర్గమౌ శరదృతావేవ భవతః. శరదృతుశ్చ ఆశ్వయుజ కార్తికమాసాత్మకః కాలః. సూర్యః యదా విశాఖానక్షత్రం పరిత్యజతి, తదా మేఘా అపి స్వరూపం పరిత్యజంతి. తేన కారణేన దిశస్సర్వాః విమలీభవంతి. శ్రావణభాద్రపదయోర్వర్షర్తుత్వాత్, తస్మిన్ ఋతౌ అధికవృష్టిః పతతి. తదా ఆపః నదీనాం ఘట్టాన్ అతిక్రమ్య సమీపస్థాన్ గ్రామాన్ ప్లావయంతి. అస్మిన్వర్షే దక్షిణదేశే కావేర్యాదినద్యః ఉత్తరదేశే యమునాదినద్యశ్చ అమితవర్షవశాత్ ఉచ్ఛృంఖలం ఘట్టా నతీత్య బహూన్ ప్రాంతగ్రామాన్ నామావశేషా నకుర్వన్. అపాం జీవనమితి నామధేయం వర్తతే. ఆపః మితం స్వీకృతాశ్చేత్ జీవనం వర్ధయంతి, అమితాశ్చేత్ జీవనం అపహరంతి. తేన కారణేన సర్వైరపి ఆపః మితం స్వీకర్తవ్యాః. న కేవల మాప ఏవ, కింతు సర్వమపి వస్తు, మితం స్వీకర్తవ్యం. తథాచేత్ శరీరానుకూల్యం సంపద్యతే. అమితంచేత్ శరీర

ప్రాతికూల్యమేవ సంభవతి. పూర్వస్మిన్కాలే కశ్చన మహా పురుషః అతీవ తపస్సంపన్నః కృష్ణాతీరే, (ఉవాస=నివసించెను) సః ప్రత్యహం నిశావసానే చతుర్థయామే ఏవ శయనా దుత్థాయ కృష్ణానదీం గత్వా తత్ర స్నాత్వా గృహ మాగత్య అనుష్ఠానాదికం కుర్వన్నాసకిల. సః ఏకదా భాద్రపదమాసే యథాపూర్వం కృష్ణానద్యాం స్నాతు మాగచ్ఛత్ కిల. తేన సాకం కతిపయే బ్రాహ్మణాశ్చ స్నానార్థ మాగచ్ఛన్కిల. తస్య నామధేయం వ్యాసకృష్ణఇతి. సః వ్యాసకృష్ణాచార్యః పాత్రాదికం సర్వమపి తింత్రిణీమృత్తికాదిభిః సమ్యక్ప్రక్షాళయిత్వా తీరే న్యంచ్య, స్నానార్థం నద్యా మవాగాహత్కిల. తదా కృష్ణానదీ ఉభయతీరపూరం ఉచ్ఛృంఖలన్యాయేన పరివహతిస్మ. తేన కారణేన (చక్రనాని నాఽపి = చక్రాలబోటువాఱ్పుగూడా) చక్రనౌప్రచారణం (విరేముఃకిల = మానినారట) కుత ఇతి చేత్; నద్యాం సర్వత్ర, (అపాంభ్రిమాః = సుడిగుండములు,) సవ్యాపసవ్యం భ్రమంతిస్మ. తేన హేతునా, నావికాః అతీవ భీతాః దినచతుష్టయపర్యంతం జనాన్ నదీం న తారయా మాసుఃకిల. ఏవంస్థితే, సః వ్యాసకృష్ణాచార్యః, గంగా గంగేతి శ్లోకం పఠన్ నద్యాం నిమజ్జ్య పునరపి, (నోత్తస్థౌకిల = లేవ లేదట) అనంతరం అనుగతాస్సర్వేఽపి ఆసూర్యోదయం నిరీక్ష్య, వ్యాసకృష్ణాచార్యః ప్రవాహేణ యాత్రకుత్రవా నీతః, మృతః, ఇతి నిశ్చిత్య స్వస్వగృహంప్రాపిరేకిల. ఏవమ్వృత్తాంతః వ్యాస కృష్ణస్య బంధుభిః జ్ఞాతః బాంధవా స్సర్వేఽపి రుదంతః స్నానం కృత్వా తద్దినప్రభృతి మృతాశౌచ మారభంత. దినచతుష్ట

యానంతరం కృష్ణాప్రవాహః ఈషత్ శాంతఇ వాసీత్, తదా చక్రినావికాః పునరపి చక్రనౌకాం చారయితు మారే భిరే. ఏకస్మిన్దినే చక్రినావికేషు చక్రినావం (చారయత్సు = నడుపుచుండగా) చక్రినౌః ప్రవాహమధ్యభాగం యదాప్రావి శత్, తదా తత్ర ఏకః మహాన్ ఆవర్తః అదృశ్యతకిల. తస్మిన్ ఆవర్తే వ్యాసకృష్ణాచార్యః నాసికాం అంగుళిపంచకేన నిరుధ్య, పద్మాసనే ఉపవిశ్య నేత్రే నిమీల్య కరాంతరేణ జప మాలాం ధృత్వా కంచిత్ మహామంత్రం ఆవర్తయన్ తపసి స్థితః. తస్మిన్నావర్తే ప్రదక్షిణం భ్రమన్ నావికైః దృష్టః కిల. నావికానాం ప్రాణాః స్థానేషు నసంతికిల. కుత ఇతిచేత్, 'చక్రినౌః ఆవర్తసమీపం ఆగచ్ఛతికిల తేన హేతునా, చక్రి నౌః ఆవర్తే పతిష్యతి, అనంతరం వయం సర్వే మరిష్యామః' ఇతి తేషాం హృదయే అతీవ భయం ఉదభవత్. తతః చక్రి నావం ఆవర్తాత్, (అపసారయితుం = తొలగించుటకు), నావికాః అధికప్రయత్నేన చక్రిభ్రామణం చక్రుః; పరంతు శీఘ్రవాహ కుంఠితః; తథాపి సా నౌః ఆవర్తసమీపమేవ గత్వా ఆవర్తానుసారం భ్రమంతీ, నావి స్థితానాం జనానాం నావికా నాంచ హృదయేషు అతీవభయం జనయామాస. తదా వ్యాస కృష్ణాచార్యః ఆవర్తే, అధశ్చోర్ధ్వంచ యాతాయాతే కుర్వన్ సుఖేన పద్మాసనాసీనః, తపస్యన్నేవాసీత్. సః ఆవర్తః నిర్జలరూపఇవ దృశ్యతేకిల. అహోహో, తస్య తపఃప్రభావః కీదృగ్వా? కింతు, వర్ణయితుమ శక్యఇతిభాతి. యథా కథంచిత్ దైవానుగ్రహేణవా వ్యాసకృష్ణాచార్యస్య తపఃప్రభావేణవా

చక్రినా౽ ఆవర్తాత్ ఉపతత్, (అపసార = తొలగినది.) తదా
సానికాః సర్వేపి, (జీవతీ నేత్యుక్త్వా = బ్రతుకుచేవ్రుడా అని),
(నిశ్చలశ్వాసం = ఊపిరిసలపకుండా,) చక్రి భ్రామయంతః,
పాణికాః ఉదయంజానాః యథా కథంచా నద్యాగి పారం
అవాపుః అనంతరం ఏష వృత్తాంతః సర్వాసు కకుప్సు
వ్యాప్తః తదా వ్యాసకృష్ణాచార్యస్య బాంధవా స్సర్వేపి
ఏతద్వృత్తాంతం అవిశ్వస్య, తథాపి ప్రమాణా మస్తి ఇతినిశ్చిత్య
ఏకాం ధూమనౌకాం ఆరుహ్య పరదినే కృష్ణాయాం ప్రయాణ
మకుర్వన్. కృష్ణాచ ఈషత్ శాంతా బభూవకిల. చక్రినా
వికైః కధితాని చిహ్నాని సర్వాణ్యపి (ప్రత్యభిజ్ఞాయ = గుర్తించి)
ప్రవాహే తం ప్రదేశం ప్రతి ధూమనౌకాసాహయ్యేన అగచ్ఛన్.
తత్ర చక్రనావికోక్తప్రకారేణ ఏకః ఆవర్తః అదృశ్యత. తస్మి
న్నావర్తే వ్యాసకృష్ణాచార్యశ్చ యథానిర్దిష్టః అదృశ్యతకిల.
తదా బాంధవా స్సర్వేపి వ్యాసకృష్ణాచార్యం మృత్యుముఖా
దాగతమివ మన్యమానాః, గృహం ప్రత్యాగంతుం బహుధా
ప్రార్థయామాసుః - వ్యాసకృష్ణాచార్యః తత్ప్రార్థనాం అంగీ
కృత్య ధూమనావ మారుహ్య, పున ర్బాంధవై స్సాకం స్వగృహం
ప్రవివేశకిల. ఏతావత్పర్యంతం దినసప్తక మతీతంకిల- వ్యాసకృష్ణా
చార్యస్య దినసప్తకేపి ఉపవాసఏవ. వయం ఏకస్మిన్ దినే
భోజనాభావే క్షుధాపీడ్యమానాః (సంతః = అగుచూ),క్షుధా
పరాన్ పీడయంతస్సంతః పదాత్పదం చలితుమపి న పారయా
మఃఖలు; వ్యాసకృష్ణాచార్యః ఏతావత్కాలపర్యంతం కథ
ముపోషితవాన్స్యాత్, కథం మహానద్యాం ప్రవాహమధ్యే అతి

భయంకరే ఆవర్తే నిరుపద్రవం ఉపవిష్టవాన్, కథంవానశానంతి దినాని శరీరే ప్రాణాన్ ధృతవాన్ కో వేత్తి? భగవానేవ వేత్తి. వ్యాసకృష్ణాచార్యచరిత్రం అతిమానుషం. భో భోః పాఠకమహాశయాః! అస్మిన్నేవయుగే పూర్వం అగ్రజన్మానః ఏతాదృశమహాతపస్వినః సంతః ఆసన్. అధునాతనేషు దివసేషు అగ్రజన్మనాం దురవస్థా కథం పరిణతా వా పశ్యత. పరమేశ్వరస్య అవయవస్థానీయాః బ్రాహ్మణాదయశ్చత్వారో వర్ణాః. పరమాత్మనః శిరస్థానీయో బ్రాహ్మణః, బాహుస్థానీయః క్షత్రియః, ఊరుస్థానీయో వైశ్యః, పాదస్థానీయః శూద్రః. ఇదానీం కలిదోషవశేన ఆదౌ శిరో భ్రష్టం, అనంతరం బాహూ భ్రష్టౌ, తతః ఊరూ భ్రష్టౌ, పశ్చాత్ పాదౌ భ్రష్టౌ. ఏవంప్రకారేణ సర్వేషామపి వర్ణానాం క్షీణదశా ప్రాప్తా. సర్వస్య గాత్రస్య శిరః ప్రధానమితి న్యాయేన, శిరసః భ్రష్టత్వే సర్వావయవానామపి భ్రష్టత్వం.

తాతాచార్యులగారితో కరణంగారు మాట్లాడి వెళ్ళిపోయినారు. తాతాచార్యులగారు గొప్పవిద్వాంసులు గనుక నదురు బెదురు లేకుండానే యున్నారుగాని ధైర్యమును విడువలేదు. ఏమయిననూ సరే ఈదెబ్బలో బళిద్ధాచార్యులను అధఃపాతాళానికి తొక్కకపోతే నేను శ్రీవైష్ణవుడను కాను, అని మనస్సులో నిశ్చయించుకొన్నారు. కరణంగారు పోయిన తరువాత తిరువెంగళమ్మగారు భర్తను అడిగినది, కరణంగారికిన్నీ మీకున్నూ జరిగిన సంభాషణ మేమిటి చెప్పుడని. అప్పుడు తాతాచార్యులగారు పూసగ్రుచ్చిన ట్లున్నదున్నట్లు చెప్పినారు.

అయ్యొక్క ప్రారబ్ధమా! అబలిద్ధాయతో మీకెందుకండీ వైరము? వాడు (దుష్టపురుగు = క్షుద్రసర్పః) (దుష్టాని దూరముగా విడువవలెను=దుష్టం దూరే వివర్జయేత్) అన్నారుగనుక మీరిక ఆవెధవజోలికి పోవద్దండి. ఇప్పుడిదేమిటి లేనిపోని బహిష్కారమని యొకటి పుట్టినది? ఇదెట్లా పోతుంది? నాకేమి తోచటం లేదు, అని భార్య బహువిధములగా వ్యసనపడ్డది. ఓసీ దౌర్భాగ్యురాలా! నీనుంచే యింతవునిగింది. మొన్నటివిషయములో నేను వాణ్ణి మాడ్చిపారేసేవాణ్ణే. అప్పుడూ నీవే అడ్డపడ్డావు. ఇప్పుడూ నీవే అడ్డపడుచున్నావు. ఈమారు నీమాట వినను. వానిదుంప తెంపి వదులుతానుగాని ఊరికే వదలను; బ్రాహ్మణుడా వాడు, చండాలునికన్నను నీచుడు. (అనక వానిదుంప తెంపుతారో గంపకెత్తుతారో-అనంతరం తస్య వంశం నిర్మూలయిష్యథవా, కందోలం భారయిష్యథవా) చూతాము, మొదట యీ అపనిందను పోగొట్టుకోవలెగా, ఆప్రయత్నము చెయ్యండి. రేపు సెట్టిగారింటికి పెళ్ళికి వెళ్ళితే, మీ శోకనేలు జోడూ నా శోకపట్టుంచుచీర వచ్చేదిగద, పైగా సంభావన వచ్చేదిగద, యీఅయిదురోజులు యింట్లో పొయ్యి రాజవేయకుండా తలియ గడచేదిగద; ఇదంతా పాడయిపోయె; ఆకరణం గారినైనా కట్టుకొని రేపు పెళ్ళికి వెళ్ళే సాధనచూస్తే యెంత బాగుండేది! అట్లా చేయక ఆయనతో బింకాలు కొట్టితిరి; అయినా మీరు కావటానికి పండితులే కాని మీయొద్ద చేదస్తము చాలాయున్నది. పైగా లౌక్యమనే మాటయే లేదు. ఆదేమంటే గ్రామసింహములాగు నన్ను కఱవ రావటం; ఇంతే

తప్పు చేసియున్నూ లేదు. ఓసి నీ అమ్మ కడుపుమాడ, ఇప్పుడు నాందేమి తప్పున్నదే? ఇప్పుడెందుకూ మీతప్పు; మీతప్పు అది లోనే ఉన్నది. అసలు బళిద్ధాచార్యుల గారు పరమ దురాగ్రహులే, మొదటినుండియూ అతని స్వభావము నేను బాగా యెఱుఁగుదును. మానాన్నగారు చనిపోయినప్పటినుండియు మేమిద్దరముమ్మాను ఒక కంచాన దిని యొకమంచాన పండుకొన్నట్లుగా మొన్న మొన్నటిదాకా పెరిగినాము. యెటొచ్చి, మీరు మాయింట్లో అడుగు పెట్టినయీమూడేళ్ళనుంచియే గా, బళిద్ధాచార్యులు పగలు మాత్రమే యిక్కడ నుండుట. చేష్ట బాగాయున్నది. అయ్యో! తుదకు నీవు బళిద్ధాచార్ల కంచంలో అన్నముకూడా తిన్నావుగా? కనుకనే నాగతి బహిష్కారము వచ్చినది. బాగానే ఉంది. బళిద్ధాచార్యులు మాలవాడనుకున్నారా మాదిగవాడనుకున్నారా? మంచి పేరయితే నేమి, మానాన్న చచ్చినప్పటినుండియూ, ఆయన చక్కని శ్రీవైష్ణవము పుచ్చుకున్నారు; అదివరకే ఆయనది శ్రీవైష్ణవాచారమే, ఇప్పుడు పూర్తిగా శ్రీవైష్ణవుఁడయినాడు. ఏమాత్రమయినా మీయొద్ద కళంక మున్నదేమోగాని, ఆయనదగ్గర ఏమాత్రమున్నూ లేదని నేను ప్రమాణముగా చెప్పగలను. శ్రీచూర్ణముతోడే, ఇంకా నాకన్నా మాఅమ్మగారికి ఆయనతండ్రిగారి దగ్గరనుండియూ వారి వృత్తాంతము పూర్తిగా తెలియును. కావలయునంటే మీఅత్తగారిని పిల్చిఅడగండి. అనేఅమ్మాయీ, ఈ సవెంగళమ్మా ఊరకో యిక; ఆయనమాటే ఆయనకుగాని మనమాటలు ఆయనకు సరిపడవు. మనకు గతి లేక ఆయనను

ప్లకుడను తెచ్చిపెట్టుకున్నాను. ఇప్పుడు బలిద్ధాచార్యులను పోష్యంటానికి నీకొరెట్లావస్తుంది, యెట్లాపోష్యంటాము? ఏమాట కామాటే, బలిద్ధాచార్యులుంటే యిట్టే మనకు చెప్పకొస్తున్నాడు. ఇంట్లో అడ్డమయినచాకిరి చేస్తాడా గద; తరిగాడు తాలాటిమీద కాలువేసికొని, శిష్యులకు పాఠాలు చెప్పుకుంటూ కూర్చుంటే ఈచాకిరంతా చేసేవా డెవడు? మొగడు చచ్చి నేనేడుస్తుంటే అన్నివిధాల కనిపెట్టినాడే, యే అల్లుడట్లా చేస్తాడో చెప్పు! అమ్మాయీ! అప్పటికింకా నీవు పుట్టలేదు. ఈబలిద్ధాచార్యుల కూనమామకూ మీనాన్నకూ బహుస్నేహాము. యిద్దరిపేరుకూడా ఒకటే; ఊరూ ఒకటే; కాని మీనాన్నకంటే, ఒకవాడు ఉండేవాడు. ఆయన మనయిల్లే తనయిల్లుగా చూచుకున్నాడు గాని, యెన్నడైనా భేదబుద్ధితోనున్నాడా? ఇప్పుడెందుకు,(తీగకదలిస్తే పొదంతాకదలుతుందిఅన్నట్లవుతుంది=లతాగుల్మన్యాయము సామ్యం భవతి,) నీవూరుకో,ఆయననిష్టను. ఏమండోయి అత్తగారూ! మీకుకూడా నాదే తప్పు తోచినదా? నాయనా! కుమారుడవైనా నీవే, అల్లుడవయినా నీవే అని గదా నిన్ను మాయింట్లో తెచ్చి పెట్టుకున్నాము! ప్రతిమనుష్యునకు ఒక్కొక అలవాటుంటుంది. మంచి అలవాటయితే ఒకరు చూచినా తప్పుండదు. చెడ్డ అలవాటయితే మనమెంతచాటుగా నడిచినా, యెవడో ఒకతప్పుడుముండాకొడుకు కంటపడకపోడు. అది భూమిమీద పొక్కకపోదు. అందుచేత నేగా నీకూ బహిష్కారము, నీనుంచి మాకూ బహిష్కారమని నేనేడుస్తున్నాను.

షష్టిత్రిశ తమః పాఠః=నూటరెండవ పాఠము.

సకారాంతః పుంలింగో విద్వచ్ఛబ్దః = విద్వాంసుడు= చదివినవాడు. ప్ర. విద్వాన్ = విద్వాంసౌ - విద్వాంసః । సం - హేవిద్వన్- హేవిద్వాంసౌ- హేవిద్వాంసః। ద్వి. విద్వాంసం- విద్వాంసౌ-విదుషః - తృ. విదుషా-విద్వద్భ్యాం-విద్వద్భిః - చ. విదుషే-విద్వద్భ్యాం-విద్వద్భ్యః । పం. విదుషః - విద్వద్భ్యాం- విద్వద్భ్యః। ష. విదుషః-విదుషోః-విదుషాం । స. విదుషి-విదుషోః- విద్వత్సు॥ దీని స్త్రీలింగము (విదుషీ-విదుష్యౌ-విదుష్యః) అను గౌరీ శబ్దమువలె నడచును.

సకారాంతః పుంలింగః 'పుంస్' శబ్దః= పురుషుడు = మగవాడు. ప్ర. పుమాన్-పుమాంసౌ-పుమాంసః । సం. హేపుమన్- హేపుమాంసౌ- హేపుమాంసః। ద్వి. పుమాంసం- పుమాంసౌ-పుంసః। తృ. పుంసా-పుంభ్యాం-పుంభిః। చ. పుంసే- పుంభ్యాం - పుంభ్యః । పం. పుంసః - పుంభ్యాం - పుంభ్యః । ష. పుంసః - పుంసోః - పుంసాం । స. పుంసి-పుంసోః-పుంసు । ఈ రెండును సకారాంతవిశేషశబ్దములు.

రోహిషః=కొండగొర్రె కంధరా=మెడ
రోమకం=చౌటి ఉప్పు గ్రీవా=మెడ
పలితః=మెల్లకంటివాడు శిరోధిః=మెడ
వైనీతకం=రథప్రమాణము వైణవికః=వేణుగానము
పాళికా=చెవిదుద్దు చేయువాడు

సమశీతోష్ణం=చల్లవెచ్చన కాకుండ
నాతివీర్ఘ్యం=ఎక్కువపొడుగు కాకుండ
నాతిహ్రస్వం=ఎక్కువపొట్టి కాకుండ

నాతిస్థూలం = ఎక్కువలావు కాకుండ
నాతికృశం = ఎక్కువసన్నము కాకుండ

రజకాః నస్యుశ్చేత్ అస్మాకంగతిః కిమ్భవేత్? రజకాః నసంతిచేత్కిమ్, వయమేవ అస్మద్వస్త్రాణి ధావేమ. రజకాభావే వస్త్రధావనం అతీవకష్టతరం భాతి! నహి నహి, రజకాభావేపి కేషుచి ద్దేశేషు బ్రాహ్మణాదయ స్సర్వేపి స్వవస్త్రశోధనం స్వయమేవ కుర్వంతి. తస్మిన్విషయే ప్రయాసః నాస్తి; అహో మహచ్ఛృంఖలం, ప్రథమతః మలిన వస్త్రాణి సర్వాణ్యపి ఏకస్మిన్భాండే నిక్షిప్య, తస్మిన్ జలమాపూర్య, అనంతరం కతిపయరామకమపి తస్మిన్ పాతయిత్వా, తద్భాండం చుల్ల్యాం ఆరోప్య, అధః అగ్నిం సంధుక్షంతే. క్రమేణ రామక సహితం తజ్జలం సర్వమపి క్వథిత్వా, వస్త్రగతం మాలిన్యం సర్వమపి క్షణేన అపాకరోతి. అనంతరం తాని వస్త్రాణి సమ్యక్ పాషాణే ధావిత్వా, అనంతరం పునః కాంజికేన శోధయంతి. తదా వస్త్రాణి అతీవ నిర్మలాని భవంతి. రజకానాం అస్మాకంచ విశేషః క ఇత్యాకాంక్షాయాం, రజకానాం వస్త్రధావనమేవ జీవికా; తేన కారణేన తే సర్వదా వస్త్రశోధనమేవ కుర్వంతీతి కృత్వా, అస్మదపేక్షయా తేషాం (తత్కర్మణి*=ఆపనియందు) అతీవచాకచక్యం దృశ్యతే. తేనకారణేన యావత్కాలేనవయం

*కర్మన్ శబ్దము, నకారాంతము. నపుంసకము. పని అని అర్థము. ప్ర. ద్వి. కర్మ-కర్మణీ-కర్మాణి॥ తక్కిన విభక్తులు పుంలింగముతో పాటే. ఈశబ్దము పుంస్త్రీలింగములలో ఆత్మన్ శబ్దముతో పాటు నడచును.

సకృదేకం వస్త్రం ధావేయుః, ఏవమత్రైవ కాలేన తే దశవస్త్రాణి ధావేయుః. అపిచ అస్మద్ధౌతవస్త్రాపేక్షయా, త్వద్ధౌతవస్త్రం ధవళతరం ప్రకాశతే. అధికాభ్యాసవశాత్ కార్యం యద్యత్కించిద్యత్కించిద్వా కర్మ భవతు, చిరకాలాభ్యాసవశాత్ సర్వస్మిన్నపి కర్మణి కౌశల్యం లభ్యతే, నోచేత్, యదాకదాచిత్ ఏకస్మిన్దినే ఏకం కర్మ కృత్వా పునరపి మాసానంతరం వా వత్సరానంతరం వా, తత్కర్మ కరిష్యామశ్చేత్, యథాపూర్వం నూతనమేవ తత్కర్మ భవిష్యతి. తేన హేతునా తస్మిన్ కౌశల్యం నలభ్యతే. కతిపయదేశేషు రజకాః పౌరాణాం వస్త్రాణి గర్దభైః వాహయిత్వా ధావితుం నయంతి. కేషుచిద్దేశేషు, రౌహిషైః వాహయంతి. బలిద్ధాచార్య! అస్మాకం భైరవశ్రీ రౌహిష ఏవ; సహాయకః; తతః వయం ప్రతిదినం అస్మద్వస్త్రాణి భైరవశ్రీణా వాహయిత్వా నదీం గచ్ఛామః. ఛీ మూర్ఖ! తథా మావద. సః శ్రద్ధః చతురః సః కింతు జాతివిషయే న పశ్చాత్పతిష్యతి. గురో! బలిద్ధాచార్య! పర్శ్వో ష్ణారోద్యుక్తః అస్మద్గృహాద్వేదికాయాం ముపవిశ్య అహం అస్మ్యుత్తరసాస్మీతి శ్లోకం, (ఆవర్త్యవల్లింసుకోని) శబ్దాన్ ఆవర్తయామ్యాసం. తదా తాతాచార్యశిష్యః రామచంద్రః తేన మార్గేణ గచ్ఛన్ శేరే, కిమావర్తయసి రే, ఇతి మామపృచ్ఛత్. అహం ఉత్తరసీశబ్దం ఆవర్తయామీ త్యవోచం. పునః రావర్తయేతి మాం సవదత్. తదా అహం 'ఉత్తరసీ - ఉత్తరసా - ఉత్తరసః' ఇతి అవదం. తదా సః హీహీకుర్వన్, అరే బలిద్ధాచార్యశిష్య! ఏషశబ్దః కింశబ్దసమానః, ఇతి అపృచ్ఛత్ -

గౌరీశబ్దపర్యాయ ఇతి, ప్రత్యవదం. తదా సః ఉపకథితం హసన్, త్వం తవ గురుశ్చ, మమ సవిధే శబ్దార్థ సతత్వం, ఇతి మాం మవోచత్. సఃవిషయః తథా అస్తు; త్వం బహిర్భూత్వా ఛాయా ముపవిశ్య, కిమర్థం శ్లోకం చింతనాం అకరోః ? ప్రథమం వద. స్వగృహే కుత్రాపి చింతనాం కర్తుం రహస్య స్థలమేవ నాస్తికిం ! అహం కతివారా నవోచం ! కదాపి బహి రుపవిశ్య చింతనాం మాకార్షీః, యదికుర్యాః ఉచ్చైస్స్వరేణ పఠసు, బహిస్థాః చండాలాదయశ్చ బహుజనాః తేన మార్గేణ గచ్ఛేయుః. అంతతః పశుస్థానామపి గీర్వాణ వాణీ శ్రవణే అధికారః నాస్తీతి, చండాలాపశ్రవణేఽప్యత్ర కమపి మహాపర్థః పంథ విష్యతీతిచ, కతివారానవోచం రే ! మూఢ, అనంతరం కిమాసీత్. అనంతరం అహం రే రే బాలాచార్యశిష్య! యువాం గురుశిష్యౌ ఉభావపి అస్మద్గురోః బలిర్ధాచార్యస్య పాదసంవాహనాయాపి నార్హౌ, గచ్ఛ కౌండేయ, తవగురుః మహావిద్వానితి మన్యసే కిం ? 'ఉత్తరస్యాం' ఇతి సప్తమ్యేకవచనశ్రవణేనైవ అయంశబ్దః ఉకారాంతః స్త్రీలింగః గౌరీశబ్దవత్ ఉత్తరంసీ శబ్దః ఇతిచ స్తనపానాపి జ్ఞాయతే . ఇత్యాదిబహుపరిహాసైః రుషాళీయత్వా జనపాస్తకపాలాయణ మారభే. అనంతరం సః మమముఖే అష్ఠీవత్. అనంతరం అహం ముత్థాయ అంగవస్త్రేణ ముఖం పరిమృజ్య అంతర్గత్వా యావ ల్లగుడ మానయామి తావదేవ సః పలాయితు మారబ్ధవాన్. అహమపి త మన్వధావం. సోపి జంఘాబలం దర్శయన్ రథవీథ్యా మధావత్. తతః అహమపి దశహస్తమాత్రదూరేణ తస్య పృష్ఠ

మమపృష్ఠస్యైవ అభావం. కింతుమూర్ధమధ్యే శ్రీసీకతిరీటః మమ అంతరా లసఘ్రాతః ఆసీత్. తేన కారణేన మమ మహా సంతాపం అధిక మాసీత్. తతః అహం తదుపరి లగుడం ప్రక్షిప్తవా నస్మి తస్యై ఉపరి. తదా సః లగుడం గృహీత్వా కుపితః మమ సమీపే కౌలటేయ! ఇత ఆయాహీతి మాం వదన్, మమ సమీపం ఆగతః. తత్క్షణాదేవ అహం ముత్థాయ తస్య హస్తాత్ ప్రోథమం లగుడ మాకర్షం. సతు మమ గ్రీవాం గృహీత్వా పురతః అపాతయత్. తస్య పాదజానుని లగుడప్రహారం కృత్వా మమ చ్ఛం. అనుపదమేవ అస్మద్గృహం ప్రాప్తవాం. సః గోళకః కథ మాసీత్? భో గురో! బల్లిద్ధాచార్య! ఉత్తరసీశబ్దః ఈకా రాంతః ఇతి గతభానువాసరే భవద్భి రుక్తమితిః; స బాలక స్తథా జల్పతి కుతః? పక్షస్మరణపతనాంతరే మమ వామకర్ణాత్ పాళికా కుత్రవా భ్రష్టా. చేత్యేవం మమకృత్యం నివేదయామి.

ఈమధ్య ఆ తాతిగాడికి నాకూ కొంచెము ఘర్షణ జరిగిందిలే, అందుచేత వా డెట్లాగయినా పగదీర్చుకొందామని యేమేమో ప్రయత్నాలు చేస్తున్నాడు. సరేగాని ఉత్తరసీశబ్దము ఈకా రాంతము అనేమాట తప్పా, ఒప్పా? నాకా మాట చెప్పరేమి? నేచెప్పినతరువాత తప్పెట్లా అవుతుందిరా? అయినా అదంతా వ్యాకరణ సంబంధములే, యెట్లాపడితే అట్లా సాధించవచ్చును, వానిమాట యిప్పుడెందుకుగాని, నీవుమాత్రము ఎప్పుడున్నూ వీథులలో దేవాలయాలల్లో కూర్చుండి వల్లించుకోవద్దు. కావలె నంటే మాయింట్లో గదిలో కూర్చుండి మెల్లగా వల్లించుకో.

మనశాస్త్రగ్రంథాలన్నీ ఒక్కటే, అర్థము; మనవాట యేమి
వ్యక్తపరిస్తే ఇతరుడేమి పసకాదు. అయ్యయ్యో, గౌతాచార్యు
లేటువంటి విద్వాంసుడేనా? వాడిమొఖం, వాడి కేమి
వచ్చునురా, తద్ధితమ్మంతరీముకూడా రాదురా, ఉత్తవ్రాతి
త్రుక్కుడురా, జల్లాంనుం పల్లాంనుం అనేమో నాలుగుక్కౌళ్లు
వచ్చు. తద్ధితమ్మంత్రం మాటకాదు, ఆయనకేమయి శాస్త్రజ్ఞాన
మున్నదా, లేదా? ఓరిపిచ్చివాడా! ఈకాలంలో శాస్త్రులెవడు
చూస్తాడురా! అప్పుడు నే నిన్ని శాస్త్రాలు చదివితినిగదా,
యెవరితోనయినా శాస్త్రప్రసంగము చేస్తున్నానా? ఎందుకూ,
వాడితో నెవరికిన్నీ లాభములేదు. ఇంతకాటియంత్రము, కూటి
మంత్రమూ, ఉంటేచాలును. ఈరెండింట్లో వాడికి సుతరామూ
ప్రవేశములేదు. అయితే మరి ఆయనదగ్గర చాలమంది చదువు
చున్నారే; కొందరు అవచ్ఛేదకావచ్ఛిన్న అని, కొందరు
టిడ్ఢాణఞ్, తక్, తఞ్, అని యేమేమో పీథుల్లో వల్లిస్తూ
పూర్వపక్షసిద్ధాంతాలు చేసుకొనుచూ ఉంటారే! అవంతా
వైష్ణవడంబమూ, వాడిసంగనామాలనూ వాడిపట్టంచు బట్ట
లనూ చూచి యీయూరి పిచ్చిముండాకొడుకు లందరూ తమ
పిల్లలను పంపితే వాడిదగ్గర పదిమంది విద్యార్థులు కనబడు
చున్నారుగాని లేకపోతే వాడిమొగ మెవరుచూస్తారురా! అస
లిప్పుడు వాడికి బహిష్కారం వేయించినాను; అదిచూచినావ్!
అంతపండితుడికి బహిష్కార మేమిటండోయి! అంతపండితుడో
'పిల్లకాకి కేమి తెలియురా ఉండేలుదెబ్బ' అన్నట్లు నీకేమి
తెలియును? రేపు కక్కయ్యసెట్టిపెళ్ళికి వస్తాడా తాతాచా

అయ్యో! కాగా వాళ్లు ఆపెళ్ళికి వస్తే సభలో, గెంటిపి పారవేయ
రు గానుద్యుఙులొస్తా నపాతయే నుంరే!! అసలు బహిష్కారము
నకు తగినంతతప్పు తాబాయిస్తూ చెయ్యలేదుగాని, యెవ్వై
నాసరే వాడు చాలా బొగరుపట్టియున్నాడు. శుద్ధం అప్పం
భొట్లతో స్నేహము సంపాదించి వస్సేమా చేశాడుని ప్రయ
త్నిస్తున్నాడు. (వాడుచచ్చిగిత్తే తోఁ తేవ ఋత్విక్కాక్లీకంకృతే)
నేను వాసికిలోంగనుం ఏమండీ గురుగారూ! మొన్న మొన్నటి
దాకా రాత్రింబవళ్లు తాతాచార్యులుగారింట్లో నెకాల క్షేపము
చేస్తూ వుంటిరే, ఇంతలోనే మీయిద్దరికి యేమి చెడిపోయిందండీ!
ఆకట్టున్నన్ని సీ కెంతలేగాని, కరణంగారు వస్తున్నట్లున్నారే!
ఆనా కరణంగారే. అరే వెట్టివాడా! ఆ బళ్ళిద్ధాచార్యులను
ఇట్లా పిలవరా. చిత్తమండి. బళ్లిద్ధాయగారూ, కరణముగారు
రమ్మంటున్నారండీ. అరే పోతాము, ఎందుకూ కరణంగారు
నన్ను పిల్చినది? ఏమో నాకేం తెలియునండి రమ్మన్నారండి, మీ
మీద నేదో కేసుపెడుతున్నారు. రండి రండి. ఇంట్లో లేడని
చెప్పరా. అయ్యో బాబూ మిమ్మును కరణంగారు చూచినా
రేమోనండీ. లేదు లేదు నీవు పోయి బళ్ళిద్ధాచార్యులగారు
యింట్లో లేరని చెప్పరా వెధవా! సరే నాకెందుకు నేను
పోతాను. ఏమన్నాడురా బళ్లిద్ధాచార్యులు? ఇంట్లో లేడని
చెప్పమన్నారండి. ఆయనే చెప్పుమన్నాడా ఇంకొకరెవరయినా
చెప్పుమన్నారా? ఆయనే చెప్పుమన్నారండి. అదుగోనండి
నాతో యీమాట చెప్పి యిప్పుడే దొడ్డిదోవను యెక్కడికో
పోయినాడండి; ఏలినవారు వచ్చేటప్పుడు ఏలినవారికికూడా

నడిమి వాకిట్లో కనపడ్డాడుగారండీ. నామాట నీ కెందుకు? గాని కనపడ్డాడో లేదో నీతో ఆయన నేనా చెప్పేది? మున్సబుగారూ! పెట్టివాని యొద్ద వాజ్మూలము పుచ్చుకోండి. చిత్తము. ఓరి పోతాయము! ఇట్లా రా. ఆ బండమీద నిలుచొని ప్రమాణము చెయ్యి. చిత్తము. నేను చెప్పేది నిజం; అంతా నిజం; నిజం తప్ప అబద్ధ మేమీ చెప్పనని దేవుని ఎదుట ప్రమాణం చేసి చెప్తూ ఉన్నాను. నేను బలిద్దాయుగారింటికి వెళ్లినానండి; ఆయనగారు నడిమి వాకిట్లో నిలుచుని ఉన్నారండి; మిమ్మును కరణంగారు (రచ్చసావిడి లోకి = సభాశాలాం) రమ్మన్నారని చెప్పినానండి; బలిద్దాయుడుగారు ఇంట్లో లేరని చెప్పరా అని నాతో బలిద్దాయుగారు చెప్పినారండి. నేను నిజం చెప్తాను గాని అబద్ధం చెప్పనని చెప్పినానండి; ఇంతలోనే బలిద్దాయుగారు దొడ్డిగోడ దుమికి యెక్కడికో పోయినారండి. నీవు దస్కతు చేస్తావా? నాకు చదువు రాదండి. అయితే కలం ముట్టుకో. చిత్తమండి.

త్ర్యుత్తరశతతమః పాఠః = నూటమూడవ పాఠము

అకారాంతః పుంలింగః (ఉభ) శబ్దః. నిత్యద్వివచనః ఇద్దరు అని అర్థము పుంలింగములో రామశబ్దమువలెను; స్త్రీనపుంసకములలో రమాశబ్దమువలెను నడచును. కాని ఒక్క ద్వివచనముందే తప్ప ఈశబ్దమునకు ఏకవచనబహువచనములు లేవు. (ద్వి) శబ్దము ఇకారాంతమయినను అన్ని విషయములలో (ఉభ) శబ్దముతో బాటే నడచును. ఉ॥ ఉభౌ - ఉభౌ - ఉభాభ్యాం - ఉభాభ్యాం - ఉభాభ్యాం - ఉభయోః - ఉభయోః॥ ఇది పుంలింగపునడక. ఇక స్త్రీనపుంసకములలో ప్రథమాద్వితీయ

ంలో మాత్రము ఉభే - ఉభే అనియుండును. తక్కినవి పుంలింగ
ముతో బాటె. ఇటులే (ఉభయ) శబ్దము కూడ. ఇకారాంతః పుంలిం
గః నిత్యబహువచనః (త్రి) శబ్దః = మూడు. పుంలింగము లో
హరిశబ్దము వలెనే నడచును గాని షష్ఠీబహువచనములో (త్రయా
ణాం) అగును. ఉ॥ త్రయః - త్రీన్ - త్రిభిః - త్రిభ్యః - త్రిభ్యః -
త్రయాణాం - త్రిషు. స్త్రీలింగము లో తిస్రః - తిస్రః - తిసృభిః -
తిసృభ్యః తిసృభ్యః - తిసృణాం - తిసృషు. నపుంసకము లో త్రీణి -
త్రీణి. తక్కినవి పుంలింగముతో బాటే నడచును. ఈ త్రిశబ్దము
మొదలుకొని నవదశన్ శబ్దము వఱకును నిత్యబహువచనాంత
ములేగాని ఏకవచనాంతములు కావు. రేఫాంతపుంలింగము
(చతుర్ శబ్దము = నలుగురు.) చత్వారః - చతురః - చతుర్భిః -
చతుర్భ్యః - చతుర్భ్యః - చతుర్ణాం - చతుర్షు. స్త్రీలింగము లో
చతస్రః - చతస్రః - చతసృభిః - చతసృభ్యః - చతసృభ్యః - చత
సృణాం - చతసృషు॥ నపుంసకలింగము లో చత్వారి - చత్వారి॥
తక్కినది పుంలింగముతో బాటే నడచును. నకారాన్తః త్రిలిం
గేషు సమానః నిత్యబహువచనః (పంచన్) శబ్దః - అయిదు;
అయిదుగురు. పంచ - పంచ - పంచభిః - పంచభ్యః - పంచభ్యః
పంచానాం - పంచసు॥ మూడులింగములలోను ఇటులే నడచును.
షకారాన్తః త్రిలింగసమానః; నిత్యబహువచనః (షట్) శబ్దః =
ఆర్వురు; ఆఱు. షట్ - షట్ - షడ్భిః - షడ్భ్యః - షడ్భ్యః - షణ్ణాం -
షట్సు. మూడులింగములలోను ఇటులే నడచును. (సప్తన్)
శబ్దము మొదలు (నవదశన్) శబ్దము వఱకును నకారాంతనిత్య

ఉపాయపచనములే. మూడు లింగములలోను ఒకవిధముగా నడచునవే. (పు. చ.) శబ్దములతోబాటు చెప్పఁదగినవి.

పిచ్ఛిలః=జిడ్డుగల ఉపానత్కారః=చెప్పులుకుట్టువాఁడు
పైచ్ఛిల్యం=జిడ్డు నాలపాత్ర్యః=... పుట్ట
వీరణం=అప్పరుగడ్డి వ్యాఘ్రః=బార

వల్లభరాయస్య కతి పుత్రాః కతి పుత్రికాః? త్రయః పుత్రాః, తిస్రః పుత్రికాః, సర్వే సమష్ట్యాం షట్. అహో వల్లభరాయస్య భార్యా జీవతిరే. అబహ్వాగచ్ఛన్ తౌ దంపతీ ఉభావపి సుఖేన స్తః. ఏతస్మిన్నేవకాలే కోఽపి అపద్రే వల్లభరాయస్య పత్నీ స్వర్గలోకం గతా. ఇదం వచనం సత్యమేవ. కిం తు సా న మృతా; పరంతు ఏకస్మిన్ దినే సా కాకసంగం అపశ్యత్; తత్ప్రభృతిబహిరాస్థాం మృతేతి వార్తాం గ్రామే అపాతయన్. తథాపి! వల్లభరాయః అతీవ అదృష్టశాలీ. అహో తస్య కిం! తజ్జ్యేష్ఠపుత్రః న్యాయవాదిపరీక్షాయాం ఉత్తీర్ణః. నూతనస్యాపి తస్య అభ్యాసః సమ్యగేవ వర్తతే. ప్రతిమాసం శతత్రయాత్ న్యూనం నసంపాదయతి. ఉపర్యేవ సంపాదయతి. కింతు తస్య గర్వో స్వఫలదాయీ! అద్యైవ తస్య పుత్రోత్సవః ఆసీత్. అహో వల్లభరాయః పౌత్రమప్యంకమారోపయత్ హా! సత్యమస్తి. ద్వితీయపుత్రః కిం కరోతి? చెన్నపురే బి.ఏ. కక్ష్యాం పఠతి. అరే యుష్మాకం మహిషీ ప్రసూతా కిం? ప్రసూతైవ సప్తదినాన్యభవన్. కింశిశుః? బలాయః. చేత్యం యుష్మాకం క్షేత్రే మస్తిఖలు; కృషికర్మణి ఉపయుజ్యతే. యుష్మన్మహిషి

కియత్యః పయస్యతి ? నేకమితః పాదగ్రిరి గావా, అరే కతి
థా ప్రసూతిః ? ఏషా తృతీయా ప్రసూతిః. ప్రాయశః మహి
షీణాం ద్వితీయప్రసవ ఏవ క్షీరాభివృద్ధిః దృశ్యతే; తృతీయ
ప్రసవే క్షీరేణ పుష్కలేన భవితవ్యం ఖలు! సత్యం తత్రాపి వ
యమప్రతికే ? స్తనాన్యస్య భలాన్యస్య ప్రసూయ; ప్రతిదినా
శరీరపుష్టి రాయాతిచేత్ క్షీరవృద్ధి ర్భవిష్యతి. కింవా అస్తి
స్వభావే అనుకూలవృష్టభావాత్ తృణసమృద్ధి ర్నాస్తి.
తత్రైవ విపణిం గత్వా యత్రకుత్రవా లభ్యతేచేత్ వక్షంపిణ్ణా
పూలం ఆణకచతుష్టయస్య వా ఆణకపంచకస్య వా క్రీత్వా
మహిష్యై యచ్ఛామః, పీరణేన క్షీరవృద్ధి ర్న భవతీత్యాహిక!
అరే కిం తత్! బహవః పుమాంసః పిబిత్వా కోలాహలం
కుర్వన్తి (చతుష్కసమీపే కోసేటయుద్ధ) ? అహం గత్వా
విచార్యాగమిష్యామి. ఆః, కమపి నాస్తి; బలిద్ధాచార్యం అధి
కారికపురుషాః హస్తయో ర్బద్ధ్వా సభాస్థానం నయన్తి.
హహోహో బలిద్ధస్య దశా ఏతావత్పర్యంత మాగతావా!
ప్రియతాం తాండేయః, అస్మాకం కిమర్థం ? యుష్మాకం
మహిష్యాగ పయసి వైజాత్య మస్తివా నవా ? అస్తి అస్తి!
అతీవ చిక్కణంచ పయః. తర్హి నవనీతమపి సమ్యగేవ
లభ్యతే. హారిద్రాణాం క్షీరబాహుళ్యేన ప్రయోజనం
నాస్తి; నవనీతాధిక్యే అనుదినం గృహే ఘృతం పర్యాప్తం
భవేత్. మహిషీసద్భావేపి పునః ఘృతం క్రీయతేచేత్ కో
లాభః! సత్యం సత్యం. అరే బలిద్ధాచార్యస్య కి మాయాత
మిదానీం ? వదామి శృణు. పరిపూర్వేద్యుః ఏకః ఆకాశే

రామలేఖః కక్కయ్యశ్రేష్ఠిహస్తం గతః కిల; తస్మిన్ లేఖే
తాతాచార్య విషయే అతీవ నిందాయుక్తవచనైః సహ
నానా కావా వార్తాః లిఖితాః కిల తాని వచనాని అస్మాభిః
శ్రోతుమపి న యోగ్యాని కిల. అపిచ తాతాచార్యస్య బహిష్కార
ఇతి; యది తాతాచార్యః వివాహసమయే ఆగమిష్యతి, చేత్
బ్రాహ్మణాః సర్వేఽపి వివాహమండపాదుత్థాయ వివాహం
సర్వమప్యభాసంకృత్వా బహిర్గచ్ఛేయుః ఇతి చ లిఖితమస్తి.
తత్పూర్వమేవ కక్కయ్యశ్రేష్ఠీ తాతాచార్యకుటుంబం శిష్యైస్సహ
వివాహార్థమాగంతవ్యమితి ఆహ్వానం ప్రేషితవాన్,
పరేద్యవి ఏషః లేఖః ఆగతః. అనంతరం కక్కయ్యశ్రేష్ఠీ కిం
కర్తవ్యతామూఢస్సన్ కరణం రాఘవరాయం ఆహ్వాయ్య ఏత
ద్వృత్తాంతం సర్వమపి రాఘవరాయాయ న్యవేదయత్, లేఖం
ఉత్తరమపి కరణాయ అదర్శయత్. తస్మిన్నుత్తరే ఆశా
రామస్య నామలిపి నాస్తి అంతతః. కరణః అతీవ బుద్ధిమాన్
ఖలు; లిపివైఖరీం పునః పునః దృష్ట్వా ఏషా లిపిః బలిద్ధ
సంబంధినీతి నిశ్చిత్య తత్క్షణమేవ తాతాచార్యగృహం ప్రత్యా
గత్య తాతాచార్యస్య బహిష్కారవృత్తాంతం న్యవేదయత్.
అనంతరం తాతాచార్యః ధైర్యేణైవ మదర్థం కక్కయ్య
శ్రేష్ఠినః వివాహభంగః మాభూత్; అహం వివాహార్థం
నాగమిష్యామీత్యుక్త్వా అనంతరం రాఘవరాయం ప్రాహి
ణోత్. అరే లంబోదర! తాతాచార్యః చతుశ్శాస్త్రవేత్తా,
మహావిద్వాన్; చేత్కిం ఏకైకస్య ఏకైకగ్రహాచారః. సః
బ్రాహ్మణైః నిర్దిష్టః; ఏకం వదామి శ్రుణు. పశ్చిమోత్తరే

అహంత్రిస్త్రోవా పుంసాం గృహస్థాశ్రమేణ సాకం ఆగమిష్య తీతి మమాభిప్రాయః ఓహో, అనంతరం కిమాసీత్ ? కరణః తత్క్షణమేవ కర్కట శ్రేష్ఠిగృహం గత్వా [కరణస్యాపి బలిద్ధాచార్యే పదభిప్రాయః నాస్తి] 'వివాహముహూర్తః ఇదానీం అంతరితః' ఇతిసర్వేషాం బాంధవానాం ఆప్తానాంచ సమీపం వార్తాపత్రికాముఖేన సందేశం ప్రేషయేతి కర్కటయ్యశ్రేష్ఠిన మవోచత్. శ్రేష్ఠీ కరణస్య వాక్యం నలంఘుతే, తేన హేతునా, పునరపి వార్తాపత్రికాద్వారా శ్రేష్ఠీ వివాహముహూర్తస్య అంతరాయ స్సంప్రాప్త ఇతి ప్రకటీకృతవాన్. వివాహసమయే తాతాచార్యసదృశ పండితాభావే కా శోభా వివాహస్య ? శ్రేష్ఠినః అపి తాతాచార్యే మహాగౌరవం విద్యతే. పశ్చాత్ కరణః ఆకాశరామలేఖవిషయే ప్రచ్ఛన్న వృత్త్యా ఆమూలాగ్రం తస్యామేవ రాత్రౌ వివిధప్రకారైః విచారితవాన్. సర్వస్యాప్యపరాధస్య బలిద్ధ ఏవ మూలకారణమిత్కి, ఆకాశరామలేఖః బలిద్ధకరలిఖిత ఏవేతి, యథార్థీకృతం. పరదినే ప్రాతఃకాలే కరణః గ్రామసభాశాలాం ప్రవిశ్య బలిద్ధాచార్యం ఆహ్వాతుం ఏకం గ్రామసేవకం పంచమం ప్రాహిణోత్కిల. తదా సః గత్వా బలిద్ధాచార్యం ఆహూయ, కరణ స్త్వా [మాకారయతి=పిలుచు చున్నాడు] ఇత్యవోచత్కిల. అనంతరం,బలిద్ధాచార్యః గేహే నాస్తీతి కరణంప్రతి వదేతి, బలిద్ధఏవ గ్రామసేవకం అవదత్కిల. తతః పోతః యథావృత్తం కరణాయ న్యవేదయత్కిల. తతః కరణః పోతస్య సమీపే ప్రమాణేన వాక్యాల మగృహ్ణాత్.

తావత్పర్యంతం అహం, (అత్రోపకం=వింటిని) ప్రాసీం సగళిత హస్తం బలిద్ధం చతుష్కసమీపే అపశ్యం. ఇతః పరం కిం భవిష్యతివా! సమస్తానాం బలిద్ధః బహుజనవిరోధీ ఆసీత్.

అరే లంబోదరుడా! అంత దుర్మార్గుడు ప్రపంచములో పుట్టబోడురా. మూడుమాసముల క్రిందట మా కొంపకు కూడ ఎసరు తెచ్చినాడుగా! అదేమిటండోయి శంభన్న శాస్త్రులుగారూ! నీవు నాకు ముఖ్యుడవు గనుక నీతో చెప్పుతాను. మొన్న గానుధర్మ మూడుంతాము పెండ్లికి కొంచెము పైకము అక్కరయైతే వీనిదగ్గర నోటు వ్రాసి నాలుగువందలు తెచ్చుకున్నాను. రెండేళ్ళు దాటిపోయినది. దానిమీద యొకటియు రెండవయు నోటున యిచ్చు చెల్లులు వేయించినాను. కడవర చెల్లునాటికి [అసల్వాయిదాలు=మూలవృద్ధి] లెక్కచూచుకొని పూర్తిగా చెల్లించి నోటీయవయ్యా అని అడిగితిని. అంతట లోపలికి (వెళ్ళినట్లే వెళ్ళి=గతఇవగత్వా) డబ్బుమాత్రము లోపల దాచిపెట్టుకొని కొంతసేపటికి వచ్చి నోటు ఎక్కడ పెట్టినానో కనపడ లేదయ్యా శంభన్న శాస్తుర్లూ; రేపు మధ్యాహ్నము మూడుగంటలకు వస్తే సావకాశముగా వెదకియిస్తాను; ఇప్పుడు కొంచెము తొందరపని యున్నది. నీనోటుకేమియు భయము లేదులే అని చెప్పినాడు. పోని శాస్త్ర రశీదయినా వ్రాసి యిమ్మని అడిగినాను. అంతట మళ్ళీ లోపలికి వెళ్ళి కలము సిరాబుడ్డి తెచ్చి (కుడిచేతికదివఱకే కట్టుకట్టుకున్నాడు కాబోలు) ఎడమచేతితో, రశీదు వ్రాయుటకు మొదలుపెట్టినాడు. ఇదేమిటండోయి యెడమ చేతితో వ్రాయుచున్నారు, అని నేనడు

గగా, కుడిచేతికి దెబ్బ తగిలినదండీ; అందుచే వ్రాయలేక మీ
తొందరకు ఎడమచేతనయినా వ్రాసి యిత్తామని వ్రాయు
చున్నాను. మీకు అనుకూలంగా వుంటే, వ్రాత మాని
వేస్తాను. రేపటిలోగా నేను కొంప నమ్ముకుని పాఱిపోనులే
వయ్యాస్త్రీ, నీ అమ్మకపు బంగారము గాను. అబ్బె అంతకు
గాదండి; ఏమో డబ్బంతా యిచ్చినాను గనుక, నానోటే నాకు
ఇమ్మంట ఉచితముగదా అని అడిగినాను మీకు చెయ్యి
నొప్పిగానుంటే, శాస్త్రశ్రమ అనక లేచి వెనకి యిత్తురూ నా
నోటు. అయ్యొయ్యో నీయింట పీనుగువెళ్ళ, ఆయుధపెట్టె తాళం
చెయ్యి మా మానిడదగ్గరుందయ్యా, ఆమె పేరంటానికి
వెళ్ళింది, యెప్పటికి వచ్చునో తెలియదు, నేనిప్పుడగత్యముగా
బజారుపనిమీద వెళ్ళుచున్నాను, అంతనమ్మకము లేదే
మయ్యా. పోనీ లేండి, మీ కెందు కంతకోపము, ఆయెడమ
చేతితోనే కాస్త ముక్క వ్రాసి యివ్వండి. ఆమాట యింటా
కనే యెడవరాదూ, జాముపైర యేడిస్తివి. ఇదిగో తీసుకో.
దీనిమీద మీ దస్కతేదయ్యా? అయ్యొయ్యో నీకర్మము కాలా,
ఎడమచేతితో వ్రాయవచ్చునుగాని దస్కతు చేయకూడ
దయ్యా లా ఒప్పదు; నీకేమి బొత్తుగా వ్యవహారము తెలియ
నట్లున్నదే. నీ విప్పుడు యెడమచేతితో వ్రాయగా లేనిది,
దస్కతు చేస్తే నేమి కొంప మునుగుతుందయ్యా! సరే బాగానే
ఉన్నదే; ఇప్పు డీచీటి కోర్టు కెక్కుతుందా యేమిటి? ఈరీతిగా
మా యిద్దరికిన్ని సంభాషణ జరిగినది. తరువాత నెట్లాగయితే
నేమి, ఎడమచేతితోటే నాల్గుముక్కలు గికిదస్కతుచేసి యిచ్చి

నాడు. మరునాడు నేను మధ్యాహ్నము మూడుగంటలకు బళిద్ధాచార్యుల యింటికి వెళ్ళేటప్పటికే యింట్లోనే లేడు. ప్రతికారము పదిరోజులు తిరిగి తుద కొకనాడు పట్టుకున్నాను. ఏమండోయి శంభన్న శాస్త్రుర్లుగారూ, పనిమీద వచ్చినారు, అని నన్నడిగినాడు. ఇంతలోనే మఱపటయ్యా, పదిరోజుల క్రిందనే నానోటు రద్దుచేసి యిస్తానంటివే, అప్పటినుండియు తిరుగగా, తిరుగగా, నేటికి దొరికినావు; దయచేసి నానోటు నాకిచ్చివేతువా, నే పోతాను, అని నే నడిగినాను. నోటేమిటి, ఇయ్యటమేమిటి, నీవు పూర్తి ఫయిసలు చేసినదే నోటెట్లా యిస్తాను? ఇదేమిటో తమాషాగా ఉన్నదే! ఔరా! ఓరి బళిద్ధాచార్యులూ! యెంతవాడవయ్యా, పదిరోజులక్రిందట అసల్ఫాయిదాలు దమ్మిడీలతోటికూడా లెక్కచూచుకొని, నీకిచ్చివేసితినిగాదటయ్యా. అయితే అప్పుడే నోటెందుకు తీసికొని వెళ్ళలేదూ? నోటు ఇనుపపెట్టెలో ఉన్నదనియు, దాని తాళముచెవ్వి మీ యజమానురాలియొద్ద నున్నదనియు, ఆమె యెక్కడికో వెళ్లినదనియు, చెప్పి యెడమచేతితో రశీదు వ్రాసికూడా యిస్తివిగాదటయ్యా. ఆరసీదేది, నేనెన్నడయినా యెడమచేత వ్రాసియెఱుగుదునా? ఆవేళ కుడిచేతి కేదో దెబ్బ తగిలినదనిచెప్పి, యెడమచేతితో వ్రాసి, దస్కతు దగ్గర పేచీ పెట్టి, తుదకు పట్టుబలవంతముమీఁద ఎడమచేతితోనే దస్కతు చేసి ఆరశీదు నాకీయలేదటయ్యా. ఈపురాణమంతా నాకెందుకు, ఆరసీ దిట్లా చూపించు, చూతాము.

ఏతదుత్తరకోశతతమగ పాఠః = నూటనాల్గవపాఠము.

సర్వనామశబ్దములలో, వీఁడు, ఇది, అను నర్థమిచ్చు శబ్దములు సంస్కృతభాషలో ప్రాయికముగా మూడుశబ్దములే వాడుకలోనున్నవి. (అమూడు శబ్దము లేవనగా) (ఏతద్ - ఇదం - అదస్) అనునవి. వీనిలో (ఏతద్) శబ్దము, బాలబోధిని ప్రథమభాగము [౭౯ ౩౮] ద్వితీయభాగము [౨౩-౩౮] పుటలలో వ్రాయబడినది. తక్కిన రెండుశబ్దములను వాక్యములలో వాడితినిగాని ప్రత్యేకముగా శబ్దస్వరూపములను బూర్తిగ వ్రాసియుండలేదు. ఇప్పుడు మూడులింగములలో వానిని బూర్తిగ వ్రాయుచున్నాను.

మకారాంతః పుంలింగః [ఇదమ్] శబ్దః=వీఁడు	మకారాంతః స్త్రీలింగః [ఇదమ్] శబ్దః=ఈమె, ఇది
ప్ర. అయం ఇమౌ- ఇమే	ప్ర. ఇయం- ఇమే- ఇమాః
ద్వి. ఇమం- ఇమౌ- ఇమాన్	ద్వి. ఇమాం- ఇమే- ఇమాః
ఏనం- ఏనౌ- ఏనాన్	ఏనాం- ఏనే- ఏనాః
తృ. అనేన / ఏనేన - ఆభ్యాం-ఏభిః	తృ. అనయా / ఏనయా - ఆభ్యాం-ఆభిః
చ. అస్మై - ఆభ్యాం- ఏభ్యః	చ. అస్యై - ఆభ్యాం - ఆభ్యః
పం. అస్మాత్ -ఆభ్యాం-ఏభ్యః	పం. అస్యాః- ఆభ్యాం- ఆభ్యః
ష. అస్య- అనయోః / ఏనయోః - ఏషాం	ష. అస్యాః-అనయోః / ఏనయోః - ఆసాం
స. అస్మిన్- డిటో- ఏషు	స. అస్యాం- డిటో- ఆసు

మకారాంతనపుంసకలింగః [ఇదమ్] శబ్దః=ఇది.

ప్ర. ఇదం- ఇమే- ఇమాని;

ద్వి. ఇదం- ఇమే- ఇమాని } తక్కినదంతయు పుంలింగము తో
ఏనత్ - ఏనే - ఏనాని } పాటే నడచును.

సకారాంతః పుంలింగః [అదస్] శబ్దః=వీఁడు, ఇది.

ప్ర.	అసౌ	అమూ	అమీ
ద్వి.	అముం	అమూ	అమూన్
తృ.	అమునా	అమూభ్యాం	అమీభిః
చ.	అముష్మై	అమూభ్యాం	అమీభ్యః
పం.	అముష్మాత్	అమూభ్యాం	అమీభ్యః
ష.	అముష్య	అముయోః	అమీషాం
స.	అముష్మిన్	అముయోః	అమీషు

సకారాంతః స్త్రీలింగః [అదస్] శబ్దః=ఈమె, ఇది.

ప్ర.	అసౌ	అమూ	అమూః
ద్వి.	అమూం	అమూ	అమూః
తృ.	అముయా	అమూభ్యాం	అమూభిః
చ.	అముష్యై	అమూభ్యాం	అమూభ్యః
పం.	అముష్యాః	అమూభ్యాం	అమూభ్యః
ష.	అముష్యాః	అముయోః	అమూషాం
స.	అముష్యాం	అముయోః	అమూషు

సకారాంతః నపుంసకలింగః [అదస్] శబ్దః=ఇది.

ప్ర; ద్వి. అదః- అమూ- అమూని;

తక్కిన దంతయు పుంలింగముతో బాటే నడచును.

ఈ క్రింది సర్వనామ శబ్దములు కొన్ని కేవలరూపములు కలిగియున్నను మూడు లింగములందున్న (సర్వ) శబ్దమును పోలియుండును.

విశ్వః=సమస్తము, ప్రపంచము	అవరః=తక్కువవాడు.
దక్షిణః=ఎడమవైపువాడు	అధరః=క్రిందివాడు
పూర్వః=మునుపటివాడు	ఉత్తరః=పైవాడు
పరః=పరాయివాడు	స్వః=తాను, తన
అపరః=మఱియొకడు	అంతరః=లోపలివాడు

అకారాంతములగు (కతర-కతమ-అన్య-అన్యతర-ఇతర) శబ్దములన్నీ, నపుంసక ప్రథమా, ద్వితీయా, ఏకవచనముల యందు మాత్రము (కతరత్-కతమత్-అన్యత్-అన్యతరత్-ఇతరత్) అని యుండును. తక్కిన లింగవచన విభక్తులలో సర్వశబ్దముతో పాటే నడచును. అనగా, శబ్దము తుదిని తకార ముండదు.

కతరః=ఇద్దరిలో నెవడు ?	అన్యః, ఇతరః=ఇతరుడు
కతమః=అనేకులలో నెవడు ?	అన్యతరః=ఇద్దరిలో నొకడు

ఏతే పుమాంసః కిమర్థం ఆగతాః? తత్ర ద్వౌ పుమాంసౌ దృశ్యేతే వా నవా, తయో రుభయో రేకః పూర్వేద్యుః రాత్రౌ రాఘవరాయస్య గృహే ప్రవిశ్య కాంచి ద్భూషణా న్యచోరయత్కిలం. తయోః కతరః అచోరయత్? పశ్య పశ్య, వామకపోలే ఏకః జటులః (పుట్టుమచ్చ) దృశ్యతే ఖలు; సఏవ. అరే! సః బ్రాహ్మణ ఇవ దృశ్యతే ఖలు రే! చేత్కిం, సర్వవిషయేష్వపి బుద్ధికౌశల్యం బ్రాహ్మణస్యైవ

అధికం తేన కారణేన చాతుర్యపి పాండిత్యం (సంపాదితవాకః
ను......చెను) అహం బ్రాహ్మణః, భూమహిళా న్నపిలబ్ధానివా?
సహింగహో, భూమహిలాభే అసౌ కుత్ర కిమర్థం దృశ్యతే? ఇతః
పూర్వమేవ కారాగారం ప్రావేక్ష్యత్. తత్ర కిమర్థో౽యం
కోలాహలః? అధికారికపురుషైః తర్జనభర్జనాదికం క్రియతే
చేత్, ఘాతాకథం వా వస్త్రాణి లభ్యంతే కింవా ఇతి, రాఘవ
రాయః ఇమౌ బ్రాహ్మణౌ అధికారికపురుషేభ్యః అర్పితవాన్.
అంబాగారాతో౽పి లాభో నదృష్టః. భోభోః శంభన్న శాస్త్రిణః!
కన్యాయశ్శోత్రియస్య వివాహః ప్రస్తుతే పశ్చాత్పతితః ఇతి
పత్రికాయాం ప్రచురితం. అపిచ బళిద్దాచార్యే మాటలేఖనా
పరాధః పత్రికాణాం స్వీకృతః కిల. అస్మిన్నేవసందర్భే = ఇది
ఇట్లుండగా) తాతాచార్యేణ బళిద్దాచార్యోపరి మానభంగ
ప్రతిఫలార్థం అన్యః అభియోగః ఆనీతః కిల. ప్రథమాభియోగే
రాఘవరాయః వాదీ, ద్వితీయాభియోగే తాతాచార్యః వాదీ.
ప్రాడ్వివాకస్తు నిష్పక్షపాతః, యథార్థోద్ధర్తాచ. పూర్వేద్యు
రేవ విచారణదివసః; కిమాసీద్వా? రే నారాయణ! అహం
వేద్మి; వదామి శృణు. ప్రాడ్వివాకః (కిమపివా భవతు=ఏమైనా
కాని) బ్రాహ్మణాన్ (పశ్యత్పశ్యత్=చూస్తూచూస్తూ) శిక్షితుం
నశక్నోతి. అతః పునరపి, - సంధిర్భవిష్యతి కింవేత్యాశయా-
పంచదశదినాన్యవకాశ మయచ్ఛత్. అనుపదమేవ బళిద్దః
కరణస్య గృహం గత్వా తస్య పాదయో రపతత్. అనంతరం
కరణః తేనసహ తాతాచార్యగృహం గత్వా తాతాచార్య
పాదయోరపి బళిద్దం అపాతయత్. తతః ఉభయాభియోగ

స్యయ ప్రతిఫలతయా కరణశాలాచార్యో శిఖావపి సహస్రం
సహస్రం గృహీత్వా ఏకం సంధిపత్రం లిలేఖ; ప్రాడ్వివాక
సన్నిధౌ సమర్ప్య అభియోగద్వయమపి [ఉపసంహృతౌ = ఎత్తి
వేసికొన్నారు] మహాన్ సంతోషః, మహాన్ సంతోషః మహా
దగదాహః ఇదానీం అర్ధభాగేన శాంతి మాగమత్. ఇతోఽప్యర్ధ
భాగావశిష్టః క్రియతాం స గర్దభీసుతః. శ్లో॥ అత్యుత్కటైః
పుణ్యపాపై రిహైవ ఫల మశ్నుతే- ఇతిన్యాయేన పుణ్యంవా
పాపంవా అత్యుత్కటం చేత్ తత్ఫలం మనుజః ఇహలోక ఏవ
ఆప్నోతి. తస్మైవ కరణశాలాధిష్ఠానేఽపి మమ మహాసంతోషః.
తాదృక్ తుచ్ఛస్వభావః పురుషః చతుర్దశభువనేష్వపి నాస్తీతి
మమాభిప్రాయః. ఓహోహో! అప్పంభట్టావా! ఆగచ్ఛతా
గచ్ఛత, నమోనమః నమోనమః ఇతోపరి [ఆస్యతాం =
కూర్చుండబడు(గాక.)] కో విశేషః? బలిద్ధాచార్యస్య క్షురకర్మ
వినా అన్యో విశేషః కః? అస్మిన్దినే [యుత్రత్రభవతేఽపి = ఎక్కడ
విన్నమూ]బలిద్ధాచార్యవృత్తాంత ఏవ; లోకకంటకః ఖలు సః,
తేన కారణేన సర్వేషామపి పాయసభోజనమివాస్తి. భోః
శాస్త్రిన్! ఏతత్ప్రాయశ్చిత్తం తస్మై నాలమితి మమాశయః.
సత్యం సత్యం తస్య ద్వీపాంతరవాసో వా, మరణశిక్షా వా
భవేచ్చేత్ తదా పౌరా స్సర్వేఽపి సుఖం స్వపంతి. తావత్పర్యం
తం, తస్య దౌష్ట్యం నశామ్యతి. అప్పంభట్టా! తవ కిమపకృతం
తేన జాల్మేన? మమాఽపి ప్రాయశ్చిత్తం అభవిష్యదేవ; ఏత
దంతరే కోఽవా దేవః అంతరాయభూతః. అస్తునామ; అపరంశ్రుణు.

భూర్యేద్యూత్కరాత్రౌ, కరణస్య గృహే చౌర్యం బళ్లిద్దద్వారైవ అభూత్కిల. కింవా కో వేత్తి?

మొన్నటి దొంగలలో [illegible]లో నొకడు బళ్లిద్దాచార్యు లవ ద్వారపురుష్తిమేమట. అందుచేతనే ఈ దొంగతనమునకు మూలము బళ్లిద్దాచార్యులే అని అనుమానపడుటకు వీలయినది. ఆనాడే తాతాచార్యుల యింటికికూడ కన్నము వేసినా రంటగాని, ఇంతలోనే తాతాచార్యుల అత్తగారు దగ్గినదట. ఆమెకు మూడుమాసములనుండి దగ్గు. ఆమెకు దగ్గు రోగము వస్తేనా [పీడపోయిరిగాని = పీడాపసరతు కింతు,] ఆనాడు తిరువణి తిరుచూర్ణపు బుట్టలతోనే దొంగలు పారి పోయినారు; లేకుంటే, ఆకన్నమునకు బారెడుదూరము లోనే రాజమహేంద్రవరపు పేకపెట్టెనిండా చింతపండు ముద్దవలె రెండువేలరూపాయీలకు నగకట్టిపెట్టి అగోడదగ్గర గానే పెట్టిఉన్నదట. దైవానుగ్రహముచేత నది వాళ్ళచేఁ జిక్కలేదు. పెట్టెదగ్గరకు వచ్చినారటగాని, ఆమెదగ్గు వినఁబడఁ గానే, పెట్టెదగ్గరనుండి పారినారఁట. అప్పుడు కొంచెము, (అలికిడి=శబ్దః) అయినదఁట— జేగంటలాగు దీపము వెలుగు తూనే ఉందఁట. అందుచేత నాంచారమ్మ కళ్లు తెఱచిచూచే సరికి తాటిచెట్లలాగ ఇద్దరు మనుష్యులు పారుచున్నట్లు కనఁ బడ్డదఁట. అంతట నెవరు వారు ఎవరు వారని నాంచారమ్మ పలుకరించినదఁట — ఈమె యెప్పుడూ ప్రత్యేకముగా వేరే గదిలో నుండునది— నేనే నేనే అని జవాబు చెప్పుచూ పారి నారట. మొదట ఆమె బళ్లిద్దాచార్యులగారేమో అనుకొని,

యేమి తమాషా అయ్యా? పిలుస్తుంటే పోతావు, అని అన్నదటం అడివఖకే, యెందుకో, ప్రక్కగదిలో నున్న తాతాచార్యులను తిరువెంగళమ్మకూ మెలకువ అయ్యే యున్నదట. తల్లిమాటలు వినుచునున్నదట. మీ యమ్మ యెవరితోనే అర్ధరాత్రివేళ మాట్లాడుచున్నది? అని తాతాచార్యులగారు భార్యనడిగినారట. అయ్యో! కలవరిస్తున్నావా యేమిటే, అని తిరువెంగళమ్మ అంటూ లేచి, తల్లి గదితలుపు తీయుంచికొని లోపల ప్రవేశించి చూచేసరికి పెట్టెకు కొంచెందూరములో గోడకు పెద్దకన్నము కనబడ్డదట. ఇంతలోకే (ఆలగోడు బాలగోడు= పశువిలాపః శిశువిలాపః) అయినది. తరువాత దొంగల్దొంగలని మగడు పెండ్లాము అత్తగారూ ముగ్గురు అరచినారు. ఇరుగు పొరుగువారు వచ్చినారు. దొంగలు పోయి అడివఖకే గంటన్నర అయినది. అప్పుడే గడియారము మూడు కొట్టినదట. ఏమేమి పోయినదో చూచుకోండయ్యా అని అందులో నెవరో అన్నారు. ఇల్లంతా దీపాలుపెట్టి వెతుక్కున్నారట. తిరుమణి శ్రీచూర్ణపు బుడ్లు తప్ప మరేమియు పోలేదట. ఇంతకూ, తాతాచార్యులు పెట్టిపుట్టాడు, అదృష్టవంతుడు, అతనిసొమ్ము అతనికి దక్కినది. అతని అదృష్ట మేమిటి, యెప్పటికైనా బలిష్ఠుడే అదృష్టవంతుడు, ఆ సొమ్ము వానికి దక్కదే. కాకపోతే తాతాచార్యులు మంచి విద్వాంసుడు; మామగారి కాలూకు శిష్యసంచారం చెడిపోతుందేమో అని నాంచారమ్మ తెచ్చి ఆయనను యింట్లో పెట్టుకున్నది; తల్లి బిడ్డలు ఆయన నోరు కట్టివేసినారు; ఏనాలుగేండ్లకో ఒకమారు సంచారము

పెళ్ళాడా అంటే బస్తాలతో తెస్తాను; కాని నాంచారమ్మకు చదువు బాగా వచ్చు; మంచి లెక్కమనిషికూడా. అందు చేత చిల్లిగవ్వకూడా తేడా కాకుండా లెక్కవేసి అల్లుడు గిల్లుడు అనే మోమోట మేమాత్రమూ లేకుండా సొంతము గానే జాగ్రత్తపెట్టుకుంటుంది; కాకుంటే ఆయన పాండిత్యము వల్ల నెక్కడనైనా విడిపించాదన వస్తే అనుకొని. ఏమయితే నేమిలే, ఈయన గారే వేరెవరున్నారు?

పంచోత్తరశతతమః పాఠః=నూట అయిదవ పాఠము.

మజ్జికా } =మజ్జిగ
మర్జికా }
మూలకః=దిబ్బ
మూలాతృణకం=కామంచిగడ్డి
మాళికా=మహాడీ
మాడిః-స్త్రీ=మహాడీ
మిదచ్ఛకః=అగసాలిదిమ్మ
మిరంజీకః=రాజులమిరాసీగ్రామం
మూలకం=ముల్లంగి

పితున్నః=చెంచలిచెట్టు
మోచకః=మోజా
మంటకః=గోధుమరొట్టె
మహానాగః=పొన్నచెట్టు
మణికాచః=వెంపలిచెట్టు
మితంపచః } పీనాసి
ముష్టింపచః }
మజ్జా=క్రొవ్వు
మంజు-త్రి=అందమయిన

ఓంకారనదీతీరే చంపావతీనామ కాచన పురీ వర్తతే. తస్యాం పుర్యాం అకటావికటాఖ్యః రాజా, అవ్యక్తాభిధః మంత్రీచ స్తః. తస్య రాజ్ఞః ములపరునామకః ఏకః మిరంజీకః చంపావత్యాః అనతిదూరఏవ వర్తతే. తస్మిన్ గ్రామే శివశంకరశాస్త్రినామా శవవాహకః బ్రాహ్మణః ఆసీత్. సః శవాన్ (వాహంవాహం=మోసిమోసి,) దశసహస్రరూప్యకాణి

సమార్జయత్. తస్య భార్యా అతీవ అమాయికా, వైష్ణవ్య్ర
సావిత్ర్యా ఆసీత్. దైవానుగ్రహేణ బహుతిథే కాలే గతే
తయోః దంపత్యోః గర్భే ఏకా కన్యకా అజాయత. ఏకాదశే
దివసే తౌ దంపతీ పీఠయోః ఉపవిశ్య యథాశాస్త్రం జాతకర్మాది
మహోత్సవం అకుర్వాతాం, అంబేదా ఇతి పుత్రికాయాః
నామధేయం ప్రాకటయతాం. కాలమతీత్య స్వల్పకాలాత్,
అంబేదాం దంపతీ అతిప్రేమ్ణా వర్ధయమానౌ యుక్తకాలేషు
లోకాచారం దేశాచారం కులాచారంచ అనుసృత్య తాంస్తాన్
ఉత్సవాన్ కుర్వాణౌ మహాసంతోషేణ ఆస్తాం. చిరకాలాత్
భార్యా సుతాం ప్రాసూతేతి సంతోషేణ భార్యాయాః శరీరం
ఆపాదమస్తకం వివిధాభరణైః రభూరయత్. అంబేదాయాః
అపి వయోనుకూలాన్యాభరణాని కారయిత్వా సర్వదా తాభిః
తాం అథః అనవరతాం రయన్నేవ కాలక్షేపం కుర్వన్నాసీత్. ఇతః
పూర్వం శవశంకరసమానః ముష్టింపచః లోకే కుత్రాపినాస్తీతి
మహాఖ్యాతి మార్జితవాన్; ఇదానీంతు పుత్రికోత్పత్తిసంతో
షేణ(విస్మృతాత్మశరీరః=మైమఱచి) (ఉపర్యథ శ్చాజానన్) =
క్రిందామీదాగానక,)(ఆరాదారాత్ =దగ్గరదగ్గర) చత్వారిసహ
స్రాణి భార్యాపుత్రికయోః రాభరణార్థే అవ్యయయత్.
చేత్కిం, అద్యాపి తస్య సమీపే వింశతిసహస్రాణి సంత్యేవ.
ఆదౌ సంపాదితం దశసహస్రపరిమితమపి వృద్ధ్యా క్రమేణ
అవర్ధయత్. కిమస్తి అత్ర, అధమర్ణః వర్షాష్టకపర్యంతం, ఉత్త
మర్ణాయ కిమపి న ప్రతియచ్ఛతి చేత్ మూలం వృద్ధ్యాసహ
ద్విగుణం భవిష్యతి. [వృద్ధ్యాసహ వాణినౌ న భావేతాం =

వర్ధితో నూడా పడిగజ్జాం పరుగత్తతేన్రు ఇతిన్యాయః లోకే న ప్రచలతి కిం? తతః తత్ప్రమాణే తథా ధనం వర్తతే. బాలికాయాః క్రమేణ వివాహవయః ప్రాప్తం. యస్మై కస్మైచిత్ భూస్వామినే వా, యస్మై కస్మై శ్రీమతే వా, మహాధనికాయ వా, కన్యా, (దేయా - ఈ సంసర్గది) ఇతి శంకరశాస్త్రిణః మనసి వర్తతే. రే అపాఘభూతే! అయం శివవాహకః ఖలు, ఏతస్యపుత్రీం యోగ్యః కోను గృహ్ణాతిరే? భో మూఢ! శంకరశాస్త్రీ యోగ్యః నకిం? అరే శవా నూధ్వా ద్రవ్యం సంపాదితవాన్ శంకరశాస్త్రీ యోగ్యః కథం భవతిరే! అరే ముసలాగ్రమతే! శృణు; యోగ్యతా కుత్రాస్తిరే? పురుషే అస్తివా, నాస్తినాస్తి. సః శివవాహకో వా భవతు, మంసపలాండువిక్రేతా వా భవతు, కూటలేఖకో వా భవతు, కూటసాక్షీ వా భవతు, చర్మకారో వా భవతు, అంతతః అమేధ్యోద్ధారకో వా భవతు, కుండో వా భవతు, గోళకో వా భవతు, తత్సర్వం కేపశ్యేయుః; తస్య సమీపే ధనమస్తి వా నవా, తావన్మాత్రమేవ యోగ్యతాయాః మూలకారణం. ధనవానేవ యోగ్యః; ధనాభావే తస్మిన్పురుషే సహస్రగుణేషు సత్స్వపి, సః అయోగ్య ఏవ. ఇతరయుగాపేక్షయా కలియుగే అయమేవ విశేషః. ఏవంస్థితే శాస్త్రివిషయే సర్వేషామపి పౌరాణాం అంతర్దాహః వర్తత ఏవ; చేత్కిం బహిః కోపి వక్తుం న పారయతి. కుత ఇతి చేత్, అస్మద్రాజ్యతంత్రే యథార్థదోషోద్ఘాటనేపి మానభంగనామక మపరాధం శిరసి పాతయిత్వా అధికారిక పురుషాః దండయంతి ఖలు; తేన కారణేన సర్వోపి బహి

ర్వక్తుం బిభేతి. శ్లో॥ సర్వే గుణాః కాంచన మాశ్రయంతీతి న్యాయేన ధనవానేవ గుణరాశిః. నిర్ధనం సర్వోపి త్యజా య మన్యంతే. ప్రకృతే శంకరశాస్త్రీ జామాతృ విచారి తవాన్. శాస్త్రిణః దౌర్భాగ్యతాం జ్ఞాతవంతః కేపి కన్యాం స్వీకర్తుం నాంగీకృతవంతః. శంకరః శివవివాహేప్యుపా యశాలీ. తేన కారణేన కాశీం గత్వా, తత్రత్యపాఠశా లాసు పఠతాం బాలకానాం మధ్యే అస్మద్దేశీయాః బాలకాః ధనసంపన్నావా విద్యాసంపన్నావా భూస్వామినోవా సంతి కింవేతి విచారితవాన్. తత్ర ఏకః బాలకః లబ్ధః. సోపి సంగల కుట్టుగ్రామవాసినః చిలిమందిరశాస్త్రిణః పుత్రః. తస్య నామ ధేయం అనామకశాస్త్రీతి. సః కాశ్యాం వ్యాకరణం అధీతే. వివాహవిషయం సర్వమపి వృత్తాంతం వరేణ సాకమేవ సంభాష్య తత్రైవ వివాహనిశ్చయం కృత్వా అనంతరం అంబి దామపి కాశీం నీత్వా, ఈశ్వరసన్నిధౌ అంబేదాం అనామ కాయ అయచ్ఛత్. వివాహానంతరం స్వదేశ మాగత్య త్రిరాత్రినిద్రాదికం సర్వమపి కార్యం దాతృప్రతిగ్రహీతారౌ ఉభావపి నిరవర్తయతాం.

తరువాత, అనామకశాస్త్రికూడా పిల్లకు ఒంటినిండా సొమ్ము పెట్టినాడు. అసలు శంకరశాస్త్రిగారే కన్యాదాన కాలములో రెండువేలరూపాయిల సొమ్ముతోగూడ కన్నె ధారపోసినారు. మొత్తంమీద ఆ పిల్లదానికి ఆరువేలరూపా యిలసొమ్ము ఉన్నది. ఇట్లుండగా గ్రామస్థులలో(ఉంటూనుగా కొందరు ఘటాచోర్లు=సంతిఖలు కేచి ఘటచోరాః) కొందరికి

ఈ వివాహము విషయములో చాలా కంటకముగా నుండి, ఏట్లాగయినా శంకరశాస్త్రిగారికి ఏదో ఒక తంపి పెడదా మని, కొందరు ఉద్దేశములు కలిగినవి. అసలు డబ్బు పుచ్చుకొని కన్యలను అమ్మినాడనియు, ఇప్పుడు డబ్బుచే మదించి ఎవనినీ లక్ష్యముచేయక యెక్కడో కాశీలో వెళ్ళి పెళ్ళిచేసి వచ్చినాడ నియూ, కాబట్టి పైకి మంచిగానే ఉండి వీడి కేదేని ప్రాయ శ్చిత్తము చేతామని ప్రచ్ఛన్నముగా ప్రయత్నాలు చేస్తూ ఉన్నారు. ఇట్లుండగా కొంతకాలమునకు అంబేద రజస్వలైనది. మామగారిబదులు అల్లుడు ఇక్కడికి రావడంతప్ప, ఈపెండ్లయిన రెండుమూడేళ్ళనుండియూ అల్లుడు మళ్ళీ అత్తిల్లు త్రొక్కినపాపాన పోలేదు. మామగారు ప్రతి పండుగకూ రమ్మని జాబు వ్రాయుటయే కాని నాకు చదువు చెడిపోతుంది గనుక నేను రాననియే జవాబు వ్రాస్తూ, వచ్చినాడు. పదేళ్ళక్రిందట తండ్రి చచ్చినప్పుడు మాత్రము వచ్చి ఆ పదిరోజు లుండి భూరి చేసికొని పదునైదవనాడే, (అస్థులు తీసికొని=అస్థినాళ్యాదాయ) కాశి వెళ్ళినాడో అదే వెళ్లటం, మళ్ళీ ఈదేశమే త్రొక్క లేదు. ఎందుచేతనంటే అతడీదేశమం దున్నపుడు ప్రతివా డున్నూ, చిలిమందిగుని కొడుకా గణపతిశాస్త్రి అని పిలిచే వారు. పుట్టినవాళ్ళందఱూ చచ్చుటచేత, తండ్రి వీడికి అనా మకుడని పేరు పెట్టుకున్నాడు. ఆ పేరున పిలువక, గణపయ్యా, వినాయకుడా, అని పిల్చేవాడు. నన్నట్లా గెందుకు పిలుస్తారని వాళ్ళ నడిగితే, మీతండ్రి 'చిలిమందిగుడయితే, చిలిమందిగుడి కొడుకవు నీవు గణపతివి కావా అనేవాళ్ళు. ఆ చిన్నతనము

చేతనే పగమ్మాత్రమహాత్మ్యం, కాశీకి అనామకశాస్త్రి చేసి పోయినది. అక్కడ చదువ్రాదేమ చెప్పుకుండలూ లేదు. అది గాక పెళ్ళయిన యేడాదిలోనే తండ్రి చచ్చిపోవటంచేతకూడా అనామకునికి అంతేద చదువుకోవాళ్ళదని లోగా కొంతకూడా ఉన్నది. వియ్యంకుడిద్దరిలో చిలిమందిరశాస్త్రి కొంచెం మెరుగైనవాడు. అతడు చిన్నప్పుడు పూర్వాపరములు బాగా చదువుకొన్నాడు గాని, వివాహతంత్రము లోకూడా అయినను మధ్యమధ్య అపరమంత్రాలు దొరలుటచేత, ఆయనను పూర్వకర్మలకు పిలవటం పూర్తిగా అందరూ మానుకొన్నారు. అందుచేత అపరం మాత్రం గట్టిగా నిలచినది. కాబట్టి దాని మీదనే యెక్కువ కృషిచేసి యెక్కువపేరు తెచ్చుకున్నాడు. నాలుగువేలు పోసి పంగలకుప్పలో కైలాసమంత కొంప గట్టుకున్నాడేగాని, రాత్రింబవళ్ళు ఒక్కక్షణమైనా యింట్లోనుండటకు ఆయనకు తీరికేది? ఆచుట్టుపట్ల ఇరువది ముప్పది యూళ్ళల్లో, నెక్కడ నాలాయగా అన్నా ఈయన వెళ్లవలసినదే. కాని మంత్రము మట్టుకు గంగాప్రవాహములాగు వెళ్ళేది. మన శంకరశాస్త్రికి భోజనకాలమందున్నా, మోతకూలీ మాట్లాడుకొనునప్పుడూ తప్ప మఱి నోరు మెదలించుట యెక్కడిదీ! అందుచేత శంకరునికన్నా చిలిమందిరుడే అక్షరాస్యుడు. ముత్తాన, భగవంతుడూ అనుకూల ఘటనయే చేసినాడు. ఎవరండీ ఇంట్లోను! నేను పోష్టుమాన్ను. ఎందుకూ? పీనుగుల శంకరయ్యగారు ఇంట్లో ఉన్నాడా, లేడా! ఇంట్లో లేకే, ఇందాక మరిడెయ్యగారింటికి

కబురువస్తే వెళ్లినాను. ఎందుకేమిటి, యేమయినా ఉత్తరా [illegible]చే, [illegible]ట్లా చాపక్రోక పడవేయి కిటికీలోనుంచి; నేను మడికట్టుకున్నాను. అట్లాపడేసే ఉత్తరాలు కావండోయి రెజిష్ట్ర [illegible]న్నారూ! [illegible] (రిజిష్టరు ఉత్తరము, = ప్రత్యయసాక్షిక లేఖః,) [illegible] స్తున్నప్పుడు [illegible]తుచేస్తేగాని వల్లపడదు. ఎక్కడ నుంచి వచ్చిందండీ ఆయనా ఈఉత్తరం? కాశీనుంచి అయితే యిప్పుడెట్లా? రేపుపదిగంటలకు మీఆయన్ను పోష్టాఫీసుకు రమ్మను. అమ్మో! రేపయినా మావారికి తీరుతుందో తీరదో, [illegible] [గుటగుట్లాడుచున్నారు = గుటగుటాయతే,] మధ్యాహ్నము మూడుగంటలకు నీవే తెత్రా, నీకేమయినా యిప్పిస్తాను. అయితే సరేలే, ఏమేవ్ తలుపుతియ్యి. వచ్చా వచ్చా, యేమండీ యింతసేపు చేశారూ! కాశీనుంచి రిజిష్టు ఉత్తరం వచ్చిందట; పోష్టుబంట్రోతు మీరు వెళ్ళిన కాసేపటికి వచ్చినాడు. మీరింట్లో లేరు. మూడుగంటలకు రమ్మన్నాను. వాడికేమయినా యిస్తే వస్తానన్నాడు. సరేఅన్నాను. ఇంతాలస్యమయినదేమీ? అబ్బె వాడివాళ్లు దారువులాగు వాచినది. మూడువర్ణాలవారూ మనపాలే పడటముచేత నాకు కొంచెంకష్టంగా ఉందిగాని, అయితేనేమి దానికితగ్గ రశ్మి కనబడుచున్నదిలే. ఇవే శేమయినదనుకొన్నావు, అర్ధరు కావలసి వచ్చినది. అక్కడ మనుష్యచట్టము లేదు. నలుగురు దొరికేటప్పటికి కృత్యాద్యవస్థ అయినది, నేనొక్కణ్ణి, మొత్తము అయిదుగురము. నేను కొంచెము పేచీపెట్టినాను. ఆఖరవానిది

కూడా నీకే ముట్టచెప్పతామన్నారు. సరే అన్నాను. నామెడ కుంగిపోయిందే.

షడుత్తరశతతమః పాఠః=నూట ఆఱవ పాఠము.

పిండఖర్జూరీ=ముద్దఖర్జూరపండు
ముసుండః=ఇనుపకట్ల లాటీకఱ్ఱ
మింఠః=మిండగాడు
మండం=మిాగడ
సుత్త్రగా; తాడఘా=సుత్తె
మడ్డుః=తుడుము
రంగాజీవః=మొచ్చిపనివాడు
పంపరా=పంపరపనస

శరీరం సర్వమపి జలపూరితంఖలు, అతః దశకృత్వః చితిః శాంతా. ఆషాఢభూతే! ఏతావతా అనాసుకశాస్త్రీ కించిదపి పఠితవాన్వా? కిం పఠితవాన్ తస్య శ్రాద్ధం, అష్టవర్షేభ్యః ప్రభృతి కౌముదీమేవ పఠన్నాస్తేకిల. సః ఉత్పన్నా నా మనుజః, ఉత్పత్స్యమానానా మగ్రజః. అనంతరం కిమాసీత్ ? లేఖహారకః తృతీయఘంటావాదనసమయే ఆగత్య ప్రభుహాత్మీకలేఖం శంకరాయ దత్వా శంకరసకాశాత్ కరలిపిసహితం(గ్రహణచిహ్నం=రశీదును,) అగృహ్ణాత్. శంకరోపి తస్మై యథానిర్దిష్టం కళాచతుష్టయం అయచ్ఛత్. ఏతస్మిన్నేవ సమయే మాయావిరామః ఆగత్య శంకర మాహ్వయత్. శంకరోపి శీఘ్రమేవ కవాట ముద్ఘాట్య మాయావిరాయం అంతర్నీత్వా కటోపరి ఉపవేశ్య, "హేమాయావిన్! త్వం మమ భాగ్యవశేన అస్మద్గృహ మాగతః; అద్య కాశీపురాత్ ఏకః ప్రభుహాత్మీకలేఖః సమాయాతః; గ్రహణచిహ్నా కరలిపికరణమేవ మమ కష్టతరమాసీత్. పఠితుం న పారయామి మమ నామధేయే యావంతో వర్ణా స్సంతి తావత

మేవ వక్తా నభ్యస్యత్యం. తాత! కించిద్యుతి త్వోపమరును ఇత్యుక్త్వా లేఖం మాయాపరాయహస్తే న్యక్షిపత్. తతః రాయః పఠితుమారేభే. బ్రహ్మశ్రీ సర్వాగమాధ్యక్షం శివశంకరశాస్త్రిశ్వశురసమీపం; భవజ్జామాతా అపవిత్రం అనామకశాస్త్రిణా నమస్కారపూర్వకం ప్రేషితో లేఖః. ఉభయకుశలోపరి. అహం వ్యాకరణశాస్త్రం భాష్యాంతమధీతవాన్. చి॥ సౌ॥ అంబేదా రజస్వలా అసీద్వా నవా? ఆసీదితి మయా కర్ణాకర్ణికయా శ్రుతం. తత్ప్రకియత్సత్యం; కియదసత్యం? ఆసీచ్చేత్ శాంతిర్జాతా వా? శ్వః ఆగామి మాఘశుక్లపంచమీ భానువాసరే గర్భాధానముహూర్తః ఏకః అస్తికిల; తస్మిన్ముహూర్తే కార్యం కర్తుం ప్రయతధ్వం; అహమపి సన్నద్ధోఽస్మి; మాఘ శుద్ధ తృతీయా భార్గవవాసరే యుష్మత్సామీపం ప్రవేక్ష్యామి. చిత్తే కురుతం. ఇత్యనంతనమః. శ్రీశ్రీశ్రీ నమస్కారాన్ వదత. ఇతి భవజ్జామాతా, అనామకశాస్త్రీ, వ్యాకరణాచార్యః॥ హంజే! అనామకశాస్త్రిణః ఇయతా కాలేన మతిః ప్రతినివృత్తా. యథాకథంవా భవతు. అద్యవా లేఖ మలిఖత్. ఏతావదేవాలం. ఇదమేవ, మహాభాగ్యమస్మాకం. కిం పునః వెఱ్ఱమ్మ! అంబేదావివాహానంతరం తవ జామాతుర్ముఖం పునరప్యపశ్యః కిం? మాయారాయ! సత్యకథనేపి శృణోషి అసత్యకథనేపి శృణోషి; మమ జామాతా రక్తో వా శ్యామో వా, ఏతావత్పర్యంతమహమపి నజానే. మాయా. విరాయ! కిం తద్విక్రీయతే వీథ్యాం? పిండఖర్జూరీ. ఆహ్వయాహ్వయ. ఏయ్ పిండఖర్జూరీ! ఆను

హ్యయాహి. మూల్యం కథం? సేరమితా కళాద్వయ మూల్యా. సార్ధకళాయాం దాస్యసి వా నవా? న దాస్యామి న దాస్యామి. అరే ఏతావదంతరే ఉత్థాయ ధావసి కిం రే, త్వం విక్రేతుం నాగచ్ఛః కిం? విక్రేతుమేవాగచ్ఛం, అనుకూలాభావే కిం కుర్యాం? తర్హి త్వదిచ్ఛానుసారేణైవ సేరద్వయం దేహి. సమ్యక్ తోలయ రే, తులాయాం (వైషమ్య మస్తి వా = దాళా ఉన్నదా?) వైషమ్యం నాస్తి గిషమ్యం నాస్తి, గృహాణ గృహాణ. మన్నికటే రూపకమస్తి; [భంగనాణకాని = చిల్లరడబ్బులు) సంతి చేత్ తవ కళాచతుష్టయం గృహీత్వా ఉర్వరితం కళాద్వాదశకం దేహి. ఏత ద్రూపకం, [న వినిమయతేంబ = చెల్లదమ్మా] ; ఏత న్నిరక్షరం, అన్య ద్దేహి. ఊం, గృహాణ శీఘ్రం.

మాయావిరాయుడా! కాస్త ముద్దఖర్జూరపు పండు తీసుకో; నీనోట మేలువార్త వచ్చినది. నానోట నేమి శుభ వార్త వచ్చినది? మీఅల్లుడు వ్రాసిన ఉత్తరము చదివినానూ, అంతేగా. అయ్యో! అది చాలదూ, మీ మామయ్య ఉత్తరముకూడా చదువుకో లేదుగా. ఇందాక రశీదుమీద పొడి అక్షరాలు దస్కతుచేసేసరికి, కలము విరిగి, కాగితము చిరిగి, సిరాబుడ్డి ఒరిగి, జామున్నర సేపు పట్టినది. ఇంతా అయితే అక్షరాలన్నీ దానిమీద అంటనే లేవు. అయితే మా మామయ్య వడ్డీ బేరాలు చేస్తున్నాడే, యెట్లా చేస్తున్నాడూ? అంతా నోటి లెఖ్ఖ. అత్తయ్యా! వెళ్లివస్తా; అంటేవ కార్యానికి నన్ను పిలుస్తావా? అయ్యో నాయనా! నీవు లేకుం

డావా? అక్కడ కాపురమంతా సిదే. మాకు వేరే యెవరూ దిక్కు లేరుగదా; మీ మామయ్య అయినా పెద్దవాడయినాడు; నాకు వెనకాముందులు తెలియవుగదా; కాబట్టి నే నేమీ చెప్పాననుకోక అమావాస్యరోజులు నీవిక్కడనే యుండి పనంతా జరపి మరీ పో నాయనా! పనితొందరలో నొకవేళ అప్పుడు చెప్పడం మఱచిపోదునేమో, యిదే చెప్పటం. అరేయి, మునమతీ! శంకరయ్యకూ చత్వారమే, వెంకమ్మకూ చత్వారమే. అఘోరాయ అని వాళ్ళు గుర్తించనే లేదు. ఎంత సేపటికి మాయావిరాయుఁ డనియే వాళ్ళ యూహ. అరే యెంతపని చేసినాడురా, అఘోరాయగాడు? ఇదేంచూశావు, ఇంకా వుంది వాడిచిత్రము! ఊఁ, తరువాత నేమయినది? శంకరయ్యా, శంకరయ్య పెండ్లామూ, ఇద్దరూ కూడా అల్లుని యొద్దనుండి జాబు వచ్చినదని బహుసంతోషముతో నున్నారు. గర్భాధానమునాటికి అల్లుని కొక యుంగరమట, అంచేరకు రవ్వలదుద్దులట, యేమేమో చేయిస్తామని ముచ్చటలు పడుచున్నారు. షరాబులను పిలిపిస్తున్నారు. నవరసుల ధరలు విచారిస్తున్నారు. అగసాలెబతో మాట్లాడుచున్నారు. ఊ రందఱితో అల్లు డొస్తాడనీ, అమ్మాయి గర్భాధానమనీ చాటుచున్నారు. ఏమేమో మహాసందడిగా నున్నారు. అయితే ముహూర్త మెన్నిరోజు లున్నది! ఎన్ని రోజు లెక్కడిదిరా, ఇవేళ దశమిగదా, చూడూ, అమావాశ్య వెళ్ళిన పంచమేగా! సరిగా యివేళకు పదిరోజులున్నదిరా. అరేయి మర్కటరావ్, తలుపు తీయీ. ఎవరు వారు! నేను అఘోరపతిని. రా, రా;

ఏమయినది, (మన పన్నాగము=అస్మద్వ్యూహః)! మన పను కొన్నంతా అయినది. నన్ను భార్యాభర్తలు గుర్తించనే లేదు. ఉత్తరము కూడా నేనే చదివినాను. మన మెన్ని అక్షరములు చెప్పినామో, అన్ని అక్షరములూ వ్రాసినాడు సాంబిగాడు. అసలు సాంబిగాడు చాలా జాగ్రత్తగల మనిషిలే. మనము వానిని కాశీకి పంపించి వారము రోజు లయినదో లేదో అప్పుడే ఉత్తర మెట్లా చేరిందిరా? ఓరి నీ అమ్మ కడుపు బంగారము గానూ! కాశీయెంతలో కిరా, మూడోనాడు కాశీ చేరుతాడు. మనము వాణ్ణి పంచమినాడు రాత్రి మెయిల్లో, ఎక్కించినాము. గదా; అష్టమినాడు కాశీ చేరి ఉంటాడు; ఈలోగానే ఉత్తరము తయారు చేసుకొని ఉంటాడు; దిగగానే, అక్కడనే రైలు దగ్గఱ టపాపెట్టెలో పడవేసి ఉంటాడు; ఏమున్నది దాని బ్రహ్మాండము? ఇవ్వాళ చేరినది. సరే బాగున్నదిలే చూడు చిత్రముంకా!

సప్తోత్తరశతతమః పాఠః=నూటయేడవ పాఠము.

శంబలీ=కూర్పుకత్తె
శతావరీ=పిల్లిపీచర
శిరీషః=దిరిసెనచెట్టు
శిలః=కళ్లాలలో గింజ లేరుకొనుట.
శిగ్రుః=మునగచెట్టు

స్వర్ణకారః కౌండభూమిదమ్బకాభ్యాం సహ ఆగత్య శంకరస్య మాడ్యాం ఉపవిశ్య గర్భాధానదంపత్యోః ఆభరణాని కర్తుం పూర్వేద్యుః మధ్యాహ్నే ప్రారభత. అరే! మర్కటరాయ! బలిద్ధాచార్యః మాసాత్ప్రభృతి మంచాన్నోత్తిష్ఠతి కిల; శతావరీలేహ్యం సేవతే, ఇతి [illegible]

ర్త్రయా శ్రుతం. రే అఘోరపతే! త్వం చతుర ఏవ కింతు, మధ్యే మధ్యే ప్రమాదస్యసి. బలిద్ధస్య రోగః కాస్తిరే! పశ్య పశ్య, ఇదానీమేవ ప్రత్యక్షమాసీత్ బలిద్ధస్య ఇతివృత్తం సర్వమపి. పశ్య తాం శంబలీం, శంబలీ మనుగచ్ఛంతీం విశ్వ స్తాంచ పశ్య తే ఉభే బలిద్ధగృహాదేవ నిరగచ్ఛతాం. మర్కట మర్కట! సా విశ్వస్తా నహి. తస్యాః శిరసి కేశాః సంతి; ముఖేచ సిందూరతిలకం దృశ్యతే. చేత్కాం, వడఘుల తెంగల సంప్రదాయయో ర్మధ్యే ఏతతరస్మిన్ సంప్రదాయే, మృత భర్తృకాణాం నారీణాం కేశముండనం, తిలకఖండనంచ నాస్తి. తథావా, తర్హి బలిద్ధస్య రోగః నాస్తి కిమ్? రోగః నాస్తి గీగః నాస్తి. పరంతు సర్వదా విశ్వస్తాభోగఏవ. తస్య కిం (మద్దుఖర్వాశ్లనాస్తి=ముకుంబొచ్చెలాగున్నాడు.) కాసావిశ్వస్తా! నామ కుతః! సైవ. అరే మర్కట! వయం సర్వేపి బలిద్ధం అధిక్షిపామః. బాధమేవ సమ్యగేవాస్తి; శంకరశాస్త్రివిషయే వయ మద్య కిం కర్తు ముద్యతాః, ఈషద్యోజయ. ఛీ దుర్భగ! అస్మద్విషయేః పతాదృశః, శంకరస్య నిర్ధనవృత్తిం అనుసృత్య యథాకథంవా శంకరః వంచయితవ్యః ఇతి గ్రామే బహూం జనానా మభిప్రాయః; తేన కారణేన అస్మాభిః అయంవ్యూహః విరచితః. ఆహాహా! అత్రాపి శిగ్రువృక్షాః సంతి; శిరీష వృక్షాః సంతి; గంగాసౌభాగ్యం కిమితి వర్ణయేయం. సహస్ర ముఖః శేషాహిరపి అస్యాః గంగాయాః సౌభాగ్యం వర్ణ యితుం నాలం, అహం కియాన్. అయి మహాశయ! కోఽయం ఘట్టః! అయం హరిశ్చంద్రఘట్టః; అత్రైవ పురా హరిశ్చంద్రః

మృతం స్వస్య పుత్రం ఈశ్వరప్రసాదాత్ సజీవం లబ్ధవాన్. కాశీపురస్య సర్వస్యాపి ఇయమేవ శ్మశానభూమిః. అహో మహా! కాశీ ద్వాదశయోజనపరిమితప్రదేశాత్మేతి ప్రథా అస్తిఖలు, ఏతావత్యాః పుర్యాః, అత్యల్పపరిమాణికా ఇయం శ్మశానభూమిః కథం[పర్యాప్తా=చాలినది] భవేత్ ? భోయభి నవమిత్ర! పర్యాప్తావా భవతు, అపర్యాప్తావా భవతు; అస్యాంపుర్యాం మృతం జనం ఆనీయ అస్మిన్ శ్మశానే అగ్ని సంస్కారం కృత్వా అనంతరం గంగాయాం పాతయంతి; కింతు యావద్భస్మ. తావత్ న దహంతి; అతః సహస్రసంఖ్యాకస్య జనస్య ఏకస్మిన్నేవ దినే మరణేపి పంచాశద్వ్యాయామపరిమితా ఇయమేవ శ్మశానవాటికా పర్యాప్తా భవతి. క స్తవ నివాసగ్రామః? మద్రాసురాజధాన్యాం కృష్ణామండలే కూచలగుంటనామకః కశ్చన గ్రామః. తవ నామధేయం కిమ్? మాం గణపతిరితి వదంతి. కిమర్థ మాగతోసి? అస్మిన్ గ్రామే మమ మిత్రం అనామకశాస్త్రీ వర్తతే; తం ద్రష్టుం ఆగతోస్మి. ఓ హో హో! అనామకశాస్త్రీ తవ మిత్రంవా! తస్య లడ్డూఖానితి నామధేయం అత్ర; కుతఇతిచేత్, సః లడ్డుకభక్షణే అతీవ చతురః.

అయ్యా! ఆయన వ్యాకరణశాస్త్ర మెంతవఱకు చదివినాడు! వ్యాకరణశాస్త్ర మేమిటి, వాడిమొఖం, వాడికి ప్రతి సత్రములో భోజనముచేయుటయే పనిగాని, చదువు లేదు, సంధ్యా లేదు. అట్లాగా, అయితేసరే కాని, తమయిల్లెక్కడ? మాయిల్లు మణికర్ణికాఘాటులో. తమపే రేమి? నాపేరు హరి

హారనాథ్. అనామకుణ్ణి మీరు బాగా యెఱుఁగుదురా? నేనే కాదు, ఊరంతా యెఱుగును; ఏ పెంటదిబ్బమీదఁజూచినా అనామకశాస్త్రిగాడే. వాడిబస యెక్కడ? అన్నపూర్ణ ఘాటులో, సత్రమునకు పశ్చిమముగా ఉండే మహాడీలో. సరేగాని యీవూళ్లో నామాట యెవరికీ తెలియదు; మీకు సంస్కృతము తెలియును గనుక కొంచెము సేపు మీతో మాట్లాడుటకు వీలయినది. నాకు హిందీభాష రాదు. అందుచేత నా కీవూళ్లో యెట్లా మెలగవలయునో తెలియదు. నేను నిన్న రాత్రి రైలుమీద వచ్చినాను. అన్న మెక్కడ దొరుకునో తెలియదు. దైవము [మిమ్ము నొకరిని = త్వా మేకం] చూపించినాడు; కనుక నాకు భోజనసదుపాయము చేసి నా మూటను తమయింట్లో నుంచుకోనీయండి. నేను రెండుమూడు రోజులకంటె ఇక్కడ నుండను. కాబట్టి నాయందు దయయుంచి ఈసాయము చేయండి. అట్లాగే చేస్తాను. రోజుకు ఒక రూపాయిచొప్పున అద్దె యిచ్చినట్లయితే మీ కొకగది యిప్పిస్తాను. అందులో మీయిష్టమువచ్చినన్నాళ్లు ఉండవచ్చును. ఈవూళ్లో భోజనమునకు అభ్యంతరము లేదు, మున్నూట ఆఱువది సత్రము లున్నవి. ప్రతిరోజూ ఒకసత్రములో పగటిపూట అన్నము దొరుకుతుంది. రాత్రిపూట భోజనము మాత్రము చాలాకష్టము. దర్భాంగమహారాజుగారు రాత్రి సత్రము నొకదాని నేర్పఱచినారు, కాని, అందరికిన్ని దానిలో భోజనము దొరకదు. ఎవడైనా చదువుకునే విద్యార్థిఅయివుంటే, వాడికి [పండితుల ఒప్పుదల = పండితాంగీకృతిః]

ఉంటే అప్పుడు భోజనం రాత్రిపూటకూడా దొరకుతుంది; లేకుంటే లేదు. పోనీ లెండి రాత్రిభోజనము లేకుంటే మానె. ఒకపూట తిండి దొరికితే చాలు. ఇది పరదేశముగదా; ఒకపూట కడుపు మాడుతూనే ఉండవలె. లేకుంటే, ఇక్కడ జబ్బుపడితే చాలాకష్టముగదా! ప్రస్తుతము మీ యింటికి నన్ను తీసుకొని పోండి, నాకు జల చూపండి; యీపూట భోజనమునకు సహాయము చేయండి. సరే నాతో కూడా రా, మా యింటికి పోదాము. ఇదుగో యీగదిలో నిద్రించు, రూపాయి తే, ఏరోజురూపాయి ఆరోజునే ప్రొద్దున్నె ఇయ్యవలె. అట్లాగే యిస్తానుగాని, నా కొకతాళ మిస్తారా? ఇదుగో తాళమూ తాళము చెవ్యీ; మీసామాను అందులో పెట్టుకొండి. మీ రెక్కడికయినా వెళ్ళేటప్పుడు తాళము వేసుకొని పోండి. రూపాయి అద్దె చాలాయెక్కువగా ఉన్నదండీ. అంతకంటె అద్దె తగ్గదు; మీయిష్టమయితే ఉండండి; కష్టమైతే మరియొక చోటికి పోండి. అర్ధరూపాయికి గది రాదా? అర్ధరూపాయికాదు, పదిహేను అణాలపదకొండుపైస లిచ్చినా మీ కీయూళ్ళో గది దొరకదు: రూపాయి చేతులో పెట్టి మాటాడించండి.

అష్టోత్తరశతతమః పాఠః=నూటయెనిమిదవ పాఠము.

యుష్మాకం కుత స్త్వాగా కోపః? గృహా దేవం రూప్యం. అద్య భోజనం కథం? మయాసహా ఆగచ్ఛ, సత్త్రం దర్శయిష్యామి. కియద్దూరే వర్తతే సత్త్రం? అర్ధక్రోశపరిమితదూరే వర్తతే. తర్హి ప్రియాహి; త్వయాసహా అహము

ప్యాగచ్ఛామి. ఆయాహి. ఇదమేవ అన్నపూర్ణాసత్త్రం; తత్రాస్తి యజమానః; తత్సమీపం గచ్ఛ; తవ నామధేయాదికం లేఖయ; సః ఏకం పత్త్రం దాస్యతి; తదానీయ పాకాధికారిణే దర్శయ. మమ హిందీభాషాయాం పరిచయో నాస్తి ఖలు; త్వమేవ యజమానసకాశం ఆగత్య తత్కృత్యం సర్వం కారయ. తత్రైవ ఆగచ్ఛ. భోః గోకిలాల! అయం బ్రాహ్మణః దాక్షిణాత్యః అద్యైవ అత్రాగతః. గణపతిశాస్త్రీతి అస్య నామధేయం. అస్మిన్ సత్త్రే భోక్తుమిచ్ఛతి, ఏకాం చీటిం అస్మై దేహి. కిమహో గణపతిశాస్త్రిన్! చీటీ లబ్ధా వా? లబ్ధా లబ్ధా. అహం గచ్ఛామి. ద్వాదశవాదనసమయే భోజనం భవిష్యతి. అద్య దశ ప్రహారాః. త్వం శీఘ్రం గత్వా గంగాయాం స్నాత్వా వస్త్రం పావయిత్వా అనుష్ఠానం నిర్వర్తయ. ఏతదంతరే పాకః పూర్ణః భవిష్యతి. అనంతరం ఘంటాం నాదయంతి. తదా సర్వేఽపి పరస్థానినః బ్రాహ్మణాః భోజనశాలాం ప్రవేక్ష్యంతి; తైస్సాకం త్వమపి భోజనశాలాం ప్రవిశ; పంక్త్యాం ఉపవిశ; పాచకాః వ్యంజనాదికం పరివేషయిష్యంతి; అపేక్షితం పృచ్ఛ; ఉదరపూరం భుంక్ష్వ; హస్తప్రక్షాళనానంతరం సదక్షిణాకం తాంబూలం దాస్యంతి, గృహాణ; తతః ఆగతమార్గేణైవ అనుగంగం ఆగచ్ఛ, అస్మద్గృహం లప్స్యతే. అహం గచ్ఛామి. గచ్ఛ గచ్ఛ. అతిశీతలా ఖలు గంగా. అద్యాపి గంగోదకం స్ప్రష్టుమపి బిభేతి మే హస్తః. అత్రత్యాః ఉషఃకాలే కథం గంగాయాం స్నాస్యంతి వా! అయం హేమంతర్తుః ఖలు; తస్మా

త్వాత్కారణాత్ గంగా దర్శనావసరో౽పి శైత్యం సముంచతి. చేత్యం యథాకథంచా స్నానం కర్తవ్యం ఖలు; అనాయాస శాస్త్రిమిషేణ మయా గంగాస్నానం లబ్ధం; అహం అతీవ ధన్యః. శ్లో॥ పిప్పలాబా త్వముత్పన్నే ప్రత్తి లోకభయంకరి! మృత్తికాం తే మయా దత్తాం ఆహారార్థం ప్రకల్పయ॥ శ్రీగోవింద గోవింద, శ్రీమహావిష్ణో రాజ్ఞయా ప్రవర్తమానస్య ఆద్య బ్రహ్మణః ద్వితీయపరార్ధే పరిధావినామసంవత్సరే పౌషమాసే శుక్లపక్షే పూర్ణిమాయాం శుభతిథౌ స్థిర వాసరే అఖండ భాగీరథీస్నాన మహం కరిష్యే. మణికర్ణికే! మణికర్ణికే! అరేరే, శరీరం ఆపాదమస్తం శూలతి రే, మమ జన్మప్రభృతి శీతోదకస్నానాభ్యాసః నాస్తిఖలు; తేన కారణేన ఏవమస్తి. అలమలం స్నానేన. శరీరం మార్జయిత్వా పీతాంబరం ధరిష్యామి. వస్త్రం అశుష్యత్. ఏష ఘంటానాదః శ్రూయతే. భోజనశాలాం సర్వే౽పి బ్రాహ్మణాః గచ్ఛంతి. అహమపి త్వరితం గచ్ఛేయం. అహో భోజనశాలాయాః కియద్వైశాల్యమస్తి రే! అహమత్ర ఉపవిశేయం. మమాగ్రే వ్యశాం విస్తరిం పరిసారయత. అరే కిమేతత్! సూపం నాస్తి, చోష్యం నాస్తి, శాకం నాస్తి, ప్రాణాహుతిపర్యాప్తం అన్నమేకం పర్యవేషయన్; పరితో౽పి విస్తరేం కాని కానివా భక్ష్యాణి పర్యవేషయన్? సర్వో౽పి మధురపదార్థ ఏవ పరివేషితః; అహం కిం ఖాదిష్యామి, కథం క్షుధం నివారయిష్యామి? కిమధునా నిరర్థకవిచారణయా, యస్మిన్కాలే యదీశ్వరదత్తం, తస్మిన్కాలే తేనైవ సంతోష్టవ్యం; భవతు

నాము పంచషదినపర్యంతం మమ ఉషత్ క్లేశః, అనంతరం ఏత ద్భోజనమపి అభ్యాసవశాత్ రోచత ఏవ మహ్యం; అల మలం, తక్రం పరివేషయత. అరే దాక్షిణాత్య! అత్ర తక్రం నలభ్యతే, అపేక్షితంచేత్ క్షీరం పరివేషయిష్యామః. తదేవ పరివేషయత. సర్వేషాం భోజన మాసీద్వా? ఆసీత్. భోభో బ్రాహ్మణాః! సదక్షిణాకం తాంబూలం గృహ్ణీత. అహాహా! కీదృశధర్మదేశః రే అయం! భోజనానంతరం దక్షిణాతాం బూలాదికంచ దీయతే; అపిచ వస్త్రమపి దీయతే. ఇతఃపరం గృహం ప్రతి గచ్ఛామి. ఈషత్కాలం నిద్రాయ, అనామకః పుత్రాస్తివా మార్గయిష్యామి. ఇదమేవ అస్మద్గృహం; ఏష హరిహరనాథః ద్వార్యే వాస్తే. గణపతే! భోజనమాసీత్కిం?

భోజన మయినదిగాని, నా కేమీ తృప్తి కాలేదండీ. ప్రాణాహుతులకు సరిపొయ్యేటట్టు కాస్త అన్నము పెట్టినారు. విస్తరిచుట్టూ ఏమేమో భక్ష్యాలు వడ్డించినారు. పప్పు లేదు, కూర లేదు, పులుసు లేదు, ఉప్పు లేదు, కారం లేదు; ఏవస్తువు నోట్లో పెట్టుకొన్నా తియ్యగా ఉంది. ఆ అన్నం కాస్తా ప్రాణాహుతులకే అయిపోయినది. నేను మావూళ్ళో వుంటె, పూటకు అద్దసేరుబియ్యపన్నానికి అధికారిని. మా దేశంలో ఇంతదండిగా పప్పు పులుసూ ఉండవలె. (అవి రెండూ లేనిదే = తదుభయాభావే) అది భోజనమే కాదు. నా కాతీపివస్తువు లేమిసయిస్తవి? అర్ధాకలికూడా తీరలేదు. చివర కిన్ని పాలు పోసినారు; అవి త్రాగి లేచివచ్చినాను. ఓరి పిచ్చిబ్రాహ్మడా! అట్లాగయితే

నీకు ఇక్కడి సత్రాల్లో భోజనము సరిపడదు గాని, హనుమంత ఘాటులో, మద్రాస్ హోటలుందిగాని, పేటకీసుందియ్యా అందులో భోంచెయ్యి. రోజుకు ముప్పావలా పుచ్చుకుంటాడు. పప్పు పులుసూ చారూ పెడతాడు; ఉప్పూ, పులుసూ, కారం నీయిష్టంవచ్చినట్టు వేస్తాడు. నీకేయుత్తర దేశ ప్రకృతి సరిపడుం చదు. అట్లా అయితే యీసాయంకాలమే నన్నక్కడికి పంపిం చండి. అట్లాగే పంపిస్తాలే; కాసేపు పండుకో. అట్లాగే పండు కుంటాను గాని, యిప్పు డెన్నిగంటలయినది? ఇప్పుడు ఒంటి న్నర అయినట్టుంది. నేను కొంచెముసేపు నిద్రపోతాను, రాత్రి రైలులో నాకు బొత్తిగా నిద్రలేదు. నాలుగు గంట లయిన తరువాత ఆ అనాథుడు ఎక్కడుంటాడో కొంచెము చూపించు. అట్లాగేలే, పడుకోపడుకో. ఒకచాప పరిచే యిస్తా రా? అదుగో అక్కడున్న చాప తీసుకో. ఇప్పు డెన్నిగంట లయినది? ఇప్పుడు అయిదున్నర; చాలాసేపు నిద్రపోయి నావే? ఆ అవునయ్యా, రాత్రి నిద్ర లేకపోవడంచేత గాఢ ముగా నిద్రపట్టినది. అనాథుని కోసం వెళ్ళుదామా? అట్లాగే వెళ్ళుదాముగాని, అక్కడికి వెళ్ళివచ్చేటప్పటికే చాలా పొద్దుపోతుంది. అప్పటిదాకా హోటలుండదు. అందుకోసం జట్కా చేసుకొని వెళ్లుదాము. జట్కా కేమి పుచ్చుకుం టాడు? రానూపోనూ రూపాయి పుచ్చుకుంటాడు. సరే ఒకట్లా మాట్లాడు. అరేయి జట్కావాడా! ఇట్లా రారా, కేదార ఘాటుకు వెళ్లి మళ్లీ రావాలె. ఏం పుచ్చుకుంటావు? రూపాయి పావలా ఇప్పించండి. ఛీ, రూపాయి యిస్తాము వస్తావా! సరే

ఎక్కండి. పోనీపోనీ దబ్బున పోనీ, ప్రొద్దుకూకుతున్నది. ఆపు ఆపు ఇక్కడాపు. ఎవరండీ యింట్లో, ఇక్కడ అనామకశాస్త్రి ఉన్నాడా? ఎవరా అనామకశాస్త్రి? ఉద్ధూఖానుడు; ఉద్ధూఖానుడు. వాడా ఇక్కడే ఉంటాడుగాని ఇప్పుడు లేడు. నాళ్లక కాశీలో ఇవ్వేళ కాశీరాజాగారి సంతర్పణ జరిగినది; అక్కడికి వెళ్ళినాడు; రేపుపొద్దున వస్తాడు. ఓశ్ ఇంతా మనము ఖర్చు పెట్టుకొనివస్తే వాడు లేనేలేడే. సరేగాని, రేపుపొద్దున వాడు వస్తే, నీకోసము యెవరో మీదేశమునుంచి చుట్టాలు వచ్చినారు, ఉన్నారు, తొమ్మిది గంటలదాకా యెక్కడికిన్ని పోవద్దనియ్యా, వానితో కొంచెము చెప్పుతావా? అట్లాగే చెప్పుతానుగాని, మావాడేమని చెప్పుము? నాపేరు గణపతిశాస్త్రి అనిన్ని, మాది ఉంకెలగుంట వాస్తవ్యుడనిన్ని చెప్పండి. అట్లాగే చెప్పుతాను. హరిహరనాథుగారూ! నన్ను మదరాస్ హోటలుకు తీసుకొని పొండి. జట్కావాలా! బండీ త్రిప్పు. హనుమంతఘాటులో నటరాజం హోటలుకు తీసికొనిపో. మీ యింటివగ్గరికి పూట్లాడు కాని నటరాజా హోటలుకంటా రేమిటండీ; అక్కడికయితే ఇంకొక పావలా యిస్తే తీసుకొనిపోతా. సరే అట్లాగే యిస్తాంలే, పోని బండి. అయ్యా! ఇదేనండీ నటరాజా హోటలు. దిగండి రూపాయిపావలా తేండి. నీ దగ్గర చిల్లర ఉన్నదా?

నవాధికశతతమః పాఠః = నూటతొమ్మిదవ పాఠము.

నిష్కలా = ముట్లుడిగిన యాడుది; నిర్మండలః = నెగడు

మమ సమీపే వినిమయో నాస్తి. రూపకం దేహి, వినిమయ మానేష్యామి. కుత్రానేష్యసి? అత్ర (మోదకాపణః = మిఠాయి అంగడి) అస్తి. తత్ర గత్వా వినిమయ మానేష్యామి. గృహాణ రూపకం, (ఏష వినిమయః = ఇదిగో చిల్లర) శేష ద్వాదశాణకాః గృహాణ, మమ సమీపే ఆణకచతుష్టయం వర్తతే, రూపక మేకం దేహి; శకటభృతిః పర్యాప్తా భవతి. యదా కదా వా శకటావసరః అస్తిచేత్ మామేవాహ్వయత. హరిహరనాథ! క్వాస్తి అట్టశాలగృహం? ఏతదేవ గచ్ఛామః. అహం భుక్త్వా ఆగమిష్యామి. కోను భోః! అట్టశాలాధికారీ? కియద్గృహ్ణాసి ఏకవారభోజనాయ? షడాణకాః గృహ్యంతే. అస్తి వా సిద్ధ మన్నం? అస్తి అస్తి, ఉపవిశ. ఏష పీతాంబరం అధరం, పత్రద్వయం పరివేషయ. [illegible] గస్తి (దాళీ చోష్యం = పప్పుపులుసు) ఈషత్పరివేషయ. కిమేతత్? ఏతత్ శ్యాముకందశాకం. అల మలం. కించిద్ఘృతం పరివేషయ. కింభోః! ఘృతం దుర్గంధ మస్తి? అస్మిన్నగరే ఘృతం సర్వత్రా ప్యేవమేవ వర్తతే. దధి పరివేషయ. ఆసీత్కిం భోజనం? ఆసీదాసీత్. షట్పణాః దేహి. గృహాణ. అయి హరిహరనాథ! కవాట ముద్ఘాటయ. గణపతిశాస్త్రిన్! భోజన మాసీద్వా? ఆసీత్. కథమస్తి భోజనపాకత్వం? ప్రాతర్భోజనాపేక్షయా రుచ్యతర మేవాస్తి భోజనం. దాక్షిణాత్యానాం అనుకూలం. అద్య స్వపిహి; ప్రాత రుత్థాయ క్షేమేశ్వరఘట్టం యాహి! తత్ర అనామకశాస్త్రీ దృశ్యతే; అనామకశాస్త్రీ కుత్రాస్తీతి మాపృచ్ఛ, ఉద్దాఖానః క్వాస్తీతి

ప్రభృతి అనామకశాస్త్రీత్యుక్తే కేనాపి నజ్ఞాయతే. తత్రైవ ప్రయాస్యామి. అరేరే కో౽యం హిమపాతః! వస్త్రాణి సర్వాణ్యపి హిమేన సిక్తాన్యాసన్. ఇదానీం కిం కుర్యాం, మకరసంక్రాంత్యనంతరం కశ్య! ఉత్తరాయణపర్యంతం సూర్యః హిమసమూహే మగ్నస్సన్ నదృశ్యతే. అయం హిమవత్ప్రత్యన్తదేశః ఖలు, తేన హేతునా అత్ర హిమాధిక్యం. నిర్మాణం విరచయ్య ప్రాతఃకాలే శీతబాధా నివర్తనీయా. స్వామిన్, అహం స్వపిమి. కతిఘంటాః ఆసన్? ఘంటాచతుష్టయం జాతేత్. అహో! వ్యతీతా రాత్రిః. హరిహరనాథ! కుత్రగంతవ్యం కింకారిష్యత్త్వయా? తత్రాస్తి (ప్రావరణం= పాకీవాడ్డు) తత్రగచ్ఛ, ఏక రూపాకం దేహి. ఛీ ఛీ పల్లిజీవనావేశయా పత్తనజీవనం అతీవ కష్టతరం. (సంఖ్యాపకో ధనం= కొట్టాడితే డబ్బు) గృహాణాణకం. అస్తివా దంతకాష్ఠం? అత్ర దంతకాష్ఠం నలభ్యతే, దంతచూర్ణం లభ్యతే. ఆణకచతుష్టయేన ఏకః సంపుటః లభ్యతే. ఇదానీం కుత్ర క్రీణీయాంభోః; యుష్మత్సమీపే శేష దస్తిచేత్ యచ్ఛత; మధ్యాహ్నే క్రేష్యామి దంతచూర్ణం కుంచికాం చ. గచ్ఛామ్యహం లద్దూఖాన్ దర్శనార్థం. అయమేవ ఖలు మార్గః? అయమేవ; ఏతన్మార్గేణ అనుగంగం ఉత్తరతః ఋజు గచ్ఛ; తత్రైకః దేవాలయో దృశ్యతే, తత్ర గత్వా వామపార్శ్వమార్గేణ గమ్యతే చేత్ షణ్ముఖసేటస్య మందిరం ఏకం దృశ్యతే, తత్రైవ లద్దూఖానస్య నివాసః. తత్రైవ గచ్ఛామి.

బోబో: షణ్ముఖసేఠ్మందిరం కాఽసి [బ్రూహిత ? = చెప్పండి]

తదేవ. అరే అనామకశాస్త్రిన్! కోఽన్రే అనామకశాస్త్రీ? కస్త్వం? అహం గణపతిశాస్త్రీ, కుంకలగుంటగ్రామవాసీ; తవపితృవ్యపుత్రః; త్వాం ద్రష్టుం పూర్వేద్యు రాగతః; కవాట ముద్ఘాటయ. ఆయా హ్యాయాహి; కతిపయానాం వర్షాణాం, త్వాం దృష్ట్వా? ఉపవిశోపవిశ. కేకే విశేషాః? సర్వేపి కుశలినః ఖలు? కిం పృచ్ఛసి కుశలం, వక్తుం మే జిహ్వా న చలతిరే ప్రియసఖ!

ఏమి చెప్పేది, నీవు ఎన్నాళ్ళకూ దేశానికి రాకపోతివి, నీభార్య పెద్దమనిషి అయి నాలుగేళ్ళయినది. ఇది కలికాలము గదా, మీ తలిదండ్రులు స్వర్గస్థులయిపోయిరి. ఇక మీ యింటికి నీవే పెద్దవు. ఇప్పుడయినా మీ యింటికి వచ్చి, గుప్పుచప్పు కాకుండా నీ భార్యను తెచ్చుకొని ఇంటిపట్టున కాపురం చేస్తూవుంటే మంచిది. ఇంతవరకూ నీ పెండ్లాము దూరదేశమునకు పోలేదు. ఆ చుట్టుపట్లనే యున్నది. ఏమిరా! గణపతీ! నీ మాటలు తమాషాగా వున్నవి! నా భార్య యేమయినది? యెక్కడికయినా లేచిపోయినదా యేమి? అట్లే లేచిపోలేదురా దుర్మార్గుడా! శంకరయ్య చాలా యోగ్యుడు; ఆయనభార్య ఉత్త అమాయికురాలు, కూతురు అంబేద. పరాయివాళ్ళు అనేక విధాల మనుష్యు లుంటారు; తప్పు ఒకరిదయితే, నింద యింకొకరిది. అందుకోసము నేను చెప్పుచున్నాను. ఎవడయినా బంగారమును వీధిలో వేసి చూడకుండా వుంటే మళ్ళీ మనకు దక్కుతుందా? ఓరి నీ అమ్మకడుపు బంగారంగాను, మెల్లమెల్లగా చెపుతావు, నిజవర్తమాన మేమిటిరా! నే నిది

ంకకే దానియందు ఆశ వదలుకొన్నానులే, నాకున్నూ చాలా వృత్తరాలు వచ్చినవి, అప్పటినుంచీ నేను బ్రహ్మచారినేగాని గృహస్థుడను కాను అనియే నిశ్చయించుకొన్నాను. ఇపుడసలు ంగ తేనెటో తిన్నగా చెప్పు. ఛీ దుర్మార్గుడా! అంతవైభవముతో పెళ్ళిచేసుకొని బోలెడుడబ్బు ఖర్చుచేసుకొని పెళ్ళాన్ని వదిలి పెడుతావురా! నీకది తగదు. ఇంతకూ దానియం దేమి దోషమున్నది? దాని బుద్ధిపూర్వకముగా అది నాకు మగ వక్కర లేదన్నదా, దేశాంతరం పోయిందా? నాల్రోజులపాటు ఏదో చుట్టాలింటికి పోయిందనుకో, అంతమాత్రానికే పిచ్చి పిచ్చిమాట లాడుతావా? మీమామగారికి వేరె మగపిల్లలు లేరుగదా! ఈ రోజుకుకూడా ఆయన పీనుగులను మోయుట మెందుకు! నీకోసరమేగా. నిన్నింట్లో నుంచుకొని, నీకడుపున నొకకాయ కాస్తే, దాన్ని చూచుకుంటూ ఉండడానికేగా వెదకి వెదకి నీకు అంబేదనిచ్చి పెళ్ళిచేసినది. కాబట్టి వెంటనే వచ్చి కార్యము చేసికో. ఆమూడురోజులూ అయినతరువాత నీ వే గంగలోనయినా ఉండుము. ఈలోగా దైవానుగ్రహముచేత అంబేదకడుపు పండెనా బారసాలనాటికి నీవు రానూవచ్చును. మీ నాయనపేరో అమ్మపేరో బిడ్డకు పెట్టుకోనూ వచ్చును. ఏమిటిరా గణపతీ! నా పెళ్లాము దూరదేశము పోలేదంటావు, చుట్టుపట్టునే ఉండంటావు, నీ మాటలు నాకేమీ అర్థము కావటము లేదే. నాకది మరదలు కాదటరా, అందుచేత హాస్యానికన్నానుగాని మరేమీ లేదు. నీ వేమీ అనుమాన పడవద్దు. ఒకవేళ యేదయినా వ్యత్యాసమున్నదే అనుకో,

యేదుర్మార్గుడయినా అట్టిసంగతులు మొగుడితో చెప్పి సంసార ఘాట చేస్తాడటరా! అట్లా యెప్పుడూ అనుకోవద్దు. రేపో యెల్లుండో బయలుదేరి పోదాం రా. నీవు చెప్పేమాటలు నాకు పిచ్చెత్తించుచున్నవి. అయినను ఆపీనుగుముండను పెళ్ళిచేసుకోనకముందే మా నాయనగారితో ఈ సంబంధం నాకు వద్దని పోట్లాడినాను, నామెడ విరిచి కూతుండ్రి పెళ్ళి చేసినాడు. ఓరి పిచ్చి వెధవా! మీ సంప్రదాయము మాత్రము మంచిదా యేమిటి? మీతండ్రి డబ్బెట్లా సంపాదించి నాడు! రెండూ రెండే, ఒకరినొకరు ఆక్షేపించుకోనక్కరలేదు. నీ కామాటలన్నీ యెందుకోయి, యెవరిసంప్రదాయము వారిది, నేను ఆ ముండను యెప్పుడో వదులుకొన్నాను; కాబట్టి దాని మాట ఇక నా ముందర ఎత్తవద్దు. ఛీ మూర్ఖుడా! అట్లనవద్దు.

దశాధికశతతమః పాఠః = నూటపదవ పాఠము.

ఈకారాంతః పుంలింగః సుధీశబ్దః=మంచిబుద్ధికలవాఁడు, పండితుఁడు.

ప్ర. సుధీః - సుధియౌ - సుధియః; ద్వి. సుధియం - సుధియౌ - సుధియః; తృ. సుధియా - సుధీభ్యాం - సుధీభిః; చ. సుధియే - సుధీభ్యాం - సుధీభ్యః; పం. సుధియః - సుధీభ్యాం - సుధీభ్యః; ష. సుధియః - సుధియోః - సుధియాం; స. సుధియి - సుధియోః - సుధీషు; సం. హేసుధీః - హే సుధియౌ - హేసుధియః.

ఊకారాంతః పుంలింగః స్వభూశబ్దః=బ్రహ్మ, భగవంతుఁడు.

ప్ర స్వభూః - స్వభువౌ - స్వభువః; ద్వి. స్వభువం - స్వభువౌ - స్వభువః; తృ. స్వభువా - స్వభూభ్యాం - స్వభూభిః; చ. స్వభువే - స్వభూభ్యాం - స్వభూభ్యః; పం. స్వభువః - స్వభూభ్యాం - స్వభూభ్యః; ష. స్వభువః - స్వభువోః - స్వభువాం; స. స్వభువి - స్వభువోః - స్వభూషు; సం. హే స్వభూః - హే స్వభువౌ - హే స్వభువః

గణపతే! తవ వచనైః మమహృదయే సంశయో జాయతే; అంబేదా గృహం త్యక్త్వా దేశాంతరం గతా కిమ్? నహినహి; తవాభిప్రాయః కీదృశోవా జ్ఞాతుకామః ఈషత్ సందిగ్ధం అవోచం కింతు, తవభార్యా రజస్వలా ఆసీత్; శాంతిర్లగ్నా; షణ్మాసపర్యంతం యువాభ్యాం దంపతిభ్యాం అన్యోన్య ముఖావలోకనం నకర్తవ్యం. ఆశ్వయుజ శుక్ల త్రయోదశ్యాం శాంతిం కర్తుం, రాత్రౌ గర్భాధానంచ కర్తుం కార్తాంతికైః సుముహూర్తః నిశ్చితః. ఏతద్విషయమేవ అహం శుభలేఖ మానయం. ఏషః శుభలేఖః. అరే! గణపతే! కిం మాం వంచయసే! కస్యేయం లిపిః, అధఃస్థితా కరలిపిః కస్య? ఏషా లిపిః సాంబస్య; అధః కరలిపిః తవ శ్వశురస్య శంకరశాస్త్రిణః. మమ జామాత్రే సర్వమపి వృత్తాంతం విజ్ఞాప్య యథాకథంవా ఆశ్వయుజమాసే కార్యార్థం ఆగంతవ్య మిత్యుక్త్వా ఏతం శుభలేఖం తుభ్యం దేహీతి తవ శ్వశురఏవ ఏనం లేఖం మమ హస్తే సమర్పితవాన్. అరే గణపతే! మమ శ్వశురస్య కరలిపి రేవ నాస్తికిం? అయి అనామక! త్వచ్ఛ్వశురః ఏక మక్షర

మపి లేఖితుం అసమర్థః. ఛాందసానాం లేఖనకృత్యం కిమస్తి? తత్రాపి తవశ్వశురస్య పఠానకర్మణ్యేవ అతీవనైపుణ్యం. తస్మాత్కారణాత్ మమ వచనేషు విశ్వాసం కురు అరే పితృవర్జ్య పుత్ర! మమ భార్యాం సప్తవర్షేభ్యః ప్రాక్ కదా అపశ్యంవా అపశ్యం. తస్యాః సౌందర్యం కీదృశంవా వ్యస్మరం. ఇదానీం కథమస్తి సా? రే అనామక! తస్యాః సౌందర్యం వర్ణయితుం శేషోఽపి నాలం. ఏతన్మధ్యకాలే సా స్ఫోటకవ్యాధిగ్రస్తా ఆసీత్. తేన హేతునా శుక్రాచార్యస్య అనుజేతి వక్తవ్యమిదానీం. తావన్మాత్రేణ కా హానిః? ముఖస్థితాః కిణాఅపి రజోఽనంతరం తస్యాఃముఖే శోభావిశేషం జనయంతి. ఏకేన పాదేన ఈషత్ఖంజా కిం వేతి భాతి; చేత్కిం గమనసమయే అతిచతురం నృత్యతి; సామాన్యపురుషేణ ఖంజత్వం నజ్ఞాయతే. (ఉపర్యధికం=మీదుమిక్కిలి) రామణీయకమేవ దృశ్యతే. ఏవంచ స్త్రీణాం వయ ఏవ సౌందర్యం. సమష్ట్యాం అతీవ రమణీయైవ సా. పూర్వేద్యుః తవ భోజనం కుత్రాసీత్? మద్రాస్ అట్టశాలే ఆసీత్. తవ పటకూలాదికం క్వాస్తి? మణికర్ణికాఘట్టే హరిహరనాథగృహే అస్తి. తర్హి ఆనయస్వ తవ పటకూలాదికం. అత్ర, (యావద్వాసం=ఉన్నంతవఱకు) మమ సన్నిధావేవ భవ త్వం. అహమత్ర కతిదివసాన్యవసేయం? మమాత్ర కిం కార్యమస్తి? పూర్వాచారరీత్యా యుష్మత్ శ్వశురః బ్రాహ్మణేన మయా తుభ్యమేతం శుభలేఖం ప్రాహిణోత్. ప్రయాణ ప్రయాసః నాస్తిఖలు, ధూమశకటః అస్తిఖలు. సంతోష వార్తాం ఆహరామిఖలు, ప్రయాణవ్యయోపరి కింవా ధనవస

నాభరణాదికం త్వయా దీయతే ఖలు, త్వద్దర్శనలాభశ్చ సంప
త్స్యతే ఖలు, ఇతి తాత్పర్యేణ ఆగతోఽస్మి. అస్మిన్గ్రామే
త్వయావినా అన్యేనసహ మమ కింకృత్య మస్తి యేనాఽఽగతోఽస్మి?
"ఆగామ్యాశ్వయుజే ఆగమిష్యామి. యుష్మదాజ్ఞానుసారేణ
తత్రైవ శాంత్యాదికం కరిష్యే. గణపతిద్వారా ప్రేషితాని
ధనవసనకనకాభరణాదీని యుష్మత్పుత్రికాయై దాతవ్యానీ"తి,
ఏకం ప్రతిలేఖం లిఖిత్వా మమ హస్తే దేహి. యథా
శక్తి మామపి సన్మానయ. అహం శ్వః మాధ్యాహ్నిక
కర్మ నిర్వర్త్య ప్రయాస్యామి. అస్మద్గ్రామే అపరో
వాసుపదం యుష్మచ్ఛ్వశురేణ ప్రత్యుత్తరం లేఖ
యామి. తథైవ తథైవ; ఆనయః కిం తవ పటపూలాదికం?
ఆనయం. తర్హి శీఘ్రం స్నాహి, పాకః ఆసీత్. పూర్వేద్యుః
తవ భోజనసౌకర్య మాసీద్వా నవా ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ. రేరే అనా
మక! కిమేతావంతి అశ్రుతదృష్టపూర్వాణి మధురాణి భక్ష్య
భోజ్యాదీని సత్కారయః? అస్మద్దేశ్యానాం మధురపదార్థభక్షణే
అభ్యాసః క్వాస్తి రే? కుస్తుంబరదళసహితా మరీచికాశలాటు
సహితాచ తింత్రిణీచట్నీ ఏకా అస్తిచేత్ అస్మద్దేశీయానాం
పర్యాప్తం భోజనం; కిమేతై ర్భక్ష్యవిశేషైః? కిం భక్ష్యం కథం
ఖాదితవ్యం వా అహం నవేద్మి. అస్తునామ ఆసీన్మే భోజనం. అరే
అభాగ్య! ఖాదరే లడ్డుక మేకం. అహో! ఇతఃపరం మమశక్తి
ర్నాస్తి. తక్రం పరివేషయత. ఆసీద్వా హస్తప్రక్షాలనం?
తాంబూలవీటీం గృహాణ. త్వదుపదేశానుసారేణ ప్రత్యుత్తర
మలిఖం; గృహాణైతన్నూతనవస్త్రద్వయం; నూతనరజస్వలాయై

దాతవ్యాని ఏతాని ధనవసనకనకాభరణాదీని గృహాణ; ఏష తే ప్రియాణపత్రయః, గృహాణ, ఏతాని పంచవింశతిరూప్యాణిచ గృహాణ; శ్వః మధ్యాహ్నవేళయా అద్యరాత్రౌ దశవాదన సమయే శకటారోహణే తవ ప్రయాణసౌకర్యం భవిష్యతి. తత్రైవ; అహం గృహం ప్రవిశ్య అనుపదమేవ క్షేమసమాచారం లేఖిష్యామి. తదా తదా తవ క్షేమసమాచారం లిఖ వస. ఇదానీం కతిఘంటాః ఆసన్ ? అష్టఘంటాః ఆసన్. ఘోటకశకట మేకం విచారయ ధూమశకటాలయాయ గంతుం. ఆగచ్ఛ ఘోటకశకటః; అహమపి ధూమశకటాలయ పర్యంత మాగత్య (చీటీం=టిక్కెట్టును) దాపయిష్యామి. అహం సన్నద్ధోస్మి, ఆరోహ శకటం. అరే శకటాధ్యక్ష ! ఘంటా వాద్యతే శీఘ్రం చారయాశ్వం. అయమేవ ధూమ శకటాలయః, గృహాణ చీటీం; చీటీమూల్యం కియ దాసీదే? అనామక ! తవ కిమర్థం తత్సర్వం ? చీటీం గృహాణ, ధూమ శకట మారోహ; అపరోహణానుపదం క్షేమవార్తాం ప్రహిణు. తత్రైవ ప్రేషయే యుంకింతు, త్వం ముహుర్ముహుః శ్వశురాయ లేఖాః లిఖ మావస; తేన తవ గౌరవలోపో భవేత్. తత్రైవ. అహం తిష్ఠామి. తిష్ఠ తిష్ఠ.

అరే అఘోరపతీ! సాంబిగాడు పెద్దమూట చేసికొని వస్తున్నాడురోయ్. ఏడీఏడీ? అడుగో. ఏమోయి సాంబన్నా ! ఏమయినది వెళ్ళినపని, కాయా పండా ? మనము ఒకపని కోసము వెళ్ళితే, (అది కాకపోవటం కూడానా = తస్య నిష్ప త్త్యభావోపివా!) అంతయు అనుకూలముగనే జరిగినది. వెళ్ళి

కూతురికి పెట్టవలసినబట్టలు వగైరాలుకూడా తెచ్చినాను. ఖర్చులకు పాతిక రూపాయిలుకూడా యిచ్చినాడు. అలు మాను ములదాకా అనామకుడు ఎక్కడున్నదియూ తెలియకుండా చేసి నాను. కాని మనపన్నాగ మంతయూ పూర్తిఅయినతరువాత, మనము ముగ్గురమూ సరిగా ఉండమూచుకోవాలెగాని మన ముగ్గురిలో మనకు కీచులాట పుట్టరాదు. ఇంక అఘోరపతీ! రేపే తదియ గనుక, నీ వీరోజుననే చింతలవల్లు వెళ్ళి అక్కడ నుంచి రేపుసాయంకాలము ఆరుగంటలసుమారుకు ఈయూరు ప్రవేశించు. నేను శంకరశాస్త్రిగారిపేర ఉత్తరము వ్రాసినాను. ఇంకా సేపటికి చేరుతుంది. అరేమర్కటరావూ!నీవుభోంచేసిశంక రయ్యగారింటికి పొమ్ము. నేను అనామకునితో నా పేరు గణపతి అని చెప్పినాను. వాడు నన్ను సాంబునిగా గుర్తించనే లేదు. గణపతిననే నమ్మినాడు. అత్తా! తలుపుతియ్యి. ఎవరు వారు! నేను మాయావిరాయుడను. (నాయనా! నీకు నూరేళ్ళా యుష్షు-తాత! శతంజీవ.) ఇదుగో ఇప్పుడే చింతలవల్లునుంచి ఒకవుత్తరము వచ్చినది. ఎవరు వ్రాసినారోకాని చదువు నాయనా! ముహూర్త మింకనూ మూడురోజులున్నది; చేయ వలసిన పను లన్నియు చేసినాము; సొమ్ములు తయారైనవి. ఆనాడు నీవు చదివిన ఉత్తరమేగాని మళ్ళీ మాఅల్లుని దగ్గర నుంచి ఉత్తరములేదు. ఆయుత్తరములో తదియనాటికిక్కడికి వస్తాననియున్నది. నాయనా! ఇందులో నొకరహస్యము; నీవు మామేలు కోరినవాడవు కాబట్టి నీతో చెప్పుతాను, నీకడుపు లోనే ఉంచుకో; యేమిటంటే, పిల్లసమర్తాడిననక్షత్రం మంచిది

కాదు, ఆరునెల్లదాకా శాంతికూడా పనికిరాదని పెద్దలు చెప్పినారు. ఈ సంగతి మా అల్లునికి రాయించినాను. ఆవుత్తరం ఆయన కందినట్లు తోచదు. ఈ పంచమినాడు ముహూర్త మున్నదనియు తదియనాటికి తాను వస్తాననియు మొన్న నీవు చదివిన ఉత్తరం వ్రాసినాడు. ఆయన దగ్గరనుంచి ఉత్తరము రావటమే మనకు భాగ్యము. శాంతి లేకపోతే మానెలే అని మేమున్నా 'గప్చిపుగా ఊరుకొని ఈ ముహూర్తమునకే అంతా సిద్ధము చేసుకొన్నాము. ఈ సంగతి నీ మనస్సు లోనే ఉంచుకో. ఏదీ ఉత్తరం చదువ్వూ. ఆఁ చదువుతాను, మామయ్యేడీ? మామయ్యకింట్లో వుండటాని కెక్కడ తీరు తుంది నాయనా! ఎవరో పరేతరావుగారట, డాక్టరు పరీక్ష ప్యాసయి యీ వూళ్లో ప్రాక్టీసు చేయడానికి నాలుగు నెల్ల క్రింద వచ్చినాడట; ఆయన వచ్చినప్పటినుండియు మీ మామయ్యకు బొత్తిగా తీరటం లేదు నాయనా! సరే ఉత్తరం చదువుతాను విను. ఓహోహో! మీ అల్లుడే వ్రాసినాడు! చింతలవల్లినుంచి రేపు సాయంకాలము ఆరుగంటలకు ఇక్కడికి వస్తాడట. రేపు మీరు మేళతాళాలతోటి పాలకీమీద తీసుకొని రావలె. ఆయన సీతన్న బంగాళాదగ్గిర ఉంటాడట. అక్కడికి మీరెదురుగా పోవలె. ఓరి మాతండ్రీ! నాయనా! నీవు యెట్లా మర్యాదా దక్కిస్తావో! శాంతిమాట ఆయనతో చెప్పవద్దు. ఆయన గొప్ప పండితుడు గనుక, అదంతా చూచుకొని యిప్పుడు వల్లకాదని తిరిగిపోయినా నీ మఱువలు చెడుతుంది. ఇటుపయిన జరుగవలసిన ఉత్తరక్రియలన్నియూ నీ

ద్వారానే జరుగవలెనని యిదివరకే చెప్పి ఉన్నాను గదా. మేళగాళ్ళను, పాలకీని మాట్లాడు. స్వామిదయవల్ల ఈపూళ్ళో వాళ్ళందఱికీ ఆయుర్భాగ్యము చక్కగానుండవలెనని భగవంతుని ప్రార్థిస్తున్నానాయనా! ఈపను లన్నీ నేను చేస్తానుగాని అలుగోజా మేళముతో నీవా దంపతు లిద్దఱనూ ఊరంతా సిలిచిరండి. ఆపని యివేళనే జరుగవలె. నేను వెళ్ళుచున్నాను. అంబేదను ముస్తాబుచేసి ఒక గదిలో కూర్చుండబెట్టు. ఏమో నీమఱదలిని నీవేంచేస్తావో, నాకెందుకు? సరే నేను వెళ్లుచున్నాను. పో.

ఏకాదశాధిక శతతమః పాఠః = నూటపదొకండవపాఠము.

ఈకారాంత స్త్రీలింగో లక్ష్మీశబ్దః=లక్ష్మి. ప్రథమైకవచనములో మాత్రము 'లక్ష్మీః' అని యుండును. తక్కినవంతయు గౌరీశబ్దమువలె నడచును.

ఈకారాంత స్త్రీలింగః శ్రీశబ్దః=లక్ష్మి, భాగ్యము, సంపత్తు, శోభ.

ప్ర. శ్రీః - శ్రియౌ - శ్రియః; ద్వి. శ్రియం - శ్రియౌ - శ్రియః; తృ. శ్రియా - శ్రీభ్యాం - శ్రీభిః; చ. శ్రియై, శ్రియే - శ్రీభ్యాం - శ్రీభ్యః; పం. శ్రియాః, శ్రియః - శ్రీభ్యాం - శ్రీభ్యః; ష. శ్రియాః, శ్రియః - శ్రియోః - శ్రీణాం, శ్రియాం; స. శ్రియాం, శ్రియి - శ్రియోః - శ్రీషు; సం. హేశ్రీః - హేశ్రియౌ - హేశ్రియః.

ఇటులే హ్రీః=సిగ్గు, భీః = భయము, ధీః = బుద్ధి; ఇవియును శ్రీశబ్దము వంటివే.

ఈకారాంత స్త్రీలింగః స్త్రీశబ్దః=ఆడుది.

ప్ర. స్త్రీ - స్త్రియౌ - స్త్రియః; ద్వి. స్త్రియం, స్త్రీం - స్త్రియౌ - స్త్రియః, స్త్రీః; తృ. స్త్రియా - స్త్రీభ్యాం - స్త్రీభిః; చ. స్త్రియై - స్త్రీభ్యాం - స్త్రీభ్యః; పం. స్త్రియాః - స్త్రీభ్యాం - స్త్రీభ్యః; ష. స్త్రియాః - స్త్రియోః - స్త్రీణాం; స. స్త్రియాం - స్త్రియోః - స్త్రీషు; సం. హే స్త్రి - హే స్త్రియౌ - హే స్త్రియః

ఓ హో హో శంకరశాస్త్రిన్! కో విశేషః ? కాశీపురాత్ అస్మజ్జామాతా శ్వః సాయం ఆగమిష్యతి, అస్మాభిస్సర్వైరపి స్వస్వభిముఖీభూయ, మేళతాళైస్సహ పాలంక్యాం ఆనేతవ్యః. పంచమ్యాం అంబేదాయాః నిషేక ముహూర్తః, తస్మాత్ యుష్మాభిస్సకుటుంబమిత్రపరివారైః శ్వఃసాయంప్రభృతి దినపంచకపర్యంతం అస్మద్గృహ ఏవ భవితవ్యం. హంజే! ఆగచ్ఛాగచ్ఛ, కాలోఽతిక్రాంతః, ఇతోఽపి బహుతరం గంతవ్య మస్మాభిః భోభో మేళకరాః! నాదయత నాదయత. కోను రే తిష్ఠతి, (తస్య నాసికాయాం కంటకో లగతు=వాని ముక్కులో ముల్లు విరగా!) కరణస్య వీథ్యాం అస్మాభిర్వాద్యఘోషైస్సహైవ గంతవ్యం. పాలంక్యా మవరోపయత. హంజే, జామాతుః పాదౌ ప్రక్షాళ్య వసంతేన ఆర్తిక్యం కృత్వా దక్షిణపాదక్షేపపూర్వకం జామాతర మంతఃప్రవేశ్య, ఆగతా న్సర్వానపి కటే ష్వాపవేశ్య, స్రక్చందనతాంబూలాదిభిస్సహాయా కర్తుం మాయామావిరాయస మాదిశ. ఏతత్సమయే అఘోరపతి

ర_స్తిచేత్ అస్మాకంబహుంధా ఉపాకరిష్యత్, సఃపూర్వేద్యుర్ఏవ కుత్రచిత్ గ్రామాంతరం గతఃకిల. అనామకశాస్త్రిన్! మాం స్మరసివా? త్వం పాతకాల పాఠయ్య భావఃఖలు, తవ రూపం అతీవ (వినిమితం=మారినది). అష్టౌ వర్షాణ్యనన్తరం త్వాం దృష్ట్వా. అరేమర్కటరాయ! మాయావినాయకః కథం నట తివా పశ్య. అయిమామ! నమస్కరోమి, హే శ్వశుర! నమ స్కరోమి. భోభోమహాశయాః! పాక స్సంసిద్ధః తత్రగంగా లయే ఉష్ణోదకం అ_స్తి. స్నాతుకామాః స్నాత; నోచేత్పాదా ప్రక్షాళ్య శుచీభవత. సర్వేషామపి శుచివస్త్రాణి వాపికాని సంతి, వి_స్తరాణ్ ప్రసారయత. మర్కటరాయ! సాంబశివ! యువాభ్యామపి (మధ్యంబద్ధ్వా=నడుముకట్టి,) ఉష్ణాతవ్యం; నోచే త్పరివేషణం నచలతి. ఆహా! తద్విషయే కస్సంశయః! ఉత్తిష్ఠరే మర్కటరాయ! అహం సంసిద్ధః. అరే ఈషదాచమ నంవా కురురే, (సంధ్యావందనకథా తథాస్తునామ=సంధ్య వందనంమాట అట్లా ఉండనీగాని). (అరే తవ మాతృోదరం హేమీభవతు=ఓరి నీ అమ్మకడుపు బంగారంకాను) సుధియః వంశే ఉత్పన్నః అహం సంధ్యాం నకుర్యాంరే! అర్ధాస్తమయ కాలఏవ కుల్యాయాం సంధ్యాం నిరవ_ర్తయంరే. రేమర్కట! అస్మిన్వత్సరే పుష్యమాసఏవ కుల్యాం అబధ్నన్ఖలు, కుల్యా యాం జలం క్వాస్తిరే? ధిక్ మూఢ సాంబ! పూర్వేద్యు రేవ కుల్యాయాం జలం ప్రవహతీతి మాంప్రతి అమృతశాస్త్రీ అవ దద్దే. సూపం సూపం. మామా! ఈషల్లవణం పరివేషయ. పానీయం పానీయం. అరేయ్, జామాతః కిమపేక్షితంవా

సమ్యగ్విచార్య పరివేషయత; తథైవ. తథైవ. అయి జామాతః! తవ మధురపదార్థేషు అతీవ ప్రీతి(ర్భవితు మర్హతి=కాబోలు.) నహినహి, అహం సమయ మనుసృత్య ప్రవర్తే. సత్యం సత్యం, త్వం సమయానుకూలం నటసిరే భావ! అహో మర్కట రామహో! అలమలం తవ పరిహాసేన; నామ్నా త్వం మర్కటః ఖలు. నహినహి నామమాత్రేణైవాహం మర్కటః, కింతు చేష్టయాపి. అరే పశుపతే! త్వమపి మాం అపహససి? మమ మర్కటో నామ భవతు; కుక్కురో వా భవతు; నామధేయ మేక మస్తి. గర్భాధానపరస్తు అనామక ఏవ ఖలు. త్వంతు పశుపతిః ఖలు. అహో సత్యమేవ; మర్కటోపి పశుః, త్వం పశుః; తస్మాత్త్వామప్యహం పతిరేవ. రేభావ అనామకశాస్త్రిన్! త్వం భాష్యాంతవైయాకరణః ఖలు. అనామకశబ్దస్య అఘోరశబ్దస్యచ అర్థభేదోఽస్తిరే? ఇదానీం అర్థభేదో నాస్తి, నామ్న ఏవాభావే అర్థః కుత ఆయాతః? అత్ర అనామకశబ్దస్య ఇదానీం అర్థసద్భావే మహాన్ అనర్థ ఏవ స్యాత్; అనర్థ ఏవ అఘోరః, అఘోరఏవ అనర్థః. దధి దధి. పరివేషయత, రాత్రౌ కాలాతిక్రమణే సోమయాజిన స్సర్వేపి విస్తరా నుత్సృజ్య పలాయేరన్. సర్వత్ర భోజన మాసీత్. అరే గంగాధర! బహిర్ద్వారే గంగాలయం స్థాపయిత్వా హస్తక్షాళనార్థం సర్వేషాం జలం ప్రయచ్ఛ; యూయం సర్వేపి ప్రాసాదోపరి ఉపవిశ్య చందనాదీని స్వీకురుత. శంకరశాస్త్రిన్! త్వం అతీవ అదృష్టవాన్, తవ జామాతా మహాపండితః. ఇతః పూర్వం అనామకశబ్దవిచారసమయే కథ ముత్తరం దత్తం వా అశ్రుణోః ఖలు

మహాశయాః కిం జ్ఞాయతే శాస్త్రవిషయః? ఏవంచ వర్తావంతి ప్రశ్నాణి కష్టం సోఢ్వా పఠితా విద్యా వృథాభవతివా? భోభో మహాశయాః! శ్వః దశఘంటావాదన సమయఏవ విస్తరాః ప్రసార్యంతే. ఏతదే వాహ్వానం యుష్మాకం సర్వేషాం; దయయా మమ గృహం పవిత్రయంతు భవంతః.

అయ్యా శంకరయ్యగారూ! మేము ఇంటికి సెలవు పుచ్చుకుంటాము. చిత్తము. అసే అల్లునికి పక్క యెక్కడ వేసినావు? మేడమీద దక్షిణపువైపు గదిలో వేసినాను. నాయనా! అక్కడ వెళ్ళి పండుకో, కావలసిఉంటే కిటికీ తెఱచిపెట్టుకో చల్లటిగాలి వీచుచుంది. మామా నాకిన్ని ఉపచారా లెందుకు? నేను పరాయివాడనా యేమిటి? ఏమో నాయనా! యెనిమిదేళ్ళకు సెలవుగా నేడుగదా నీ మొగమును మేము చూచినది, నాకైనా మీఅత్తకూ కళ్ళుకూడా బాగా కనపడవు. అలవాటయిన దారిగనుక కళ్ళకు గంతలు కట్టినాసరే రాత్రికాని పగలుగాని అక్కడోటుకు మాత్రము నిరాఘాటముగా పోయి రాగలను. కాని, ఇంకెక్కడికి పదచలనముకూడా లేదు. ఏమిటుందోయి యిప్పుడా ఆమాటలన్నీ, బాగానే యున్నది. అల్లుడితో చెప్పేమాటలివేనా? ఓసి నీఅమ్మకడుపు బంగారంగానూ, ఆ పస మనకు అల్లుడులాగున్నాడటే? ఎంతవినయమూ, ఎంత భక్తి, పండితుడిలకుణా మట్లావుంటుంది. ఇప్పటికాలపు పొగరుపోతులయితేగా, మరేం భయం లేదులే, యేమాట చెప్పినా అభ్యంతరం లేదు. నాను ఆ అఘోరపతికి వచ్చినవినాశకాలము! మొన్నటిరోజు అత్తమామలతో పోట్లాడి యెక్కడికో

లేచిపోయినాడట. మామగారూ! ప్రొద్దుపోయినది. పంపుకోండి. నాయనా! అప్పుడే యెక్కడ పండుకోవటం. ఇంకా నా భోజనం కాలేదు; మీ అత్తభోజనం కాలేదు. ఎవరండోయ్ లోగట. మామా! యెవరో వాకిట్లో పిలుస్తున్నట్టున్నారు. ఎవరు వారు? నేను బొల్లిసెట్టిని. ఏం పనిమీద వచ్చినావు? మా తాతయ్యకు జీవప్రాయశ్చిత్తంకూడా అయినది, మిమ్మల్ని నుచ్చిన పిల్చుకొని రమ్మన్నారు. ఓహోహో, సమదర్భం వచ్చిందా! నాయనా! రేపు మాయింట్లో మా అగ్నాత్రియి కార్యము. ఈ నాల్గు రోజులూ నేనెక్కడికి రాను. సరే బాగానే ఉంది. వారంరోజుల క్రిందనే, (బయానా పుచ్చుకొని దానం గ్రహించావు) ఇప్పుడు రానంటావేమయ్యా? కావలెనంటే నీ డబ్బు నీవు పుచ్చుకో. నాకు సందర్భం వస్తే నే నేమి చేస్తాను? అటువైపు మా అల్లుడు వింటాడు. ఇట్లా కాస్త ఇవతలకి రా, మాట్లాడుదాము మా వైదిక భోక్తలు కాస్త సిలువు వాడితో నేను చెప్పుతాను; వాడంతా సర్దుబాటు చేస్తాడు. ఇంతకు ప్రాణం పోలేదుగా. ప్రాణాలు పోకపోతే నేమయ్యా? మెల్లగా మాట్లాడవయ్యా. మెల్లగానే మాట్లాడుతాలే, ఆ చివరమాట మా తాతయ్య చెవులో అనవలెనట. అక్కడ పెద్దలెవరూ లేరు, మీరు రండి. సరే నేనేదో ఒక యేర్పాటు చేస్తాగాని నీవు పద. నీ వెనకడితే వస్తున్నాను, లేదా భైరవాయనైనా పంపుతాను. ఎట్లాగయినా మీపని గడిపితే సరిగదా. సరే నేను వెళ్ళుచున్నాను, ఆలస్యము చేయకండి. అట్లాగేలే పద పద. ఏమిటం పోయి ఇప్పుడుకూడా ఆ గొడవేనా? నేనం చేసేదే, అమ్మండా

కొడుకును ఇవ్వేళ చావమన్నానులే? భైరవాయను పంపి స్తానులే. ఎన్నిగంటలయిన దిప్పుడు! పన్నెండు కొట్టినారు. ఇక పడుకుందాము పద. తెల్లవారుజామున లేచి వేడినీళ్ళు పెట్టి అల్లునకు తలంటిపోయి. అట్లాగే పోస్తాగాని ఆయన ఒప్పుకో వలెగా. నాయనా ఇదుగో దంతధావనానికి నీళ్ళు, కచ్చిక కావ లెనా పుల్ల కావలెనా? అత్తయ్యా! తలుపుతియ్యి. ఎవరు వారు? నేను మాయావిరాయుడను. నాయనా! నిన్నరాత్రి ఇక్కడనే పండుకోమంటినిగదా, పండుకోలే దేమీ? ఇంట్లో కాస్త పనిఉండి వెళ్ళినాను. ఇవేళనుంచి యీనాలుగురోజులూ యింటికి పోనులే. మాతమ్ముడి విషయములో నేను సహాయి చేస్తూఉంటాడే, బజారుపనులు వగైరాలకు సాంబిగాడున్నాడు; భోజనాలకు పిలవటానికి మర్కటరావున్నాడుగదా, నీపని నీవు చేసుకో. అనాగరకశాస్త్రీ! మొగం కడుక్కో దబ్బున తలంటిపోసుకోవలె, మళ్ళీ వర్జ్యమువస్తుంది. మంగళహార్తిచేస్తా రట లోపలికి పో. అమ్మాయీ! నీవు కూడా రా పీటలమీద కూర్చోవలె. నేను రాను. ఛీ అట్లా అనరాదే. మీఆయన కన బడకుండా మధ్య తెర పడతాంలేవే మఱదలా! సుబ్బమ్మా! ఏమైనా రెండు మంగళార్తిపాటలు పాడుదూ. ఓసి వెఱ్ఱిమ్మా! నీకురానిపాటలు నాకేమివచ్చునే! మా కోడలినే పాడుకో మ్మను. అబ్బో ఇంతవేడి పోసుకోలేను, కొంచెము చన్నీళ్లు పొయ్యండి. ఈవేడి చాలూ? చాలుచాలు. ఇదుగో చాకిటి బట్ట; ఒళ్ళుతుడుచుకో. ఇవిగో మడిబట్టలు కట్టుకో. వెఱ్ఱిమ్మా! శంకరయ్య యేడీ? బజారు పోయినాడు. ఇన్ని బియ్యమూ

పసుపు కుంకుమా తమలపాకులు పోకచెక్కలు ఖర్జూరపళ్ళు కొబ్బరిచిప్పలు తెచ్చిపెట్టు. రెండుపీటలు వెయ్యి. శాస్త్రుల్లగారూ! అంతా సిద్ధముచేసినాను. మీా కేమయినా కావలసివస్తేనన్న డుగుచుండండి; మాఅత్తయ్యపనితొందరలో ఉంటుంది. ఊఁ- మేళం వాయించమను. అబ్బాయీా! పీటలమీాద కూర్చోండి. పిల్లను పిల్చుకోరాండి. 'ఓం అయం ముహూర్తః సుముహూర్తో అస్తూ.'

ద్వాదశాధికశతతమః పాఠః=నూటపండ్రెండవపాఠము.

ఊకారాంతస్త్రీలింగో భ్రూశబ్దః=కనుబొమ్మ

ప్ర. భ్రూః-భ్రువౌ - భ్రువః; ద్వి. భ్రువం - భ్రువౌ - భ్రువః; తృ. భ్రువా - భ్రూభ్యాం - భ్రూభిః. చ. భ్రువై, భ్రువే-భ్రూభ్యాం-భ్రూభ్యః. పం. భ్రువాః, భ్రువః-భ్రూభ్యాం భ్రూభ్యః. ష. భ్రువాః, భ్రువః - భ్రువోః - భ్రూణాం, భ్రువాం. స. భ్రువాం - భ్రువోః - భ్రూషు. సం హేభ్రూః- హేభ్రువౌ - హేభ్రువః.

ఈకారాంతః పుంలింగో గ్రామణీశబ్దః = ఊరిపెద్ద, గ్రామాధికారి, గ్రామమునసభు.

ప్ర. గ్రామణీః - గ్రామణ్యౌ - గ్రామణ్యః; - ద్వి- గ్రామణ్యం - గ్రామణ్యౌ - గ్రామణ్యః; తృ. గ్రామణ్యా - గ్రామణీభ్యాం - గ్రామణీభిః, చ. గ్రామణ్యే- గ్రామణీభ్యాం- గ్రామణీభ్యః; పం. గ్రామణ్యః - గ్రామణీభ్యాం - గ్రామణీ భ్యః, ష. గ్రామణ్యః - గ్రామణ్యోః - గ్రామణ్యాం.

స. గ్రామణీభ్యాం - గ్రామణీభ్యః - గ్రామణీషు. సం. హేగ్రా మణీః - హేగ్రామణ్యౌ - హేగ్రామణ్యః. ఇటులే అగ్రణీః= నాయకుఁడు, సేనానీః = సేనానాయకుఁడు.

అనాయకశాస్త్రిన్! ఆచమనం కురు. అంబేదే! అనామ కస్య హస్తే ఉద్ధరిణ్యా జలం స్థాపయ. శ్రీగోవింద గోవింద; శుభే శోభనే ముహూర్తే... ఇత్యాది గుణవిశేషణవిశిష్టాయాం పుణ్యతిథౌ ప్రేతాం తర్యామి...ఛీ ఛీ, ప్రేతాంతర్యామీతి వదసి కిం భోః. ఓహో హో! ప్రమాదః ప్రమాదః. రే భైరవ! ఇత్థ మాగచ్ఛరే. అపరాల కామశాస్త్రిగృహే మమ యాజ్ఞికపుస్తక మస్తి; తద్ దానయరే. మేళకాః! మేళం కురుత. శంకరశాస్త్రిన్! ఫలప్రదానార్థం నారికేళపంచకం ఆనాయయ. ఏకరూపకస్య (వినిమయం = చిల్లరను) ఆనాయయ. శూర్పేద్యశ్చైవ విని మయః ఆనాయితః సువాసినీః ఆహూయ అగ్నిహోత్రం ఆనయతేతి వద. ఏషోఽగ్నిహోత్రః ప్రాతే తిలోదక ముత్సృజ. తిలోదకం న, తిలోదకం న, పాదతోదక ముత్సృజ. బ్రాహ్మణేభ్యః అక్షతాన్ దేహిరే భైరవభట్ట! అయచ్ఛం. సుబ్బావధానిన్! ఆయాహి ఫలప్రదానం గృ హాణ. శతమానం భవతి. వధూవరాభ్యాం నూతనవస్త్రాభరణా దీని యచ్ఛత. సుబ్రహ్మణ్యచయనినః! ఉపక్రమ్యతాం. ఓం శతంజీవ శరదో వర్ధమాన ఇత్యపి నిగమో భవతి, ఇంద్రశ్రే ష్ఠాని, ఈమంస్తోమా, అనయోర్దంపత్యోశ్శీఘ్రమేవ పునస్సం తానాధికారయోగ్యతాఫలసిద్ధి రస్తు. సంభావనార్థం బ్రాహ్మ ణాన్ ఆహ్వయత. భో భో బ్రాహ్మణాః! ఉత్తిష్ఠతో త్తిష్ఠత,

మహాన్ కాల ఆసీత్, సర్వే ప్యధికారిణఏవ; అస్మిన్నపది అనధి
కారీ కోఽస్తి? శంకరశాస్త్రిన్! అహం ఘనాంత మధీతవాన్,
మమవిషయే జామాతరంప్రతి ఈషద్వద. అయి సుధియః!
యుష్మద్యుష్మత్సామర్థ్యాదికం సర్వమపి మమ జామాతు
ర్విదితమేవ. సః స్వతః విద్వాన్ ఖలు; యోగ్యతానుసారేణైవ
యుష్మాన్ సంభావయతి. భోః బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠాః! స్నానార్థం
గచ్ఛత; పాక స్సంసిద్ధః,స్వయంపాకనియమవంతః ఆగత్య సామ
గ్రీం గృహ్ణంతు. శంకరశాస్త్రిన్! రాత్రౌ సుముహూర్తః కతి
ఘటికానంతరం నిశ్చితః. సార్ధనవఘటికానంతరం. తర్హి
సాయంకాలభోజనం అష్టవాదనకాలా దర్వాగేవ భవేద్యది
ప్రశస్తం, తథైవ కారయిష్యామి. అద్య ద్వాదశఘంటాః
నాదితాః. ఆసీత్కిం పరివేషణాదికం? ఆసీ దాసీత్. పరి
షించత పరిషించత. అన్నాభిఘారం కురుత. ఆత్మనివేదనాం
ప్రారభత. శంకరశాస్త్రిన్! ఆపోశనం పరివేషయ. ఘృతం
ఘృతం. హాంజే! త్వం సువాసినీపంక్తౌ ఘృతం పరివేషయంతీ
భవ. పూర్వసువాసినీనాం పంక్తౌ మలహాంబాం పరివేషయేతి
వద. మాయావిరాయః అహంచ బ్రాహ్మణపంక్తౌ స్థాస్యావః.
నూత్నదంపతీ సువాసినీపంక్తౌ భోజనార్థం ఉపవేశయ. తత్ర
రంగవల్ల్యా అలంకురు. దీపద్వయం స్థాపయ. తథైవ కరిష్యామి
కింతు, పూర్వసువాసినీపంక్తౌ ఉపవేశయేయంవా, శుద్ధసువా
సినీపంక్తౌ ఉపవేశయేయంవా? ఛీ ఛీ పూర్వసువాసినీపంక్తౌ
నహి. భోస్సువాసిన్యః! పరిహాసగానాని గాయత. అయి అం
బేదే! అనాయకస్య విస్తర్యాం ఈష దుచ్ఛిష్టం పాతయ.

అపేక్షితం యాచితవ్యం; శాకాజ్యంచైవానపేక్షితం; ఉపవిశ్య సుఖేనైవ భోక్తవ్యం స్వస్థమానసైః; గయాశ్రాద్ధఫలిత మస్తు. ఛీ ఛీ ఛీ తథా నవక్తవ్యం, ఇదం శ్రాద్ధం నఖలు! శ్రాద్ధే తథా వక్తవ్యం. బ్రాహ్మణమహాశయాః! అకాల స్సంప్రాప్తః, పదార్థసౌష్ఠవం నాస్తి, సర్వాపరాధాః క్షమ్యంతాం. అంగనా మంగనా మంతరే మాధవం, మాధవం మాధవం చాంతరే చాంగనా। ఇత్థ మాకల్పితే మండలే మధ్యగః, సంజగౌ వేణునా దేవకీనందనః॥ భోజనకాలే శ్రీగోపాలకృష్ణస్మరణం, గోవిందా! గోవింద!

అయ్యా! చేతులకు వేడినీళ్ళున్నవి; అందరున్నూ చేతులు కడుక్కొని, ఈయెదుటింటి చావడిలో చాపలు వేయించినానుగాని, అక్కడ కూర్చుండుడు. అరే సాంబశాస్త్రీ! తాంబూలములు తయారుచెయ్యరా. అన్నీ సిద్ధముగానేయున్నవి. గంగాధరుడు గిన్నెనిండా గంధము తీసినాడా లేదా? గిన్నెనిండా గంధ మున్నది, పన్నీరుపోసి కలిపినాను. ఒసే పెత్తమ్మా. అల్లుడి విస్తట్లో వెండిగిన్నె కుక్క నోట కఱచుకొని పోతున్నదేవ్, కొట్టుకొట్టు. తలు పెవరు తీసిపెట్టినారురా దిక్కుమాలినవాళ్లు? అబ్బాయీ? నీవు కాసేపు యిక్కడుండు నాయనా! ఉంటాలే నీవు పోయి ముత్తైదువులకు పసుపుకుంకుమలు పెట్టు. చాకలవాళ్లకును మంగలవాళ్లకును అన్నము వెయ్యండి. అంట్లు లెక్కపెట్టుకొని మరీ వెయ్యండి. వాళ్ళు తోమి తెచ్చినవెనుక, మళ్ళీ లెక్కపెట్టి అప్పగించుకోండి. పొరుగువారి పాత్రసామానుకూడా ఉన్నది.

ఓయి యేమండోయ్, బొల్లిశెట్టితాత మళ్లీ కాస్త గొణుగుగా మాట్లాడుచున్నాడట. వాడమ్మ కడుపు కాలా, వా డిప్పు డెక్కడ చస్తాడే, ముండముండాకొడుకు! మన యింట్లో ఈ రెండురోజులూ గడిపే చస్తాడు. ఆపద్దు మన చేతులో పడే దే లే. ఏమో మీనోటి వాక్యాన అట్లా కావలెగా. భయం లేదులే. దండాలండి శంకరయ్యగారూ! ఎవరు వారు? నేను చంపావతినండి; మాతో నేమయిన ఇవ్వేళ పని ఉంటుందాండి! ఓహో గంపలగూడెం చంపావతివా? నాడు మూణ్ణిదర్గప్పుడు మేజువాణీలో నిన్ను చూడటమేగాని మళ్లీ యెక్కడా, మే మంత భాగ్యమునకు నోచుకొనలేదుగా! పుట్టినదే ఒక పిల్ల. సరే యింకా నీవు గజ్జె కట్టుచున్నావా? మీదయ యుంటే ఇప్పుడే కాదు ఇంకా కట్టుతా ఇంకా కట్టుతా. నీవు కట్టగల వేమోగాని నే నంతటి పని చేయించజాలను. చింతెండినా పులు సెండలేదు; ఇంకా మీనో టెంగిలిమాటలు పోలేదు. రే టెంత? మీకూ మాకూ రే టేమిటి? అయితే సాయం కాలము నాలుగుగంటలనుంచి ఆరుగంటలదాకా కాస్త సాగించు. చిత్తమండి సెలవు పుచ్చుకుంటూ. మంచిది. సరే అవధాన్లగారూ! మీరు ముహూర్తకాలమున కయ్యేటట్లు జాగ్రత్త పెట్టవలె సుమండీ. నా అభ్యంతర మేమీ ఉండదు. నాకు రాత్రికి భోజనము కూడా అక్కరలేదు. ఇవేళ మహా శయామావాస్య అనుకుంటాను. ఇప్పటినుంచే గర్భాధానపు గది వాకిట్లో అడ్డముగా పండుకుంటాను, సరేనా? సరేలేండి. ఆరేయ్ సాంబిగా! శంకరయ్య కెంత తెగువ పుట్టిందిరా!

భోగంమేళంకూడా పెట్టినాడు ఇవ్వేళ. ఈపిల్లవిషయములో మొదటినుంచీ, తెగువగానే ఉన్నాడు. ఇంతకూ మనవాడి అదృష్టం మంచిది. ఈడేరినపిల్ల అనాయాసముగా యింటికి వస్తున్నది. అనామకుడు ఈ రెండురోజులనుంచి బయటికే రాడే, అవతలికీ యివతలికయినా వెళ్ళడా యేమిటి? అంతపనీ రాత్రి కాలమందే జరుపుకొనుచున్నాడు. ఇందాక పీటలమీద కూర్చున్నప్పుడుకూడా, పిల్ల సిగ్గుపడుతుందని పేరుపెట్టి చీకటి గదిలోనే పీటలు వేయించినాడు. అట్లాగా సరే సరే, అరేయి మర్కటూయ్! ఆగది వుందిగదా, దేవేంద్రభవనంలా గుంది. మేజువాణీ అవుచున్నది పోదాంరాం. ఆఁ వస్తున్నా, నీవుకూడా కాస్త మంచిగుడ్డలు కట్టుకొని రా; నేనుకూడా ముస్తాబయి వస్తాను. అట్లాగేలే.

త్రయోదశాధికశతతమః పాఠః=నూటపదుమూఁడవ పాఠము.

ఇకారాంతనపుంసకలింగో దధిశబ్దః=పెరుగు.

సక్థి=తొడ; అక్షి=కన్ను; అస్థి=ఎముక.

ప్ర. ద్వి. దధి-దధినీ-దధీని. తృ. దధ్నా - దధిభ్యాం - దధిభిః చ. దధ్నే-దధిభ్యాం.దధిభ్యః. పం. దధ్నః-దధిభ్యాం - దధిభ్యః. ష. దధ్నః - దధ్నోః - దధ్నాం. స. దధ్ని, దధని-దధ్నోః-దధిషు. సం. హేదధే, హేదధి-హేదధినీ-హేదధీని. తక్కిన మూఁడు శబ్దములును దధిశబ్దమువలెనే నడచును.

నకారాంతః పుంలింగః శ్వన్‌శబ్దః=కుక్క.

స్త్రీలింగములో (శునీ=ఆడకుక్క). గౌరీశబ్దమువలె

ప్ర. శ్వా శ్వానౌ-శ్వానః; ద్వి. శ్వానం-శ్వానౌ-శునః; తృ. శునా - శ్వభ్యాం-శ్వభిః; చ. శునే - శ్వభ్యాం - శ్వభ్యః; పం. శునః - శ్వభ్యాం - శ్వభ్యః; ష. శునః - శునోః - శునాం; స. శుని-శునోః-శ్వసు; సం. హే శ్వన్ - హే శ్వానౌ - హే శ్వానః.

వృద్ధాపి చంపావతీ తరుణీవ నృత్యతి, బహుకాలాత్ ఏత త్ప్రాంతదేశే అభినయవిషయే అతీవనిపుణేతి విఖ్యాతా. అశ్రుణోః ఖలు, కాంతో యాస్యతి దూరదేశ మితిశ్లోకం కథ మభ్యనయద్వా! అశృణవం అశృణవం. పశ్య పశ్య. అంబేవ యాపాకం - అఘోరః - న న న న, అనామకః, మల్లికాకందుకేన కథం ఖేలతివా! శిశిరర్త్తావపి మల్లికాపుష్పా ణ్యానాయయత్ కుతో వా శంకరశాస్త్రీ. ఏకపుత్రికావిషయః ఖలు, అత్యంతప్రేమ్ణా శుభకార్యం కారయతి. (యద్వచస స్తద్వచ ఏవకింతు=ఏమాట కామాటేగాని) సమష్ట్యాం శంకరశాస్త్రీ అమాయికః; సర్వానపి విశ్వసితి. శవవాహనవిషయే ఈషత్కాఠిన్యం దర్శయతికింతు. వస్తుతః దయార్ద్రహృదయః. తస్య భార్యా నామ్నా స్వదృశ్యేవ, అతీ వామాయికా. అంతర్గృహే కిం భవతి పశ్య? భోజనానంతరం చేత్ ముహూర్తః కాలః అతిక్రమిష్యతీతి, ఆదౌ వధూవరౌ భోజయిత్వా పీఠోపర్యుపావేశయత. గర్భాధానఖండః చలతీదానీం. పరేశావధానీ పుస్తకాపేక్షవిద్యః. నహి నహి, తస్య అపరకాండే పరిచయః అధికః; ప్రాతఃకాలే ఈషత్ స్వాపే పాదం ప్రావేశ

యత్. తద్భియా ఇదానీం పుస్తకం దృష్ట్వా శారయతి. సముష్టావ్యం అస్మత్ప్రాంతదేశే పూర్వాపరయోః అయమేవ (సనూపురకరః = అందెవేసిన చెయ్యి.) శంకరశాస్త్రిన్ ! వధూవరౌ శయనగృహం ప్రావేశయం; [తత్ర మిథునవీటికాభిర్భావ్యం = అక్కడ మిథునవిడెములు కావలె]. పూగీఫలాని నాగవల్లీదళాని కామ్రఖండానిచ ఆనయ. అరే భైరవభట్ట! తత్ర కండోలే సంతి; ఆనీయ పరేశావధానినే దేహి రే. తథైవ. భోస్సువాసిన్యః ఆలస్యం మాకురుత. ముహూర్తకాల స్సన్నిహితః. ఆస న్మిథునవీటికాః, బ్రహ్మగ్రంథ్యర్థం (సువర్ణనాణకేన భవితవ్యం = సువర్ణముద్రయా భవితవ్యం) గృహాణ, ఏషా సువర్ణముద్రా. అయి స్త్రియః! బహిర్యాత బహిర్యాత, శయనగృహకవాటం పిధత్త పిధత్త. ఆసీ దస్మత్కర్మకలాపః సకాలఏవ. అనంతరం అస్మద్భోజనాదికం యదా కదావా భవతు. మమ భోజనేచ్ఛా నాస్తీతి మధ్యాహ్నేవ వావోచం ఖలు. తథా న; లఘ్వశాన; యావద్రోచతే తావదేవ అశాన. ఏతస్మిన్ శుభదినే ఏకభుక్తం న కర్తవ్యం; త్వంతు అస్మాకం పురోహితః; ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ. విస్తరాన్ ప్రసారయత. సర్వేపి శుచీభవత. భో బాలికాః! కవాటరంధ్రేభ్యః కింపశ్యత. హంజే! కవాటరంధ్రాణి ఈషద్గోమయేన పిధేహి, నోచే ద్బాలికాః సర్వా అపి వధూవరౌ పశ్యంతి. కిమయే రుక్మిణి! తవ ముహూర్తసమయే సర్వమపి త్వయా జ్ఞాస్యతే, అద్య కిం పశ్యసి? పర్యవేషయన్, విస్తరసమీపం

గచ్ఛ. దేవాలయఘంటాః వాద్యంతే, శీఘ్రం తత్ర గమనీయమ్. అహో బాదరాయణ! త్వం కరణః లౌకికః అహం తు వైదికః; తథాపి పరమానుగ్రహేణ భోక్తుం ఆగచ్ఛ. కిం పరివేషితం వా కిం న వా? ఏకం లడ్డుకం పరివేషయిష్యే. భోః శాస్త్రిన్! సర్వం సంపూర్ణం, ఉపకారపూర్వకం భుక్తం, న మాం నిర్బంధాన. అరే మాయావిరాయ! గ్రామస్యేత్ర ప్రత్యుండన తాంబూలాదికం అయాచ్ఛః కిం? అయాచ్ఛ సుఖవచ్ఛః. త్వం సదృష్టః కిల, మాంపరిత్యక్త్వా గార్హపత్యగృహం మగచ్ఛత్. ఏతావతా కాలేన అస్మదీయశిరోభారః సర్వోఽపి పరమాత్మనా అవరోపితః. తావుభావపి ఏకీకృతౌ. జామాతా చ అతీవ ముదిత స్సంవృత్తః; తేనైవ కారణేన అతీవ సౌభాగ్యశ్చ. అస్మాకం సనక జామాతా, సనక పుత్రః, సర్వస్వమపి నవమ్. ఆవాం దంపతీ తయోః పురతః నేత్రే నిమీలయావ చేత్ తదేవ అస్మదపేక్షితం భాగ్యం.

మామయ్యా! మా దుర్నిద్రలూ అయినవిగదా; ఇక తీర్థ ప్రయాణము చేయదలచుకొన్నాను. పిల్లను కూడా తీసుకవెళ్ళవలెనని నా యభిప్రాయము. నాయనా! మాపిల్లను నీచేతిలో నెప్పుడు పెట్టినామో అప్పుడే నీయధీనమయినది. కాని, ఇపుడే క్రొత్తగా కార్యమయినది గనుకనూ, నీ కప్పుడే పెద్ద దిక్కెవరూ లేరు గనుకనూ, ఇప్పటినుంచే, పోయి మెడకట్టుకోలేదేమో; ఇంకా నాలుగైదు మాసములపాటు నిదానించి తీసుకొనిపోతే బాగుంటుందేమో అని మాయిద్దరి అభిప్రాయమూ, ఆపైన నీయిష్టము. మరేమీ లేదు మామా! ఎప్పటి

కయినా నాకు పెద్దతనము వచ్చేది లేదుగదా. పెద్దయినా మీనాతురే, చిన్నయినా మీనాతురే; నాశీఘ్రప్రయాణమనగా మాటలా, తడవకు పాతికరూపాయలకు తక్కువ కాదు. ఇక్కడ నుంచి మళ్ళీ నేనే రావలెగదా. నా కక్కడ చదువు పూర్తి అయినది. ఇకమీద గంగోత్తరిలోనో యెక్కడో ప్రవేశింప వలెను. అక్కడనే నాకు ఉద్యోగముకూడా అయ్యేటట్టున్నది. అందుకోసము ఇప్పుడు పంపితేనే మంచిదని నాయభిప్రాయము. బాగానే ఉన్నదిగాని నాయనా! ఇదివరకంతా యేమయినదో అయినది; నీవున్నూ యెవరూ వెనకాముందూ లేరు; మాకున్నూ మీయిద్దరికంటె ఎక్కువ లేరు. ఈయిల్లు మీది, ఈవాకిలి మీది, మాకున్న ఆనాలుగు కాసులు మీవి; మేమున్నూ పెద్ద వాళ్ళమయినాము, కళ్లు బాగా కనిపించవు, నిజానికి నిన్ను కూడా మేము గుర్తించనే లేదు, అల్లుడల్లుడంటే అల్లుడవే అనుకొన్నాము. నీవు వచ్చి యెనిమిదేళ్ళాయె; యెంతో మారిపోయి వుంటావుగదా అని నిన్ను మేము నమ్మినాము. అక్కడికి కొందరమ్మలక్కలు, మీఅల్లుడేనా ఈయన, చిన్నప్పటిపోలిక ఏమాత్రము కానరాదమ్మా, అని మీఅత్తయ్యతో అన్నారట, యేడేళ్ళు దాటితే మనుష్యునికి పునర్జన్మవచ్చి పూర్తిమారిపోతాడని శాస్త్రమున్నది, మీ కేంతెలియు నని నేను ఖండితంగా చెప్పినాను. మామగారూ! నేను అత్తింట నుండను నాకంత దుర్గతి పట్టలేదు; ఇక వెయ్యిమాట లెందుకుగాని మంచిగా మీఅమ్మాయిని పంపండి; కావలసివస్తే మళ్ళీ నాల్గునెల్లకు నావిద్యాసక్తి నిచ్చి పంపుతాను. రెణ్ణెల్లపాటు మీ దుంచుకో

వచ్చు, మళ్ళీవానితోనే పంపవచ్చును సరేలే నాయనా! నీకు కోపమెందుకరా; ఏమీవ్, అమ్మాయి కాలూకు బట్టలున్నై కాలు తనపాటిగా సవరించి మూటగట్టు, కృష్ణ పిల్లను ఉంచడట, తీసుకొనే వెళ్ళతాడట. అట్లాగే కట్టాను. దాని కాలూకు సొమ్ములా యిక్కడే ఉంచమ్మ మని చెప్పింది. అట్లాగే నాయనా అనామకశాస్త్రీ! ఇప్పుడు సొమ్ముంతా యెందుకూ? అక్కరలేదు, అక్కడ శేవయినా అవసరం వస్తే కబురు చేస్తాను; అప్పుడు పంపవచ్చులెండి. మళ్ళీ యిప్పుడు కట్నా లెందుకు మామా! ఏమో నాయనా! మామూచ్చటు మాది. నమస్కారము చేస్తున్నా, వెళ్ళొస్తాను. అత్తయ్యా! ఆనే అట్లా కళ్ళనీళ్లు పెట్టుకోరాదు. అమ్మాయీ! బండి యెక్కు, యేడవకమ్మా! మళ్ళీ రెండు నెల్లల్లో ఒకమాటు పంపించు నాయనా! అట్లాగే, నేనే తీసుకొనివస్తాను, సరేనా. సాయిబూ! బండి తోలవోయ్, మీకూతుర్ని పిల్చుకురాండి; బండి యెక్కించండి. ఎక్కడికి పోయింది? సావాసకత్తెతో చెప్పిరావటానికి పోయింది. అదుగో వచ్చింది. అమ్మా! బండి యెక్కు. తుమ్ముచున్నారు కాస్త ఆగమ్మా! యెన రాయెదు రుగా వచ్చేది! సువాసినేవే లేరా మర్కటరాజా! ఓరి నీయమ్మ కడుపు బంగారంకానూ, ఇప్పటిసువాసినీ కాదురా. ఓరి పిచ్చి వాడా! మళ్ళీ యెవడో ఒకడు పెళ్ళిచేసుకున్నాడు కాదట్రా, సందేహా మెందుకు!

చతుర్దశాధికశతతమః పాఠః=నూటపదునాల్గవ పాఠము.

నకారాంతః పుంలింగః పథిన్ శబ్దః=మార్గము; ఋభుక్షాః=ఇంద్రుఁడు. పథిన్ శబ్దమువలె. ప్ర. పన్థాః - పన్థానౌ - పన్థానః; ద్వి. పన్థానం - పన్థానౌ - పథః; తృ. పథా - పథిభ్యాం - పథిభిః; చ. పథే - పథిభ్యాం - పథిభ్యః; పం. పథః - పథిభ్యాం - పథిభ్యః; ష. పథః - పథోః - పథాం; స. పథి - పథోః - పథిషు; సం. హే పన్థాః - హే పన్థానౌ - హే పన్థానః. మన్థాః=కవ్వము. పథిన్ శబ్దమువలెనే నడచును.

నకారాంతః పుంలింగో యువన్ శబ్దః=పడుచువాఁడు, స్త్రీలింగములో (యువతి) గౌరీశబ్దమువలె. ప్ర. యువా - యువానౌ - యువానః; ద్వి. యువానం - యువానౌ - యూనః; తృ. యూనా - యువభ్యాం - యువభిః; చ. యూనే - యువభ్యాం - యువభ్యః; పం. యూనః - యువభ్యాం - యువభ్యః. ష. యూనః - యూనోః - యూనాం; స. యూని - యూనోః - యువసు సం. హే యువన్ - హే యువానౌ - హే యువానః.

అత్తయ్యా! నమస్కరోమి. క స్త్వం తాత! అహం అఘోరపతి [illegible]! కుత్ర గత స్తాత! ఏతావత్పర్యంతం? కదాఽత్రాగతః? పూర్వేద్యు రాగతోఽస్మి కాశీపురాత్. మాం గ్రామేఽవసంతః పితృవ్య అంబాదాయాః కార్యం ప్రకరోతి ఖలు, మమ న విదిత మితి మన్యసే కిం? సర్వమపి విదితం. కతిదినా న్యాసన్ గతస్య? మాసద్వయ మాసీత్ఖలు; అహం ఏతద్గ్రామం

అవశ్య అత్త్యజం, పరేద్యురేవ తవ జామాతా కాశీప్రయాగ తఃకిల. తర్హి త్వం కాశ్యాం కుత్రావాతరః ? అహం కాకు త్సద్పంచమ్యాం కాశీం ప్రాపితం; తత్ర విశ్రాంత్య... అనా మకః దేశం ప్రస్థితఇతి అశ్రుణవం; అనంతరం పారద్యాదీ క్షేత్రాణి సేవిత్వా పునః కాశీం ప్రాప్తవాన్. మాసద్వయం మాసీత్, అనామకగృహేవ వాసాంతరం. (తర్హి అస్మదం బేదాం దృష్ట్వైవ భవేః = అయితే మా అంబేదను చూచే వుంటావు) తత్ర కస్సంశయః ? అంబేదా మమశ్యం. ఏతన్మాస ద్వయమపి అంబేదాకరపరివేషితం షడ్రసోపేతభోజనం అక రవం; అనామకః కః ? మమ మాతృష్వస్రీయ ఏవ ఖలు, తం దృష్ట్వా అష్టవర్షా న్యాసన్; తేన కారణేన సః మాం ఏతా వంతి దినాని స్వగృహే అస్థాపయత. అంబేదా ఇదానీం కథ మాస్తే ఇతిమన్యసేవా ? అతీవ చతురా, అతీవ సరసవాక్, ఉత్తరదేశభక్ష్యభోజ్యాదీని సర్వాణ్యపి పక్తుంసమర్థా; ఏకమేవ వచనం ఏతన్మాసద్వయకాలమపి అనామకవ వాహం, అహమేవానామకః; తథాకాలక్షేప మకరవం. అంబేదా సుఖేన వర్తతేకిల. అంబేదాం అతీవ సుఖయతి తవ జామాతా. కానిచిత్ ఔత్తరాహాభరణాని అకారయత్. అపి చైకాం శుభవార్తామ ప్యానయం అత్తే! కా పా వార్తా ? అంబేదా యాః (మాసోఽతీతఇతి = నెలతప్పినదని) కాచన కింవదంతీ ఉద్గతా. మయా దృష్టే అంబేదాముఖే తాదృశలక్షణాని సుస్పష్టం ప్రకాశంతేచ. (అస్మజ్జనకఃఖలురే = మానాయన

గదా!) అంబేహా! కిం గావదత్? పంచమమాసేపి ప్రసవసమ-
నీనుంతాన కర్తవ్యాః అస్తి తవ జామాతా; తస్మాత్ అంబ
దాహబంధ్యసి అభరణాని కాని వా అత్రైవ సంతికిల; తాని
సర్వాణి విద్యార్థిద్వారా ప్రేషయేతి మాం ప్రత్యవదత్.
అహో! రసవతే! అనాథకస్య గృహే కే కే సంతి? తస్య కిమంబ!
సః మహాపండితః అనేకే విద్యార్థినః షోడశోపచారాన్ కుర్వం-
తః తం వందంతి సర్వదా సేవంతే. యుష్మదంబేవా రాజమహి-
షీవ వర్తతే; తుభ్యం అస్మన్మాయాయుచ నమస్కారాన్ అవ-
దత్ అంబేదా. అభరణవిషయే అస్మదనామకః లేఖ మేకం
మామయాయ ప్రేషయతికిల, శ్వోవా పరశ్వోవా కాశీపురాత్
లేఖః ఆగమిష్యత్యేవ. తతః అహం గచ్ఛామి; మామః
గృహే నాస్తి కిం! దినచతుష్టయాత్ ప్రభృతి సప్తతివా-
మునః కర్ణ్యుపజీవచ్ఛ్వవః మామం అతీవ బాధతే, (సః నవా
మ్రియతే జీవతి = చావాచావడు, బ్రదకాబ్రదకడు;)
తస్మాత్ కారణాత్ తత్ర గత స్తవ మామః బాధమేవ
మామాయాపి శుభవార్తాం వద. తథైవ వదిష్యామి కింతు
త్వం పునః సాయంసమయే ఏకవారం మాగచ్ఛ. తథై వాగమి-
ష్యామి పంచఘంటాసమయే. మామం గృహఏవ తిష్ఠేతి వద
(తాత! త్వయా కియతికార్యేపి ఆగంతవ్యం పశ్యను=నాయనా
యెంతపనియున్నా నీవు రావలెనుమా) మావిస్మర మావిస్మర.
తథై వాగచ్ఛామి రే మర్కటరాయ! కవాటముద్ఘాటయ.
ఆయామి ఆయామి; ఆగచ్ఛాంతః. అంతః కేపి నసంతి ఖలు!
కేపి నసంతి సాంబ మేకం వినా. ఉపవిశ. ఉపావిశం. అరే

ఏతావత్పర్యంతం తాం క్వ స్థాపయః? తాం దస్యుభయాన్మార్గే జ్ఞాతో నా? ఆ, జ్ఞాతః. అస్మత్ క్షేత్రస్థలప వార్తి నా. ఉష్ట్రకేణ పుత్ర్యాహః కేనాపి నజ్ఞాతః ఖలు? ఏతావత్పర్యంతం నజ్ఞాతః, త్వత్సిద్ధ మహాభిప్రాయః. శంకరగృహంప్రతి గచ్ఛసి కిం? అగచ్ఛం, శంకరగృహాదేవ భవానీ మాగమనం. సః గృహే నాస్తి. వెళ్లంబయానాం పాతం సంలక్ష్య ఆగతోఽస్మి; పునస్స్వయం గమిష్యామి.

అవుత్తరమెక్కడనున్నది? సాంబిగాడిదగ్గరనేఉన్నదిగా! ఏమిరా సాంబా! అవుత్తరము నీయొద్ద జాగ్రత్తగా ఉందిగద? బహుజాగ్రత్తగా నున్నది. అది మనదగ్గరనే ఉండవలె; దాన్నిబట్టి కొన్నిమాటలు మనము చేర్చి వేరే ఉత్తరము తయారు చేయవలె. అట్లాగే చేతాములే. మాయావిగాడికి కొంచెము మనస్సులో వేరే అభిప్రాయమున్నట్లు కొంచెము సూచనగా నాకు తెలిసింది. అట్లాగా, అయితేనేమి గాని, మనపన్నాగము పూర్తి అగువరకూ వానికి వ్యతిరేకముగా నడవరాదు. వచ్చారూ యింటికి! ఇందాక అఘోరపతి మీకోసం వచ్చి పోయినాడు. కాశీనుంచి వచ్చినాడట; మన అమ్మాయి కులాసాగానే ఉన్నదట; ఒకచిన్న శుభవార్తగూడ చెప్పినాడు. సంతోషమేకదా. మన అల్లుడు తనవిద్యార్థిని ఇక్కడికి పంపుతాడట; పిల్లకాలూకు సొమ్మంతా అతనిచేతి కిచ్చి పంపవలెనట; అయిదవనెలలో అక్కడ పండుగచేసుకుంటారట; ఈ సంగతులన్నీ చెప్పి వెళ్లినాడు. సొమ్ముమాట కేమిలే, మొత్తముమీద

శ్రీ శాస్త్రులు కులాసాగా ఉన్నారుగదా. ఆ, కులాసాగానే ఉన్నారయ్య; కావలసినంతమంది శిష్యులు ఇంటినిండా, సత్ప్రచారములూ చేస్తుంటారయ్య; ఒకన అమ్మాయికూడా, (ఫలానా పిల్ల కావడంచే యోగ్యురాలు,) అనిపించుకుంటున్నదిగాని, ఉత్త మొద్దుగా లేదట. మళ్ళీ సాయంకాలానికి వస్తానన్నాడు. మిమ్మల్ని ఇంట్లో ఉండమన్నాడు. ఇక నెక్కడికీ ఈవేళ వెళ్ళవలసినపనిలేదు. ఏమోయి అఘోరపతీ! ఎప్పుడు కాశీకి వెళ్ళావు, యెప్పుడొచ్చావు, యేమిటి సంగతులు? అత్తయ్యతో అన్ని సంగతులూ చెప్పివెళ్ళానుగా; అత్తయ్య మాతో చెప్పలేదా! చెప్పినదిలే, మా అమ్మాయిని నీవు చూచినావా? అయ్యో కర్మమా, సుమారు రెండు నెల్లనుంచీ మీ అమ్మాయి చేతి భోజనమే చేస్తున్నా. సెలవిచ్చినమాట నిజమేనా? ఆ, లక్షణాలు చూస్తే నిజముగానే కనబడుచున్నది! పండగ చేసుకున్నతరువాత మీకు ఉత్తరము వ్రాస్తే యిక్కడికి పంపుతానని కూడా అన్నాడు. ఇక నే సెలవుపుచ్చుకుంటాను. మంచిది. నేను ఎల్లుండి ప్రొద్దున ఊరికి పోయి మళ్ళీసాయంకాలానికే వస్తాను. నీతో కొన్ని మాటలు మాటాడవలె. అవి మీ అత్తయ్యకూడా వినరాదు. అట్లాగేలేండి. అయ్యా, శంకరయ్యగారి ఇల్లు యెక్కడ? ఇదే ఇదే. అయ్యా, తమ పేరేమిటి? మాది కాశీ. మీ రెవరు? అనాయకశాస్త్రిగారి శిష్యుడను నా పేరు గణేశభట్టాచార్యులు. ఇదుగో, మాశాస్త్రిగారు ఉత్తర మిచ్చారు. శంకరయ్యగారేరీ? ఇవేళ ప్రొద్దున ఊరికి పోయినారు. ఈసాయంకాలానికే వస్తారు. మేము అంతదాకా ఉండము, మమ్మును

శిష్యుని పంపండి. అఘోరపతితో మాకు ఖబర్ చేసినారట మహాశాస్త్రిగారు, అఘోరపతిని పిలిపించమంటిరి. ఇదిగో సిద్ధం. గాన్ని కడుక్కొంటిని: నేను అఘోరపతిని పిల్చుకొని వస్తాను అఘోరపతీ! అఘోరపతీ! తలుపు తియ్యాలి. ఎవరు వారూ! నేను శిష్యుణ్ణి. ఏమత్తయ్యా, ప్రొద్దుగూకేవేళ వచ్చారు? మా అవధానిగారి దగ్గరనుంచి యెవరో శిష్యుడుగారు ఉత్తరము తీసుకొని వచ్చారు. గణేశభట్టువారి పుస్తకాలేమిటి? అన్నదమ్ము, అయినానే. మీ మామయ్య ఊళ్ళో లేరు. ఇంకా వానికి శ్రా రంటే, అంతదాకా ఉండను; అఘోరపతిని పిల్చుకొని రమ్మని నన్ను పంపినారు. నాయనా! నీవు తాస్త వచ్చి ఆ ఉత్తరం చదివి నులక తీసుకొని కాస్త కనుక్కుందాం. అత్తయ్యా! నాకు అంత భయము లేదులే; ఆయనను నేను బాగా యెరుగుదును, ఇదిగో వస్తున్నా. ఏదీ వుత్తరం. నమస్కార్ నమస్కార్ - ఆదాబ్ అర్జ్ అఘోరపతే!

పంచదశోత్తరశతతమః పాఠః=నూటపదునేనవ పాఠము.

చకారాంతః పుంలింగః ప్రాక్ శబ్దః = తూర్పువాడు. స్త్రీలింగము (ప్రాచీ) గౌరీశబ్దమువలె నడచును. ప్ర. ప్రాఙ్- ప్రాంచౌ- ప్రాంచః; ద్వి. ప్రాంచం - ప్రాంచౌ - ప్రాచః; తృ. ప్రాచా- ప్రాగ్భ్యాం- ప్రాగ్భిః; చ. ప్రాచే- ప్రాగ్భ్యాం- ప్రాగ్భ్యః; పం. ప్రాచః- ప్రాగ్భ్యాం - ప్రాగ్భ్యః; ష. ప్రాచః - ప్రాచోః- ప్రాచాం; స. ప్రాచి- ప్రాచోః- ప్రాక్షు; సం. హేప్రాఙ్ - హేప్రాంచౌ - హేప్రాంచః

హకారాంతః స్త్రీలింగః ఉపానచ్ఛబ్దః = పాదరక్ష, చెప్పు. ప్ర. ఉపానత్ (ద్) ఉపానహౌ - ఉపానహః; ద్వి. ఉపానహం - ఉపానహౌ - ఉపానహః; తృ. ఉపానహా - ఉపానద్భ్యాం - ఉపానద్భిః; చ. ఉపానహే - ఉపానద్భ్యాం - ఉపానద్భ్యః; పం. ఉపానహః - ఉపానద్భ్యాం - ఉపానద్భ్యః; ష. ఉపానహః - ఉపానహోః - ఉపానహాం; స. ఉపానహి - ఉపానహోః - ఉపానత్సు; సం. హే ఉపానత్ (ద్) - హే ఉపానహౌ - హే ఉపానహః.

అహో గణేశభట్టాచార్య! నమస్కారః, కదా ఆగమనం, కా కథా? యుష్మద్గురువర్యాణాం క్షేమం కుశలం, కిం॥ యుష్మద్గురుపత్నీ అనామయా ఖలు? అయి అఘోరపతే! సర్వేఽపి కుశలినః, అస్మద్గురుచరణాః ఇమం లేఖం దత్వా భవద్ద్వారా లేఖానుసారేణ సర్వం కార్యం సాధయిత్వా అనుపదమేవ ప్రాయాహీతి ఆజ్ఞాపయన్. తాత! అఘోరపతే! లేఖ ఏవ అత్ర. పఠామి శృణు. శ్రీమద్యజనయాజనాది షట్కర్మనిరతానాం శ్వశురపాదానాం చరణాంతికే. నమస్కారపూర్వకం అనామకేన భవజ్జామాత్రా ప్రహితో లేఖః. ఉపరి. చి॥ ల॥ కుం॥ యుష్మత్పుత్ర్యాః మాసోఽతీతః, పంచమే మాసి సీమంతోన్నయనపుంసవనాదికం కర్తుమాశాః అస్తి. అతః అస్మత్ప్రియశిష్య గణేశభట్టాచార్యద్వారా ఆయుష్మత్యాః వసనాభరణాదికం సర్వస్వం ప్రేషయతేతి అర్థయే. తత్రభవతః శ్వశురపాదాః కుం॥ శ్వశ్రైశ్చ మదీయాన్ నమస్కారాః సమర్పయంతాం. తం ఆభరణాదికం దత్వా అనుపదమేవ గణేశ

భక్ష్యః భోజనం వినైవ ప్రహీయతాం. ఇతరత్సర్వం అహోరాత్రి ద్వారా యుష్మాభి ర్జ్ఞాపితమేవ. ఇత్యనంతరమపి అనాయక కరలిపిః కిమర్థే అఘోరపతే! అనాయకః – ప్రాప్తమపి లేఖ ఉపేక్షిత్వయా- ఇదానీం మయా కిం కర్తవ్యం? తవ ... గ్రామే నాస్తి ఖలు. అస్తమయాత్పూర్వమేవ ఆగచ్ఛతి, తత్పూర్వం తం ప్రతిపాలయేత్యుక్తే, గణేశభట్టాచార్యః తా ... ర్యంతం ప్రతీక్షిష్యే ఇతి వదతి. అధికరణాధికారిణా ... కిం వా! లేఖస్తు జామాతృసకాశా దాగతః మామస్తు ... మాంతరం గతః; ప్రాయశః అద్యాపి న ఆగచ్ఛామీత్యుక్త్వైవ వాగచ్ఛత్. శతథా కతిపయదినేష్వేవ ఆగమిష్యతీత్యత్ర ... వత్సరపర్యంతం అస్య అవకాశః నాస్తి కిల, ఆలోచనాం బ్రూహి రే అఘోరపతే! మమ మతిః దధిక్షీహి మేళనవ చాత్రి. అత్రైవ! మా భైషీః, అంబేవాసంబంధివసనాభరణాదికం పర్యాప్తం గణేశ భట్టాచార్యాయ అర్పయ, ఇతఃపూర్వమేవ ప్రతిపత్తిర్మాసం పర్యన్త ప్యవలోచం ఖలు త్వాం ప్రతి. మామకః ఆగత్య ఉపస్థిత చేత్ అహం ప్రత్యుత్తరం దాస్యామి. అఘోరపతే! త్వయ్యేవ విశ్వస్య దాస్యామి. తథైవ దేహి, కాచిదపి భీర్నాస్తి. తాత, గణేశభట్టాచార్య! (ఈషద్వైషమ్యం=కొంచెము హెచ్చుతగ్గుగా) దశసహస్రమూల్యమితం ఇదం వసనాభరణాదికం. అతీవ జాగ్రత్తయా నయ. ప్రవేశానుపదమేవ మమ జామాత్రా సర్వమప్యం లబ్ధమితి లేఖం లేఖయ. తత్ర సీమంతోత్సవానంతరం అంబేదయా సహ జామాతరం అత్రాగచ్ఛేతి వద. తథైవ తథైవ; అహం గచ్ఛామి, శంకరశాస్త్రిణే మమ నమస్కారాః

నను అఘోరపతిశ్శీ కాశీక్షేత్రమయాత్ప్రాగేవ గ్రామాంతరం గమనాయ ప్రవిష్టవన్తం, సూర్యశ్చ అస్తాద్రిం ప్రాప్తః సంధ్యా సమయస్య వేళా నాస్తి, అయం జనః భోజనాయుత్సుకః ఇతి గురు చరిత్రే ఉక్తం. శంకరశాస్త్రిణాం దర్శనం కర్తుం మమాపి గారవస్య నాస్తి. మమాపరాధః క్షన్తవ్యః ఇతి స్వస్థానే గచ్ఛామః శంకరశాస్త్రీ ప్రార్థయితవ్యః, అహం యామి. గణేశ భట్టాచార్య! అద్యప్రభృతి మాకార్షీః, అయమపి న పిష్టపేషః శీఘ్రం చల చల. యుష్మద్గృహే అస్మదీయ కుశలసమాచారం నివేదయ. తథైవ త్వం నివర్తస్వ. జాగ్రత్తయా గచ్ఛ గణేశ భట్టాచార్య!

నమస్కారమండీ, ఇంకొక్క గడియముందుగా వచ్చినట్టయితే మీతో కూడా మాట్లాడిపోయేవాడే ఆయన, శాస్త్రవ్యవధానమయింది. ఆయనిదాకా వెళ్ళాడు, మీరూ వచ్చారు. యెవరే, ఆయన యెవరు? గణేశ భట్టాచార్లుగారు. గణేశభట్టాచార్లగారెవరే! ఆయనెక్కడ ప్రాకృతం, మీరదంతా వేద్యస్తమేనండీ, మొదటికి వస్తూవస్తాడు? మాట మట్టుకు పెట్టి గుఱ్ఱాన్ని దిగి కాళ్లుకడుక్కోండి, భట్టాకూర్చోండి, సంతోషవార్త సావకాశముగా చెప్పుతానూ. పడిరిన త్తి ఉంది. మీ, తాపప్పున్నా చెప్పు సంతోషవార్త యేమిటో. పదిహేను రోజులక్రిందట మన అఘోరపతి కాశీనుండి వచ్చాడా లేదా? రాకేసిన యేగాడిదకొడుకన్నాడె యిప్పుడు. వచ్చాడూ, వస్తే యేమిటి! అట్లా తొందరపడతారేమిటీ, చెప్పుతున్నానా. సరే వచ్చినసంగతి చెప్పు. అప్పుడు అఘోరపతి మన ఆమ్నాయియెక్క సంగతి మనతో చెప్పలా! చెప్పాడు, చెప్పితేయేమిటి యిప్పుడు?

ఏమీ లేదండి, మన అల్లుడుగారు తనశిష్యుణ్ణి ఉత్తరముసహా పంపినాడండీ. ఓసీ నీఅమ్మకడుపు బంగారముగానూ, కొంప ముంచావా యేమిటే! కొంపముంచటమేమిటండీ మీదంతా చేదస్తం, శుభం యెప్పుడు పలకవలెనో, అశుభం యెప్పుడు పలకవలెనో మీకు తెలియదు. యిన్నేళ్ళొచ్చినవి; యేంభాగ్యం; మీవృత్తే అటువంటిది. మీపుట్టింటివారివృత్తియటుకు తగలద్దదాయేమి? నిన్ను నాలుగువేలు పోసి కొనుక్కొంటిపుగా ఇపు డేమిలాభం మీకు మావాళ్లను ఎత్తిపొడిస్తే. ఇప్పుడా మాట లన్నీ యెందుకు, అసలుసంగ తేమో చెప్పవే దబ్బున- అమ్మాయి కులాసాగానే ఉందట; రేపు పంచమినాడు పండుగ చేసుకుంటారట; అందుకోసము పిల్లసొమ్ము యావత్తూ విద్యార్థి చేతి కిచ్చి పంపమని అల్లు డుత్తరము వ్రాశాడు. సొమ్మంతా యిచ్చావా యేమిటి? బాగానేఉంది, సొమ్మివ్వకపోతే, అల్లుడికి కోపమురాదండీ; ఒక్కగానిఒక్కపిల్లగదా! ఓసీ నీఅమ్మకడుపు కాలా, (కొంప మునిగిపోయిందిగదే-కృష్ణా మహజ్ఞలురే! ఆవుత్తర మేదే? అంతా మీకు తొందర; అఘోరపతి దగ్గరుంది కాబోలు. అఘోరపతీ, అఘోరపతీ! తలుపుతియ్యి నాయనా! యేంమామయ్యా ఊర్నుం చెప్పు దొచ్చావు! మాకొంప మునిగింది రారా నాయనా! మీ అత్తయ్య యెవడిచేతికో సొమ్మంతా యిచ్చిందట. నీదగ్గర మాఅల్లుడు వ్రాసిన ఉత్తర మున్నదటే యేదీ? అయ్యో నాదగ్గ రెక్కడున్నదీ! మళ్లీ భట్రాచార్లే తీసుకొపోయినాడు. ఆరి వీడమ్మకడుపు కాలా! యేదోపను

పోయినాడురా వాడు! పుష్పవనికి కెక్కి ఎందుకొచ్చాడు? చింతల వద్దుండలేకను పోయినాడు. గుర్రాన్ని నేను కాని పోతా వాడి జాడ కనిపెడుతూ. అరేయి అరేయి నిలునిలు, ఇందాకటినుంచీ పిలిచి నడిచి ఉన్నది గుఱ్ఱం, అందుచేత కాగా తగ్గెడు. ఈ జొన్న చేలోకి పోయినట్టున్నాడు దొంగముండాకొడుకు, మనము కూడా జొన్న చేలోకే పోదాము. ఓరి పిడుగుమ్మ కొడుకు రాలా శంకరాయగారు గుఱ్ఱం వేసుకొని వస్తున్నారు; రెండు మైళ్లు వచ్చామూగదా యింక భయములేదనుకున్నాను. అయినప్పటికీ నా వెంట దగిలి చేలోకి వచ్చాడు. ప్రొద్దు గూకిందిగదా, వాడికి చూపు ఆనదు, నన్ను కనుక్కోలేడు లే; అయినా గుఱ్ఱాన్ని మనము మించగలమా? కాని ఒక ఉపాయము చేస్తాను. ఈ మంచె యెక్కి ముసుగు వేసుకొని కూర్చుందాము. ఏయ్, ఎవరా చేనంతా పాడు చేస్తూ గుఱ్ఱాన్ని వేసుకొని వస్తున్నారు? నాయనా! నేను శంకరయ్యను లే. ఏమండోయి సంకరయ్యగారూ! యాడికి పోతుండారు? పొద్దుగూకి బయల్దేరారే! నాయనా! నివ్వెక్కడున్నావు? మంచెమీద. ఇట్టా యెవరయినా మనిషి పోయినాడా? ఇట్టా పడమరగా ఒకమూట వేసుకొని పోయిండు. నీవెరుగు? నేను మాదిగ పోతాయను. మాయింట్లో సొమ్ము ఎత్తుకొపోయినాడురా యెవరో. అట్టా అయితే యీ గుఱ్ఱాన్ని మంచెకు కట్టేసి, మీరు సప్పుడు సెయ్యకుండా పోండి, అక్కడ దొరకవచ్చు.

షోడశాధికశతతమః పాఠః=నూటపదియారవ పాఠము.

నకారాంతనపుంసకలింగో నామన్ శబ్దః = పేరు.

ప్ర. ద్వి. నామ - నామ్నీ, నామనీ - నామాని; తృ. నామ్నా - నామభ్యాం - నామభిః. తక్కిన విభక్తులన్నియు, ఈపుస్తకము 3 వ పుటలోని మహిమన్ శబ్దమువలె నడచును.

నకారాంతనపుంసకలింగో బ్రహ్మన్ శబ్దః = వేదము, పరమాత్మ. కర్మన్ శబ్దమునిట్టిదే = కర్మ. ప్ర. ద్వి. బ్రహ్మ - బ్రహ్మణీ-బ్రహ్మణి. తక్కిన విభక్తులున్నూ పుంలింగబ్రహ్మన్ శబ్దమున కన్నివిభక్తులున్నూ, ఈపుస్తకము 3వ పుటలోని ఆత్మన్ శబ్దమువలె నడచును. పుంలింగ బ్రహ్మన్ శబ్దమునకు, బ్రహ్మదేవుడు=చతుర్ముఖబ్రహ్మ అర్థము.

ఆగచ్ఛత్ శంకరశాస్త్రీ రాందేవః! అహం మంచాదవరుహ్య, ఏతేనైవ పార్శ్వేన ప్రాఙ్మార్గేణ పలాయై; శంకరః పశ్చిమమార్గేణ యాతః. అరే పోతాయా! క్వాసి రే, ఆహో మంచోపరిస్థితః పోతాయనామకః ఇతి అహం భ్రాంతః; సఏవ అస్మత్సర్వస్వాపహారీ చోరః. కిం మమ దౌర్భాగ్యం! స జాల్మః వసనాభరణాదికం గృహీత్వా గతశ్చ ద్గచ్ఛతు. అశ్వమ ప్యయచ్ఛుఃఖలు తస్మై. ఇతఃపరం కిం కుర్యాం? దైవానుకూల్యం నాస్తి రే తాతా! సూర్యాస్తమయః ఆసీత్, ఈషదీషదివ తమః దిశః వ్యాప్నోతి; ఇదానీ మహం కథం గృహం ప్రవిశేయం? ఏతజ్జీర్ణక్షేత్రం అతీత్య కథం బహిః పతేయం? మార్గః కుత్రేతి మార్గయేయం? కంటకాశ్చ

పాపకర్మా గ్నిగంతి. సర్వస్వనాశోఽభవత్. తస్మాద్వేగేన ఉపా
నహసా పరిత్యజ్యాగతోఽస్మి, హా ఈశ్వరా! కా మమ గతిః?
కోఽపరే త్తే తే) క్రందతీవ; కస్త్వం బ్రాహ్మణోత్తే? కస్యా-
త్మభో? అహం శివశంకరశాస్త్రీ, మమ గతిః పీన మభూత్,
ఇత ఏవాగచ్ఛ తాత! అస్మిన్ జ్యోత్స్నారాత్రే మార్గం అదృశ్యన్
పరిభ్రమామి: గ్రామం ప్రథమతః బహిః పాతయ. అనంతరం
మమ చిత్తక్షోభం సవిస్తరం కథయిష్యామి. అబ్రహ్మణ్య
మబ్రహ్మణ్యం; శాంతం పాపం; ఆయాహి తాత! అహం
బలభద్రరాయః, చింతలవల్లిగ్రామే ఉపకార్యార్థం ఆగతః.
అతః ఏతావత్పర్యంతం కాలవిళంబః ఆసీత్; పునః గృహం
గచ్ఛామి. తాత! త్వం దేవ ఇవాగతోఽసి; కిం కథయేయం మే
చిత్తక్షోభం! ఏవ మేవ మాసీత్. అంతతః అశ్వోఽపి చోరేణ
హృతః; యథాకథంవా గృహే పాతయేశ్చేత్ తవ ఉదరే
జనిత్వా త్వదృణా ద్విముక్తో భవేయం. మాభైషీః; మమ
హస్తం గృహీత్వా ఆయాహి; ఏష మార్గః. ఇతస్తతః, తత్రి
గర్తః వర్తతే. అయం అస్మత్తటాకఘట్టః; బాఢం కింతు
మమగృహిణీ తం భటాచార్యం కథం విశ్వస్య తస్మై సర్వస్వం
అయచ్ఛదో? (తస్యాః కథా తథాస్తు = ఆవిడమాట అట్లా
గుండనీ) సర్వజ్ఞ ఇతి రుదన్ అహం కిమాక్రందం, అశ్వమపి
తస్మై సమర్ప్య హస్తౌ మర్దయమానః రోదిమి ఖలు! దైవాను
కూల్యాభావే సర్వోఽపి ప్రమాద్యత్యేవ. సత్యం సత్యం. ఏత
దేవ యుష్మద్గృహం, అహం గచ్ఛామి. తాత! చిరంజీవ బల
భద్రరాయ! హాం జేరండే! కవాట ముద్ఘాటయ. ఆసీ దావయోః

క్షురకర్మ సంప్రాప్తం. నిక్షిప్య నిక్షిప్య అస్మత్ప్రాణసమానం సర్వస్వం కస్మైచిద్వా ధటాచారాయ సమర్పయామ; త్వం అత్ర రుదిహి; అహం అత్ర రుద్యాం. ఏతస్మిన్నగ్రిమే కైకజనముక్తే అహమేవ ఈషద్ధసవానితి జహూరానాం వ్యాదయమానాః వర్తతే. తేసర్వేపి తుషాగ్నయఇవ అవకాశం లబ్ధ్వా అస్మద్గృహ ముదహన్. గర్భాధానార్థం ఆగతః పురుషః పృథుమతః అస్మ జ్జామాతైవ సభవతి కింవా ఇతి మమ మనసి సంశయః ఉదే తిదానీం. ఏతద్విషయే ముహూర్తదినేష్వేవ కానిచిద్వచనాని మయా శ్రుతాని; తాని సమన్వయీకర్తుం నాపారయం. ఇదానీం(యుష్మాభిరుక్తే=మీరంటే) జ్ఞప్తి రాగచ్ఛతి, (అంటేవా అవదత్తలు=అంటేవ చెప్పినదిగదా) దినత్రయమేపి అస్మజ్జామాతా అంటేదాం హస్తేనాపి నాస్పృశత్కిల, నాపశ్యదైక్షతకిల, నూతనత్వాత్ లజ్జయా తథాకరోత్కింవా ఇతి మమాభి ప్రాయః. ధిక్ రండాత్మజే! తదైవ మాంప్రతి కిమర్థం నావోచః! మమ కింజ్ఞాతం! బహవః జామాతరః లజ్జయా ఏవం కుర్వం త్యేవ. సః లోకాచారఏవ ఇత్యేతి తూష్ణీ మాసం.

అయ్యోకర్మమా, సొమ్ము పోవటం కాకుండా పిల్లకూడా పోయెగదే చేదస్తపుముండా! అల్లుడట వీడమ్మ కడుపు కాలా, ఏఅల్లుడో వీడు, పిల్లకూడా కులభ్రష్టయి పోయిన దేమోగదా స్వామీ! ఒరే అఘోరాయ! నేను రెండుమైళ్లు వెళ్లేసరికి, గుఱ్ఱం వేసికొని శంకరాయ వచ్చాడు; ఆగుఆగుమన్నాడు; ఇంతలోకే జొన్నచేలో జొరబడి మంచెక్కి కూర్చుండి శంకరయ్యను మంచెదగ్గిరికి రానిచ్చి గుఱ్ఱాన్ని మంచెకు కట్టివేయించి

శంకరయ్యను పడమరగా పొమ్మని నే నాగుఱ్ఱాన్నెక్కుకొని సొమ్ము తీసుకొని తూర్పుగా పారిపోయినా. భేష్ సాంబిగా, బాగా చేశావురా. ఇక్కడికి బాగా పొసగరణగింది శంకరయ్యకు. మన విషయములో అనుమానపడకుండా అనామకునితో జాగ్రత్తగా ప్రమాణం చేయించుకొని బందోబస్తు చేసినావా? అయ్యో వెఱ్ఱి వాడా! నేనంత మూఢత్వంతో నుంటానురా? వానితో మన పన్నాగము యావత్తు చెప్పినాను ఈ అయిదారు మాసముల నుంచి శంకరయ్య వెఱ్ఱిమ్మా కడుపునిండా అన్నం తినుట లేదు. కంటినిండా నిద్ర పోవటము లేదు. శంకరయ్య మునుపటివలె పీపుగులు వ్రాయుట లేదు; పోయినా చేరం లేదు. చాలు మనకు కావలసినదే అది. ఇక అవుత్తరము ను ప్రయోగింపవచ్చునుగా. ఆ, ఆశ్వీజమాసము దగ్గర వచ్చిందిగనుక, కాశీలో నే పోష్టులో వదేయించు. అట్లాగే యేర్పాటు చేశాలే. శంకరయ్యగారూ! నల్లేదుత్తరము వచ్చినది; అగాయిచ్చి పుచ్చుకోండి. యెక్కడి నుంచి వచ్చినదిరా? కాశీనుంచి, ఇదుగో ఉత్తరము. ఆసేమనకు ఉత్తరము చదవటానికి గతి యెవడున్నాడూ, ఆ అఘోరాయు ముండాకొడుకేగా, వాణ్ణిపిల్చుకొనిరా. యేంమామా వచ్చాను. నాయనా! నల్లురిలో తల యెత్తుకోటానికి లేకుండా అయిపోయె గదా నాగతి; ఈ కుట్రలో నీవుకూడా చేరావనే నా అభిప్రాయం. అయ్యో మామా నీవు వృథాగా గుఱ్ఱాన్ని యెవడికో సమర్పించు కొని వచ్చావుగాని, నీసొమ్ము యెవ్వరూ యెత్తుకొని పోలేదు మామా! సరేకాని శాస్త్రయీ వుత్తరం చదువు. ఆ, చదు వుతా. శ్రీమామగారికి నమస్కారములు. ఉపరి॥ మీరారు రాశిన

శుభలేఖ ఆఱుమాసములక్రిందనే చేరినది. తమ సెలవుప్రకారము ఆశ్వీజమాసంలో వచ్చి శాంతి చేసుకొని కార్యం చేసుకొంటాను. ఆశ్వీజశుద్ధ పాడ్యమినాటికే నేను మీ గ్రామము చేరుతాను. మాపినతల్లికొడుకు గణపతిద్వారా పిల్లకు వసనాభరణాదులు, పసుపు, కుంకుమయూ మాఘమాసమునాటికే పంపియున్నాను, చేరియే యుండును. ఎందుచేతనో మీయొద్దనుండి జాబు రాలేదు. ఇంటిమనిషి వస్తున్నాడుగదా అని నేను అప్పుడు మీకు జాబు వ్రాయలేదు. చిత్తగించవలెను. ఇంతే నమస్కారములు. అయ్యో! అయ్యో! ఇంకేమున్నది మాకొంప మునిగిపోయింది! ఇంకా అనుమానంతోనున్నాము, ఈవుత్తరముతో పూర్తిఅయినది అయ్యో అంబేదా! యెవడిపాలయితివే తల్లీ! ఏమిట్రామజీ అఘోరాయా! పిల్లేదిరా, సొమ్మేదిరా, ఈవుత్తర మేమిటిరా! రేపు మాఅల్లుడొస్తే యేంచేసేదిరా దైవమా! చెప్పవేమిరా అఘోరపతీ! మామా! ఇదేమిటో నాకూ వింతగానే ఉందయ్యా, అయితే చూతాము. పాడ్యమనగా యెన్నాళ్లుంది, యెల్లుండేగా; యెవరొస్తారో గానీ. నేవెళ్లి వస్తాను. మాచావతే అఘోరాయ మెల్లగా జారుతున్నాడు. ఈమర్మార్గ మంతా వీడిదే; అనుమాన మెందుకు? యేంచేసి వచ్చావురా! ఉత్తరంచదివి వినిపించవచ్చా. మొగుడు పెళ్లాము లబ్బునమొత్తుకొనుచున్నారు. (అలగోడు బాలగోడుగానున్నది= గోష్ఠేభః వత్సష్ఠోభ ఇవాస్తే.) వాళ్లయింటినిండా జనం చేరి ఓదారుస్తున్నారు. బాగా గర్వభంగమయినదిలే. మనవాడు యెల్లుండికి వస్తాడా! తప్పక వస్తాడు. మునసబు కరణాలను

కూడా కూర్చొ రక్కడ. పోసిలే మన కెందుకు మాయావి గాపిరా మర్కటరావూ భైరవాయ ఈకుట్రంతా సాంబిగాడికి అఘోరాయకూ పూర్తిగా తెలిసియుండునని శంకరయ్యకు పుల్లలు వేశారు బాగా. భైరవా! ఈసాయంకాలానికి అల్లుణ్ణి పీకపెట్టుకొని మళ్ళీ ఒకాయన వస్తాడు కాబోలునే. ఈనే అల్లుడో వెనకటాయనే అల్లుడో తెలియకపోయెనే! ఇక ముందు మన మేమిచెయ్యవలె? మీరెందుకు మీరు ధైర్యముగా నుండండి, వెనకటిసంగతి యొక్కడనూ పొక్కనియ్యకుండా అందరికాళ్ళూ కడుపులూ పట్టుకొని బ్రతిమాలుకొని రాండి. అన్నిటికి భగవంతుడే ఉన్నాడు. సరే అట్లాగే చేస్తారు, అసలు పిల్లె లేదుగా, సొమ్ము పోతే పోయింది పిల్ల ఉంటే యెన్ని పాట్లు యినా పడవచ్చు. నాకొకటతోస్తున్నది నాయనా! నిజమయిన అల్లుడే వెనక అట్లా చేసి యెవరిదుర్బోధవల్లనో మళ్లీ యిట్లా చేసి ఉంటాడు. అందుకని వీడికి గర్వభంగం చెయ్యటానికి నే నొక బోగంపిల్లను తెచ్చి పనిజరుపుతాను, ఒక వెయ్యిరూపాయలుంటే నన్ను నమ్మి నాచేతికిస్తే నీకొఱకు నేను వెయ్యి దేవుళ్ళకు మ్రొక్కుకొని పనిచేస్తాను. నీపని అయితేనే రూపాయలు ఖర్చుపెడతా. లేకుంటే నీకు మళ్ళీ యిస్తా. సరే తీసుకో పోయినవాట్లో నిదొకటి. అమ్మలారా! అయ్యలారా! మీ రెవ్వరూ జరిగిన మావృత్తాంతమును వెల్లడిచెయ్యకండి. అట్లాగే లెండి పాపం. నే నేపాపము నెఱుగను; డబ్బుపుచ్చుకొని పీనుగుల మోయుటే ఈజన్మలో నే చేసినపాపం. దానికే యీప్రాయశ్చిత్త మయి యుంటుంది. ఇప్పటికి బుద్ధివచ్చినది. దీనితో నాపాపపరిహారమగును. పోసీలే

ఆషాఢుడబ్బ పోతేపోయింది లేకుంటేము ప్తేత్తుకొని బ్రతుకుతాం అయోగ్యుముద్దుబిడ్డే ఒక్కతేకూనే అమాయకురాలే చక్కనిదే నోట్లో నాలుకలేనిదే మాఅంబేన; యెట్లాకనఁబడుతుందిరా దైవమా! అత్తయ్యా! మామ అట్లా యేడుస్తాను; నీవంతకంటె యెక్కువగా నేడుస్తున్నావు. అటుమూసకులనుంచి కంటికి కడివెడు ధారగా ఏడ్చియేడ్చి చిక్కి చావసిద్ధముగా నుంటారే; మీకు ధైర్యం చెప్పేవారెవరు? ఊరకుండు. ఈతరుణంలో సుతరామూ కండ తడిపెట్టరాదు. ఇపు డీన అసలైన అల్లుడే అయితే, 'నాల్గువేలుపోసి పెళ్ళిచేసుకున్నానూ, నాసొమ్మునూ పిల్లనూ అప్పగిస్తారా, దానాచేసేదా' అని చెప్పి ఈనేం కొంప ముంచుతాడో! కాబట్టి ఊరకుండండి. భైరవయ్యా! ఇక మా మనస్సులలో దుఃఖమునకు చోటుంటేగదా ఇంకా దుఃఖము చేయటం సంపూర్ణదాహమునకు సొంగశీతలత్వమే చరమావస్థ. భోగముదాన్నికూడా ఇంట్లో పెట్టుకొని మాబిడ్డ అని చెప్పుకోవలసివచ్చినది. అంతమాత్రమే కాదు; దానిసహపంక్తిలో భోంచేసి వర్ణభ్రష్టులముకూడా కావలసివచ్చినదే! అటువదేండ్ల వృద్ధదంపతుల చరమావస్థ యిది. ఇంతకంటెను మాకు చావు దుఃఖకరమా? కాదు కాదు, ఎంతమాత్రమూ కాదు. (మీదుమిక్కిలి = ఉపర్యధికం) సుఖకరమే. దుఃఖకరమయిన యెడల ఈవటికే వచ్చియుండవలసినది, అన్నిటికంటె చేదగు వస్తువును నమలి బ్రతికినవానికి, ఏ చేదువస్తు విచ్చినను తియ్యగా పంచదారవలెనే యుండును. అసలు పంచదారే ఇచ్చినచో దాని యానందమున, మూర్ఛ కలుగునో, మతి పోవునో, పిచ్చె

త్తునో, ప్రాణము లేగునో, మోక్షమబ్బునో ! అటువంటి గొప్పదిస్థి కవులు వర్ణింపలేరు; అనుభవించినవాడు, ఇతరులకు బోధపరుపఁ జాలడు; చూపుటకు వానికి దృష్టాంతము దొరకదు. భైరవా! మే మిద్దరమూ ఒకగదిలో కూర్చుంటాము. వ్యవహారమంతేయూ నీవు జరుపు. సరే నేను ఇందాక చెప్పినవిషయం విచారించి సిద్ధంచేశానుగాని ఈపిల్లకూడా పదునారేళ్లదే; బోగంపిల్లన్నమాటేగాని బ్రాహ్మణునికే పుట్టింది. కాబట్టి ఆచారవ్యవహారములు కలదిగాని ఉత్తది కాదు. అవునురా భైరవా! దేవునిపెట్టెలోనుంచి పద్దయెంగిలిచూట్టయొక్క శుద్ధి ఇట్టిదే, బాగా నేవుంది కానీ నీవుచేయవలసిన వ్యాపారమంతా కావటాని కేంలేదు గాని యీపిల్లతండ్రి చచ్చేటప్పుడు మన ఊళ్లోనున్న శ్రీలక్ష్మీహయగ్రీవాలయములను జీర్ణోద్ధారపద్ధతితో బాగుచేయిస్తానని మ్రొక్కుకొని నెరవేర్చక చచ్చాడట. ఆసమయంలో దీనితల్లి మీకోరిక యేమని ఆయన నడిగినదట. ఈ రెండాలయములున్నూ బ్రాహ్మణులయొద్ద ముష్టెత్తి నీవు కట్టించినచో దాతకును నీకును నాకునూ సర్వపాపపరిహారమయి ముక్తి యబ్బునని చెప్పి మఱీచచ్చాడట. అసలాయన గొప్పవేదాంతటలే; ఈబోగందిమటుకో ఇదీ చాలా యోగ్యురాలు. ఆయన చచ్చిన పదునాలుగేండ్లనుంచి పరపురుషుని కన్నెత్తి చూడలేదు. అవునురా నాయనా ! వేదాంతులకూ బోగంవాళ్లకే యెక్కువసంబంధం; ఆ బోగమావిడకూడా యెంతో యోగ్యురాలూ, వేదాంతినీ; కాబట్టియే యిన్నాళ్లనుంచీ యెవ్వరినీ కన్నెత్తిచూడలేదు. ఆమెచూస్తుండగా కన్నెత్తి

నీవూచూచి లేదు. సరేయిప్పుడు ప్రస్తుతాంశ మేమిటి? మామా! తెలియకడుగుతాను అసలు నీయావదాస్తి యెంత? నాఆస్తి యావత్తు యిరవైయైదువేలు; మొన్న గుండంవేసుకోపోయిన బాపతు నగకట్టు పదివేలు; పిల్లపెళ్ళికయినది నాల్గువేలు; మొన్నటితిరుక్షౌరపు గర్భాధానానికి అయినది రెండువేలు; నీకిచ్చినది వెయ్యి; యింటిఖరీదు నాల్గువేలు కాకపోతే యిక నాల్గువేల రాళ్ళున్నవేమో. ఇప్పు డీదంతా యెందుకూ? ఆ మతేమీలేదు ఆదేనాలయముల భారము మీరు పైనవేసు కుంటే ఆపిల్లనిస్తానన్నది; పిల్లమంచిదిలేండి; అందు కనుమానము లేదు. సరేపోయిందంతా పోగా ఈనాల్గువేలకా చెడేది! పిల్ల నిచ్చినా ఈయకపోయినా చేయబోవు కార్యం మంచిది. అట్లాగే. అయితే ఇక మన కంతా సానుకూలమే మామా! మామా, మామా అంటూనే అఘోరాయు మాకొంపతీశాడు నాయనా! అట్లాయితే అత్తయ్యా నాకు మింజోలే వద్దు. దాని మాటలకేమిలే, నీ పని నీవు కానీరా; తల తడుపు సిద్ధముగా నున్నాము. మర్కటాయా, మాయావిరాయుడూ పీకతాళా లతో కాబోలు అల్లుణ్ణి తెస్తూవున్నారు. ఈయన నిజమయిన అల్లుడయినాసరే కాకపోయినాసరే మీ కిక యేవిధమయిన చిక్కూలేకుండా చేస్తాను. మీారేమి (భయపడవద్దండి=మాభైష్టం.) అదుగో పదిపన్నెండుమంది విద్యార్థులూ, పెద్దపెద్దసేలువలూ, ఉద్దండతాండవంగా వస్తున్నారు. మొన్నటి అల్లునిపద్ధతి యింత గడబిడగాలేదు; కానీలే. రండయ్యా దయచేయండి; మర్కట

రాయా! చాపలమీద కూర్చుండబెట్టు. కాళ్ళు కడుక్కోండి; అత్తమామ లక్కడున్నారు నమస్కారము చెయ్యండి.

నమస్కరోమి శ్వశురౌ. దీర్ఘాయుష్య మస్తు. కిమర్థ మత్ర తమఃప్రచురే కోణే ఉపవిశతః? అయ్యా! పెద్దలయి నారు, కళ్ళుకనపడవు, తాము చావిడిలో దయచేయండి. విధానం కదా శాంతేః, ఆధానం కదా గర్భస్య? ఓయబ్బో మును పటాయన ఇట్లా కాదయ్యోయ్. ఈనంతా సంస్కృతమే మాటాడుచున్నాడు. రేపుప్రొద్దున శాంతి, రాత్రి గర్భాధానం. నేదానీం శాంతే రవసరః, దుష్టనక్షత్రే ప్రథమరజోదర్శనే జాతే, పరః చతుర్థదివసఏవవా పంచమదివసఏవవా నిషేకం కర్తుకామశ్చేత్ యథోక్తవిధినా శాంతిం కృత్వా నిషేకః కర్తవ్యఇ త్యేకః పక్షః. తదా వరసాన్నిధ్యాభావే పురోహితం, అన్యంవా మాయావరం కల్పయిత్వా ప్రధాన తంత్రవర్జం సర్వం కర్మకలాపం యథాశాస్త్రం నిర్వర్త్య, వరాగమనానంతరం, వధూవరౌ, శయ్యాగృహం ప్రవేశ్య, ప్రధానతంత్రపరిసమాప్తిమాత్రమేవ కర్తవ్య మిత్యన్యః పక్షః. ఏతత్పక్షద్వయస్యా ప్యవకాశాభావే, శాస్త్రోక్తకాలపర్యంతం వధూవరయోః పరస్పరముఖావలోకనం వినా, ఉక్తకాలం యాపయిత్వా, పశ్చాత్, కస్మింశ్చి చ్ఛుభదినే నిషేకకర్మమాత్రం యథాశాస్త్రం నిర్వర్తయితవ్యమి త్యపరఃపక్షః; అయం సర్వోపి ధర్మశాస్త్రేషు, నిర్ణీతః, బహుత్ర లోకాచారశ్చ వర్తతే. అస్మద్విషయే తావత్ ప్రథమపక్షస్య అవకాశో నలబ్ధః. ద్వితీయపక్షఃయుష్మాభి రాచరితఇతి శాశ్యమేవమయా

కష్టాకష్టైకసహా శ్రుతం. యదిసత్యం తర్హి అహ్యం కాత్రా శుక లగ్నే ప్రాచీనదంపతిభ్యాంచ ఆవాభ్యామపి శయ్యాగృహా ప్రవేశః కేవలం కర్తవ్యః తేన హేతునా, మమ పత్న్యా మమచ ప్రయత్నప్రయాసాధికం నాస్తి. సర్వేష్వపి సుఖం సంపన్నంతే. చిత్తం ఆలాగేనండ్స్, ఇక యే విచారం లేదు. శంకరయ్యగారితో కూడా చెప్పివస్తా. గచ్ఛ విజ్ఞాపయ సుకుచరణేభ్యః ఏమిరా భైరవా హా, పెత్తమ్మేది, శంకరయ్యేది? ఆగదిలో మాట్లా కూర్చొన్నారు. అప్పుడు నాన్న యేమొగం పెట్టుకొని బైటికి వస్తాడు! సరేగాని, మునుపోయిన వాడిలాగు లేదు గా ఈయనా. నీ కెందుకు పోదూ సుబ్బమ్మ, మాయావిరాయుడేదో ఆయనతో తంటాలుపడుచున్నాడు. అనామకశాస్త్రీ! భోజనమునకు వస్తారా. ఏమ అయ్యాను. కిమర్థ మేత ద్భక్ష్యాదికం వృథా ప్రయాసః? అః ప్రయమేమిటి ఉత్తమాంగములకు అల్లునందు కుమారునికంటే ప్రీతిగదా. మామా అల్లుని మాటలు విన్నావుగా; ఈనే నిజమయిన అల్లుడని తోస్తుంది నాకు. ఏంమామయ్యా నాయనా యెవడెరుగు? అది సరే ఈబోగంపిల్ల నెట్లా ఒప్పుకుంటాడురా మతీ. ఇది బోగంపిల్లని వాడికేం తెలుసులేదూ, యెప్పుడో పదేళ్లక్రింద తల వంచుకొన్న పెళ్ళికూతుర్ని ఆ తేండ్ల దాన్ని చూచిన ఈ భీష్మాచార్యులకు దానిరూప మేమిజ్ఞాపకముంటుంది? ఇతడిట్లు దీర్ఘకాలము చదువుకొనుటకూడా యిప్పుడు మనకు చాలా మేలే అయినది. కాశీలోకూడా గడచిన గార్భాధానపు సంగతి యెట్లు తెలిసినదో మామా! అది ఈపద్ధతిగా తెలియుటం మన అదృష్టమే నాయనా? కాని

[illegible]పని చూడు. ఏమండి మతి ఆబోగంపిల్ల నచ్చిందా యేమిటి [illegible]సి ఉండవేవెళ్లిమొత్తుగోర్లా. [illegible] బాలా అంతస్స్వభావతే అలమ్మాత్రయేనండి పెళ్ళికూతురు కిమిదం కంఠస్వరో ఒతీవభిన్న ఇవ శ్రూయతే. ఆయుర్ధస్స్ఫుటకములో కొంచెము జరిగినదండి. ప్రాయశః బాలకానాం శ్మశ్రుదర్శనావధి స్త్రీస్వరః. అనంతరం పుంస్వరః ప్రకృతిసిద్ధః. బాలికానాంతు కదాపి [illegible] సర్వ శక్తితే ప్రకృత్యాం; కథ మేతా[illegible] [illegible] స్వభావః ఆశ్చర్య మాశ్చర్యం ప్రకృతివైచిత్ర్య [illegible]ఖలు. మామా! ఈన ఆమూలాగ్రము అన్ని శాస్త్రాలూ చూసిన వాడుగాని సామాన్యుడు కాడు. గొంతుధ్వని[illegible] అను మానపడ్డాడు. అంతా అంటేవనారికిగాని గొంతుమార్పు [illegible] మగరాయుడిగొంతు ఆపిల్లముండకి. ఏమయితేనేమి, టోకి వేళాతే. విన్నావా [illegible]! [illegible]! ఇక మానుసు పోయి గదిలో పండుకోండి. బిడ్డా తల్లుడూ గదిలోకి వెళ్ళారు. అయి ప్రియే! కథం స్త్రీణాం శ్మశ్రుకరయోః ద్వారయో? కిం వదేయం క్రీడితము! [illegible] చైతన్యం వా అంతః ప్రాణా వా సంతీతి వక్తుం నపారయామి. తయో ర్దైర్ఘ్యం దృష్ట్వా [illegible] ప్పతి: ఖిద్యే. న స్వప్నేపి ఆధమః శ్యాః ప్రాత శ్యమంగళి[illegible] ఖిద్యస్వ. సుఖం నిద్రాంగచ్ఛ. అయ్యవానోంగు! [illegible] ఉపః[illegible] భాతి. శ్వశురి [illegible] శుష్కాన్[illegible] శిక్షయా అత్యద్భుతం దైర్ఘ్యం [illegible] మమ హృదయే సంతోషం మాన

[illegible]తం నివారయామి. అహం సహృదయ ! హృదయపతే ! యదుస్మృతిదీపికాయాః బాలబోధిన్యాః పద్ధత్యాః శ[illegible]రేవ తత్ర భవతాం భవతాం హృదయానందకారణం కింతు, నైషా మదీయా బాలాలాకోక్తిః, [illegible] ఉత్తిష్ఠోత్తిష్ఠ. సాంధ్యకృత్యాంతం నిర్వర్త్య గురువరణేభ్యః సాష్టాంగం ప్రణామశతం సమర్ప్య అస్మదీయా పరీక్షా [illegible] మభ్యర్థయావహై. అహో మిత్రాణి గురుకుల సంవృత్తా ఖలు. ప్రాణనాయక ! తస్మైవ కథనావహై.

మామా ! మామా ! తెల్లవారవస్తున్నది, లే లే లే. భలే తమాషా జరిగినది. ఏం తమాషారా భైరవా ! అత్తయ్యా ! నీవుకూడా రావే చెప్పుతాను. చెప్పు ఇదుగో వచ్చా. మామా! యీ వచ్చినవాడే దొంగ గర్భాధానంగాడు ! మునుపు వచ్చినవాడే నిజమైన గర్భాధానంగాడు. నీ కెట్లా తెలిసిందిరా? చెప్పుతా వినండి. రాత్రి వాళ్ళిద్దరిని గదిలోకి పంపించి నేను భోంచేసి వచ్చి అరుగుపక్కనే పండుకొన్నాను. ఆవిద్యార్థులు కూడా చావట్లో పడుకున్నారు. వీడితత్వం కనిపెడదామని నేను నిద్రపోయేవానివలెనే పండుకొనియున్నాను. అర్ధరాత్రివేళ దొంగగర్భుడు ఆవిద్యార్థులదగ్గరికి వచ్చి మెల్లగా ఒక్కవిద్యార్థిని లేపించి, అరే లేఖః క్వాస్తి రే, లేఖః క్వాస్తి రే, అని అడిగినాడు. అహం నాపశ్యం త్వత్సమీపఏవ భవేత్ అని విద్యార్థి జవాబు చెప్పినాడు. అందరు విద్యార్థులను లేపించి ఒక్కొక్కరినీ అడిగినాడు. మేమెరుగము మేమెరుగమన్నారు. అహం సంధ్యావందనార్థం తటాకం ప్రత్యగచ్ఛం ఖలు, తత్ర గలితః

కింపారే అని దొంగల్లుడన్నాడు. తరువాత అందరూ [illegible] మా గుసగుసలాడారు. కింపల్కిం అని ఏమో అంటున్నాడు. అది నాకు బాగా వినబడలేదు. [illegible] అన్నాడు. ఇంతలోనే నేను వెంటనే చెయ్యి విడిపించుకుపోయి [illegible] వటాత్తుముంచేసరి ఒకఘంటసేపటికి నా కాలి [illegible] తగిలింది. చీకటియైతేనేమి అదృష్టశాలము వలన [illegible] భగవంతుడు పాదములకే పిల్లిమన్నుల నేనిచ్చి [illegible] పాదుని చేస్తాను. అంతట నేనా గుఱ్ఱం తీసుకొని మాయింటికి వెళ్ళి చదువుకొని మళ్ళీ మీ యింటికి వచ్చిచూచేసరికి యింట్లో ఒక్క పురుగు లేదు; తలుపు కిటికీలు [illegible] తెరచియున్నవి; [illegible] పెళ్ళివారు [illegible] తెరచియున్నది పెళ్ళికొడుకూ లేడు; పెళ్ళికూతురూ లేదు; పిల్లదాని మాట లేదు. ఎక్కడికో దూసుకుపోయినా [illegible]! అరెరెరె యెంత మోసం యెంత మోసం! అప్పుడే [illegible] పట్టిచూచినా ఈచరక్క నుపట్టిచూచినా వీడే దొంగ [illegible] వాడని నిశ్చయించినాను. ఓరి దైవమా [illegible] యెంత పని జరిగిందిరా ఓహో! అయితే యీ బోగం పిల్ల గతేమిటి? ఇక దానిమాట మన కెందుకూ? యెవరితోనో వకణ్ణి కట్టుకొని పోయింది. పోనీ పోతే పోయింది ఇది వకటు పిల్లపోయినదని కాని సొమ్ము పోయినదని కాని నాకు [illegible] నం పూర్తిగా చచ్చిపోయింది. వీడే నిజమయిన అల్లుడేమో నేనా పిల్లాణ్ణి సొమ్ముతో కూడా తెస్తుంటే యెక్కడనుంచి తెస్తున్నాడోమా, లేకుంటే వ్యాజ్యంవేస్తాడేమో నే, నాగతి ఖయిదు కూడా ప్రాప్తిస్తుందేమో నే అని యేడుస్తున్నా; యెట్లా

గయితేనేమి ఆశాన్య లేకుండా పోయింది. అవునూ వైద్యమంత వాడుకా [illegible]! మనవిచేసెను. ఈ ఏమి తమాషాగా ఉల్లాసిగా చేస్తున్నారుగదా! సరే అన్నుత్తరమేమిటి? ఏమంటి [illegible] [illegible] [illegible] మీరా [illegible] అంటే [illegible] కూడా మనయింటికి వస్తాడట. ఆ అ! అంటామాటా [illegible]! ఏమిటి అన్నుత్తరం నాకేట్లే తెల్సుతుంటూను. విన్నానే చెప్ప విన్నా నలేదా. ఇటుగో ఇటుగో [illegible] ఉత్తరం. జోస్యులుగారు చదువుతారుగా. నాయనా! చెప్పిచెప్పితే ఒకటి [illegible] [illegible]టూ? నీవే చదువు నాయనా. [illegible] = [illegible] [illegible] చదువుతున్నా వినండి. ముఖ్యమైన మాట [illegible] వస్తాను; [illegible] ఉంటాడో [illegible] పైన పయొన్న! వీడు ప్రాయశ్చిత్తః [illegible] ఉంటాడు. [illegible] [illegible] కింత [illegible] ఉండదు. [illegible] కూడా [illegible] చదువుకోనే ఉండవచ్చును. మన అనాథక శాస్త్రిని ఎరిగి తద్ద్వారా మనలో [illegible] ఉంటాడని నానమ్మకము: పౌత్రావాలులకు ఇట్టికుయుక్తు లుం డవ్యాండ్లలో నెన్నో చేస్తే ప్రాణమిస్తారు, [illegible] కష్టంగా ప్రాణాలు తీస్తారు. వాళ్ళ వ్యవహారమంతా హామేషు మే, రెండే మాటలు. వాడిమూండమాటకి; వాడెవడయితే మనకెందుకు! ఇప్పు డెన్ని గంటలయినది? రెండు గంటలయినవి. చదువు పత్రి [illegible]ం చదువు. వినండి. శ్రీరామశుభమస్తు. గంగోత్రి. ప్రభవ నామ సం|| భాద్రపద శు|| పంచమీ స్థిరవాసరః; శ్రీమద్వైజనపా జన అధ్యయనాధ్యాపన దానప్రతిగ్రహాదాప షట్కర్మనిర

ఖానాం అస్మత్ప్రియతర పూజ్యచరణానాం చరణసన్నిధిం
యుష్మత్ప్రియజామాతా అనామకేన సప్రణామశతం ప్రహీ
ణో లేఖః. శుభముభయత్రోపరి. అహో వివాహకాలే యుష్మ
చ్చిరంజీవిన్యాః చాకచక్యాభావం వీక్ష్య వివాహావర్షమధ్యఏవ
అస్మత్పిత్రోః మరణంచ వీక్ష్య యుష్మచ్చిరంజీవినీ తైలపాదేతి
తాత్పర్యం మమ మన స్యభవత్. మాఘమాసే నిమేషాన
న్తరం కాశీపురీప్రవేశాదారభ్య ఏతత్షణ్మాసా భాగత్రయాత్మి
కాం బాలబోధినీం కాశీకృష్ణాచార్యేణ విరచితాం పాలయా
యుష్మజ్జాయయా మత్తో అధ్యగీగపం. తావన్మాత్రేణైవ సంస్కృ
తభాషాయాం సంభాషితుం శక్తా ఆసీత్. తైరేవాచార్యైః విర
చిత ప్రకటితా మాతృభాషాసందిశాః ఇదానీం అధ్యాపయామి.
తేన కారణేన వ్యాకరణవిషయాశ్చ తయా అనాయాసేన
గృహ్యంతే అపిచ తస్యాః బుద్ధికౌశలం అతీవ మే మనస్సంతో
షదాయక మాసీత్. కాశీనగరే అస్మద్గృహే తస్యాః ప్రవేశ
క్షణ మారభ్య మమచ దశా అతీవ సుఖదాయినీ దృశ్యతే.
మాసచతుష్టయాత్ప్రభృతి గంగోత్రీసంస్కృతకళాశాలా
యాం ప్రధానపండితపదవ్యా మస్మి. ప్రతిమాసం శతద్వయ
మితం వేతనం లభ్యతే మయా. ఏతత్సర్వమపి యుష్మత్తన
జాయాః భాగధేయేనైవ సంపన్నమితి మే మనసి నిశ్చయః.
ఇదానీం సప్తమమాసః ప్రవిష్టః అహం అస్య మాసస్య
విశ్రాంతిసమయత్వాత్, సభార్యః ప్రస్థాయ యుష్మద్దర్శ
నార్థం ఆగచ్ఛామి యుష్మదంతికం. ప్రాయశః ఆగామి ఆశ్వ
యుజశుక్ల ద్వితీయా గురువాసరే ప్రాతః ధనుర్లగ్నసమయే

తస్మిన్ దంష్ట్రిదర్శనలాభః అపరయా స్వంపత్న్యా ఇతియస్మిన్ ఇతః పూర్వం మయా యుష్మత్ప్రేషణాత్ ఆచరితాః మనో వాక్కాయ కర్మాః అపరాధాః మతిమత్ మంతవ్యాః ఇత్యర్థ యామి. అహంతు పితృహీనః సంజాతః. యస్మిన్ తేన దంపతిభ్యాం సమర్థా మమ పితృస్థానే స్థాస్యతి భూయో భూయో అభ్యర్థయే. తిస్ర ఇషవః పైపవాసు (శ్రీ ఖ... నిస్స్ర రౌలదీ) యమనాద్యా ఉత్పన్నాః వింశతి రామచంద్రః అనా ... కం అభివాన్వస్య మధ్యాస్థాన మాక్రమ్య తత్రస్థితానాం ... నిజయాత్రాంతాని రంధ్రాణి (రేచయిత్వా ఖా ఖేమ్ అత్రత్య స్వాయమేవ ప్రసిత్వా కంచా అనిర్వాచ్యం పరాపం ... ప్రాప్తిః ఉన్మాద మాః ... వయిత్వ దృశ్యతే మాం ... కృత్వా సర్వ్య తీవ స్ఫురంతి ప్రాణానపి శరీరా ... స్ఫురంతీవ నేత్రే సమీలయతీవ కర్ణౌ వదథా ... మయా మృదసోపేతభోజనం కారయతీవ శ్రీమత్యా ... లయా మయా ఉద్ధారయతీవ అస్తి కంచుకం ... మాన్య. గృహే చైతన్యమాసచతుష్టయం శ్రీమత్యా ... శ్రీబాలయనిర్మాణాంగీకారమాత్రేణ వైతాన్యతానందో దయాళవః! నిర్మాణే కృతశో లభ్యేతవా! నిర్మాపయ దేవా లయా. మామా! అలయద్వయనిర్మాణ మతిః పూర్వమేవ నిర్ణీతం. నిర్మితయో రాలయయోః సార్వకాలికోత్సవాది మహా వైభవార్థం త్వయా దత్తం ధనం మాన్యరూపేణ పరి రక్షాయ్యతే. మహాన్ సంతోషః మహాన్ సంతోషః. అహం పాపాన్ముక్తః ఖలు! తీరపి ముక్తః. అహో ఇతవ బాలకా తా

నగరగ్రామమాగత్య. అ. సూతమాయాంతం గ్రామమాగత్య! సభార్య
స్య శంకరశాస్త్రి అస్మత్పురే నిలచేదేవాగుర వేశ్యాంగనయా
స్వామి ఉక్త చిదంబరశాస్త్రిణః అజ్ఞానుసారేణ ఉద్ధారితో౽యం
శ్రీలక్ష్మీహయగ్రీవయోః ప్రీతయే చతుస్సహస్రప్రమితం ధన
అస్మిన్నేవ గ్రామే ద్వితీయదివసే మమ హస్తే సమర్ప్య జీవన్ము
క్త ఇవాభవత్. నవఘంటాః ప్రహ్రియంతే. భోగాగ్రామశా
అలయమద్యైవ ఘంటానాదః శ్రూయతే; యువాం పాఠశా
లా లేఖకః. సత్వాదిం సర్వస్యాభాగ్యలక్షణసంపన్నౌ సా
గ్రామకుంకుమశోభితాంగౌ మహాలక్ష్మీసమానాంగౌ మమ శ
శ్రీమదీయా సమస్కారాః శ్రావణ్యంతాం. అ
స్థాపయతే శకటం; ఏష్వైవ బాలః కోసురే బహిః. అహా
అనామకశాస్త్రి సకళత్రః సమాగతో౽స్తి. మాహా
మాహా! ఆగతౌ అంబే బాలనాయకౌ సర్వాభరణభూషితే
మమశ్వశ్రూం ప్రతి శ్వశురం ప్రతి లక్ష్మీనారాయణావివ
వందావహే గురుచరణౌ. అహో అహో మహాభాగ్యేన
మానవానాం వృద్ధదంపత్యోః ఆవాం గాఢం ఉపగూహేథాం
వత్సౌ! చిరం జీవతం! సమస్తసన్మంగళాని భవంతు! శ్రీలక్ష్మీ
హయగ్రీవః ప్రసన్నో భవతు!

ఇతి శ్రీబాలబోధినీ తృతీయభాగః సంపూర్ణః.

శ్రీలక్ష్మీహయగ్రీవార్పణ మస్తు.

శ్లో. శ్రీహయగ్రీవకరుణాబలా ద్భాగత్రయాత్మికా
కాశీకృష్ణేన రచితా పూర్ణాఽభూ ద్బాలబోధినీ.

వ్యాకరణవిషయః

సంధిప్రక్రియా

సంస్కృతభాషయందు, అఆదులు అచ్చులనియు, క్ ఖ్ ఆదులు హల్లులనియు, అచ్చులయొక్క, హల్లులయొక్క సమూహము వర్ణసమామ్నాయమనియు వ్యవహరింపఁబడును. పరభాషలయం దెట్లున్నను, ఈభాషయందు 'సంధి' ముఖ్యముగఁ జెప్పఁబడియున్నది. వచనకావ్యములయందు సంధి యత్యవసరము కాకున్నను బద్యకావ్యములయం దావశ్యక మగుటచేతను, దానిని బాటించుటవలన, ఉచ్చారణసౌకర్యాదిసౌకర్యము లనేకము లుండుటచేతను సంధిప్రక్రియనుమాత్రము తెలిసికొనియుండవలెను. కావున నీక్రిందఁ గొంతవఱకు దానిని వివరింపఁబూనితిని. (సంధివిషయక మగువిశేషజ్ఞానము మా "శరద్రాక" వలన సులభ మగును.)

౧. సూ॥ సంధి యనఁగా రెండువర్ణముల కలయిక.

ఉ॥ మమ + అత్ర = మమాత్ర - అయినది.

వివరణము - 'మమ' అనుపదములోని, తుదివర్ణమయిన, అకారమును, "అత్ర" అనుపదములోని, మొదటివర్ణమయిన అకారమును, గలిసి 'ఆ' అయినవి. ఇట్టిసంధిని 'అచ్ సంధి' అందురు. ఈ 'అచ్సంధి' ప్రభేదములను గొన్నింటిని (అయిదింటిని) ఈక్రింద వ్రాయుచున్నాను.

౧. సవర్ణదీర్ఘసంధి; ౨. యణ్సంధి; 3. గుణసంధిః ౪. వృద్ధిసంధి; ౫. అయవాదేశసంధి.

౧. సవర్ణదీర్ఘసంధి

౨. సూ. "అక్కు" కంటె సవర్ణము పరమగుచో దీర్ఘము వచ్చును.

వివ॥ ౧. అ-ఇ-ఉ-ఋ-ఌ - అను వర్ణములు హ్రస్వములుగాని, దీర్ఘములుగాని 'అక్కులు' అనబడును. అనఁగా—అఆ-ఇఈ-ఉఊ-ఋౠ-ఌౡ, వర్ణములు అక్కులు.

వివ॥ ౨. సవర్ణములను చెప్పెదను. అక్కులని వ్రాసి చూపఁబడిన జంటలలోని వర్ణము, లోకదాని కొకటి సవర్ణము లనఁబడును.

తాత్పర్యము॥ 'అ' యనుదానికి, 'ఆ' కారమూ సవర్ణమే, 'అ' కారమూ 'సవర్ణ' మే. 'ఆ' యనుదానికి 'అ' కారమూ 'సవర్ణ' మే, 'ఆ' కారమూ 'సవర్ణ' మే. ఇట్టులనే మిగిలిన జంటలలో నెఱుంగునది. ఇది సవర్ణస్వరూపము. ఇంతట అతఁడు రెండవ సూత్రమువలనఁ దేలిన సారాంశ మేమనఁగా, అకారమునకు అకారము పరమైనను ఆకారము పరమైనను, ఆకారమునకు అకారము పరమైనను ఆకారము పరమైనను, ఆ రెండు వర్ణములునుఁ గలిసి 'ఆ' కారము (దీర్ఘము) గానే వినఁబడును. ఇటులే తక్కిన అక్కులకును సంధి జరుగును.

అ ఆ లకు

ఉదా॥ రామ + అనుజః = రామానుజః

అమిత + ఆనందః = అమితానందః

అంగనా + అధరః = అంగనాధరః

కాంతా + ఆననం = కాంతాననం

ఇఈలకు

దధి + ఇదం = దధీదం. ముని + ఈశ్వరః = మునీశ్వరః.
శచీ + ఇయం = శచీయం. గౌరీ + ఈశ్వరః = గౌరీశ్వరః.

ఉఊలకు

బహు + ఉపకారం = బహూపకారం. మధు + ఊర్జితం = మధూర్జితం.
వధూ + ఉదరం = వధూదరం. చమూ + ఊనం = చమూనం.

ఋౠలకు

పితృ + ఋణం = పితౄణం. ధాతృ + ౠః = ధాతౄః.
తౄ + ఋకారః = తౄకారః. కౄ + ౠ = కౄ.

యణ్సంధిః

౩. సూ. ఇక్కునకు అసవర్ణము పరమగుచో యణ్ణగును.

వివ॥ ఇఈ-ఉఊ-ఋౠ-ఌౡ- ఈ నాల్గుజంటలును, ఇక్కు లనంబడును. య్-వ్-ర్-ల్- ఈ నాల్గువర్ణములును, యణ్ణు లనంబడును. అసవర్ణములం దెల్పెదను.

అఆ-ఇఈ-ఉఊ-ఋౠ-ఌౡ- అను అయిదు జంటలును, అక్కు లనియును, ప్రతిజంటలో నున్న రెండక్షరములును, హ్రస్వములైనను, దీర్ఘములైనను, తమకుం దామె సవర్ణము లనియును, ౨ వ వివరణమువలనం దెలిసెను. అనంగా, అకారమునకు అకారముగాని, ఆకారముగాని; ఆకారమునకు అకారముగాని, ఆకారముగాని సవర్ణములు. తక్కినవి అసవర్ణములు. ఇటులనే ఇకారమునకు

ఇకారముగాని, ఈకారముగాని; ఈకారమునకు ఇకారముగాని, ఈకారముగాని సవర్ణములు. తక్కినవి అసవర్ణములు. అనఁగా, అఆలకు అఆలే సవర్ణములు; ఇఈ మొదలగు తక్కిన ౧౨ వర్ణములును అసవర్ణములు. ఇఈలకు ఇఈలే సవర్ణములు; తక్కిన ౧౨ వర్ణములును అసవర్ణములు. ఇటులనే తక్కినవానికిని జూడఁదగును. ఫలితమేమన 'ఇఈ-ఉఊ-ఋౠ-ఌౡ,'– అను నాల్గు జంటలును ఇక్కు లనియును, 'య్ వ్-ర్ ల్' అను నాల్గు హల్లులును, యణ్ణు లనియును, ఇక్కులకు, అసవర్ణములగు అచ్చులు పరమగుచో యణ్ణు లగు ననియును దెలిసెను.

[ఇక్కులవరుసయు, యణ్ణులవరుసయు నొక్కటైన క్రమాసిక విధముగనే, జ్ఞప్తిలో నుండవలెను.]

యణ్ సంధి కుదాహరణము.

ముని+అంగనా=మున్యంగనా
ముని+ఆశ్రమః=మున్యాశ్రమః
శచీ+అధిపః=శచ్యధిపః
సతీ+ఆలయః=సత్యాలయః

వివరణము॥ ముని+అంగనా=మున్+ఇ+అంగనా=మున్యంగనా. ముని=మున్ + ఇ, + ఆశ్రమః = మున్యాశ్రమః. 'ముని' అను పదములో "మ్-ఉ-న్-ఇ" అను నాల్గువర్ణములున్నవి. వీనిలోఁ జివరవర్ణము ఇకారము. ఈ ఇకారమునకు, 'అంగనా' అనుపదములోని మొదటివర్ణ మగు అకారము పరమయినది. కావున, 'ఇ' పూర్వవర్ణ మయినది. 'అ' పరవర్ణ మయినది. కావున ఈ రెండు వర్ణములను

కలిపి యుచ్చరించవలసి యుండును. 'ఇ + అ' = య్ + అ = య; మున్ యంగనా = మున్యంగనా అను రూపు ఏర్పడినది. పూర్వవర్ణమయిన 'ఇ' కారము, ఇక్కు + పరవర్ణమయిన 'అ' కారము, అసవర్ణమగు అచ్చు కాబట్టి, రెండవ సంధిసూత్ర విధి ననుసరించి, ఇకార మనెడు ఇక్కు మారి, 'య్' కార మనెడు 'యణ్' గా నిల్చినది. కావున ఈసంధి యణ్సంధి అయినది. ఇక్కుల వరుస, యణ్ణుల వరుస ననుసరించి, ఇ-ఈ లకు మారు 'య్'; ఉ-ఊ లకు మారు 'వ్'; ఋ-ౠ లకు మారు 'ర్'; ఌ, ౡ కు మారు 'ల్'.

ఇ-ఈ + అసవర్ణము = య్ + అసవర్ణము

శచీ + అధిపః = శచ్, ఈ + అధిపః = శచ్ య్ + అధిపః

= శచ్ యధిపః = శచ్యధిపః

సతీ + ఉలూయః = సత్, ఈ + ఉలూయః = సత్ య్ + ఉలూయః

= సత్ యూలయః = సత్యూలయః.

ఉ-ఊ + అసవర్ణము = వ్ + అసవర్ణము.

మధు + అరిః = మధ్, ఉ + అరిః = మధ్ వ్ + అరిః

= మధ్ వరిః = మధ్వరిః.

మృదు + ఆలాపః = మృద్, ఉ + ఆలాపః = మృద్, వ్ + ఆలాపః

= మృద్ వాలాపః = మృద్వాలాపః

వధూ + అంఘ్రిః = వధ్, ఊ + అంఘ్రిః = వధ్ వ్ + అంఘ్రిః

= వధ్ వంఘ్రిః = వధ్వంఘ్రిః

వధూ + ఈప్సితం = వధ్, ఊ + ఈప్సితం = వధ్ వ్ + ఈప్సితం

= వధ్ వీప్సితం = వధ్వీప్సితం.

ఋఋా + అసవర్ణము = ర్ + అసవర్ణము.

పితృ + ఉదరం = పిత్, ఋ + ఉదరం = పిత్ ర్ + ఉదరం = పిత్ రుదరం = పిత్రుదరం.

ఌ + అసవర్ణము = ల్ + అసవర్ణము.

గమ్ఌ + ఆదిః = గమ్ ఌ + ఆదిః = గమ్ ల్ + ఆదిః = గమ్ లాదిః = గమ్లాదిః

ఇతి యణ్సంధిః

గుణసంధి

౪. సూ. అ-ఆలకు ఇక్కు పరమగుచో గుణ మగును.

తా॥ 'అ-ఆ' అను రెండువర్ణములలో దేనికైనను, ఇక్కులలో నేది పరమైనను, పూర్వపరవర్ణముల స్థానమున దానికిఁ దగిన 'గుణ'ము వచ్చును.

వివరణము- ఇ ఈ-ఉ ఊ-ఋ ౠ-ఌ ౡ- అను నాల్గును, ఇక్కులు. వీనికి వరుసగా, 'ఏ-ఓ-అర్-అల్' అనునవి గుణము లనఁబడును. పూర్వోక్తసూత్రము ప్రకారము, అకారమునకుఁగాని, ఆకారమునకుఁగాని, ఇకారమో, ఈకారమో, పరమగుచోఁ, పూర్వపరవర్ణములకు బదులు 'ఏ' అనెడు గుణము వచ్చును. అకారమునకుఁగాని, ఆకారమునకుఁగాని, ఉకారమో, ఊకారమో పరమగుచోఁ, పూర్వపరవర్ణములకు బదులు 'ఓ' అనుగుణము వచ్చును. అకారమునకుఁగాని, ఆకారమునకుఁగాని, ఋకారమో, ౠకారమో పరమగుచోఁ, పూర్వపరవర్ణములకు బదులు, 'అర్' అనుగుణము వచ్చును. అకారమునకుఁగాని, ఆకారము

నగుంగాని 'ఋ' కారము పరమగుచో, బూర్వస్వరస్థానము లకు బదులు, 'అర్' అనుగుణము వచ్చును.

ఉదాహరణములు.

అ లేక ఆ + ఇ లేక ఈ = ఏ

(1) తవ + ఇదం = తవేదం. తవ + ఈప్సితం = తవేప్సితం.
రమా + ఇవ = రమేవ. రమా + ఈశః = రమేశః

అ లేక ఆ + ఉ లేక ఊ = ఓ

(2) మమ + ఉదరం = మమోదరం
మమ + ఊర్జితం = మమోర్జితం
గంగా + ఉదకం = గంగోదకం
గంగా + ఊర్మయః = గంగోర్మయః

అ లేక ఆ + ఋ లేక ౠ = అర్

(3) తవ + ఋణం = తవర్ణం. మహా + ఋద్ధిః = మహర్ద్ధిః

అ లేక ఆ + ఌ = అల్

(4) తవ + ఌకారః = తవ ల్ కారః = తవల్కారః

ఇది గుణసంధి.

వృద్ధిసంధి

౫. సూ. ౫. అదిక ఏచ్చు పర మగుచో వృద్ధి యగును.

అ॥ అకారమునకుంగాని, ఆకారమునకుంగాని, ఏచ్చులలో (అనంగా, ఏ–ఓ–ఐ–ఔ అను నాలుగు వర్ణములు) ఏదై నను పరమైనచో, పూర్వపరవర్ణముల స్థానమున దానికి దగిన వృద్ధి వచ్చును.

వివరణము- ఏచ్చు లనఁగా 'ఏ- ఓ- ఐ- ఔ' అను నాలుగు వర్ణములు. వృద్ధి, అనఁగా, 'ఐ- ఔ' అను రెండువర్ణములు. అకారమునకేగాని ఆకారమునకేగాని, 'ఏ' గాని, 'ఐ' గాని పరమగుచోఁ బూర్వపరవర్ణములకు బదులు 'ఐ' అనువృద్ధి వచ్చును. అకారమునకేగాని, ఆకారమునకేగాని, 'ఓ' గాని 'ఔ' గాని పరమగుచోఁ బూర్వపరవర్ణములకు బదులు 'ఔ' అను వృద్ధి వచ్చును.

ఉదాహరణములు:- అ లేక ఆ + ఏ లేక ఐ= ఐ.

(1) భువన + ఏకవీరః = భువనైకవీరః
(2) తవ + ఐశ్వర్యం = తవైశ్వర్యం
(3) సర్వదా + ఏషా = సర్వదైషా
(4) ఏషా + ఐరావతీ = ఏషైరావతీ

అ లేక ఆ + ఓ లేక ఔ = ఔ

(5) తవ + ఓష్ఠః = తవౌష్ఠః
(6) రామ + ఔత్సుక్యం = రామౌత్సుక్యం
(7) గంగా + ఓఘః = గంగౌఘః
(8) కాంతా + ఔత్కంఠ్యం = కాంతౌత్కంఠ్యం

ఇది వృద్ధిసంధి.

అయవాదేశసంధి.

[illegible] సూ. ఏచ్చులకచ్చు పరమగుచో అయవాయావ్ లగు.

వ్యా॥ 'ఏ-ఓ-ఐ-ఔ' అనునాల్గువర్ణములును, ఏచ్చులని ఇదివఱకే తెల్పితిని. వానిలో, 'ఏ' అనెడి ఏచ్చునకు, ఏ అచ్చు పర

మయినను, బూర్వవర్ణమునందున్న ఏకారము 'అయ్' గా మారును

'ఓ' అనే వర్ణమునకు ఏ అచ్చు పరమయినను, బూర్వవర్ణముగు ఓకారము, 'అవ్' గా మారును.

'ఐ' అనే వర్ణమునకు ఏ అచ్చు పరముయినను, బూర్వవర్ణముగు ఐకారము, 'ఆయ్' గా మారును.

'ఔ' అనే వర్ణమునకు ఏ అచ్చు పరముయినను, బూర్వవర్ణముగు ఔకారము 'ఆవ్' గా మారును.

ఉదాహరణము.

ఏ + యే అచ్చు అయినను = అయ్

(1) హరే + ఏ = హ్ + ర్, ఏ + ఏ = హర్, అయ్ + ఏ = హర్, అయే = హరయే.

"ఓ + యే అచ్చు అయినను = అవ్"

(2) గో + అ = గ్, ఓ + అ = గ్, అవ్ + అ = గ్, అవా = గవా.

ఐ + యే అచ్చు అయినను = ఆయ్

(3) నై + అకః = న్, ఐ + అకః = న్, ఆయ్ + అకః = న్ + ఆయకః = నాయకః.

ఔ + యే అచ్చు అయినను = ఆవ్.

(4) నౌ + ఇ = న్, ఔ + ఇ = న్, ఆవ్ + ఇ = న్, ఆవి = నావి.

ఇది అయవాదేశసంధి.

ఇంతవఱకును, సామాన్యరూపమున 'అచ్సంధిని వ్రాసి దీనితో మాపాఠకులకు సంస్కృతభాషయం దవసర కారము జరుగఁగలదు.

సమాసము - విగ్రహము

సమాస మనఁగా, ఒకటికంటె నెక్కువ పదములు గలిసి, ఏకపద సమాసమౌ, వీటి విభాగములుగ నుండక వచ్చే పెద్దపదము.

ఉదా॥ 'దశరథపుత్రః' అని సమాసపదము. దీనిలో 'దశరథ' అనుపదము ఒకటియు 'పుత్రః' అనుపదము ఒకటియు గలిసి, తుదపదమునకు (అనఁగా, పుత్రపదమునకు) మాత్రమే ప్రథమావిభక్తి కనఁబడుచు, మొదటి దశరథపదమునకు షష్ఠీ కనఁబడకుండినది గాన, 'దశరథపుత్రః' అనుపదము సమాసపద మయినది.

దశరథపుత్రః=దశరథుని యొక్క కొడుకు: అని యర్థము. ఈయర్థము చెడకుండ, దశరథస్య పుత్రః, అనియును వ్రాయవచ్చును. కాని యప్పుడు దశరథస్య పుత్రః, అనునవి రెండు విడిపదములైనవి గాని, సమాసపద మనిపించుకొనవు.

'దశరథపుత్రః' అనుసమాసమునకు, 'తత్పురుషసమాసము' అందురు. ఈతత్పురుషసమాసము ఎనిమిది విధములు గలది.

౧. ప్రథమాతత్పురుషము, ౨. ద్వితీయాతత్పురుషము. ౩. తృతీయాతత్పురుషము. ౪. చతుర్థీతత్పురుషము. ౫. పంచమీతత్పురుషము. ౬. షష్ఠీతత్పురుషము. ౭. సప్తమీతత్పురుషము. ౮. నఞ్ తత్పురుషము. ఏడువిభక్తులను ఏడు తత్పురుషములును, 'న' అనుదానికి ఒకతత్పురుషమును మొత్తము ౮ అయినది.

సమాసపదములోని మొదటిపదమునకు, ఏవిభక్తి అర్థము చెప్పబడునో ఆతత్పురుషమని పేరు వచ్చును. ఉ॥ దశరథపుత్రః. ఈ సమాసములోని మొదటిపదము దశరథః దశరథునకు, దశరథుని యొక్క, అని అర్థము చెప్పితిమి గనుక, 'దశరథపుత్రః' అనునది, షష్ఠీతత్పురుష మాయెను. ఇట్లు [illegible] 'కృష్ణాశ్రితః' అను [illegible] మే. కృష్ణుని ఆశ్రయించినవాడు. ఈ దీని అర్థము మొదటి పదముకృష్ణ [illegible] ద్వితీయావిభక్తి అర్థము చెప్పితిమిగనుక, ఇది ద్వితీయాతత్పురుష మాయెను. ఇట్లే తక్కినయేడువిభక్తు [illegible] జూడవలెను. సంబోధనప్రథమాతత్పురుషము లేదు.

ఉ॥ 1 'ధాన్యాగారః' = [illegible] అని యీ సమాసమునకు అర్థము. దీనిలోని మొదటిపదమగు [illegible] పదమునకు ప్రథమావిభక్తి అర్థము చెప్పితిమిగనుక ఇది ప్రథమాతత్పురుషమైనది. [illegible] పదములును ప్రత్యేకవిభక్తులు కలిగియున్నవి గనుక వ్యస్తపదములైనవి

ఉ॥ 2. ద్వితీయాతత్పురుషము పైని వివరింపబడినది.

ఉ॥ 3. 'మాసపూర్వః' = నెలచేత ముందైనవాడు, అని దీని అర్థము. మొదటిపదమునకు తృతీయావిభక్తి అర్థము చెప్పితిమిగాన, ఇది తృతీయాతత్పురుషము

ఉ॥ 4. 'కుండలాష్టాపదం' = కుండలములకొఱకు బంగారము, అని దీని అర్థము. మొదటిపదమునకు చతుర్థీవిభక్తి అర్థము చెప్పితిమిగాన, ఇది చతుర్థీతత్పురుషము.

ఉదా॥ 5. 'చోరభయం' = దొంగవలన భయము. మొదటిపదము పంచమీవిభక్తి అర్థము చెప్పుచున్నది గాన, ఇది పంచమీ తత్పురుషము.

ఉదా॥ 6 షష్ఠీతత్పురుషము పైని నిరూపింపబడినది.

ఉదా॥ 7. 'కావ్యకుశలః' = కావ్యములందు నేర్పరి. మొదటిపదము సప్తమీవిభక్తి అర్థము చెప్పుచున్నది గాన ఇది సప్తమీ తత్పురుషము.

ఉదా॥ 8. 'అబ్రాహ్మణః' = బ్రాహ్మణుడు కానివాడు, అని అర్థము. ఇది, నఞ్ తత్పురుషము. దీనిని విడగొట్టినచో, న+బ్రాహ్మణః అగును. 'అబ్రాహ్మణః' అనుదానిలోని 'అ' అనునది, 'న' యొక్క రూపమే. కనుక ఇది, నఞ్ తత్పురుషము మగుచున్నది.

౨. కర్మధారయసమాసము

రెండుపదములలో నొకటి విశేషణము, ఒకటి విశేష్యము అయినచో, అది కర్మధారయసమాస మనబడును.

ఉదా॥ 'పీతవస్త్రం' = పచ్చనివస్త్రము, అని దీని అర్థము. అందులో మొదటిదగు పీతపదము విశేషణము. వస్త్రపదము విశేష్యము.

విశేష్య మనగా, ప్రతివ్యక్తియొక్క పేరు. కొండ, చిలుక, మనుష్యుడు, వస్త్రము, మొదలగునవి అన్నియు విశేష్యములు. వీనికి నియమముగా ఏదో యొకలింగ ముండును.

ఉదా॥ మహ్యతిః = కొండ; ఇది పుంలింగము. వస్త్రం = బట్ట; ఇది నపుంసకలింగము. కాంతా = ఆఁడుది; ఇది స్త్రీలింగము. ఇటువంటి విశేష్యములు, అనఁగా నామవాచకములన్, నియతలింగ ములగును.

విశేషణ మనఁగా, విశేష్యముయొక్క గుణాదులను దెల్పెడుపదము.

ఉదా॥ పీతవస్త్రం = అనుసమాసములో వస్త్రపదము, విశేష్యము, పీతపదము విశేషణము. వస్త్రము, పచ్చనిది అని, పీతపదము తెలుపును. కావు, పీతపదము విశేషణ మనిపించుకొనును విశేషణపదము. కనువిశేష్య మేలింగముతో నుండునో, ఆలింగమునకు మారుచుండును గాని, నియతముగా ఒక లింగము కలిగియుండదు. పీతవస్త్రం = అనుసమాసములో విశేష్య మైనవస్త్రపదము, నపుంసకలింగముగాన, విశేషణమైన పీతపదముకూడ నపుంసకలింగము.

౩ బహువ్రీహిసమాసము.

వాక్యార్థమునందు లెన్నే రెండుపదములుండి, మొత్తమునకు 'కల' అను అర్థము చెప్పుకొన్నచో బహువ్రీహిసమాస మగును.

ఉదా॥ నీలాంబరః = నల్లనివస్త్రము కలవాఁడు, అని అర్థము. నాభిజన్మా = బొడ్డునందు పుట్టుక కలవాఁడు అని అర్థము. ఈ రెండును బహువ్రీహిసమాసము లనఁబడును - ఈ రెంటి లోను, రెండేసిపదము లుండి, మొత్తమునకు 'కల' అను అర్థము వచ్చినది.

౪. ద్వంద్వసమాసము

రెండుగాని, రెండుకంటె నెక్కువగాని, సమానార్థక పదములుండి, విభాగపదమున సమవిభక్తి అర్థము చెప్పికొనుచో అన్నిపదములకును, ఆవిభక్తి అర్థమే చెప్పుకొన్నచో, ద్వంద్వసమాస మనబడును.

ఉదా॥ రామలక్ష్మణౌ = రాముడును, లక్ష్మణుడును అని అర్థము. విభాగపదము లక్ష్మణపదము. దీనికి, లక్ష్మణుడును, అని ప్రథమావిభక్తి అర్థము చెప్పుకొన్నాము గనుక, మొదటిదగు రామపదమునకును, 'రాముడును' అని ప్రథమావిభక్తి అర్థమునే చెప్పుకొన్నాము. ఇందులో రెండు పదములే యున్నవి గనుక, ఇది 'ద్విపదద్వంద్వము' అనబడును. ఇంతకు మిక్కిలి పదము లున్నచో అది 'బహుపదద్వంద్వము' అనబడును.

ఉదా॥ రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నైః = రామునిచేతను, లక్ష్మణునిచేతను, భరతునిచేతను, శత్రుఘ్నునిచేతను, అని అర్థము. తుదిపదమగు శత్రుఘ్నపదము తృతీయావిభక్తిలో నున్నదిగాన దక్కినవాని కన్నిటికిని తృతీయావిభక్తి అర్థమునే చెప్పికొన్నాము. ఇందులో రెంటికంటె నెక్కువ పదము లున్నవిగాన, ఇది బహుపదద్వంద్వ మయ్యెను.

ఇంతవఱకు నీచిన్నగ్రంథమువలన, తత్పురుష-కర్మధారయ-బహువ్రీహి-ద్వంద్వము లనెడు నాల్గుసమాసములస్వరూపము సామాన్యముగ చెప్పితిని. విశేషములు "మాతృభాష" అను మాసపత్రికవలన తెలియును, అవసర వ్యవహారమున కింతమాత్రము చాలును.

ఇతర విగ్రహము

ప్రతిపదమునకు నర్థము విగ్రహము చెప్పినది. 'పదార్థ ప్రతీతి' అను సమాసమునకు విగ్రహము 'పదార్థానాం ప్రతీతిః' అని చెప్పవలయును. ఇట్లే తక్కిన సమాసములకు ఉదాహరణ లగును.

'అర్థధర్మౌ' = అర్థం, ధర్మశ్చ అని చెప్పవలెను.
'కృష్ణశ్రితః' = కృష్ణం, శ్రితః అని చెప్పవలెను.
'మాసపూర్వః' = మాసేన పూర్వః అని చెప్పవలెను.
'కుండలహిరణ్యం' = కుండలాయ హిరణ్యం అని చెప్పవలెను.
'చోరభయం' = చోరాత్, భయం అని చెప్పవలెను.
'రాజపురుషః' = రాజ్ఞః పురుషః అని చెప్పవలెను.
'అన్నప్రాణాః' = అనుపదమునకు న, ప్రాణాః అని విగ్రహము చెప్పవలెను.

తత్పురుషములలో నొకవిశేష మున్నది. 'నఞ్' అనగా, 'న' అనెడుపదము. దీనికి, లేదు లేదు, కాదు, అను అర్థములు విశేషముగా వాడుకలో నున్నవి.

ఉదా॥ సః గృహే న = వీడు ఇంట లేడు. సః యోగ్యః న = వీడు యోగ్యుడు కాడు. మొదటివాక్యములోని 'న' అనుదానికి 'లేదు' అని అర్థము. రెండవవాక్యములోని 'న' అనుదానికి 'కాదు' అని అర్థము. నఞ్ తత్పురుషము లోని మొదటిపదము ఎల్లప్పుడును 'న' అనుపదమే, అని

తెలియఁగలదు. 'అబ్రాహ్మణః' అను సమాసమునందు, 'న' అను పదము 'బ్రాహ్మణః' అను హలాదిపదముతో సమసించినది. 'అనాదరః' అనునదియును నఞ్ తత్పురుషమే. దీని విగ్రహము న, ఆదరః అనునది. ఇందు 'న' అను పదము, 'ఆదరః' అను అజాదిపదముతో సమసించుచున్నది. హలాదిపదమనఁగా హల్లు మొదట గలపదము; అజాదిపదమనఁగా, అచ్చు మొదట గలపదము. బ్రాహ్మణపదములో మొదట బకారమను హల్లు గలదుగాన, బ్రాహ్మణపదము హలాదిపద మగుచున్నది. ఆదరపదములో మొదట అకారమను అచ్చు గలదుగాన, ఆదరపదము అజాదిపద మగుచున్నది. 'న - బ్రాహ్మణః' అనునది విగ్రహము. దీనిని సమాసము చేసినప్పుడు, (న) అనునది (అ) కారముగా మారి 'అబ్రాహ్మణః' అనియగుచున్నది. అట్లే 'న - ఆదరః' అనునది విగ్రహము. దీనిని సమాసము చేసినప్పుడు, 'న' అనునది 'అన్' గా మారి 'అన్ + ఆదరః = అనాదరః' అనియగుచున్నది. దీనింబట్టి న అనునది, హలాదిపదముతో సమసించినప్పుడు, అకారముగాను, అజాదిపదముతో సమసించినప్పుడు, అన్ గాను మారుచుండును, అని తెలిసినది. న-శక్యం = అశక్యం. న-ఈశ్వరః = అనీశ్వరః. ఇదియే నఞ్ సమాసములోని విశేషము.

కర్మధారయమునకు విగ్రహవాక్యము.

'పీతవస్త్రం' అనునది కర్మధారయసమాసము. దీని విగ్రహము, 'పీతం చ తత్ వస్త్రం చ' అనునది.

'పీతవస్త్రాణి' అనునప్పుడు, విశేష్యమగు వస్త్రపదము బహువచనములో నున్నది గాన, దీనివిగ్రహమునందు, 'పీతాని చ తాని వస్త్రాణి చ' అని చెప్పవలెను. ఇట్టి కర్మధారయసమాసములకు విగ్రహవాక్యమును జెప్పెడి విధమును వ్రాయుదును.

సమాసమున, విశేష్యపదము ఏలింగమో తెలియవలె, ఏవచనమో తెలియవలె. పిమ్మట విశేషణపదమునుగూడ, ఆలింగములో, ఆవచనములో, ప్రథమావిభక్తిలో మొదట ఉచ్చరించి, తరువాత చ అనుదానిని ఉచ్చరించవలె. దాని తరువాత తత్ శబ్దమును ఆలింగములోనే ఆవచనములోనే ఆవిభక్తిలోనే ఉచ్చరింపవలె. తరువాత విశేష్యపదమును, తనలింగములో, తనవచనములో, ప్రథమావిభక్తిలోను ఉచ్చరించవలె. తరువాత మరల చ అనుదానిని ఉచ్చరించవలె. అప్పుడు విగ్రహవాక్యమగును. పైయుదాహరణములు రెంటిని గమనింపుడు. (1) పీతం చ తత్ వస్త్రం చ - ఇది విగ్రహము. పీతవస్త్రం - ఇది సమాసము. ఈసమాసమున విశేష్యమగు వస్త్రపదము నపుంసకలింగము, ఏకవచనము గనుక, విగ్రహమున, విశేషణమగు పీతపదమును తత్ అనుపదమును నపుంసకలింగమునను, ఏకవచనమునను జెప్పితిమి. ప్రథమావిభక్తి అన్నిటికిని సమానమే. (2) 'పీతవస్త్రాణి' అనుసమాసపదములో, విశేష్యమగువస్త్రపదము బహువచనమునను, నపుంసకలింగమునను, ఉన్నదిగాన, దానివిశేషణమును, తచ్ఛబ్దమునుగూడ,

బహువచనమునను, నపుంసకలింగమునను చెప్పఁబడును, పీతాని చ తాని వస్త్రాణి చ అని విగ్రహము చేసితిమి.

బహువ్రీహికి విగ్రహవాక్యము.

'నీలాంబరః = నల్లనివస్త్రము కలవాఁడు. ఇది బహువ్రీహిసమాసము. ఇందులో నీలపదము విశేషణము, అంబరపదము విశేష్యము. ఈ అంబరపదము నపుంసకలింగము. కాని ఈరెండు పదములు గూడి బహువ్రీహి సమాసమయి మఱియొక పుంలింగనామమునకు విశేషణమయినది గాన, 'నీలాంబరం' అని యుండక, 'నీలాంబరః' అని పుంలింగములో నిలిచెను. దీనివిగ్రహము నీలం అంబరం-యస్య-సః. నీలం=నల్లని, అంబరం=వస్త్రము, యస్య=ఎవనికిఁ గలదో, సః=వాఁడు, 'నీలాంబరః' అనఁబడును. ఈబహువ్రీహిలో నింకొకవిశేషమును గలదు. 'నీలాంబరః' అనుపదమునకు, నల్లనివస్త్రము కలవాఁడు, అని యిదివఱ కర్థము చెప్పితిమి; కాని, ఆపదమునకే, నల్లని రెండువస్త్రములు కలవాఁడనియును, నల్లనివస్త్రములు రెంటికంటె నెక్కువ కలవాఁడనియునుగూడ, అర్థముఁ జెప్పవచ్చును. ఇట్టి సందర్భములలో, విశేష్యమగు వస్త్రముయొక్క సంఖ్యను విగ్రహవాక్యమునఁ గనఁబఱచవలెను.

ఉ॥ రెండు నల్లనివస్త్రములు గలవాఁడయినచో 'నీలే అంబరే-యస్య-సః' అనియును, రెంటికన్న నెక్కువవస్త్రములు గలవాఁడయినచో 'నీలాని - అంబరాణి- యస్య- సః' అనియునుఁ జెప్పవలెను. నల్లనివస్త్రము కలవారు,

ఒకరుగాని, ఒకరికంటె నెక్కువమందిగాని, స్త్రీలుగాని, నపుంసకములుగాని, అయినపుడు, విగ్రహవాక్యములలో, యచ్ఛబ్ద - తచ్ఛబ్దములను మార్చుచుండవలెను.

ఉ॥ నల్లవస్త్రముగలవారు ఇద్దఱు పురుషులైనపుడు ౧ 'నీలం-అంబరం-యయోః - తౌ' అనియును; ఇద్దఱికంటె నెక్కువమంది అయినపుడు, ౨ 'నీలం - అంబరం - యేషాం - తే' అనియును: నల్లవస్త్రము గలది ఒకస్త్రీ అయినపుడు, 3 'నీలం - అంబరం - యస్యాః - సా' అనియును; అట్టి స్త్రీలు ఇద్దఱయినపుడు, ౪ 'నీలం-అంబరం-యయోః - తే' అనియును; అట్టిస్త్రీలిద్దఱికంటె నెక్కువమంది యయినపుడు ౫ 'నీలం-అంబరం-యాసాం-తాః' అనియును; నల్లవస్త్రము గలది ఒక నపుంసకవస్తు వయినపుడు ౬ 'నీలం - అంబరం-యస్య - తత్' అనియును; అట్టివి రెండువస్తువు లయినపుడు, ౭ 'నీలం - అంబరం - యయోః- తే' అనియును; అట్టివి రెంటికంటె నెక్కువవస్తువు లయినపుడు, ౮ 'నీలం-అంబరం - యేషాం - తాని' అనియును, జెప్పవలయును.

ఇపుడు వ్రాసిన యెనిమిదివిగ్రహవాక్యములకును క్రమముగా సమాసరూపములను వ్రాయుచున్నాను. ౧ = నీలాంబరౌ. ౨ = నీలాంబరాః. 3 = నీలాంబరా. ౪=నీలాంబరే. ౫=నీలాంబరాః. ౬=నీలాంబరం. ౭=నీలాంబరే. ౮ = నీలాంబరాణి — అనియును వచ్చును.

బహువ్రీహులలో, మఱిరెండుభేదముల వ్రాయుదును. ౧ నఞ్ పూర్వపదబహువ్రీహి-అబ్రాహ్మణాః, లేక, అవిద్యమాన బ్రాహ్మణాః (గ్రామః) ౨. సహపూర్వపదబహువ్రీహి—

సపుత్రః, లేక, సహపుత్రః (దశరథః). అర్థము:— ౧. బ్రాహ్మణుఁడు లేని, అనిగాని, బ్రాహ్మణులు లేని, (గ్రామము) అనిగాని. బహువ్రీహిలో రెండుపదము లుండి, ఆ రెండును మొత్తముగా మఱియొక నామవాచకము విశేషణ మగును గాన, 'అబ్రాహ్మణః' లేక, 'అవిద్యమానబ్రాహ్మణః' అనునవి, 'గ్రామః' అను నామవాచకము విశేషణములయి, బ్రాహ్మణుఁడు లేనిది, గ్రామము, అని గ్రామముయొక్క స్వరూపమును దెల్పినవి. దీనివిగ్రహవాక్యమేమన- ౧ న- బ్రాహ్మణః - యస్మిన్ - సః, లేక ౨. న - బ్రాహ్మణాః - యస్మిన్ - సః, దేనియందు, బ్రాహ్మణుఁడు లేఁడో అది అని మొదటి విగ్రహమున కర్థము; దేనియందు బ్రాహ్మణులు లేరో అది, అని రెండవవిగ్రహమున కర్థము. అనఁగా మొత్తము సమాసమునకు బ్రాహ్మణవిహీన మయినది, (అట్టిది) గ్రామము, అని తాత్పర్యము. మొదటిదానిలో 'న' అను దానికి, 'నాస్తి' అనియును, రెండవదానిలో 'న' అనుదానికి 'నసంతి' అనియును అర్థము చెప్పికొనవలె. ఇదే 'నఞ్పూర్వబహువ్రీహి.' ౨ 'సపుత్రః' లేక 'సహపుత్రః' అనువానికి 'పుత్రేణ సహ-వర్తతే' అనివిగ్రహము. అనఁగాఁ గొడుకుతోఁగూడ నుండువాఁడు అని అర్థము. సమాసము సపుత్రః, లేక సహపుత్రః, అనియుండును. ఇద్దఱు కొడుకులతోఁ గూడినవాఁ డన్నపుడును, బహుపుత్రులతోఁ గూడినవాఁ డన్నపుడును 'సపుత్రః' లేక 'సహపుత్రః' అనియే యుండునుగాని, విగ్రహములో మాత్రము భేదము. పుత్రాభ్యాం - సహ - వర్తతే

ఇద్దఱుపుత్రులతోఁగూడినవాఁడు = సపుత్రః, లేక సహపుత్రః. పుత్రైః - సహ - వర్తతే = బహుపుత్రులతోఁ గూడినవాఁడు = సపుత్రః లేక సహపుత్రః. ఈసమాసమునకు, విశేష్య మయినదానిలింగవచనములను బట్టి, సమాసరూపము నిల్చియుండును. ఇంకను, బహువ్రీహి ప్రభేదములు గలవు. ప్రస్తుతమున కివి చాలునని నా యభిప్రాయము. విశేషజ్ఞానము వలయునన్న, మహావ్యాకృతి సంగ్రహమునఁ గనందగును.

ద్వంద్వసమాసవిగ్రహము

విగ్రహము		సమాసము
౧. రామః-చ-లక్ష్మణః-చ	=	రామలక్ష్మణౌ.
౨. రామః-చ-లక్ష్మణః-చ-భరతః-చ	=	రామలక్ష్మణభరతాః.
౩. రామః-చ-లక్ష్మణః-చ-భరతః-చ-శత్రుఘ్నః-చ	=	రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నాః
౪. బాలః-చ-వృద్ధః-చ	=	బాలవృద్ధౌ.
౫. బాలౌ-చ-వృద్ధౌ-చ	=	బాలవృద్ధాః.
౬. బాలాః-చ-వృద్ధాః-చ	=	బాలవృద్ధాః.

ఏకశేషమునుగూడ ద్వంద్వప్రభేదమని చెప్పవచ్చును; గాన, దానిస్వరూపమును వ్రాయుదును.

విగ్రహవాక్యములో రెండుపదములుండినను, సమాసపదమున ఒకపదమే నిల్చియున్నచో, దానిని ఏకశేషము అందురు.

ఉ॥ 'మాతాచ పితాచ' ఇది విగ్రహము. తల్లియు, తండ్రియు, అని దీని అర్థము. 'పితరౌ' ఇది సమాసపదము. తలిదండ్రులని దీని అర్థము. స్త్రీ పుంలింగపదములలో పుంలింగపదమే నిలుచును. పున్నపుంసకములలో నపుంసకపదమే నిలుచును. ఇటులనే, 'పుత్రశ్చ - పుత్రీచ' పుత్రౌ = కొడుకు కూతురు అని అర్థము. ఇది ఏకశేషము.

ఇంతవఱకును, సామాన్య సుగమ వ్యాకరణవిషయమును వ్రాసితిని. దీనిని గమనించి మహాపాఠకులు, అచిరకాలములో, సామాన్యవ్యవహారార్హములను, శుద్ధగీర్వాణ వాణీకంఠాభరణములై నన్నుఁ బ్రోత్సహింతురుగాత!

శ్రీ హయగ్రీవార్పణ మస్తు.

సార్థపదానుబంధము

అ

అంతరః=దగ్గఱివాఁడు-లోపలివాఁడు

అంతర్ధానం=చాటు

అంతర్ధి=చాటు

అంతర్ధీయతే=చాటగుచున్నాఁడు

అంతర్ధిభూయం=చాటగుట

అంభః=నీరు

అక్షి=కన్ను

అగ్నిముక్=నిప్పు వెలుఁగువాఁడు

అగ్నిముఖీ=జీడి

అగ్రణీః=నాయకుఁడు

అగ్రభోజనం=ముందు తిని

అట్టతూలకః=పూటకూడు (హోటల్)

అట్టాలకః=కోటవాకిటిమీఁదియిల్లు

అడ్డతి=అడ్డుచున్నాఁడు

అత్యస్యతి=దాటవేయుచున్నాఁడు

అథకిం=సరే, అవును

అధరః=క్రిందివాఁడు

అధిగృహం=ఇంటిమీఁద

అధ్యాస్తే=అధిష్ఠించుచున్నాఁడు

అనాతంచ్య=తోడుకోక, తోడు

అనుగంగం=గంగపొడుగున [వేయక

అన్యః=మఱియొకఁడు

అన్యతమః=చాలమందిలో నొకఁడు

అన్యతరః=ఇద్దరిలో నొకఁడు

అపరః=మఱియొకఁడు

అపసారయతి=తొలఁగించుచున్నాఁడు

అప్సరాః=అప్సరస

అభ్యస్యతి=అభ్యసించుచున్నాఁడు

అయం=వీఁడు, ఈ

అయః=ఇనుము-ఉక్కు

అయే=ఓరా! [జ్ఞప్తితెచ్చుకొనుట]

అరం=బండిఆకు

అర్చిః=వెలుఁగు-కాంతి

అర్జునః=మద్దిచెట్టు

అర్వాక్=తరువాతది

అల్పీయాన్=మఱి చిన్నవాఁడు

అవాక్=దక్షిణదిక్కు

అసృక్=నెత్తురు

అస్తం=కనఁబడకుండ

అస్మాదృక్=మావంటి

అసౌ=వీఁడు-ఈ

ఆ

ఆః=ఓరా-కోపార్థకము

ఆకాశిరామేశ్వరం=కాశి మొదలు రామేశ్వరము వఱకు

ఆతంచతి=తోడుకొనుచున్నది

ఆతంచయతి=తోడుపెట్టుచున్నాఁడు

ఆతంచయితుం=తోడుపెట్టుటకు

ఆతంచితుం=తోడుకొనుటకు

ఆతంచ్య=తోడుకొని, తోడుపెట్టి

ఆత్మా=తాను

ఆపః=నీళ్ళు
ఆపద్=ఆపత్తు
ఆపన్నః=ఆపద పొందినవాఁడు
ఆపీనం=పొదుగు
ఆప్రాతస్స్నాయం=ప్రొద్దుగూకులు
ఆబాలగోపాలం=చిన్న పెద్దలందఱు
ఆమ=సరే, అవును
ఆమం=పచ్చిది
ఆవర్తః=సుడి [హిమాలయమువఱకు
ఆసేతుశీతాచలం=సేతువు మొదలు
ఆస్తే=కూర్చున్నాఁడు, ఉన్నాఁడు

ఇ

ఇయం=ఈమె-ఈ
ఇష్టాన్యాసః=పునాది
ఇష్టికా=ఇటుక

ఈ

ఈదృక్=ఇటువంటి

ఉ

ఉత్తరః=తరువాతివాఁడు, పయివాఁడు
ఉదక్=ఉత్తరదిక్కు
ఉదంచతి=తోడుచున్నాఁడు
ఉద్భవతి=పుట్టుచున్నాఁడు
ఉద్భూయ=పుట్టి
ఉన్నమయతి=ఎత్తుచున్నాఁడు
ఉన్నమయ్య=ఎత్తి
ఉపనిషద్=ఉపనిషత్తు
ఉపదీపం=దీపముదగ్గఱ
ఉపనగరం=పట్టణముదగ్గఱ

ఉపపథం=దారిదగ్గఱ
ఉపహారః=కానుక-ఫలాహారము
ఉపహారీకరోతి=కానుక పెట్టు
చున్నాఁడు
ఉపహారీకృత్య=కానుకగాఁ జేసి
ఉపానత్=చెప్పులజోడు
ఉపాస్తే=ఉపాసన చేయుచున్నాఁడు
ఉపేక్షతే=ఉపేక్షించుచున్నాఁడు
ఉరః=ఱొమ్ము [చున్నాఁడు
ఉల్లిఖతి=గీయుచున్నాఁడు, పొడుచు
ఉల్లేఖః=పోటు, గీఁత,
ఉల్లుంఠతి=ఎత్తిపొడుచుచున్నాఁడు

ఏ

ఏతాదృక్=ఇటువంటి
ఏషః=ఈ, వీఁడు
ఏషా=ఈ, ఈమె

ఐ

ఐషమః=ఈయేఁడు, ఈసంవత్సరము

ఓ

ఓజః=ప్రతాపము

క

కంకసీ=ఆకాకరచెట్టు
కంజాకః=తపుడు
కంటకారికా=వాకుడు
కండతే=ఏల్చుచున్నాఁడు-పొట్టు
[తీయుచున్నాఁ
కందుకః=బంతి
కంధరా=మెడ

కంబుకా=పెన్నేరుచెట్టు
కక్షః=వంక
కకుభ్=దిక్కు
కక్షేధరం=చంకనెత్తుకొని
కచ్చరం=మురికిగుడ్డ
కర్చూరః=కర్చూరము
కడ్డతి=గట్టిపడుచున్నాడు
కతకః=ఇండుపగింజ-చిల్లగింజ
కతమః? = చాలమందిలో నెవడు
కతరః ? = ఇద్దరిలో నెవడు
కనీనికా=కంటిబొద్దు
కనీయాన్=ఇద్దరిలో చిన్నవాడు
కపిశీర్షకం=కోటబురుజు
క్రయికః=అమ్మేవాడు
కరంకః=తాంబూలపుపెట్టె
కరపత్రం=ఱంపము
కరీషః=ఎరువుపిడక
కర్తరీ=కత్తెర
కర్మ=పని
కర్మారః=కమ్మరవాడు
కలమః=కలము, లేఖిని
కళపెళాయతే=కళపెళ్ళాడుచున్నది
కలహాయతే=పోట్లాడుచున్నాడు
కలింజః=తెరచాప
కల్కః=కలికము
కల్కనం=కలికము వేయుట
కశా=కొరడా
క్వథతి=మరుగుచున్నది, కాగుచున్నది
క్వథయతి=కాచుచున్నాడు

కాంస్యం=కంచు
క్ష్వేడతి=చిమ్ముచున్నాడు, విసరు
[చున్నాడు
కీదృక్=ఎటువంటిది
కుటరః=కరికంబము
కుటీయతి=గుడిసెలోనున్నట్లున్నాడు
కులాలః=కుమ్మరివాడు
కుల్మాషః=అలచందలు
కుషిత్వా=పిండి
కుష్ణన్=పిండుచు
కుష్ణాతి=పిండుచున్నాడు
క్రుధ్=కోపము
క్షుధ్=ఆకలి
కుసుమం=పూవు
క్షుధ్యతి=ఆకలిగొనుచున్నాడు
క్షురతి=గీచుచున్నాడు
క్రుధ్యతి=కోపపడుచున్నాడు
కూపయంత్రం=దోను
కూడతి=పేరుకొనుచున్నది, ఘనీభ
[వించుచున్నది
కూర్చికా=జున్ను
క్రకచః=ఱంపము
కృకం=ముచ్చిలిగుంటపై బుడిపె
కృకాటికా=ముచ్చిలిగుంట
క్షేపీయాన్=మిక్కిలిత్వరితమయినది
కేలా=మోచేతిపోటు
కోలం=తెప్ప
కోశాతకీ=బీర
క్షోదీయాన్=క్షుద్రమైనది

ఖ

ఖర్జూరీ=కర్జూరపు
ఖర్బూజం=కర్బూజపండు
ఖలం=కళ్ళము
ఖారీ=పుట్టి
ఖురః=గిట్ట

గ

గరీయాన్=గొప్పది
గ్రథ్నన్=కూర్చుచు
గ్రథ్నాతి=కూర్చుచున్నాఁడు
గ్రామణీః=గ్రామాధికారి
గీః=వాక్కు
గ్రీవా=మెడ
గృహస్థః=గృహస్థుఁడు
గోఫణా=వడిసెల

ఘ

ఘట్టః=ఘట్టము, కట్ట
ఘురతి=గుఱకపెట్టుచున్నాఁడు
ఘృతకోశాతకీ=నేతిబీర

చ

చక్షుః=కన్ను
చంక్రమతే=గెంతుచున్నాఁడు
చంక్రమ్య=గెంతి
చతుష్కీ=కోనేరు
చంద్రమాః=చందమామ
చిక్కణం=చిక్కనైన
చికిత్సతి=కుదుర్చుచున్నాఁడు
చిత్రకారః=చిత్తరువువ్రాయువాఁడు
చికురః=వెంట్రుక [చున్నాఁ
చాలయతి=పిలుచుచున్నాఁడు, జుట్టు
చేతః=మనస్సు

ఛ

ఛాగలః=జాలి

జ

జటా(టు)లః=జుట్టుకుచ్చు
జానన్=తెలిసికొనుచు
జానాతి=తెలిసికొనుచున్నాఁడు
జ్యాయాన్=గొప్పది, గొప్పవాఁడు
జిజ్ఞాసతే=తెలియఁదలఁచుచున్నాఁడు
జోషం=ఊరక

త

తక్షతి=చెక్కుచున్నాఁడు
తత్రభవాన్=పూజ్యుఁడు
తపః=తపస్సు
తమః=చీఁకటి
తాడఘః=సమ్మెట, సుత్తె
తాదృక్=అటువంటి
త్వాదృక్=నీవంటి
తికీటః=తిరి [చున్నాఁ
తిరోభవతి=కనఁబడకుండఁబోవు
త్విట్=కాంతి
తేజః=తేజస్సు
తక్షః=వడ్రంగి

ద

దక్షిణః=కుడిదైనది
దధి=పెరుగు

దవీయాన్=దూరపుది
ద్రఢీయాన్=దృఢమైనది
ద్వ్యహమాత్రకం=రెణ్ణాళ్లు గడచి
దారు=కొయ్య
ద్రాఘీయాన్=పొడుగుది
ద్వారః=ద్వారము
ద్విట్=శత్రువు
దీర్ఘయతి=పొడుగించుచున్నాఁడు
దీర్ఘాయతే=పొడుగవు-చున్నాఁడు
దీర్ఘీకరోతి=పొడుగించుచున్నాఁడు

ధ

ధనుః=విల్లు
ధుక్షతే=రాజవేయుచున్నాఁడు
ధూః=బరువు

న

నభః=ఆకాశము
న్యంచతి=బోర్లగిలుచున్నది
న్యంచయతి=బోర్లించుచున్నాఁడు
న్యంచయితుం=బోర్లించుటకు
న్యంచితుం=బోర్లగిలుటకు
న్యంచ్య=బోర్లపడి-బోర్లించి
నాతికృశం=అంతసన్నముకాని
నాతిదీర్ఘం=అంతపొడుగుకాని
నాతిస్థూలం=అంతలావుకాని
నాతిహ్రస్వం=అంతపొట్టికాని
నామ=అనఁగా, పేరు
న్యాయవాదీ=వకీలు
నిక్షిపతి=దాచుచున్నాఁడు
నిశ్=రాత్రి
నితరాం=మిక్కిలి
నింబః=వేపచెట్టు
నిష్కంఠలః=సెగడు
నిర్మాతి=నిర్మించుచున్నాఁడు
నిర్మాతుం=నిర్మించుటకు
నిర్మాయ=నిర్మించి
నిర్యాతయతి=పగతీర్చుకొనుచున్నాఁడు
నిష్కలా=ముట్టుడిగిన ఆడది
నేదీయాన్=దగ్గఱది

ప

పంక్తిః=వరుస
పండితాయతే=పండితుఁడగు
పంథాః=దారి [మచున్నాఁడు
పంపరా=పంపరపనస
పదకః=పదకము
పయః=పాలు, నీరు
పరః=పరాయివాఁడు
పరారి=నిరుడు
పరిడయతే=పల్టీకొట్టుచున్నాఁడు
పరిడయితుం=పల్టీకొట్టుటకు
పరిడీనం=పల్టీ
పరిడీయ=పల్టీకొట్టి
పరిమార్జతి=తుడుచుచున్నాఁడు
పరిమార్ష్టుం=తుడుచుటకు
పరిమృజ్య=తుడిచి
పరుత్=మొంపటేఁడు
పర్శుః=వెన్నెముక
పరోక్షం=తెలియకుండ

పల్వలకః=చిన్న మడుగు
పళితకః=మెల్లకంటివాఁడు
ప్రసేవకః=బాలీసు
ప్రతానాత్=విస్తారముగా
ప్రతివాదీ=ప్రతివాది
ప్రథీయాన్=గొప్పవిశాలమైనది
ప్రసూతాం=లంగా
పాపీయాన్=పాపాత్ముఁడు
పాళికా=దుద్దు
పార్శ్వకః=గారడివాఁడు
ప్రాక్=తూర్పు
ప్రాయశః=బహుశః
ప్రాసాదీయతి=మేడలో నున్న
[ట్లున్నాఁడు
పిండఖర్జూరీ=ముద్దఖర్జూరము-
ఖర్జూరపుపండు
పిండయతి=ముద్ద చేయుచున్నాఁడు
పిండీకరోతి= ,, ,,
పిండీకృత్వా=ముద్ద చేసి
పిల్లాకః=పక్షిపిల్ల
పీయూషం=అమృతము
పుత్తళీ=గచ్చుబొమ్మ
పునన్=పవిత్రము చేయుచు
పునాతి=పవిత్రము చేయుచున్నాఁడు
పుమాన్=పురుషుఁడు
పురహరవాః=పురహరవక్ష్యకప్రవర్తి
ప్లుట్=కాల్చువాఁడు
పూగః=పురము
పూతికా=పునుగుపిల్లి
పూర్వకః=తూర్పువాఁడు
పూలకః=మోపు-మూట
పెళపెళాయతే=పెళపెళలాడుచున్న
పోణికా=తెడ్డు
పోస్త్రిలకః=సమ్మెట
ఫేనాయతే=నురుగులుగ్రక్కుచున్నది
పేశలకః=నున్నితమయిన
ఫేనిలకః=కుంకుడుచెట్టు

బ

బర్బరకః=తుమ్మచెట్టు
బర్బూరకః=తుమ్మచెట్టు
బలీయాన్=బలవంతుఁడు
బంహీయాన్=గొప్పవాఁడు
బ్రహ్మా=బ్రహ్మదేవుఁడు
బ్రహ్మచారీ=బ్రహ్మచారి
బాష్పాయతే=కన్నీరు వేయుచున్నది

భ

భగవాన్=భగవంతుఁడు
భర్జతే=వేఁగించుచున్నాఁడు
భవాన్=నీవు
భవాదృక్=నీవంటి, మీవంటి
భ్రాట్=ప్రకాశించువాఁడు
భిషక్=వైద్యుఁడు
భూయః=మరల, చాల
భూయాన్=చాల
భూః=కనుబొమ్మ
భృట్=వేఁగించువాఁడు
భోక్ష్యణః=బొక్కెన

మ

మంజూ=మనోహరము
మంటకః=పూరీ
మండం=మీఁగడ
మండలం=గుండ్రనిది, రాష్ట్రము, జిల్లా
మండూకః=కప్ప
మంథాః=కవ్వము
మజ్జా=చేవ-క్రొవ్వు
మజ్జికా=మజ్జిగ
మడ్డుః=తుడుము
మణికాచః=వెంపలిచెట్టు
మనః=మనస్సు
మనాక్=కొంచెము
మరిచం=మిరియము
మర్జికా=మజ్జిగ [టకు
మర్దనం=మర్దించుటకు, పొడిచేయుం
మర్మః=మర్మస్థానము
మశిః=సిరా
మశిమణిః=సిరాబుడ్డి
మసీ=మసి
మహత్త్వం=గొప్పతనము
మహానాగః=పొన్నచెట్టు
మహామారీ=ప్లేగు-బొబ్బలరోగము
మహిమా=మహిమ
మహిషః=దున్న
మహిషీ=గేదె-రాజభార్య
మహీయాన్=గొప్పవాఁడు
మ్రదీయాన్=మెత్తని
మాడిః, మాసీ=మీస
మాదృక్=నావంటి
మార్జయతి=తుడుచుచున్నాఁడు
మాలకః=దిబ్బ
మాలికా=మేడ
మాలాతృణం=కామంచిగడ్డి
మాహాత్మ్యం=గొప్పతనము
మింఠః=మిండఁడు
మితంపచః=లుబ్ధుఁడు
మిదచ్ఛకః=కంసాలిదిమ్మ
మిరంజీకః=మిరాసీ
మిశ్రయతి=కలుపుచున్నాఁడు
ముట్=దొంగ
ముద్రాపత్రం=స్టాంపు
ముమూర్షతి=చావసిద్ధముగానున్నాఁడు
ముష్టింపచః=లుబ్ధుఁడు
ముసుండః=ఇనుపకట్లల-టీకఱ్ఱ
మూలకం=ముల్లంగి
మృదిత్వా=మర్దించి
మృద్నన్=మర్దించుచు
మృద్నాతి=మర్దించుచున్నాఁడు

య

యతిః=సన్న్యాసి
యవనికా=తెర
యవీయాన్=చిన్నవాఁడు
యాదృక్=ఎటువంటి
యుగపత్=ఒక్కమాఱుగా
యూత్=చీ
యుష్మాదృక్=మీవంటి

ర

రజః=ధూళి-పరాగము
రాజధానీ=రాజధాని
రాజా=రాజు
రాట్=రాజు
రుట్=రోషము
రేతః=రేతస్సు
రోచిః=కాంతి
రోమంథాయతే=నెమరు వేయుచున్నది
రోమకం=చౌటిఉప్పు
రోహితః=కొండగొఱ్ఱె

ల

లక్ష్మీః=లక్ష్మి
లఘీయాన్=చులకనిది
లలాటం=నొసలు
లలాటికా=పాపటబొట్టు
లవణయతి=ఉప్పులో వేయుచున్నాఁడు
లిట్=రుచి చూచువాఁడు
లిశన్=అంటికొనుచు
లిశాతి=అంటికొనుచున్నది
లునన్=కోయుచు
లునాతి=కోయుచున్నాఁడు
లేఖాలయః=పోస్టాఫీసు

వ

వంకతే=వంకపెట్టుచున్నాఁడు
వంకః=వంక, బొంకు
వంగతి=వంగుచున్నాఁడు
వంధ్యా=గొడ్రాలు
వపకః=కూటు
వది=కృష్ణపక్షము
వధతి=వధించుచున్న
వపుః=శరీరము
వయః=వయస్సు
వర్చః=వర్చస్సు
వర్షీయాన్=ఏండ్లుగడచినవాఁడు
వలతే=వలచుచున్నాఁడు
వల్కయతి=పలుకుచున్నాఁడు
వాః=నీరు
వాక్=వాక్కు
వాదీ=వాది
వానప్రస్థః=వానప్రస్థుఁడు
వాపయతి=అర వేయుచున్నాఁడు
వాలః=తోఁక
వాలపాశ్యా=తిరుగుడుపువ్వు
వాస్యా=బాడితె
వ్యామః=బార
విజిలః=జిడ్డుగలది
విట్=మనుష్యుఁడు
వితుణ్ణః=చెంచలి
విద్వాన్=పండితుఁడు
విధవా=విధవది-ముండ
విధురః=పెండ్లము లేనివాఁడు
విపద్=ఆపత్తు
విపన్నః=ఆపదలో నున్నవాఁడు
విపాశయతి=ఉచ్చు వదల్చుచున్నాఁడు
విశదీకరోతి=స్పష్టపరచుచున్నాఁడు
విశ్వః=సమస్తము

విస్మితః=[illegible]
విస్మాపితః=[illegible]
విస్మయమ్=ఆశ్చర్యము [illegible]
విస్మాపయతే=ఆశ్చర్యపెట్టుచున్నాడు
విస్మాపన్య=ఆశ్చర్యపెట్టి
విస్మిత్య=ఆశ్చర్యపడి
[illegible]
వీథ్=త్రోవ
[illegible]
[illegible]
వృద్ధిః=వృద్ధి-వర్ధ్ధి
[illegible]
వేధాః=బ్రహ్మ
వేష్టతి=[illegible]చున్నాడు
వైదగ్ధ్యం=[illegible]
వైణవికః=వేణువు వాయించువాడు
వైణికః=వీణ వాయించువాడు
వైశసకరం=[illegible]
[illegible]
[illegible]=భయపెట్టుచున్నాడు

శ

[illegible]
[illegible]
శబ్దాపయతి=పల్కరించుచున్నాడు
శబ్దాయతే=మ్రోగుచున్నది
శర్కరా=చక్కెర, గులకరాయి
[illegible]=అలయుచున్నాడు
శ్వా=కుక్క
[illegible]
శిరః=తల
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]=మిగులుచున్నది
[illegible]
[illegible]
[illegible]
శేషయతి=మిగల్చుచున్నాడు
శ్రేయః=మేలు
[illegible]

ష

[illegible]

స

సక్థి=తొడ
సదః=సదస్సు
[illegible]
సంపత్=సంపద
సంపన్నః=సంపద కలవాడు
సమశీతోష్ణః=అంతచల్లన వేడిమిన కాని
సమ్రాట్=సార్వభౌముడు
సరః=సరస్సు
సవయాః=స్నేహితుడు
సంవస్త్రయతి=బట్ట కప్పుచున్నాడు
సంవస్త్ర్య=బట్ట కప్పి
స్థవీయాన్=గొప్పది
[illegible]=[illegible]చున్నాడు

స్వకీయము = [illegible]
స్వస్తికారః = బ్రహ్మత్రి
స్వోదయం = స్వోదయముగా
సాచి = అడ్డముగా
సాంప్రతం = ఇప్పుడు - మంచిది
సాస్నా = గంగడోలు
స్థానే = మంచిది - యుక్తము
స్మిత్వా = చిఱునవ్వునవ్వి
స్త్రీ = ఆడది
సుత్రిగాం = సుత్రి
సుధీః = మంచి బుద్ధిగలవాఁడు
సునోళిః = పిండము మున్నెఁడు
సుష్ఠు = బాగుగా, భేష్ !
సేనాపతిః = సేనానాయకుఁడు
స్థిరాణి = స్థిరమయిన
స్ఫారాణి = విస్తృతమయిన
సాదినః = వచ్చినవాఁడు

హ

హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు
హరితం = పచ్చది
హ్రదః = మడుగు
హారః = హారము
హంసః = [illegible]
హేమఘంటీ = బంగారు గంటి

ప్రత్యేకానుబంధము

ఇందలి అకారాంతశబ్దములు వృక్షవాచకము లగుచేని పుంలింగము లనియును, ఫలపుష్పవాచకము లగుచేని నపుంసకలింగములనియును, మఱి దీర్ఘాంతము లన్నియును స్త్రీలింగములనియుఁ బ్రాయికముగ గ్రహింపఁదగియున్నను వ్యవహారసౌకర్యమునకై ఆ ఛాయాపభ్రంశములయందు వృక్షపుష్పఫలాదిశబ్దములఁ జేర్చి వ్యవహరింపఁదగును. ఉదా:—

అగస్త్య వృక్షః (పుం) = అవిసెచెట్టు — అగస్త్య ఫలం = అవిసెపండు
,, పుష్పం (న) = అవిసెపువ్వు — ,, బీజం = అవిసెగింజ
,, శలాటుః (పుం) = అవిసెకాయ — ,, పల్లవః = అవిసెచిగురు

తీఁగె (లతా)సంస్కృతమున నెల్లప్పుడు తీఁగెలగు స్త్రీలింగశబ్దము 'లతా' శబ్దమును చేర్చి వ్యవహరింపఁదగును.

ఉదా:-అలాబులతా (స్త్రీ)=సొరతీఁగ; కారవేల్లలతా (స్త్రీ)=కాకరతీఁగ;
కోశాతకీలతా (స్త్రీ)=బీరతీఁగ; జాతీలతా (స్త్రీ)=జాజితీఁగ.

అంకోలకః=ఊడుగుచెట్టు
అగస్త్యః=అగిసె-అవిసె
అమ్లాత=ఉబ్బి
అపామార్గః=ఉత్తరేణు
అరుణ=గజనిమ్మ
అలక్త=మణుగుత్రిపుత
అలాబు=సొర
అశ్వత్థః=రావి
అశోకః=అశోకచెట్టు
ఆరగ్వధ=ఇరుకొండ
ఆర్ద్రిక=అల్లము
ఉదుంబరః=మేడి
ఉత్పలం-ఉత్పాదకీ=నుంపలిచ్చలి
ఉర్వారుక=దోస
ఏడగజ=తగిరిసె
కదళీ=అరటి
కపిత్థః=వెలగ
కర్కారుకీ=మాలుదోస
కలంబీ=తీఁగెబచ్చలి
కళింగక=పుచ్చ
కర్ణికారః=కొండగోఁగు-తెల్ల
కాకమాచీ=కామంచి
కామాక్షీ=కామంచి
కారవేల్లః=కాకరచెట్టు

కుందః=మొల్ల
కుమారీ=కలబంద
కుస్తుంబరీ=కొత్తిమిరి
కుస్తుంబరు=ధనియాలు
కూష్మాండః-కూశ్మాండః=గుమ్మడి
కోశాతకీ=బీర
కైడర్య=కరివేపు
ఖర్జూరః=ఖర్జూరపుచెట్టు
గంధఫలీ=సంపెఁగ
గరీ=గడుగ్గాయ
గాంగేరుక=బుడుసు
గోళీ=పొట్లి
ఘంటారవా=గిలకచెట్టు
ఘృతకోశాతకీ=నేతిబీర
చంపక=సంపఁగి
చించా=చింత
చింతాపత్రం=చింతాకు
చించాపల్లవం=చింతచిగురు
చూత=మామిడి
జంబీర=నిమ్మ
జంబు-జంబూ=నేరేడు
జాతీ=జాజి
జీవంతీ=మనుబాల
ఝుపసీ=చేతరాసి

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
ధాత్రీ=ఉసిరిక
పటుత్రి=చుక్కకూర
పాంథిగాళి=బొద్దు పావలి
నారంగ=నారింజ-నారదబ్బ
పర్వామంజరీ=వెంపలి
వరాహక=చిట్టిప
ప్లక్షకి=జువ్వి
పునర్నవా=గలిజేరు
పటోలీ=పొట్ల
పాఠా=బొద్ది
బదరీ=రేగు
బహుబీజ=జామ
బృహతీ=ములక
బింబం=దొండ
భవ్యా=లేంగలిపత్త్రి
భాస్వా=దొగ్గలి
భూలికూష్మాండ=బూడిదగుమ్మడి
మహాశింబీ=పెద్దచిక్కుడు
మాతులుంగ=మాదీఫలము
ముండీ=బోడసరము
మూషకకర్ణి=ఎలుకచెవి
మేథీ=మెంతి
మేఘనాద=చిల్లీ
యూథికా=అడవిమొల్ల

[illegible]
[illegible]
[illegible]
వజ్రివల్లీ=[illegible]
వటక=మర్రి
[illegible]
వాస్తుకం=చక్రవర్తికూర
వార్తాక=[illegible]
వ్యాఘ్రీ=వాకుడు
[illegible]
[illegible]
[illegible]
శమీ=జమ్మి
[illegible]
శాకట=టేకు
శారిబా=సుగంధిపాల
శాల్మలీ=బూరుగు
శిగ్రు=మునగ
శ్రీహస్తి=గురుగు
శుంఠీ=సొంటి
సుకుమారీ=విరజాజి
సాల=ఏపి-మద్ది-చెట్టు
హంజికా=గంటుభారంగి
క్షుర=గొబ్బి
క్షిపరికం=పొడపింది
క్షీరవల్లి=నేలగుమ్మడి
క్షుద్రఫలా=బుడమ
క్షురక=గొలిమిడి

మేము విక్రయించు గ్రంథములు

1.	బాలబోధిని (ప్రథమభాగము) ...	ప్రతి 1 కి	0- 8-0
2.	డిటో (ద్వితీయభాగము) ...	...	1- 0-0
3.	శ్రీరామాష్టకాదికము ...	...	0- 1-0
4.	క్రియాదర్శము (ప్రథమభాగము) ...	...	1- 8-0
5.	వాల్మీకి జీవితమ్ (సంస్కృతగద్యకావ్యమ్)	...	1- 4-0
6.	శ్రీలక్ష్మీనృసింహ కరావలంబనస్తోత్రము (ఆంధ్రీకృతము)		0- 3-0
7.	దశమీవేధనిర్ణయము ...	...	0- 4-0
8.	శ్రీరంగనాయక శతకము - సంస్కృతము	...	0- 3-0
9.	వీరమతి (ప్రథమభాగము) పద్యాత్మక మగునవల		1- 8-0
10.	కావ్యనిషణి (1 భాగము) ...	...	0-10-0
11.	(భవభూతికృత) ఉత్తరరామచరితమ్ - ప్ర. భాగ. (ప్రతిపదాంధ్రార్థతాత్పర్యసహితమ్)		1-12-0
12.	(కాళిదాసకృత) అభిజ్ఞాన శాకుంతలమ్ - ప్ర.భా. డిటో		1-12-0

ప్రకృతము విక్రయమునకు సిద్ధములేని గ్రంథములు

1. గోష్ఠీవనమాహాత్మ్యము
2. బందరు శతావధానము
3. ఆంధ్రసంస్కృతనిఘంటుః
4. శరదాత్రికా } సంస్కృతవ్యాకరణములు
5. వ్యాకృతిసంగ్రహః } సంస్కృతవ్యాకరణములు
6. అవధానయాత్ర
7. వచనరామాయణమ్ (సంస్కృతగద్యకావ్యమ్)
8. ఆఖ్యాతచంద్రికా (క్రియానిఘంటుః)

అవధాని శిరోమణి,

కాశీ కృష్ణాచార్యులు

అగ్రహారము — గుంటూరు.